

MARTIN ŠVEDA A PAVEL BUŠKA (EDITORI)

SUBURBANIZÁCIA

AKO SA MENÍ ZÁZEMIE BRATISLAVY?

**SUBURBANIZÁCIA
AKO SA MENÍ ZÁZEMIE BRATISLAVY?**

S U B U R B A N I Z Á C I A

AKO SA MENÍ ZÁZEMIE BRATISLAVY?

Martin Šveda a Pavel Šuška (editori)

Geografický ústav SAV

Bratislava 2019

Editori:

Mgr. Martin Šveda, PhD.

Mgr. Pavel Šuška, PhD.

Recenzenti:

prof. RNDr. Vladimír Ira, CSc.

Doc. RNDr. Marián Halás, PhD.

Fotografie: Mgr. Martin Šveda, PhD.

Návrh obálky: Ing. arch. Pavol Bartoš

Grafická úprava: Ing. arch. Pavol Bartoš

Jazyková úprava: Mgr. Miroslava Gregušová

© Geografický ústav SAV, Bratislava 2019

Tlač: Polygrafické centrum, s.r.o.

Rozsah: 300 s., 15 AH

Náklad: 101 ks

Výskum a vydanie tejto vedeckej monografie boli finančne podporené Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0462 (Suburbanizácia – vývoj a dopady na sociálno-priestorovú štruktúru zázemia Bratislavy).

ISBN 978-80-89548-08-8

OBSAH

Kapitola 1: Suburbanizácia? <i>Pavel Šuška, Martin Šveda</i>	1
Kapitola 2: Paneláky naležato? Bytová výstavba a jej priestorové formy v zázemí Bratislavy <i>Martin Šveda</i>	20
Kapitola 3: Ako sa zmenila vidiecka krajina? Transformácia prímestskej krajiny z hľadiska zmien krajinej pokrývky <i>Róbert Pazúr, Zuzana Pazúrová, Ján Oťaheľ</i>	56
Kapitola 4: Bratislava v zelenom objatí? <i>Michal Bogár</i>	82
Kapitola 5: Suburbanizácia len pre Bratislavčanov? Komponenty populačného vývoja zázemia Bratislavy v kontexte suburbanizačných procesov <i>Peter Podolák, Martin Šveda</i>	104
Kapitola 6: Región len pre mladých a vzdelaných? Selektívna migrácia vo funkčnom mestskom regióne Bratislava podľa veku a vzdelania <i>Ladislav Novotný, Loránt Pregi</i>	134
Kapitola 7: Suburbia napravo? Zmena volebného správania ako dôsledok suburbánneho rozvoja <i>Pavel Šuška, Martin Šveda, Ján Výboštok</i>	160
Kapitola 8: Koľko ľudí býva v zázemí Bratislavy? Odhad populačnej veľkosti obcí v zázemí Bratislavy s využitím lokalizačných údajov mobilnej siete <i>Martin Šveda, Peter Barlík, Peter Podolák</i>	184
Kapitola 9: Ďaleko za nákupom? Transformácia maloobchodu v zázemí Bratislavy <i>František Križan, Kristína Bilková, Petra Hencelová</i>	206
Kapitola 10: V zázemí mesta bezpečne? Kriminalita v zázemí Bratislavy v kontexte suburbanizácie <i>Anton Michálek</i>	230
Kapitola 11: Ako suburbanizácia mení dopravu v zázemí Bratislavy? <i>Daniel Michniak</i>	250
Kapitola 12: Senec nie je Stupava? Regionálna typizácia suburbánneho rozvoja v zázemí Bratislavy <i>Martin Šveda, Michala Sládeková Madajová, Peter Podolák</i>	276

O AUTORKÁCH A AUTOROCH

Mgr. **Peter Barlík**, PhD. pôsobí ako špecialista na využitie lokalizačných údajov mobilných sietí v spoločnosti Market Locator. Externe spolupracuje aj na Katedre regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, kde sa špecializuje na geomarketing a progresívne metódy spracovania priestorových údajov.

Kontakt: peter.barlik@instarea.com

Mgr. **Kristína Bilková**, PhD. je samostatnou vedeckou pracovníčkou na Geografickom ústave Slovenskej akadémie vied. Externe pôsobí na Katedre regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Je autorkou viacerých štúdií hodnotiacich nákupné správanie spotrebiteľov, lokalizáciu maloobchodu, služieb a ich dostupnosť. Svoje výskumné aktivity zameriava na maloobchod nielen v meste, ale aj na vidieku so zreteľom na identifikáciu a mapovanie potravinových púšti.

Kontakt: kristina.bilkova@savba.sk

Ing. arch. **Michal Bogár** je výskumným pracovníkom na Katedre architektúry SvF STU v Bratislave. Zároveň pôsobí v projektovej praxi ako autorizovaný architekt zapísaný v zozname Slovenskej komory architektov. Venuje sa výskumu a publikačnej činnosti s tematickým zameraním na rozvoj Bratislavy a metropolitnú krajinu, pričom spolupracuje s francúzskym ateliérom Dominique Perrault architecture (DPA) a s Vysokou školou architektúry ENSA Versailles vo Francúzsku. Od roku 2016 je doktorandom na Ústave urbanizmu a územného plánovania Fakulty architektúry STU v Bratislave, kde sa venuje téme zameranej na potenciál nezastavaného územia bratislavskej aglomerácie.

Kontakt: michal@bogar.eu

Mgr. **Petra Hencelová** je doktorandkou na Katedre regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Vo výskumnej činnosti sa zameriava na maloobchod a spotrebu v urbánnom prostredí. Špecializuje sa na alternatívne potravinové siete (komunitné záhrady, farmárske trhy, farmárske obchody, predaj z dvora a pod.) a lokálnu spotrebu.

Kontakt: hencelova10@uniba.sk

Doc. RNDr. **František Krížan**, PhD. pôsobí na Katedre regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Jeho vedecko-výskumné aktivity sú zamerané najmä na geografiu maloobchodu a spotreby a nové trendy v geografii so zreteľom na zber dát a ich priestorovú analýzu.

Kontakt: frantisek.krizan@uniba.sk

RNDr. **Anton Michálek**, CSc. pracuje ako samostatný vedecký pracovník Oddelenia humánnej a regionálnej geografie Geografického ústavu SAV. Vedecko-výskumné zameranie: sociálna geografia (rôzne formy nerovností, chudoba, kriminalita, sociálna patológia), regionálna geografia (regionálne disparity, marginálne regióny a pod.) a geografia obyvateľstva (demografické správanie, dĺžka a kvalita života, ľudský rozvoj).

Kontakt: anton.michalek@savba.sk

Mgr. **Daniel Michniak**, PhD. je samostatným vedeckým pracovníkom v Geografickom ústave SAV. Jeho vedecko-výskumné aktivity sú zamerané hlavne na geografiu dopravy (najmä problematika dopravnej dostupnosti), dochádzku do zamestnania, regionálny rozvoj a turizmus.

Kontakt: geogmich@savba.sk

Mgr. **Ladislav Novotný**, PhD. pracuje na Oddelení humánnej a regionálnej geografie v Ústave geografie na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Medzi hlavné témy jeho výskumnej profilácie patria témy ako: priestorová redistribúcia obyvateľstva, migrácia a prirodzená reprodukcia obyvateľstva, regionálny rozvoj a ľudský kapitál, diferenciácia vývoja metropolitných a periférnych regiónov.

Kontakt: ladislav.novotny@upjs.sk

Prof. RNDr. **Ján Oľahel**, CSc. pôsobí ako vedúci vedecký pracovník v Geografickom ústave SAV a na Fakulte humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove. Venuje sa hlavne geoekologickému výskumu krajiny, analýzam a mapovaniu využitia krajiny a krajinej pokrývky aplikáciou údajov diaľkového prieskumu Zeme, hodnoteniu krajiny podľa environmentálnych princípov pre plánovanie a manažment.

Kontakt: geogotah@savba.sk

Mgr. **Róbert Pazúr**, PhD. pracuje na Inštitúte pre výskum lesa, snehu a krajiny v Birmensdorfe (Švajčiarsko) a v Geografickom ústave SAV v Bratislave. Venuje sa štúdiu zmien v krajine, identifikácie ich príčin pomocou štatistiky a diaľkového prieskumu Zeme.

Kontakt: pazurrobert@gmail.com

Mgr. **Zuzana Pazúrová**, PhD. pôsobí ako odborná asistentka na Katedre geografie a aplikovanej geoinformatiky Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove. Vo svojej výskumnej činnosti sa venuje mapovaniu krajinných zmien a hodnoteniu dopadov ľudskej činnosti na prírodné geosystémy.

Kontakt: zuzana.pazurova@unipo.sk

RNDr. **Peter Podolák**, CSc. pracuje ako samostatný vedecký pracovník Oddelenia humánnej a regionálnej geografie Geografického ústavu SAV. Jeho vedecko-výskumná činnosť sa zameriava na geografiu obyvateľstva a sídiel, diferenciáciu populačného vývoja a štruktúr, súvislosti medzi vývojom obyvateľstva a sociálno-ekonomickým rozvojom.

Kontakt: peter.podolak@savba.sk

Mgr. **Loránt Pregi** je doktorandom na Oddelení humánnej a regionálnej geografie, Ústav geografie, Prírodovedecká fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, kde sa venuje výskumom dynamiky obyvateľstva, vývoja migrácie a migračných trendov, selektívnej migrácii a významu migrácie z hľadiska redistribúcie obyvateľstva.

Kontakt: lorant.pregi@upjs.sk

Mgr. **Michala Sládeková Madajová**, PhD. pracuje v Geografickom ústave SAV a na Katedre regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Jej vedecko-výskumná činnosť je orientovaná na aplikáciu štatistických metód a časovo-priestorovú analýzu v humánnej a regionálnej geografii. V poslednom období sa venuje problematike harmonizácie a areálovej interpolácie geografických dát, manažmentu povodňového rizika na regionálnej a lokálnej úrovni, ale aj štúdiu časovo-priestorových vzorcov správania človeka a sledovaniu zmien využívania krajiny.

Kontakt: michala.sladekova@uniba.sk

Mgr. **Pavel Šuška**, PhD. je samostatným vedeckým pracovníkom Oddelenia humánnej a regionálnej geografie Geografického ústavu SAV, kde sa z perspektívy politickej a sociálnej urbánnej geografie aktuálne venuje hlavne témam transformácie mestského prostredia a vývoja a premien mestského aktivizmu.

Kontakt: pavel.suska@savba.sk

Mgr. **Martin Šveda**, PhD. pôsobí ako odborný asistent na Katedre regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Súčasne je aj samostatný vedecký pracovník na Oddelení humánnej a regionálnej geografie Geografického ústavu SAV. Vo svojej výskumnej činnosti sa zameriava predovšetkým na procesy suburbanizácie a ich dopady na transformáciu prímestských sídiel. Venuje sa aj sledovaniu časovo-priestorových vzorcov správania obyvateľov prostredníctvom lokalizačných údajov mobilnej siete.

Kontakt: martin.sveda@uniba.sk

Mgr. **Ján Výboštok** pôsobí ako doktorand v Geografickom ústave SAV, pričom vo svojej výskumnej činnosti sa venuje aplikácii kvantitatívnych štatistických metód za účelom merania príjmových nerovností a chudoby a ich dopadom na ekonomický rast.

Kontakt: geogjvyb@savba.sk

Mesto sa zväčšilo, vyrástla jeho hospodárska a kultúrna moc. Rýchly vzrast obyvateľstva v meste a jeho horúčková výstavba spôsobili zdraženie stavebných pozemkov a bytov, zhoršenie sociálnych podmienok. Tým všetkým vzniká celá vrstva obyvateľstva, ktorá sa vylieva z mesta na jeho obvod do dedín, vhodne dopravne položených. Dedinám pribúda nová spoločenská trieda ľudí, ktorí svojím živobytím sú viazaní na mesto, ktorí k nemu patria i svojím spôsobom života, duševnou kultúrou a sociálnym myslením.

Ján Hromádka, 1935, s.203

Kapitola 1

SUBURBANIZÁCIA?

SUBURBANIZÁCIA?

Každé historické obdobie zanecháva stopu idealizovaných predstáv svojich súčasníkov o tom, kto sú a kým by chceli byť (Hirt 2017). Využitie krajiny, charakter vybudovaného prostredia či architektúra jednotlivých stavieb sú materiálnym odkazom spoločnosti a historického obdobia, v ktorom vznikli. Projekty panelových sídlisk napríklad zreteľne dokumentujú nielen vtedajšie urbanistické a architektonické trendy a technologický pokrok, ale sú aj zhmotnením snahy o rovnostársku spoločnosť a „zriadenie“ mestskej buržoázie. Porevolučný vývoj však priniesol premenu spoločnosti, ako aj foriem bývania a zástavby.

Pri pohľade na súčasný charakter rozvoja sídiel môžeme pozorovať v zázemí Bratislavy intenzívne prejavy procesu suburbanizácie, ktorý predstavuje presun rozvojovej dynamiky v rámci mestského regiónu z jeho jadra do zázemia. Suburbanizácia Bratislavy aktuálne prináša najvýznamnejšiu zmenu sídelných a sociálno-priestorových vzťahov v postsocialistickej histórii Slovenska, pričom jej priebeh a parametre zásadným spôsobom ovplyvnia budúce možnosti vývoja tohto dynamicky sa rozvíjajúceho regiónu. Najvýraznejším prejavom tejto premeny je rozsiahla rezidenčná výstavba a vznik nových sídlisk či celých satelitných mestečiek. Ak suburbánnu výstavbu môžeme vnímať ako materializovanie súčasných spoločenských a kultúrnych noriem, ako priestorové zrkadlo vývoja našej spoločnosti (Fishman 1987 a Hirt 2017), aké svedectvo prináša a ako ho môžeme interpretovať v našom postsocialistickom priestore? Čo o nás a našej spoločnosti hovoria suburbiá roztrúsené v zázemí Bratislavy? V úvode nášho uvažovania sa však najprv pozrime bližšie na samotný pojem suburbanizácia.

Na zdanlivo jednoduchú otázku, čo je suburbanizácia, v praxi len ťažko hľadáme uspokojivú a všeobecne akceptovanú odpoveď. Nejasnosti pramena najmä z analytickej nedôslednosti umožňujúcej miešať esenciálne vlastnosti procesu a jeho vonkajšie prejavy, ktoré naberajú najrôznejšie podoby v závislosti na historických a geografických podmienkach. Navyše, mnohé z predstáv o formách a prejavoch tohto fenoménu sú do veľkej miery utvárané odbornou produkciou či umeleckou fikciou – pričom obom výrazne dominuje popis síce nepochybne významnej, no predsa v mnohom špecifickej situácie v USA. Výsledkom je, že voči takto vzniknutým nejasnostiam a zmätkom nie je imúnne ani rozmyšľanie autorov vedeckých textov. Stretne sa tak s tvrdením, že suburbanizácia v strednej Európe nie je, keďže sa v tomto regióne nepodarilo identifikovať miestny *Levittown* alebo iné obytné súbory s vlastnosťami amerického archetypu. Na druhej strane spektra leží definičná nejednoznačnosť, podľa ktorej napríklad pol tučta postavených domov vo vieske neďaleko Žiaru nad Hronom už predstavuje jasné znamenie, že suburbanizácia neobchádza ani ospalé okresné mestečká Slovenska. V úvode nášho textu sa preto skúsime na fenomén suburbanizácie pozrieť analyticky a preskúmať niektoré základné úrovne tohto sociálno-priestorového procesu, čo nám umožní odlíšiť univerzálne vlastnosti procesu od náhodných javov a historicky a geograficky špecifických prejavov, ktoré tento proces môže, no nemusí, nadobúdať. Pokúsime sa zodpovedať otázky týkajúce sa

toho, čo suburbanizácia je, ako k nej dochádza a ako sa prejavuje v priestore. Okrem vlastností sledovaného fenoménu sa pristavíme pri terminologickej otázke používania jeho označení a našou voľbou pre túto publikáciu. Zvyšok kapitoly bude venovaný predstaveniu všeobecných cieľov knihy ako celku, ako i tém jednotlivých príspevkov, pomocou ktorých tieto chceme dosiahnuť.

ČO JE SUBURBANIZÁCIA?

Začnime konštatovaním, že už samotné anglické slovo *suburb* naberá významové odlišnosti naprieč kultúrami a priestormi anglicky hovoriaceho sveta, z ktorého preniklo k nám. Zatiaľ čo vo Veľkej Británii a Írsku ide o označenie akýchkoľvek rezidenčných súborov lokalizovaných mimo najužšieho centra mesta, teda nie nevyhnutne ležiacich mimo mesto samotné, v Austrálii či Južnej Afrike tento termín predstavuje synonymum pre sídlisko, štvrť alebo rezidenčnú oblasť, pričom pre označenie vzťahu k mestu, vzdialenosti od neho a s tým často súvisiacej rezidenčnej hustoty je potrebné pridávať adjektíva vnútorné (*inner*) a vonkajšie (*outer*). V Severnej Amerike ide o oddelenú, vo vzťahu k centru vzdialenú, rezidenčnú oblasť mesta alebo samosprávnu jednotku ležiacu mimo mesta, ku ktorému gravituje. Práve z tohto chápania sa odvádzajú najpoužívanejšie definície *suburbánneho priestoru* ako rezidenčnej alebo funkčne zmiešanej oblasti v hraniciach intenzívnej dennej dochádzky do centrálného mesta.

Formovanie týchto sídelných štruktúr je najviditeľnejším prejavom suburbanizácie, procesu paralelného populačného a ekonomického rastu v zázemí mesta, ktorý prebieha pod vplyvom jeho priestorovej expanzie (Ekers et al. 2012). Suburbanizácia ako proces dáva vzniknúť miestam formovaným rozrastaním sa mesta a priestorovým rozťahovaním jeho funkčných vzťahov. Ide o výsledok napätia medzi dvoma základnými proti sebe pôsobiacimi silami, v ktorých centre stojí centrálné mesto. To na jednej strane láka svojimi možnosťami, na druhej strane odpudzuje a vytláča z najexponovanejšieho jadrového priestoru do pokojnejších končín zázemia (Fishman 1987). Ide teda o integrálnu súčasť urbánneho vývoja, ktorý umožňuje zmena v dopravnej technológii, resp. jej dostupnosti. To, ako je mobilita organizovaná a distribuovaná má dosahy na ďalšie parametre procesu a spoluvytvára výsledné prejavy. Rozvoj železníc produkoval seba vlastný typ predmestí, ktoré vznikli v druhej polovici 19. storočia v zázemí veľkých priemyselných centier. Osobný automobil a budovanie infraštruktúry, ktorá umožňuje neobmedzené premiestňovanie, je už len jedným z možných, hoci na viacerých miestach v dnešnej dobe dominantným vyjadrením požiadavky mobility. Týmto sa dostávame od univerzálnej definície suburbanizácie k jej historicky a geograficky špecifickým podobám.

Hoci proti sebe pôsobiace sily príťažlivosti a odpudivosti mesta zrejme od nepamäti sprevádzali historický proces urbanizácie, rozvoj moderného industriálneho mesta tento komplikovaný vzťah posunul na novú úroveň. Únik z preľudnených a znečistených miest, dovtedy pevne zviazaných možnosťami pešieho presunu, si mohli najskôr dovoliť len najbohatší. S rozvojom systémov verejnej dopravy sa táto možnosť stala prvýkrát masovo dostupná. Koncom 19. storočia dynamicky narástli sídla pozdĺž novovznikajúcich železníc, ktoré zónu dennej dochádzky v Londýne natiáhli až na 80 km. Aj prvé zásadné rozšírenie dochádzkových území v USA sa dialo na báze rozvoja verejnej dopravy, kde železnice a električky prepojili Manhattan či Boston so širokým zázemím. Podobne sa v prípade prvorepublikovej Bratislavy dynamicky rozvíjali predmestia alebo *banlieu* (Hromádka 1935), kde v dôsledku periférnej lokalizácie priemyselných podnikov v dovtedy administratívne samostatných poľnohospodárskych obciach ako Rača, Petržalka

či Prievoz vznikajú početné robotnícke kolónie, kým vo vzdialenejších obciach spojených železnicou sa usádza neroľnícky element najmä v podobe do mesta dochádzajúceho úradníctva.

Vznik zásadne odlišnej podoby suburbií súvisí predovšetkým s nástupom automobilizmu, ktorý v USA možno datovať do 20. rokov 20. storočia. Skutočný rozmach však nastal v období povojnovej prosperity, pričom na začiatku 60. rokov v suburbiách žila už vyše polovica populácie. Povojnové USA, s rozvojom suburbanizácie postavenom do značnej miery na osobnom automobile, predstavujú svojim rozsahom historicky významný, no predsa v mnohom špecifický prípad, ktorého generalizujúca prezentácia je z viacerých dôvodov problematická. Stereotypný obraz a atribúty či už pozitívnych alebo kriticky ladených pohľadov tak ponúkajú na jednej strane ideál skĺbenia výhod mestských príležitostí a pokoja mimo neho, oázu harmónie a bezpečnosti stvorenú pre napĺňanie rodinných hodnôt, na strane druhej atomizáciu a rozrušenie sociálnych väzieb, automobilovú odkázanosť, trvalú neutržateľnosť vysokej individuálnej spotreby v priestoroch s nízkou rezidenčnou hustotou, sociálnu exklúziu, rasovú segregáciu či rodovo limitované realizácie životných možností.

Pri uvažovaní nad charakterom suburbií je potrebné zdôrazniť, že sociálno-kultúrna uniformita nie je ich nevyhnutnou vlastnosťou a do veľkej miery ide len o ideál či zaužívaný stereotyp. V istom období bola síce migrácia do zázemia severoamerických miest silnejšie spätá práve s bielymi strednými vrstvami, ktoré mali prístup k nerovnomerne distribuovanej individuálnej automobilovej mobilite a ďalším nevyhnutným privilégiám. Jedným z dôsledkov sociálno-politickej transformácie v USA, ktorú charakterizoval rast sociálnej mobility aj mimo bielej majority a úspechy občianskoprávných bojov zo 60. rokov, bolo odstránenie viacerých mechanizmov produkujúcich a konzervujúcich priestorové segregačné vzorce, čo sa prejavilo aj na etnickom zložení suburbií. Navyše, tieto primárne rezidenčné zóny, horúčkovo budované po 2. svetovej vojne, postupne prestávali byť iba „noclahárne“. Výraznejšie zapojenie žien do pracovného procesu od 80. rokov skomplikovalo pôvodnú jednoduchosť modelu prísneho oddelenia verejnej sféry práce s potrebou dochádzky od privátnej sféry domácností spojenej s priestorovou nehybnosťou (England 1991). Predmestia tak čoraz viac začali predstavovať plnohodnotnejšie, heterogénnejšie a na meste nezávislé sídelné útvary s pracovnými príležitosťami, sociálnou infraštruktúrou a možnosťami trávenia voľného času. S rezidenčným rozvojom sa postupne suburbanizovali aj ďalšie ekonomické a mimoekonomické aktivity. Rastúca nezávislosť suburbií od centrálného mesta sa čoraz častejšie zdôrazňuje aj v súčasnej literatúre, čo viacerých vedie k ohlasovaniu „postsuburbánnej“ doby (Zhou a Ma 2000, Keil 2018).

Ak severoamerická situácia poskytuje dostatok príkladov narúšajúcich zjednodušené tradičné predstavy o podobe a prejavoch suburbanizácie, realita iných historicko-geografických situácií len potvrdzuje rozmanitosť špecifik a náhodných javov, ktoré sa v tomto procese môžu prejavovať. Povojnové plánovanie v západnej Európe tiež do istej miery uprednostňovalo rozptýlený rozvoj zástavby, čomu napomáhali aj konkrétne politiky rôznych štátnych inštitúcií (Nuissl a Rink 2005). Aj v krajinách východného bloku tieto zohrali aktívnu úlohu, avšak s inými dopadmi. Kým „západné“ politiky podporovali decentralizáciu strednej a vyššej spoločenskej triedy do nízkohustotných rezidenčných lokalít, zriadenie v socialistických krajinách usmerňovalo rozvoj do viacpodlažnej blokovej zástavby, ktorá mala vytvoriť bývanie pre prisťahovalcov z vidieckych oblastí a podporiť posilňovanie mestského proletariátu.

V tejto súvislosti sa často vynára otázka, nakoľko môžeme socialistické sídliská na periférii kompaktnej urbanizovanej zástavby považovať za prejav suburbanizácie. Ak ako referenčné prostredie berieme do úvahy severoamerické suburbiá, tak môžeme uvažovať nad odmietavými, ako aj súhlasnými argumentmi. Na jednej strane bola rezidenčná výstavba rodinných domov z pohľadu socialistickej ideológie prejavom individualizmu a spiatočníctva. Naopak, sídlisková výstavba bola prejavom centralizovaného riadenia, kolektivismu a moderného pohľadu na životné potreby jednotlivca. V čase svojho vzniku reprezentovali socialistické sídliská novú alternatívnu formu mestského bývania a jej cieľom nebolo nadväzovať (ideologicky ani funkčne) na staršiu zástavbu, ktorá sa považovala za staromódnu, buržoázu a nezodpovedajúcu potrebám socialistického človeka. V tomto kontexte preto nemôžeme vnímať priestorovú oddelenosť zástavby ako prejav suburbánnych tendencií. Ako si všimá S. Hirt (2018, s. 58), socialistické sídliská a americké predmestia zdieľali aj niekoľko spoločných charakteristík. Obe sídelné formy sledovali spoločné ciele (odmietnutie predchádzajúceho urbanizmu a uprednostňovanie nových foriem) a pre ich dosiahnutie používali niektoré spoločné prostriedky (masová produkcia typizovaných projektov). Ak pripustíme myšlienku Z. Baumanna (1995, s. 148), že komunizmus a kapitalizmus boli dve „nohy“, na ktorých stála modernita minulého storočia, potom by sme mohli uvažovať, že projekty hromadnej bytovej výstavby a ich severoamerické náprotivky sú dve podoby suburbií druhej polovice 20. storočia (Hirt 2018, s. 58).

Na druhej strane, aj dnes nachádzame projekty viacpodlažných budov s pomerne vysokou hustotou a spoločnými priestormi (*high-rise suburbs*), teda atribútmi blízkymi skôr sídliskám hromadnej bytovej výstavby, než stereotypnej predstave nekonečných území samostatných rodinných domčekov s predzáhradkou nachádzajúcich sa za hranicami kompaktnej mestskej výstavby. Tieto formy sú taktiež len jednou z mnohých podôb, ktorú nadobúda zázemie miest pod vplyvom suburbanizácie. Dôležitá nie je architektonická forma či vizuálny prejav prímestskej zástavby, ale väzby, ktoré ju vytvárajú.

Pri súčasných podobách materiálneho a sociálno-kultúrneho prostredia predmestí zohrávajú úlohu ďalšie faktory zodpovedné za sledovanú diverzitu. Efektívne prekonávanie vzdialenosti je síce dôležitým, no len jedným z faktorov určujúcich mieru funkčného napojenia, resp. podriadenosti predmestí voči centrálnemu mestu, ktoré jednoznačne vyjadruje predpona *sub*. Ako sme naznačili vyššie, pojem *suburb* má rôznorodé kultúrne a historické kontexty a môže sa vzťahovať k diametrálne odlišnému sociálnemu prostrediu. Slovo *suburb* v stredovekej Británii pôvodne označovalo práve sociálne a ekonomicky vylúčené prostredie „za mestskými hradbami“ (Phelps 2017). Až neskôr sa mu dostalo významu referujúcemu k utopickému úteku stredných tried a „oploteniu“ sa za hranicami mesta. Odrazu sa tak *suburb* stáva vyjadrením bohatstva a privilegovaného postavenia. Túto dvojznačnosť môžeme pozorovať aj v súčasnosti, kedy tento pojem zahŕňa tradičné rezidenčné štvrte rodinných domov, ako aj sociálne bývanie na mestskej periférii. V mnohých kútoch sveta nájdeme od mesta vzdialené a mestu nepochybne podriadené lokality, či už ide o favely a slumy latinskoamerických miest, sídliská sociálnych bytov v mestách Francúzska či „etnické“ predmestia v USA. V týchto prípadoch ide o rôznym spôsobom vylúčené lokality, ktoré predstavujú perifériu definovanú nízkou mierou funkčnej naviazanosti, relačnej hustoty, prípadne neuznaním hodnoty existujúcich vzťahov z pohľadu moci centra. Pre niektorých autorov ide opäť o dostatočný dôvod na vylúčenie z uvažovania o suburbanizácii a jej prejavoch, pre iných, naopak, o potvrdenie potreby univerzálnej „nizkoprahovej“ definície (Hamel a Keil 2015).

Kto sa suburbanizácie účastní, ako i to, ako vyzerá konkrétne vyjadrenie v krajine je produktom nastavenia mnohých sociálnych vzťahov. Definujúcou vlastnosťou suburbanizácie je rozrastanie sa mesta do priestoru pod vplyvom sprístupnenia nových, dovtedy „nemestských“ teritórií do funkčného vzťahu dennej dochádzky. Jedným z kľúčových faktorov určujúcich celkový charakter procesu, teda aj jeho sociálneho a materiálneho vyjadrenia, musia byť dostupnosť vlastných nehnuteľností, ako i kľúčových módov dopravy umožňujúcich funkčnú expanziu. Je táto postavená na široko dostupných spôsoboch verejného bývania a verejnej dopravy alebo ide o privátne investície a dopravu osobným automobilom? Je mobilita privilégiom vyššie príjmových skupín s jediným žiteľom rodín alebo sa ekonomická aktivita týka viacerých členov domácnosti, čím vzniká potreba ďalšieho dochádzania alebo priestoru pre rozvoj ekonomických aktivít priamo v suburbiách?

Pri hľadaní odpovedí na podobné otázky sa dostávame k problematike vzniku suburbií, pričom pri teoretizovaní tohto procesu sa stretávajú vysvetlenia zdôrazňujúce dopytovú či ponukovú stránku. Vysvetlenie dopytom upriamuje pozornosť na voľby a motivácie nezávislého jednotlivca, ktorý realizuje svoje preferencie na trhu s bývaním. Na opačnej strane stojí vysvetlenie ponukou, ktoré sa odvíja od premisy, že v kapitalistickej spoločnosti existuje ekonomický záujem skupiny aktérov na formovaní a rozvoji trhu so suburbánnym bývaním. Tento záujem je výsledkom očakávaného profitu nielen z vlastného predaja pôdy či budovania nových sídiel, ale aj v súvislosti so stimuláciou rastu automobilového priemyslu a pod. Suburbanizácia je v tejto perspektíve vnímaná ako vedľajší produkt kapitalistickej urbanizácie. Ak sa vrátíme k povojnovému obdobiu v USA, toto bolo rámcované keynesiánskymi politikami manažmentu dopytu. Išlo napríklad o priame štátne politiky budovania diaľnic a ďalšie opatrenia podporujúce individualizáciu dopravy, regulačné a rozpočtové nástroje povzbudzujúce výstavbu individuálnych domov, ale v neposlednom rade i o konkrétnymi štátnymi politikami sprostredkované lacné pohonné hmoty, ktoré zohrali dôležitú úlohu pri presmerovaní obrovských kapacít vojnou rozbehnutého amerického priemyslu, čím dali vzniknúť krajine severoamerických predmestí tak, ako ju poznáme.

Problematika dostupnosti bývania a priestorovej mobility je súčasťou chápania priorít sociálnej reprodukcie a spravodlivosti a z nich odvodených riešení zásadných spoločenských otázok určujúcich distribúciu spoločenského bohatstva. V praxi ide o to, ktorí z kľúčových aktérov, teda kapitál, verejná sféra či jednotliví účastníci, sa akou mierou podieľajú na sprístupňovaní a integrovaní nových území. Výsledné konštelácie do značnej miery ovplyvňujú to, kto sa zúčastní osídľovania i to, akú formu budú transformujúce sa priestory nadobúdať (Hamel a Keil 2015).

Doteraz sme pracovali so širším uchopením fenoménu suburbanizácie, ktorú chápeme ako proces rozvoja prímestských teritórií pod vplyvom rozrastania sa priestorov intenzívnych denných vzťahov s mestským jadrom. Tiež sme chceli ukázať, že okrem takto určenej podstaty procesu viaceré autorky a autori z rôznych dôvodov reflektujú špecifické prejavy vychádzajúce z relačnej podstaty suburbanizácie, ktoré sú relevantné pre ich výskum a zužujú či posúvajú tak definíciu tohto javu. Rezidenčná hustota, podiel novovybudovaných obytných súborov voči pôvodnej zástavbe, sociálny status účastníkov, miesto odkiaľ prichádzajú či miera interakcie s centrom patria medzi najčastejšie pridávané definíčné charakteristiky (Ouředníček 2007).

KEDY A KDE BUDEME SKÚMAŤ SUBURBANIZÁCIU?

Zázemia veľkých miest majú charakter prechodného územia nielen z hľadiska priestoru, ale aj času a kultúrnych aspektov (Harris a Lehrer 2018, s. 5). Priestorový a historický aspekt urbánno-rurálneho kontinua je pozorovateľný v krajine alebo v mape a prejavuje sa najmä prostredníctvom difúzie mestských foriem zástavby a využitia priestoru. Kultúrny aspekt zahŕňa rozmanité spôsoby života, ktoré sú často neviditeľné, no napriek tomu zásadným spôsobom spoluvytvárajú tranzitívny charakter prímestskej krajiny. Pri pohľade naprieč metropolitným územím je tento očividný, keď vyplňa priestor medzi mestským a vidieckym prostredím a vytvára prechod od zastavaných areálov miest s vysokou hustotou zaľudnenia po poľnohospodársku a prírodnú krajinu vidieka. Kým oba póly vieme pomerne jednoznačne identifikovať, prechodné územie krajiny medzi nimi nadobúda rozmanité formy od komplexne vybudovaných okrajových častí miest až po vonkajšie zóny „mestského tieňa“, kde sa vplyv jadrového mesta zoslabuje a ustupuje vidieckym formám využitia zeme. Toto prechodné územie môžeme označiť ako zázemia mesta – suburbánný priestor.

Aj napriek vyššie uvedeným často zásadným historickým a geografickým odlišnostiam v prejavoch široko chápanej suburbanizácie môžeme identifikovať niekoľko univerzálnych znakov, ktorými sa suburbánný priestor vyznačuje (Harris a Lehrer 2018). Prvým znakom, ktorý vieme jednoducho pozorovať, je menej regulované využitie zeme, než je tomu v mestskom prostredí. Druhým je všeobecne klesajúca hustota zástavby a zaľudnenia smerom od jadra urbánneho regiónu. Suburbánne územie sa od urbánneho odlišuje aj viac viditeľnou infraštruktúrou (Young et al. 2011). Elektrické vedenia, sklady, potrubia, dopravné terminály či parkoviská vytvárajú špecifický obraz prímestskej krajiny. Len čo sa však tieto štruktúry priblížia k mestskému jadrú, strácajú sa pod povrchom a vytvárajú ďalší rozmer toho, čo nazývame vysoko urbanizované prostredie. Posledná vlastnosť suburbánneho priestoru je jeho nestabilita. Na rozdiel od centrálnych častí miest, ktoré ostávajú relatívne stabilné v priebehu dlhého obdobia, suburbánný priestor pod tlakom rozrastajúceho sa mesta prechádza často rýchlou a dynamickou transformáciou. Tam, kde len prednedávnom stáli poľnohospodárske dvory či robotnícke kolónie je dnes nová rezidenčná štvrť s rodinnými domami. Tá však nemusí nevyhnutne mať dlhú životnosť a v budúcnosti môže ustúpiť intenzívnejšej mestskej zástavbe. Príkladom takéhoto vývoja je viacnásobná transformácia, ktorou prešli aglomerované vidiecke obce v Bratislave (Karlova Ves, Rača, Vajnory, Petržalka).

Kým rozvoj suburbánnej krajiny bol v minulosti spojený predovšetkým s industrializáciou a decentralizáciou bývania, súčasný rozvoj je poháňaný postfordistickými regionálnymi ekonomikami, globalizáciou a neoliberalizáciou (Keil 2018). Princípy založené na zhodnotení pôdy vzhľadom na jej polohu k centrálnemu mestu neplatia tak jednoznačne, ako v minulosti. Metropolitné územia sa stávajú polycentrickými a popretkávanými zložitými a menej viditeľnými väzbami.

Pri snahe o nájdenie vhodného konceptu pre vyčlenenie zázemia mesta sa musíme zmieriť so skutočnosťou, že univerzálne a uspokojivé riešenie ktoré by bolo schopné zachytiť tento komplexný a dynamický priestorový systém, neexistuje. Svetová literatúra nám však ponúka elegantné riešenie, ktoré predstavuje koncept funkčných mestských regiónov vymedzených na základe denných tokov obyvateľstva – dochádzky do práce. Tieto tzv. *denné urbánne systémy* sú vhodným konceptom schopným obsiahnuť zložitú priestorové a funkčné vzťahy medzi mestom a jeho zázemím. V slovenskom prostredí sa delimitácii funkčných

regiónov systematicky venoval A. Bezák, ktorého funkčný mestský región Bratislava (ďalej FMR Bratislava) využívame ako základný priestorový rámec skúmania procesov suburbanizácie. Jadro regiónu tvorí 17 mestských častí Bratislavy, zázemie 111 obcí okresov Malacky (25), Pezinok (17), Senec (29), Dunajská Streda (25), Galanta (5), Senica (9) a Skalica (1). Osobitné postavenie má vojenský obvod Záhorie, ktorý zaraďujeme do zázemia Bratislavy v dôsledku zachovania priestorovej kompaktnosti regiónu. FMR Bratislava je súčasťou regionálneho systému FMR 01-A, ktorý bol vymedzený A. Bezákom (Bezák 2014) na základe údajov zo Sčítania v roku 2001. Alternatívu k tomuto vyčleneniu predstavuje delimitácia funkčných regiónov vytvorená kolektívom autorov okolo M. Halása (Halás et al. 2014), rovnako na základe denných tokov obyvateľstva v roku 2001, aj so zahrnutím vnútorných dochádzkových tokov v rámci jednej obce (mesta) do výpočtu interakčných mier a uzavretosti regiónov a tzv. „trade-off“ kompromisu medzi veľkosťou regiónu a jeho uzavretosťou. Takto vymedzený región pozostáva z 96 obcí a jeho delimitácia reflektuje široko chápaný lokálny trh práce, v rámci ktorého sa upúšťa od požiadavky existencie mestského jadra. Hoci Halás a kol. prinášajú metodologicky univerzálnejší prístup, vzhľadom na snahu o zachytenie procesov priestorovej expanzie mesta (suburbanizácie) považujeme za vhodnejší prístup identifikujúci funkčné regióny s centrom v mestách.

Takto vymedzené zázemie zodpovedá tzv. *overbounded* regiónu, keďže zahŕňa aj obce, pri ktorých doposiaľ neboli zaznamenané výraznejšie prejavy suburbanizácie. Dochádzku do práce však považujeme za fundamentálnu väzbu, ktorá formuje funkčné vzťahy naprieč celým regiónom. Pri zachovaní miesta práce (v Bratislave) sa zmena miesta bydliska s najväčšou pravdepodobnosťou uskutoční práve v rámci takto delimitovaného regiónu, než cez jeho hranicu (Bezák 2000, Novotný a Pregi 2019).

Základné štruktúrne hodnotenie procesov urbánneho vývoja prebieha na úrovni dvoch základných častí funkčného mestského regiónu, a to jeho jadra a zázemia. Jadro zodpovedá administratívnym hraniciam centrálného mesta FMR, kým zázemie tvoria všetky zvyšné obce. Pri takomto členení je potrebné upozorniť na nesúlad medzi administratívnym vymedzením hraníc Bratislavy a reálnym rozsahom mestskej zástavby (tzv. kompaktného mesta). Bratislava v dôsledku silných integračných procesov v období štátneho socializmu zahŕňa aj blízke vidiecke obce a značné rozlohy poľnohospodárskej či prírodnej krajiny. V niektorých prípadoch (kapitola 2 a 6) sa autori rozhodli „očistiť“ Bratislavu od jej „vidieckych“ častí a tým zúžiť jadro regiónu na kompaktné mesto s relatívne súvisle zastavaným územím. V iných situáciách, naopak, aj vzhľadom na kompatibilitu a dostupnosť údajov, ponechali jadro v jeho administratívnych hraniciach.

Špecifické postavenie mestských častí Bratislavy s vidieckym charakterom nás privádza k uvažovaniu o hraniciach zázemia Bratislavy. Kým vonkajšia hranica je daná rozsahom dennej dochádzky do jadrového mesta, vnútorná hranica zázemia nie je jednoznačne definovaná. Hoci sa aglomerované vidiecke obce, dnes mestské časti, na prvý pohľad neodlišujú od vidieckych obcí v zázemí mesta, ich začlenenie do zázemia nie je jednoznačné. Problematická je napríklad mestská časť Devínska Nová Ves, ktorej mestský (sídliisko mnohopodlažných panelových bytových domov) aj vidiecky (pôvodná obec) charakter neumožňujú jednoznačné zaradenie.

Pri otázke priestorového rozsahu skúmaného procesu si musíme pripustiť dôležitý limit, ktorý je prítomný vo všetkých predstavených štúdiách. Poloha hlavného mesta na štátnej hranici a odstraňovanie

inštitucionálnych prekážok pri jej prekonávaní vytvorili podmienky podporujúce sťahovanie populácie aj do priľahlých oblastí Rakúska a Maďarska. Hoci cezhraničná suburbanizácia predstavuje nesmierne zaujímavý fenomén, z viacerých pragmatických dôvodov sme boli nútení tento aspekt transformácie bratislavského zázemia do predloženej publikácie nezaraďovať a analyticky sa sústrediť iba na jeho slovenskú časť.

Skúmaný časový rámec zahŕňa obdobie dynamických zmien v zázemí Bratislavy, ktoré nastali po roku 2000, ale pre pochopenie vývojového kontextu a zachytenie iniciálnych fáz suburbanizačného procesu viaceré kapitoly ponúkajú oveľa širší časový záber. Doposiaľ sme suburbanizáciu prezentovali ako nedeľiteľnú súčasť procesov urbanizácie, ktorá má tendenciu sa skokovo zintenzívňovať v momentoch, kedy spoločenské podmienky vytvoria predpoklady pre významnejšiu expanziu každodenných dochádzkových tokov do predtým takto neintegrovaných priestorov v zázemí. V prípade suburbanizácie v zázemí Bratislavy bol nepochybne významným medzníkom rok 1989, kedy sa začala zásadná spoločenská transformácia postupne dopadajúca na všetky sféry politického a ekonomického života, bez premeny ktorých by sme nemohli sledovať tento jav v intenzite, akú dnes nadobúda.

Na strane druhej, o významnejšej premene prímestskej krajiny v okolí hlavného mesta má zmysel hovoriť až s príchodom nultých rokov. Všeobecne platí, že trvá istý čas, kým sa inštitucionálna transformácia zmaterializuje v krajine (Sýkora a Bouzarowski, 2012). Navyše, 90. roky boli na Slovensku o niečo komplikovanejšie ako u našich stredo európskych susedov a o jednoznačnom prozápadnom smerovaní a politicko-ekonomickej integrácii môžeme hovoriť až po parlamentných voľbách v roku 1998. Integrácia krajiny do systému globálneho kapitalizmu postupne priniesla rast politického a ekonomického významu regiónu hlavného mesta. Zlepšujúca sa ekonomická situácia viacerých sociálnych skupín postupne vytvorila rastúci dopyt po novom bývaní, spojenom aj s intenzívnejším využívaním automobilovej dopravy. So vstupom medzinárodných hráčov do segmentu finančných služieb a jeho deregulácia prišiel prudký rozvoj úverových produktov, ktoré sa stali hlavným stimulom rozvoja trhu s bývaním.

ČO V KNIHE NÁJDETE?

V záverečnej časti úvodnej kapitoly ešte v stručnosti predstavíme, ako je všeobecný cieľ prezentovanej publikácie, ktorým je analytické rozkrývanie aktuálne prebiehajúcich procesov suburbanizácie v okolí Bratislavy, napĺňaný prostredníctvom konkrétnych štúdií od jednotlivých autorov a autorských kolektívov. Príspevky okrem vlastných empirických zistení, ktoré z rôznych uhlov pohľadu popisujú priebeh procesu suburbanizácie, predstavujú aj vlastné, z hľadiska riešených otázok dôležité konceptualizácie sociálno-priestorových vzťahov formujúcich konkrétne výskumné perspektívy.

V nasledujúcej kapitole predstaví Martin Šveda najviditeľnejší prejav suburbanizácie zhmotnený v prímestskej krajine, ktorým je bezpochyby vlastná bytová výstavba ako nevyhnutná materiálna podmienka osídlenia zázemia. Časová a priestorová perspektíva umožní opísať základné kontúry nerovnomerne prebiehajúcего procesu. Pohľad na rezidenčnú výstavbu a jej priestorové formy (kapitola 2) je pohľadom prinášajúcim nielen informáciu o objeme a priestorovej distribúcii bytovej výstavby, ale je aj správou o aktuálnych preferenciách v bývaní, pre ktoré sú charakteristické individualizmus, privatizmus a funkčná účelovosť s minimalizovaným rozsahom nerezidenčných plôch. Ambíciou kapitoly je porozumieť a priniesť

potrebné empirické východiská pre špecifikáciu nástrojov územného plánovania, ktoré neboli doposiaľ v tomto priestore celoplošne a komplexne aplikované.

Rozsiahla rezidenčná výstavba prináša aj značný záber doteraz poľnohospodársky využívaných plôch a transformuje vidiecku krajinu do novej fragmentovanej podoby. V kapitole 3. sa Róbert Pazúr, Zuzana Pazúrová a Ján Oťaheľ zameriavajú na hodnotenie zmien krajinnéj pokrývky (*land cover*) na základe kvantitatívnych analýz satelitných snímok zachytávajúcich situáciu vo viacerých časových rezoch. Autori kapitoly pokrývajú celé postsocialistické obdobie, ktorého komplexné transformácie zanechali v krajine výrazné zásahy. V tejto výskumnej perspektíve zohráva dôležitú úlohu najmä identifikácia zmien v zastavaných (urbanizovaných) areáloch, ktoré predstavujú kľúčový indikátor suburbanizácie. Invázia mesta do vidieckej krajiny prináša popri náraste zastavaných plôch aj dôležité environmentálne otázky, ktoré súvisia so zachovaním krajinnno-ekologických štruktúr. Areály trvalých kultúr (ovocné sady, vinohrady), tak typické pre prímestské prostredie Bratislavy, sa postupne vytrácajú pod náporom rezidenčnej výstavby.

Suburbanizačný rozvoj však narúša aj prírodné areály, ktoré sa v zázemí Bratislavy vyformovali do podoby akéhosi „zeleného obalu“ obkolesujúceho hlavné mesto prostredníctvom lesov Malých Karpát a lužných lesov v povodí Dunaja a Moravy. Michal Bogár si v kapitole 4 všima potenciál bratislavského *green belt*, ktorého vyformovanie je viac dôsledkom prírodných predpokladov a politicko-historického vývoja (železná opona), než cieľným a systematickým budovaním prostredníctvom územného plánovania. Pravdepodobne aj kvôli týmto skutočnostiam sa zelenému prstencu prírodných areálov zatiaľ nevenovala prílišná pozornosť. Príklady z vývoja západoeurópskych miest nás pritom nabádajú k citlivému narábaniu s potenciálom nezastavaných území. Podľa Michala Bogára by bratislavský *green belt* mal postupne nadobudnúť štatút uceleného chráneného územia, ktorý má potenciál reálne prispieť k usmerneniu doposiaľ živej expanzie mesta.

Nasledujúce dve kapitoly (kapitola 5 a 6) prinášajú analýzu populačných procesov pohľadom na zdrojové oblasti migrantov, ako aj ich selektívny charakter z hľadiska vekovej a vzdelanostnej štruktúry. Prostredníctvom analýzy populačných procesov Peter Podolák a Martin Šveda jednoznačne dokumentujú, že od roku 1989 sme svedkami najskôr pozvoľného, neskôr akcelerovaného rozvoja suburbanizácie, ktorá sa prejavuje decentralizáciou obyvateľstva z Bratislavy do jej zázemia. Popri tomto procese však do zázemia Bratislavy smerujú výrazné migračné toky z prakticky celého územia Slovenska. Z hľadiska objemu migrácie tieto procesy nemajú obdobu v postsocialistickom vývoji Slovenska a predstavujú kľúčovú zmenu v priestorovej distribúcii obyvateľstva, ktorej výsledkom je formovanie centra nadnodálnej mierky – metropolizácia Bratislavy. Ladislav Novotný a Loránt Pregi ponúkajú pohľad na selektivitu migrácie a upozorňujú na zásadné zmeny vo vekovej a vzdelanostnej štruktúre obyvateľstva, ktoré prispievajú k zvýšeniu ľudského kapitálu tak v zázemí, ako aj v samotnom jadrovom meste.

Uvedené objemy migrácie však nemôžeme chápať ako vyčerpávajúci a úplný obraz populačných zmien a prezentované migračné toky smerujúce do zázemia Bratislavy môžeme vnímať ako podhodnotené, na čo upozorňujú Martin Šveda a Peter Barlík v kapitole 8. Redistribúcia obyvateľstva v metropolitnej (regionálnej) aj v celoštátnej mierke bude pravdepodobne ešte výraznejšia, a tým aj zásadnejšia pre spoločenský a ekonomický rozvoj Slovenska. Na analýzu populačných zmien nadväzujú Pavel Šuška, Martin Šveda a Ján

Výboštok, ktorí si v kapitole 7. primárne všímajú, ako sa prílev migrantov podpisuje na volebnom správaní, čím sa autori snažia aspoň čiastočne objasniť otázky meniacich sa kultúrnych noriem a hodnotových ukotvení vo vzťahu k suburbanizácii. Ďalej analyzujú, ako sa mestské strany, v našom kultúrnom prostredí najmä stredo-pravicové občianske strany, presadzujú v pôvodne vidieckom prostredí.

Bezprostrednými dôsledkami príchodu veľkého počtu prisťahovalcov do prostredia, ktorého poddimenzovaná sociálna a dopravná infraštruktúra na túto situáciu nebola pripravená, sa zaoberajú nasledujúce tri kapitoly. František Križan, Kristína Bilková a Petra Hencelová (kapitola 9) sledujú parametre transformácie maloobchodného prostredia v zázemí Bratislavy. Viaceré obce sa v priebehu krátkého obdobia premenili z dedín s jednou predajňou potravín na funkčne rozmanitejšie sídla s pestrou ponukou maloobchodných prevádzok. Napriek tejto skutočnosti si dominantné postavenie v maloobchodnej sieti zachovávajú nákupné centrá, ktoré ako „katedrály spotreby“ poskytujú rozmanité formy nákupu a zábavy. Delimitácia ich spádových zón prostredníctvom lokalizačných údajov mobilných telefónov je v slovenskom prostredí unikátnym metodologickým prístupom.

V nasledujúcej kapitole Anton Michálek čiastočne narušuje tradičnú predstavu o bývaní v zázemí mesta ako v bezpečnejšom prostredí (kapitola 10). Bohatšie rezidenčné prostredie s rodinnými domami prirodzene priťahuje najmä majetkovú kriminalitu, hoci celková miera kriminality je v zázemí nižšia ako v hlavnom meste. Nárast dopravného zaťaženia pod vplyvom rezidenčných a komerčných aktivít v zázemí mesta predstavuje jeden z najsledovanejších dôsledkov suburbanizácie, keďže bezprostredne ovplyvňuje každodenný život užívateľov cestnej infraštruktúry. Daniel Michniak v kapitole 11 poukazuje nielen na nárast intenzity dopravy v kľúčových uzloch dopravnej siete, ale aj potrebu systémovej podpory módov hromadnej dopravy.

Publikáciu uzatvára Martin Šveda, Michala Sládeková Madajová a Peter Podolák s pokusom o syntetický prístup, ktorého cieľom je poodhaliť príčiny diferencovaného prejavu suburbanizačných procesov v zázemí Bratislavy. Predkladaná analýza zachytáva kľúčové trendy z priestorového hľadiska a dokumentuje, že v zázemí mesta prebiehajú procesy rôznej povahy, smerov a intenzity, ktorých výsledkom je pestrá mozaika priestorových a sociálnych štruktúr. Výsledná regionálna typizácia nám umožňuje lepšie porozumieť mnohovrstvej realite týchto procesov.

ČO O NÁS A NAŠEJ SPOLOČNOSTI HOVORIA SUBURBIÁ ROZTRÚSENÉ V ZÁZEMÍ BRATISLAVY?

Odpoveďou na túto otázku sú výsledky čiastkových analýz, ktoré predstavujú jednotlivé kapitoly tejto publikácie. Tematické zameranie kapitol reflektuje snahu o zachytenie rôznych parametrov zmien v zázemí Bratislavy, pričom vo viacerých prípadoch sú predstavené originálne analytické prístupy. Spoločne vytvárajú obraz o prekvapivej rozmanitosti, ktorú nachádzame v zdanlivo jednoliatom priestore zázemia mesta. Okrem jednotlivých zistení nám skúmanie zázemia mesta prináša širší pohľad na aktuálne sociálno-priestorové procesy a vzťahy.

Novovznikajúce rezidenčné areály, ale aj početné nerezidenčné aktivity za hranicami kompaktného mesta poukazujú na premenlivé vzťahy mesta a jeho zázemia. Kým minulý režim sa snažil presadiť svoju

predstavu o „modernizácii“ prímestskej vidieckej krajiny, prebiehajúcimi procesmi suburbanizácie sa ako krajina zaraďujeme do „západného sveta“. Preberáme tak jeho ideológiu urbanizmu, resp. suburbanizmu, ktorá je založená na voľnom trhu a súťaži príležitostí. Charakter rozvoja v zázemí mesta je vyjadrením postojov svojich staviteľov k formám bývania, spôsobu budovania sídiel, ako aj k charakteru spoločnosti a jej civilizačnému ukotveniu (cf. Hirt 2017). Hoci táto transformácia prebieha na okraji miest, je centrálna pre ich transformáciu, ako aj transformáciu našej spoločnosti.

Predkladané analytické výstupy sú len základným pohľadom do komplexnej problematiky a nepokrývajú celý rad otázok, ktoré by objasnili motivácie pre sťahovanie do zázemia, či približovali každodenný život obyvateľov suburbia. Rovnako nepokrývame celé zázemie Bratislavy, ktoré presahuje štátne hranice a v stále väčšej miere ovplyvňuje prostredie prihraničných obcí v Maďarsku a Rakúsku. Z viacerých aspektov pritom ide o unikátnu situáciu, ktorej sa doposiaľ venovala len okrajová pozornosť. Môžeme teda konštatovať, že sme sa predkladanou publikáciou pokúsili zachytiť základné parametre dynamickej transformácie zázemia Bratislavy, hoci množstvo tém a priestorov ostalo nepokrytých. Veríme však, že predkladané súvislosti vyvolajú väčší záujem o problematiku suburbanizácie a prinesú širšiu odbornú diskusiu, ktorá napomôže poznávaniu tejto doteraz len nedostatočne zmapovanej oblasti.

LITERATÚRA

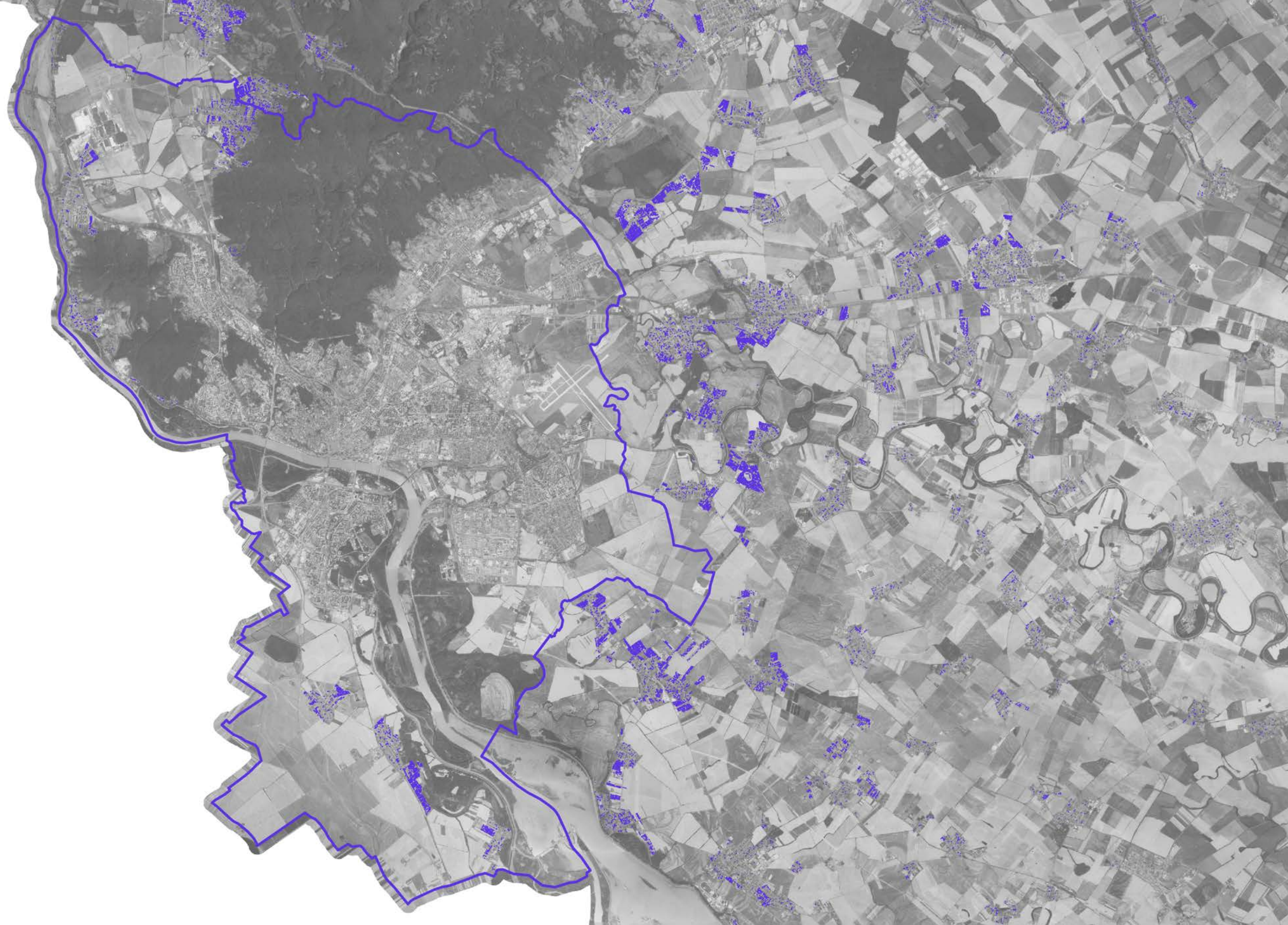
- BEZÁK, A. (2000). Funkčné mestské regióny na Slovensku. *Geographia Slovaca*, 15, Bratislava (Geografický ústav SAV).
- BEZÁK, A. (2014). Funkčné mestské regióny na Slovensku v roku 2001. In Lauko, V. ed. *Regionálne dimenzie Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave), pp. 169-198.
- BOGÁR, M. (2019). Bratislava v zelenom objatí? In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV). pp. 82-103.
- EKERS, M., HAMEL, P., KEIL, R. (2012). Governing Suburbia: Modalities and Mechanisms of Suburban Governance. *Regional Studies*, 46, 405-422.
- ENGLAND, K. V. I. (1991). Gender Relations and the Spatial Structure of the City. *Geoforum*, 22, 2, 135-147.
- FISHMAN, R. (1987). *Bourgeois utopias: the rise and fall of suburbia*. New York (Basic Books).
- HALÁS, M., KLAPKA, P., BLEHA, B., BEDNÁŘ, M. (2014). Funkčné regióny na Slovensku podľa denných tokov do zamestnania. *Geografický časopis*, 66, 2, 89-114.
- HAMEL, P., KEIL, R. (2015). Introduction: Governance in Suburban World. In Hamel, P., Keil, R. eds. *Suburban Governance: A Global View*. Toronto (University of Toronto Press), pp. 3-16.
- HARRIS, R., LEHRER, U. (2018). The Suburban Land Question: Introduction. In Harris, R., Lehrer, U. eds. *The Suburban Land Question: A Global Survey*. Toronto (University of Toronto Press).
- HIRT, S. (2017). The New Neighbourhoods: The Discursive (and Other) Transformation of South Sofia's Modest Beginnings. In R. Harris, Ch. Vorms, eds. *What's in a Name?: Talking about Urban Peripheries*. Toronto (University of Toronto Press), pp. 66-84.
- HIRT, S. (2018). Alternative Peripheries: Socialist Mass Housing Compared with Modern Suburbia. In R. Harris, U. Lehrer, eds. *The Suburban Land Question: A Global Survey*. Toronto (University of Toronto Press), pp. 43-61.
- HROMÁDKA, J. (1935). *Zemepis okresu Bratislavského a Malackého*. Sväzok 2: Malé Karpaty, Záhorská nížina, Podunajská nížina pri Bratislave. Bratislava (Nákladom učiteľstva).

- KEIL, R. (2018). *Suburban planet*. Cambridge (Polity Press).
- KRIŽAN, F., BILKOVÁ, K., HENCELOVÁ, P. (2019). Ďaleko za nákupom? Transformácia maloobchodu v zázemí Bratislavy. In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 206-229.
- MICHÁLEK, A. (2019). V zázemí mesta bezpečne? Kriminalita v zázemí Bratislavy v kontexte suburbanizácie. In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 230-249.
- MICHNIAK, D. (2019). Ako suburbanizácia mení dopravu v zázemí Bratislavy? In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 250-275.
- NOVOTNÝ, L., PREGI, L. (2019). Región len pre mladých a vzdelaných? Selektívna migrácia vo funkčnom mestskom regióne Bratislava podľa veku a vzdelania. In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 134-159.
- NUISSE, H., RINK, D. (2005). The 'production' of urban sprawl in eastern Germany as a phenomenon of post-socialist transformation. *Cities*, 22, 2, 123-134.
- OUŘEDNÍČEK, M. (2007). Differential Suburban Development in the Prague Urban Region. *Geografiska Annaler: Human Geography*, 89B, 2, 111-125.
- PAZÚR, R., PAZÚROVÁ, Z., OŤAHEL, J. (2019). Ako sa zmenila vidiecka krajina? Transformácia prímestskej krajiny z hľadiska zmien krajinnej pokrývky. In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 56-81.
- PODOLÁK, P., ŠVEDA, M. (2019). Suburbanizácia len pre Bratislavčanov? Komponenty populačného vývoja zázemia Bratislavy v kontexte suburbanizačných procesov. In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 104-133.
- PHELPS, N. A. (2017). Introduction: Old Europe, New Suburbanization? In Phelps, N. A. ed. *Old Europe, New Suburbanization?* Toronto (University of Toronto Press).
- SÝKORA, L., BOUZAROWSKI, S. (2012). Multiple Transformations: Conceptualising the Post-communist Urban Transition. *Urban Studies*, 49, 1, 43-60.
- ŠVEDA, M., BARLÍK, P., PODOLÁK, P. (2019). Koľko ľudí býva v zázemí Bratislavy? Odhad populačnej veľkosti obcí v zázemí Bratislavy s využitím lokalizačných údajov mobilnej siete. In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 184-205.
- ŠVEDA, M., MADAJOVÁ SLÁDEKOVÁ, M., PODOLÁK, P. (2019). Senec nie je Stupava? Regionálna typizácia suburbánneho rozvoja v zázemí Bratislavy. In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 276-299.
- ŠUŠKA, P., ŠVEDA, M., VÝBOŠŤOK, J. (2019). Suburbia napravo? Zmena volebného správania ako dôsledok suburbánneho rozvoja. In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 160-183.
- YOUNG, D., WOOD, P. B., KEIL, R. (2011). Conclusion: From critique to politics and planning. In Keil, R., Wood, P., Young, D. eds. *In-Between Infrastructure: Urban Connectivity in an Age of Vulnerability*. Praxis (ePress).
- ZHOU, Y., MA, L. J. (2000). Economic restructuring and suburbanization in China. *Urban Geography*, 21, 3, 205-236.

POĎAKOVANIE

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0462.

↓ Novopostavené bytové a rodinné domy v období rokov 2003 – 2017.
Zdroj podkladovej ortofotomozaiky © GKÚ, NLC; r.2017

Kapitola 2

PANELÁKY NALEŽATO?

PANELÁKY NALEŽATO?

Bytová výstavba a jej priestorové formy v zázemí Bratislavy

Pred vyše 20 rokmi sa v zázemí Bratislavy objavili rodinné domy, ktoré po viacerých stránkach nezapadali do pôvodnej vidieckej zástavby. Fasády zdobené balustrádami a netradičné architektonické riešenia využívajúce pestrú paletu tvarov a materiálov boli demonštráciou novonadobudnutých možností, ktoré priniesol pád socialistického režimu a etablovanie trhovej ekonomiky. Hoci nové rezidencie v blízkosti mesta boli spočiatku dostupné len pre novovznikajúce ekonomické elity, boli už prvým signálom znovuoobnovenia decentralizačných (resp. dekoncentračných) tendencií, ktoré boli tlmené riadenou urbanizáciou socialistického režimu viac ako štyri desaťročia (cf. Szélényi 1996, Musil 2001 a Stanilov a Sýkora 2014). Pre vnútroregionálnu dekoncentráciu obyvateľstva a jeho aktivít z mestského jadra do zázemia sa zaužívalo pomenovanie suburbanizácia. Ako však zdôrazňujú Šuška a Šveda (2019, kapitola 1) tento proces má v súčasnosti oveľa širšiu interpretáciu a predstavuje komplexný populačný a ekonomický rast v zázemí mesta, ku ktorému dochádza pod vplyvom jeho priestorovej expanzie (Ekers et al. 2012). Tento pôvodne okrajový proces, ktorého aktérmi boli najmä príslušníci úzkej vrstvy majetnejších, sa stal v ostatnom období celospoločenským fenoménom, ktorý zásadným (a do značnej miery nevratným) spôsobom pretvára priestorovú organizáciu spoločnosti na Slovensku. Jeho materializovaným prejavom je práve rezidenčná výstavba, ktorá prináša do pôvodne vidieckeho zázemia miest nielen veľký objem výstavby, ale aj nové sídelné štruktúry a architektonické formy.

Rezidenčná výstavba predurčuje dlhodobý rozvoj lokalít tým, že vytvára základný predpoklad pre ľudské aktivity (bývanie). Bytová výstavba navyše vytvára predpoklady pre posun ťažiska sociálnych a ekonomických aktivít z centra mesta do jeho zázemia a tým je dôležitým indikátorom urbanizačných a suburbanizačných procesov, ktoré majú svoje časové a priestorové špecifiká (Novotný 2011, 2016 a Šveda 2014). Zatiaľ čo niektoré procesy v rámci suburbanizačných tendencií sú „skryté“ v dôsledku chýbajúcich či nepresných štatistických údajov (viac kapitola 8), bytová výstavba je viditeľným a pomerne presne merateľným prejavom suburbanizácie.

V tejto kapitole sa zameriame nielen na rozsah a intenzitu rezidenčnej suburbanizácie, ale aj na jej špecifické priestorové aspekty, ktoré prinášajú do nášho sídelného priestoru nové formy a situácie. Jedným z nich je formovanie suburbií – relatívne samostatných rezidenčných areálov, ktoré z viacerých stránok môžeme považovať za špecifickú sídelnú formu. Cieľom je hlbšie porozumieť procesom rezidenčnej suburbanizácie v zázemí Bratislavy a priniesť tak potrebné empirické východiská pre špecifikáciu nástrojov územného plánovania, ktoré neboli doposiaľ v tomto priestore celoplošne a komplexne aplikované. Súčasnou praxou je totiž neregulovaná a nekoncepčná rezidenčná výstavba, ktorej dôsledky (dopravné, environmentálne, sociálne) pociťujú obyvatelia zázemia Bratislavy čoraz viac.

Ak chceme poznať rozsah a intenzitu rezidenčnej výstavby a jej priestorové formy, potrebujeme sa pozrieť na zázemie mesta z „vtáčej“ perspektívy. Tá nám umožňuje pozorovať fundamentálne priestorové usporiadania. Príkladom je diaľnica formujúca špecifický charakter zástavby v jej okolí či kontrast rôznych foriem zástavby (rodinné domy, bytové domy, priemyselné areály), ktoré nechávajú v krajine odlišný priestorový „odtlačok“. Z tejto perspektívy sa administratívne hranice stávajú nepodstatnými a, naopak, dôležitou sa stáva sídelná štruktúra, ktorej meniaci sa rozsah a forma nemusia rešpektovať územnosprávne členenie. Tak je to aj v prípade Bratislavy, mesta, ktoré zahŕňa aj rozsiahle poľnohospodárske a prírodné areály. Aglomerované vidiecke obce, dnes mestské časti, charakterom zástavby nie sú odlišné od vidieckych obcí v zázemí mesta. Pre účely tejto analýzy tak jadro funkčného mestského regiónu Bratislava delimitované A. Bezákcom (2014) zúžime na kompaktné zastavané územie mesta a do zázemia (obvodu) mestského regiónu zahrnieme šesť mestských častí s vidieckym charakterom (Devín, Devínska Nová Ves, Záhorská Bystrica, Jarovce, Rusovce a Čunovo), ktoré sú od mesta oddelené širokým neurbanizovaným územím.

VÝCHODISKÁ TRANSFORMÁCIE SÍDELNEJ ŠTRUKTÚRY V ZÁZEMÍ BRATISLAVY

Charakter vidieckeho osídlenia bol v minulosti do značnej miery formovaný prírodnými podmienkami, najmä potenciálom pre poľnohospodárske využitie. Poľnohospodárstvo predstavovalo dominantnú funkciu vidieckych oblastí a tvarovalo sídelnú štruktúru do rôznych priestorových konfigurácií a rôznej hustoty zástavby. Modernizácia a ekonomický rozvoj však priniesli do rurálnych oblastí sociálnu a technickú infraštruktúru, ako aj nové nepoľnohospodárske funkcie. To sa dialo na pozadí dynamizujúceho sa procesu urbanizácie, ktorý šírila na vidiek mestský spôsob života a v rámci neho aj nové formy zástavby v zmysle ich fyziognómie a morfológie (Bański a Wesołowska 2010). V súčasnosti hrajú oveľa významnejšiu úlohu sociálno-ekonomické faktory, ktoré pretvárajú priestorovú štruktúru sídelného systému, ako aj charakter jednotlivých sídiel. Dnešná priestorová štruktúra vidieckeho osídlenia je formovaná najmä dopravnou dostupnosťou (Havbaker et al. 2004), polohou vo vzťahu k mestským aglomeráciám (Hammer et al. 2004), cenou pôdy (Ihlanfeldt 2007), rozvojom infraštruktúry či právnymi reguláciami. Uvedené zmeny sú najviditeľnejšie práve v prostredí zázemia veľkých miest, ktoré prechádzajú dramatickou transformáciou bez ohľadu na región sveta. Rozdiely sú síce v dynamike a časovom ukotvení tejto transformácie (Bruegmann 2005 a Keil 2018), spoločným znakom je však narastajúca koncentrácia rezidenčnej zástavby sprevádzaná nárastom kvality bývania. Pôvodne poľnohospodárska krajina a prírodné areály v zázemí miest sa pretvárajú na hybridné územia kombinujúce urbánne aj rurálne funkcie (Moos et al. 2015, Harris 2004, Keil 2018, Walks 2013 a Bourne 1996).

Zázemie Bratislavy nie je v tomto ohľade výnimkou a obdobie ostatných 25 rokov prinieslo zásadnú ekonomickú, sociálnu a kultúrnu transformáciu (Novotný 2016, Šveda et al. 2016 a Pazúr et al. 2017). Sídelná štruktúra, ktorej fragmentovaný charakter rešpektoval predovšetkým prírodné podmienky, ostala do značnej miery nezmenená až do novodobej histórie. Relatívnu sídelnú stabilitu zázemia Bratislavy môžeme pripísať aj štátom riadenej urbanizácii v minulom storočí, v rámci ktorej bola alokácia novej bytovej výstavby do veľkej miery sústredená do urbánnych centier a vybraných strediskových obcí. Tým sa zároveň obmedzoval rozvoj malých obcí, a to predovšetkým umelým blokovaním ich bytovej výstavby. Hoci kľúčovú úlohu v bytovej výstavbe zohrávali panelové sídliská, aj na vidieku prebehla rozsiahla premena bytového

fondy, keď pôvodne drevené konštrukcie domov boli nahradené modernými alternatívami. Od 60. rokov pozorujeme aj šírenie mestských vzorov zástavby do vidieckeho prostredia. Rozšírené boli najmä dvojpodlažné rodinné domy s plochou strechou (tzv. „kocka“ či „šumperák“), ktoré boli v tej dobe naplnením predstavy o modernom bývaní. Napriek modernizácii vidieka a transferu mestských vzorov bývania ostala predovšetkým sídelná štruktúra v prevažnej miere zachovaná najmä v početnej skupine nestrediskových obcí.

Pri pohľade na súčasný sídelný priestor zázemia Bratislavy však pozorujeme, že za hranicami kompaktnejestskej zástavby vznikajú početné rezidenčné lokality, ktorých priestorová štruktúra či vizuálne atribúty nezapadajú do existujúcich sídelných foriem. Nemôžeme ich zaradiť medzi urbánne formy, keďže pre nižšiu hustotu zaľudnenia, absentujúci verejný priestor a rozvoľnenú (nekompaktnú) priestorovú štruktúru nespĺňajú základné atribúty mestského prostredia. Na druhej strane nové suburbánne sídelné formy môžeme len ťažko označiť ako rurálne, keďže nerešpektujú prirodzenú morfogenezu vidieckych sídiel a vysoká zastavanosť pozemkov nevytvára priestor pre plochy s iným využitím (záhrady, zeleň), také typické pre vidiecke prostredie. Pre pochopenie morfogenezы nových sídelných štruktúr v zázemí Bratislavy je potrebné upriamiť pozornosť na špecifiká suburbanizácie v kontexte širších globalizačných zmien, ktoré prinášajú impulzy nerešpektujúce trajektóriu a kultúrno-historickú tradíciu sídelného rozvoja.

EXPANZIA MESTA DO PRÍMESTSKEJ KRAJINY A VZNIK SUBURBÍÍ

Expanzia mesta do prímestskej krajiny nie je novým fenoménom. Mestá vždy určitým spôsobom ovplyvňovali svoje zázemie prostredníctvom tokov ľudí, tovarov a informácií. Rozvoj individuálneho automobilizmu po 2. svetovej vojne však uvoľnil dovedy pevnú väzbu medzi miestom bývania a práce sprostredkovanú peším pohybom alebo neskôr prostriedkami hromadnej dopravy. Požiadavky rastúcej strednej triedy na kvalitnejšie a modernejšie bývanie priniesli rastúci záujem o bývanie v prímestskej krajine. Predovšetkým v prostredí severoamerických miest nadobudla suburbánna výstavba masové rozmery (často vo forme tzv. *urban sprawl*¹) a spôsobila značné zmeny v priestorovej organizácii spoločnosti. Výstavba typizovaných rodinných domov v samostatných rezidenčných areáloch priniesla nielen cenovo dostupné bývanie, ale aj nové sídelné formy – suburbia². Tieto relatívne samostatné rezidenčné areály vznikali väčšinou ako ucelené rezidenčné projekty v dovedy sídelne nevyužívanej krajine. Symbolom nového bývania sa stali prevažne samostatne stojace rodinné domy, oddelené od seba malými záhradami. Charakteristickým znakom sa stala hustá parcelácia a nepravidelná uličná sieť, ktorá bola v protiklade s pravidelným uličným gridom centrálnych častí severoamerických miest. Suburbia sa stali symbolom stredostavovského spôsobu života a domovom pre veľkú časť populácie USA (Putnam 2000).

Priestorové znaky suburbíí (napr. veľkosť a priestorové usporiadanie) sa v odbornom prostredí stali objektom sledovania pomocou celého radu atribútov, ako napr. hustota priestorových jednotiek (domov), ich

1 Živelný rozvoj suburbánnych oblastí sa často označuje termínom *urban sprawl*. Spája sa predovšetkým so vznikom rozsiahlych sídelných areálov v okolí veľkých miest, ktoré sa vyznačujú relatívnou rozvoľnosťou zástavby (rodinných domov), nízkou hustotou zaľudnenia a amorfným charakterom sídelnej štruktúry (typické sú slepé a nepravidelné ulice).

2 Ako uvádza Ouředníček (2002), používanie termínu suburbium je v odbornej literatúre vynútené snahou odlišiť *suburbium* od štandardného predmestia – *suburb*.

kompaktnosť či vzájomná nadväznosť (Ewing 1994, Torrens a Alberti 2000, Galster et al. 2001 a Frenkel a Ashkenazi 2008). Osobitná pozornosť sa venovala aj premiešaniu rezidenčnej funkcie s inými funkciami (práca, služby) či formovaniu, alebo skôr absencii lokálnych centier (Ewing et al. 2002). Cieľom početných štúdií však nebolo len kvantifikovať geometriu suburbií, ale najmä poukázať na jej vzťah s množstvom sociálnych a environmentálnych ukazovateľov. Zvýšená energetická náročnosť, znečistenie či väčší počet dopravných nehôd sú len malým výpočtom celej série negatívnych dôsledkov súvisiacich so špecifickým priestorovým charakterom severoamerických suburbií (pozri napr. TCRP 2002 a Putnam 2000). Spoločne tak narúšajú predstavu o bývaní za mestom ako o kvalitnejšom, zdravšom a bezpečnejšom prostredí pre život.

Povojnový výskum, predovšetkým v severoamerickom prostredí, sa prostredníctvom koncentrácie na kvantitatívne parametre suburbánneho rozvoja, ako napr. hustoty či vzdialenosti zástavby, podieľal na upevnení a reprodukcii obrazu suburbií ako priestorovo zviazaných a ontologicky oddelených segmentov mestského centra (Moos et al. 2015). Tento obraz dotvorila mediálna reprezentácia so zjednodušeným obrazom etnickej a sociálnej homogenity, exkluzivity a pokojného rodinného života. Za takýmto zjednodušeným obrazom sa však vytváralo kultúrne i sociálno-ekonomicky oveľa rôznorodnejšie prostredie, ktorého heterogenita postupne narastala (Harris 2004). Výsledná rozmanitosť zázemia (nielen) severoamerických miest viedla výskumníkov k prehodnoteniu binárnej konceptualizácie, ktorá prezentovala suburbiá ako priestorové entity fixované väzbami k historicky definovanému mestskému centru (Bourne 1996). Parametre severoamerických suburbií by teda nemali byť etalónom, podľa ktorého posudzujeme charakter suburbanizácie v našom stredo- a východoeurópskom priestore.

Pojem suburbium si na ceste k celosvetovému rozšíreniu nedokázal zabezpečiť stabilnú významovú identitu, avšak práve táto jeho neuchopiteľná esencia je dôležitá (Peck 2011). Namiesto snahy o presné vymenovanie vlastností a znakov suburbií je vhodnejšie skonštatovať, že každý pokus o jeho definovanie je zo svojej podstaty kultúrne špecifický. Suburbia sú produktom toho, čo ľudia v konkrétnych priestorových situáciách vnímajú ako suburbánnu spôsob života (Moos a Walter-Joseph 2017). Rovnako ako môžeme uvažovať o „mestskom štýle života“, aj suburbiá sú spojené so špecifickým spôsobom života, ktorý je založený na automobilovej doprave, osobnom vlastníctve bývania a vytváraní priestoru pre rodinný život v bezpečnom prostredí sociálne a kultúrne homogénnych rezidenčných areálov. Suburbánnu spôsob života sa však v priestore materializuje rôznymi spôsobmi a je výsledkom pôsobenia rozličných kultúrno-historických, ekonomických a sociálnych kontextov.

Pri uvažovaní nad charakterom suburbií je potrebné upozorniť na to, že sociálno-kultúrna uniformita suburbií nie je ich nevyhnutnou vlastnosťou a do určitej miery je len zaužívaným stereotypom. Aj keď spočiatku bola migrácia do zázemia severoamerických miest doménou bielej strednej vrstvy, v dôsledku medzinárodnej migrácie a rozširovaniu chudoby z centrálnych častí miest do vzdialenejších lokalít sa narušil tradičný obraz suburbií ako rasovo, etnicky a sociálne homogénnych stredostavovských enkláv. Sociálno-kultúrna uniformita severoamerických suburbií tak predstavuje jeden z mýtov, ktorý sa preniesol aj do odbornej diskusie v našom prostredí, v ktorom navyše etnická či rasová segregácia pri vymedzovaní sociálnej ekológie miest zohráva len zanedbateľnú úlohu. V prípade zázemia Bratislavy je sociálna a kultúrna diverzita tvorená skutočnosťou, že do zázemia hlavného mesta prichádzajú nielen Bratislavčania, ale aj migranti z regiónov Slovenska, ktorí tvoria vyše 30 % (Podolák a Šveda 2019). Vytvára sa tak „kultúrny

mix“, ktorého aspekty doposiaľ neboli dôsledne preskúmané. V pôvodne sociálne a ekonomicky relatívne homogénnych vidieckych obciach vzniká prílivom nového obyvateľstva pestrá sociálna a kultúrna mozaika, ktorá nadobúda rozličné priestorové a vizuálne formy – od uzavretých luxusných rezidencií vyšších spoločenských vrstiev, cez sociálne zmiešané lokality až po ekonomicky dostupnejšie bytové domy a radovú zástavbu v menej atraktívnych častiach zázemia. Ako si všíma rad autorov, pre časť migrantov je bývanie v zázemí naplnením „suburbánneho sna“ o bývaní v rodinnom dome, zatiaľ čo pre iných je dôsledkom pragmatického riešenia bývania (Potočný 2006, Galčanová 2013 a Šveda 2016). Predpokladáme, že tieto rozdielne motivácie sa do určitej miery prejavujú aj vo formách suburbánnej zástavby.

Preniesť konceptualizáciu severoamerických suburbií do prostredia rezidenčnej suburbanizácie v postsocialistických krajinách je problematické aj z viacerých ďalších aspektov. Kým v severoamerickom prostredí bol suburbánnu rozvoj stimulovaný rozsiahlymi štátnymi investíciami do dopravných koridorov, ktoré sprístupňovali veľké územia doposiaľ nevyužitého zázemia miest, v slovenskom kontexte sa dopravné investície v zázemí miest (obchvaty obcí, diaľničné koridory, koľajová doprava) do nedávnej doby nere realizovali a výstavba komunikácií sa zredukovala len na nevyhnutné dopravné napojenie novej rezidenčnej zóny. V západnom civilizačnom priestore bola suburbanizácia do značnej miery podporovaná štátnymi stimulmi, ktoré mali rozbehnúť povojnovú obnovu a zabezpečiť kvalitné bývanie pre rozširujúce sa stredné vrstvy obyvateľstva. V postsocialistických krajinách strednej a východnej Európy sa štátne orgány do formovania zázemia miest prakticky nezapojili. V atmosfére novonadobudutej slobody a možností podnikania sa investorom budujúcim nové bývanie prakticky nekládli žiadne prekážky (cf. Nuisl a Rink 2005, Hirt 2012, Stanilov a Sykora 2014).

VÝVOJ REZIDENČNEJ SUBURBANIZÁCIE V ZÁZEMÍ BRATISLAVY

Hoci by sa mohlo zdať, že prejavy suburbanizácie v zázemí Bratislavy sú novodobým fenoménom ostatných dvoch desaťročí, nie je tomu tak. Prvé decentralizačné tendencie v Bratislave sa objavili už počas medzivojnového obdobia. Rozvojový tlak pozdĺž železničných tratí a v blízkych vidieckych obciach bol výsledkom individuálnych trajektórií mestského obyvateľstva, ako aj iniciatívy zo strany štátnych inštitúcií, priemyselných podnikov, družstiev a samosprávy riešiť naliehavú potrebu bytov (podrobnejšie Hromádka 1935). Železnica umožnila nielen rastúcej vrstve úradníctva, ale aj robotníkom usadiť sa v pôvodne agrárnom prostredí vidieckych obcí ako Rača, Petržalka, Vajnory či Lamač. Vznikli tak rezidenčné projekty mimo kompaktno zastavaného mesta, ktoré sú dnes už dávno pohltené postupujúcou expanziou rozrastajúceho sa mesta.

Povojnové plánovanie v západnej Európe uprednostňovalo rozptýlený rozvoj zástavby, čomu napomáhali aj štátne inštitúcie. Dokonca aj v USA, kde štátne inštitúcie zohrávali oveľa menej významnú rolu v bytovej výstavbe, existovali rozmanité finančné a infraštruktúrne opatrenia podporujúce suburbanizáciu. V krajinách východného bloku tieto tiež zohrali veľmi aktívnu úlohu, avšak s inými dopadmi. Kým „západné“ politiky podporovali decentralizáciu strednej a vyššej spoločenskej triedy do rezidenčných lokalít s nízkopodlažnou zástavbou rodinných domov, zriadenie v socialistických krajinách direktívne usmerňovalo rozvoj do viacpodlažnej blokovej zástavby, ktorá mala vytvoriť bývanie pre migrantov z vidieckych oblastí a podporiť ideológiu posilňujúcu mestský proletariát.

Počas obdobia štátneho socializmu architekti a urbanisti pri navrhovaní nových (pred)mestských priestorov zostávali spočiatku verní predvojnovým formám, ktoré charakterizovali stredne veľké a kompaktné obytné bloky sledujúce tradičnú uličnú sieť (Moravčíková et al. 2011). Radikálnu zmenu foriem výstavby priniesol nástup 60. rokov. Bytová výstavba formou panelových sídlisk nebola len odzrkadlením objektívnej potreby nových bytov, ale aj nástrojom podporujúcim dosiahnutie ideologicky formulovaného cieľa beztriednej spoločnosti a vytvorenie vhodných životných podmienok pre „nového socialistického človeka“ s novou morálkou a kolektivistickým vnímaním života. Časť socialistickej výstavby sa realizovala prestavbou starších sídelných štruktúr, vo väčšine prípadov však išlo o výstavbu na dovtedy neurbanizovaných areáloch v poľnohospodárskom zázemí mesta.

V literatúre (Tammaru 2001, Hirt 2017, Keil 2018) sa často naskytuje otázka, nakoľko môžeme socialisticke sídliská na periférii kompaktnej urbanizovanej zástavby považovať za „suburbánne“. Vhodnosť tohto označenia samozrejme závisí od toho, čo rozumieme pod pojmom suburbánny a v tomto prípade nám svetová literatúra ponúka nejednoznačnú odpoveď³. Ak však za jeden z kľúčových atribútov suburbánneho prostredia považujeme sídelný rozvoj s nižšou hustotou zaľudnenia (Fishman 1987), len ťažko môžeme socialisticke sídliská považovať za špecifický prejav suburbanizácie. Navyše, z pohľadu vtedajšej ideológie bola rezidenčná výstavba rodinných domov prejavom individualizmu, buržoázie a spiatočníctva. Naopak, sídlisková výstavba⁴ bola prejavom centralizovaného riadenia, kolektivismu a moderného pohľadu na životné potreby jednotlivca (Šuška a Šveda 2019, kapitola 1).

Rozpad východného bloku priniesol nepochybne jednu z najvýznamnejších geopolitických udalostí druhej polovice 20. storočia a krajiny, ktoré to zasiahlo, prešli dramatickou sociálnou, ekonomickou a ideologickou premenou. Práve veľké mestá východného bloku sa stali priestorom pre najvýraznejšiu manifestáciu transformačných procesov, ktoré získali značnú pozornosť v odbornej literatúre (Szelenyi 1996, Hamilton et al. 2005, Stanilov a Sýkora 2014, Hirt 2012). Jedným z prejavov nových spoločenských pomerov bolo aj uvoľnenie tých síl, ktoré počas štyroch desaťročí trvajúceho socializmu zabraňovali prejavom suburbanizácie. Najskôr pozvoľný, neskôr explozívny rozvoj za hranicu kompaktného mesta zasiahol aj Bratislavu, ktorej zázemie malo prejsť radikálnou premenou. Extenzívna privatizácia a príležitosti transformujúcej sa ekonomiky, ako aj narastajúca sociálno-ekonomická polarizácia a zmeny v preferenciách bývania priniesli nové vzory v dopyte a produkcii bytovej výstavby. Narastajúca polarizácia vyplývajúca z rozdielneho zhodnotenia lokality na základe trhových princípov sa stala hlavným stimulom prispievajúcim k transformácii suburbánnych štruktúr v zázemí Bratislavy. Popri gentifikácii, urbánnej revitalizácii a sociálnej segregácii sa rezidenčná suburbanizácia stala jedným z najviditeľnejších dôsledkov novej valorizácie (sub)urbánneho prostredia (Šveda a Šuška 2014).

³ V prípade, že uvažujeme o širšej definícii suburbií (Harris 2010) ako o dôsledku decentralizovaného rastu na mestskej periférii, východoeurópske sídliská môžu byť považované za špecifickú alternatívu kapitalistickému suburbiiu v druhej polovici 20. storočia (Hirt 2017).

⁴ Aj v západnej Európe sa budovali veľkoblukové formy moderného sídliskového typu (viď napr. veľké obytné súbory v Paríži – *Grands Ensembles*). Očividným rozdielom medzi socialisticou panelovou výstavbou a fyzicky podobnými sídelnými štruktúrami v západnej Európe bola najmä celková mierka. Vo východnom bloku však táto forma bývania akumulovala väčšinu mestskej populácie. Zatiaľ čo na začiatku 70. rokov bývalo na sídliskách v Bratislave niečo vyše 50 % obyvateľov, v 80. rokoch sa tento podiel zvýšil až na 90 % (Moravčíková et al. 2011). Úlohou tejto výstavby tak bolo kompletne prebudovanie miest, a nie iba ich čiastkové rozšírenie vo vybraných lokalitách.

Podobne ako ostatné krajiny východného bloku, aj Slovensko zasiahla hospodárska recesia a ekonomická neistota, ktorá pretrvala až do konca 90. rokov. Utlmenú ekonomiku mala naštartovať rozsiahla privatizácia štátneho majetku, tá však nepriniesla požadované ekonomické efekty. Výsledkom bolo zastavenie štátom riadenej bytovej výstavby, boli dokončované len projekty rozbehnuté ešte v minulom režime. Vyčerpali sa zdroje, ale aj politická vôľa formulovať a realizovať politiky verejného bývania. Rolu investora bytovej výstavby tak prevzal súkromný sektor. Pri prakticky neexistujúcich komerčných bankových produktoch získavali súkromní investori finančné prostriedky na výstavbu prevažne z reštitúcií⁵ a z neprehľadnej privatizácie štátnych aktív. Vzhľadom na limitované zdroje mala rezidenčná suburbanizácia v 90. rokoch len veľmi obmedzené prejavy a jej aktérmi sa stala úzka skupina majetnejších, ktorí sa začali usídľovať v estetickom prírodnom prostredí zázemia Bratislavy (Limbach, Záhorská Bystrica, Marianka a iné). Budovali si pritom vily, ktorých vizuálny prejav bol kombináciou rôznych štýlov predovšetkým západoeurópskeho bývania. Nová rezidenčná výstavba, často okázalá, bola znakom moderného bývania, ktoré sa profilovalo v kontraste s obmedzenými veľkosťami bytov v rámci „sivej“ mestskej zástavby. Bývanie vo vile sa stalo nielen reprezentáciou bohatstva vtedajšej novej elity, ale aj symbolom novonadobudnutých možností a materializovaním výdobytkov trhovej ekonomiky. Kým koncentrované bývanie v sídliskách bolo považované za stelesnenie nedostatkov socializmu, bývanie v rodinnom dome s pestrou fasádou a malou záhradkou bolo tým „správnym“ spôsobom, ako využiť príležitosti trhovej ekonomiky. Tento presun elit do zázemia mesta sa stal paradigmatickým aspektom sociálno-priestorovej transformácie v postsocialistických krajinách strednej a východnej Európy (Kok a Kovács 1999, Sýkora 1999, Hirt 2012).

Pozvoľný rast v zázemí Bratislavy prostredníctvom individuálnych projektov koncom 90. rokov vystriedala živelná výstavba rozsiahlych rezidenčných areálov v novom miléniu. Iniciatívu prevzali väčší investori, ktorí využili dlhodobý deficit v bytovej výstavbe, ako aj zlepšujúce sa trhové podmienky. Rast ekonomiky, konsolidácia trhu s nehnuteľnosťami, etablovanie úverových produktov, ako aj vstup zahraničného kapitálu predstavovali stimuly pre suburbánny rast, ktorý nabral podobu veľkomierkových rezidenčných projektov so stovkami rodinných domov (jeden z prvých projektov tohto typu bol realizovaný v mestskej časti Bratislava – Rusovce). Suburbanizačné procesy sa vďaka tomu zintenzívnili a zasiahli takmer všetky obce v tesnom zázemí Bratislavy.

V období rokov 2000 – 2015 sa dokončilo v zázemí mesta 39 500 bytových jednotiek. Na porovnanie, v kompaktnom urbánnom jadre to bolo 34 700 bytov. Výstavba bytov v oboch regiónoch mala pritom rastúcu

⁵ Ďalším špecifikom suburbanizácie v postsocialistickom priestore je nepochybne proces reštitúcií majetku pôvodným vlastníkom po roku 1989, ktorý priniesol nové nerovnosti v transformujúcej sa spoločnosti (pozri Glock et al. 2007). Význam reštitúcií spočíva najmä v ich potenciáli transformovať vlastnícke vzorce, a teda aj zmeniť sociálno-priestorovú štruktúru. Reštitúcie pôdy a formujúci sa reálny trh priniesli možnosť rýchlej kapitalizácie vlastníctva pôdy. Uvoľnilo sa množstvo pôdy, ktorej hodnota v blízkosti mesta niekoľkonásobne prevyšovala jej pôvodnú hodnotu ako poľnohospodárskej pôdy. Z časti pasívnych príjemcov štátom pridelovaných bytov sa stali aktéri na trhu s nehnuteľnosťami, ktorí rýchlo rozšírili svoje záujmy aj o investovanie v suburbánnom priestore (Sýkora a Stanilov 2014). Poľnohospodársky využívané plochy v zázemí mesta sa tak v priebehu krátkeho obdobia stali atraktívnym priestorom pre uspokojenie narastajúcich nárokov na bývanie. V časovo náročnom a komplikovanom procese reštitúcií sa pôda vracala reštituentom len postupne, čo ovplyvnilo aj možnosti a dynamiku výstavby nových rezidenčných lokalít. Napríklad vysporiadanie ucelených pozemkov v obci Chorvátsky Grob umožnilo rýchly rozvoj najväčšieho suburbia v zázemí Bratislavy (lokalita Čierna Voda). Rekonštrukcia pozemkového vlastníctva sa výrazne podieľala aj na disperzii rezidenčnej suburbanizácie vo viacerých menších lokalitách. Podobné tendencie môžeme pozorovať aj v iných postsocialistických krajinách (cf. Tammaru et al. 2009, Ouředníček 2007, Wagner 2017).

tendenciu a v prvej dekáde kulminovala v roku 2009, kedy sa za rok dokončilo v celom regióne vyše 6 400 bytov (obr. 1). Po roku 2009 bola bytová výstavba nakrátko spomalená globálnou hospodárskou krízou a z toho vyplývajúcou ekonomickou neistotou obyvateľstva a aktérov pôsobiacich na trhu s nehnuteľnosťami. Utlmenie rezidenčnej výstavby, ktoré viac zasiahlo mestské jadro, než zázemie, však bolo len čiastočné a netrvalo dlho. Už v roku 2012 dosiahol počet dokončených bytov predkrízovú úroveň a v súčasnosti (2017) predstavuje 6 200 bytov, čo tvorí približne 36,7 % celorepublikovej produkcie.

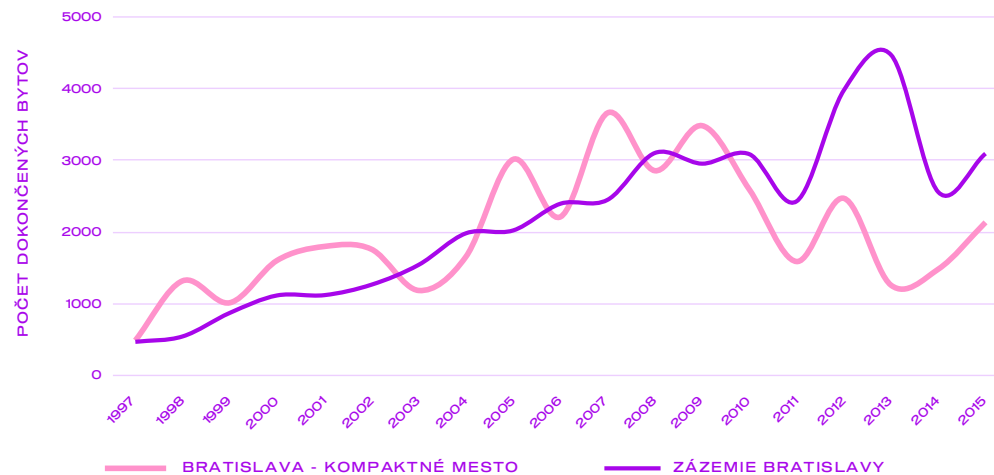
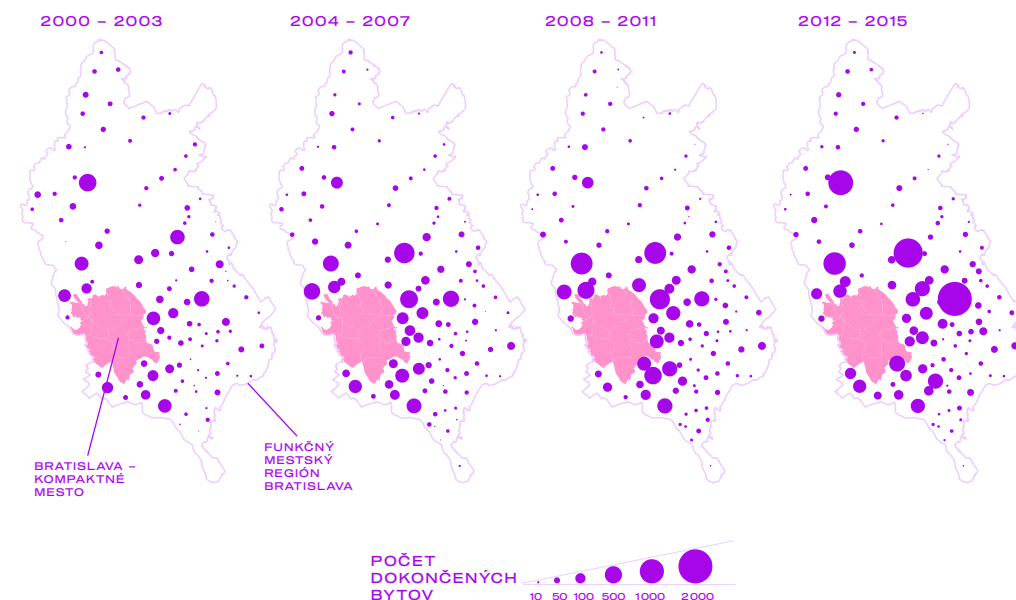
Z priestorového hľadiska sa najintenzívnejší rozvoj sústreďuje do obcí v tesnom zázemí Bratislavy a pozdĺž hlavných dopravných koridorov (obr. 2). Najväčšie objemy bytovej výstavby sa v období rokov 2000 – 2015 realizovali v mestách regiónu (Senec 3 149 bytov, Pezinok 3 080, Stupava 2 367), ktorých atraktivita pre suburbánnych migrantov spočíva v bývaní v malomestskom prostredí s dostatočne vybudovanou infraštruktúrou služieb. Najväčšiu intenzitu bytovej výstavby (počet dokončených bytov na 1 000 obyv.) však zaznamenali vidiecke obce v tesnom zázemí mesta. Tieto populačne prestarnuté a infraštruktúrne poddimenzované obce s výhodnou geografickou polohou sa stali prirodzeným cieľom extenzívneho rozvoja rezidenčnej suburbanizácie. Ich pozvoľný rast prostredníctvom individuálnych projektov koncom 90. rokov vystriedala často živelná výstavba rozsiahlych rezidenčných areálov. Príkladom je obec Chorvátsky Grob, kde bolo dokončených vyše 1 600 bytov (336 bytov/1 000 obyv.). Tento extenzívny rast vidieckych sídiel pritom nemá v aktuálnom sídelnom vývoji Slovenska obdobu.

PRIESTOROVÉ FORMY REZIDENČNEJ SUBURBANIZÁCIE V ZÁZEMÍ BRATISLAVY

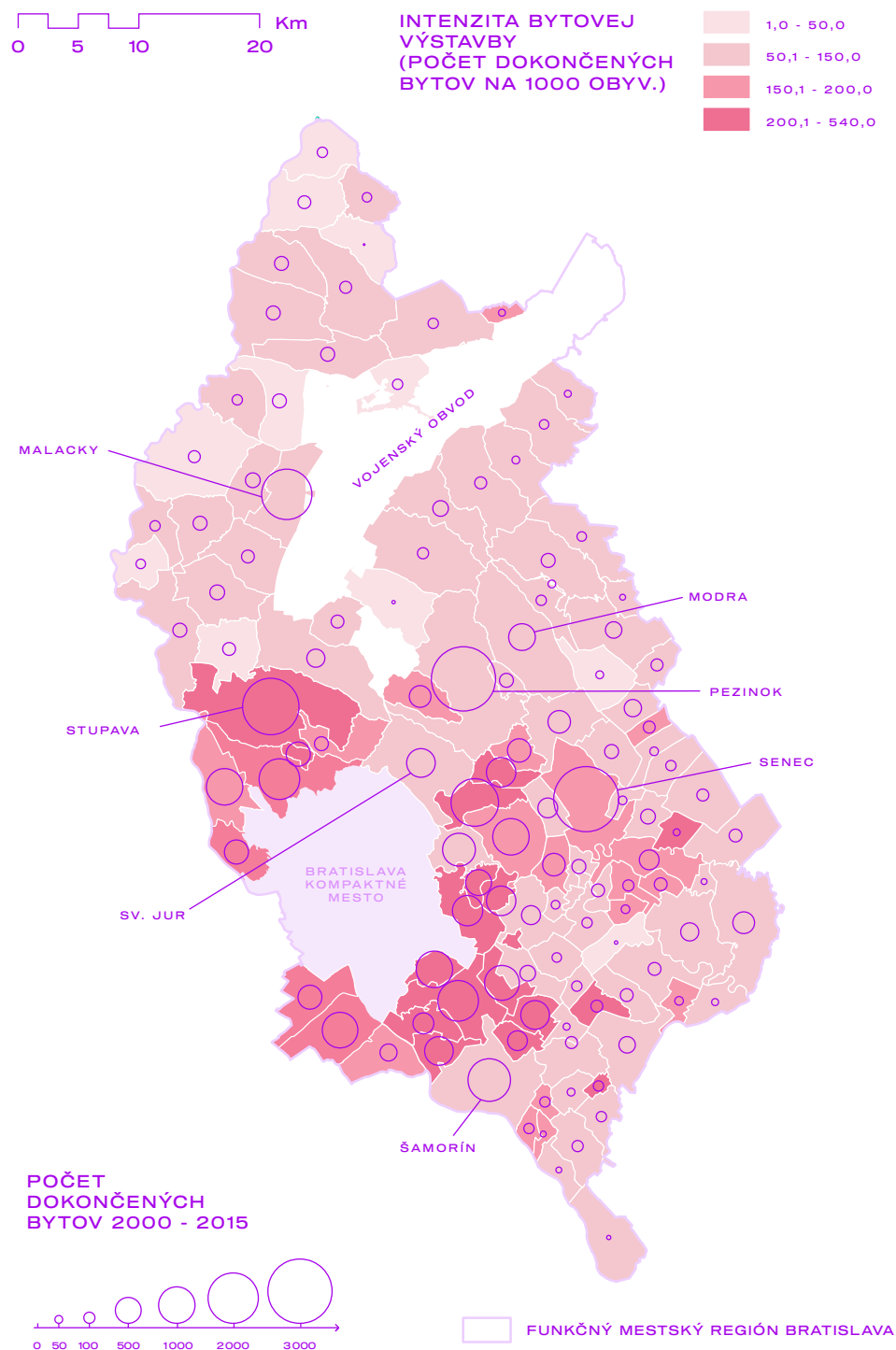
V predchádzajúcej časti sme prezentovali rozsah a intenzitu rezidenčnej suburbanizácie prostredníctvom záznamov o dokončených bytoch. Tieto údaje sú výsledkom stavebného konania a poskytujú pomerne presný obraz o objeme rezidenčnej výstavby. Nová výstavba však nie je v rámci sídelnej štruktúry distribuovaná rovnomerne a vytvára pomerne silné koncentrácie. Do vidieckych obcí v zázemí Bratislavy prináša nové špecifické priestorové konfigurácie, ktorých formovanie predstavuje z viacerých aspektov nový prvok v morfológii sídelnej štruktúry.

Priestorovú konfiguráciu novej bytovej výstavby môžeme hodnotiť na základe podkladov z dátovej vrstvy ZBGIS (Základná báza údajov pre geografický informačný systém, GKÚ 2017). ZBGIS tvoria geometrické údaje o priestorovom usporiadaní objektov v krajine, ich tematických atribútov a vzájomných väzbách. Pre účely analýzy sme pracovali s triedami objektov „rodinný dom“ a „bytový dom“ (viď katalóg tried objektov ZBGIS, KTO ZBGIS 2017) spojenými do pracovnej triedy rezidenčných jednotiek. Rezidenčné jednotky tak zahŕňali samostatné rodinné domy, dvojdomy, domy v radovej zástavbe a bytové domy. Keďže databáza ZBGIS neobsahuje údaje o roku výstavby jednotlivých domov, na identifikovanie novopostavených domov sme použili letecké snímky datované k roku 2003. Takto extrahované objekty (vyše 25 000 jednotiek) vytvárajú súbor novopostavených domov v období rokov 2003 – 2016 poskytujúci relatívne spoľahlivý obraz o transformácii sídelnej štruktúry a rozsahu novej zástavby v zázemí Bratislavy.

Základný obraz o priestorovej distribúcii jednotiek rezidenčnej suburbanizácie poskytuje obr. 3. Odhad jadrovej hustoty umožňuje transformáciu diskretných bodových javov na spojitú plochu hustoty a jeho

Obr. 1. Počet dokončených bytov v obciach v zázemí Bratislavy v období rokov 2000 – 2015. Zdroj: ŠÚ SR, vlastné spracovanie.

Obr. 2. Počet dokončených bytov v obciach v zázemí Bratislavy v období rokov 2000 – 2015. Zdroj: ŠÚ SR, vlastné spracovanie.

aplikácia na študované územie poukazuje na dve jadrá koncentrujúce najväčší objem výstavby v zázemí mesta. Primárne jadro výstavby sa nachádza v priestore medzi Chorvátskym Grobom a Dunajskou Lužnou, sekundárne jadro sa formuje v okolí mesta Stupava. Nie je prekvapením, že charakter gradientu je pretiahnutý v smere hlavných dopravných koridorov smerujúcich do Bratislavy, ani že koncentrický tvar je narušený bariérou Malých Karpát. Treba však poznamenať, že deformity v tesnej blízkosti jadrového mesta sú spôsobené ignorovaním výstavby v rámci kompaktnej mestskej zástavby Bratislavy. V tejto mierke je zaujímavá predovšetkým disproporcía medzi východnou a severovýchodnou časťou zázemia Bratislavy. Nižšiu intenzitu rezidenčnej výstavby v Záhorskej časti Bratislavského zázemia možno pravdepodobne pripísať nižšej dostupnosti pozemkov a atraktivite prostredia. Aj tento priestor sa však v ostatnom období výrazne dynamizuje (rozsiahlejšie rezidenčné projekty v lokalite Bory, v Záhorskej Bystrici či v Stupave), čo môže súvisieť aj s určitou saturáciou rezidenčnej výstavby vo východnej časti zázemia Bratislavy (Rovinka, Most pri Bratislave, Chorvátsky Grob a pod.) a akumuláciou negatívnych dôsledkov suburbánneho rozvoja – najmä narastajúcej intenzity dopravy.

Pri detailnejšom pohľade v rastrí 500x500 metrov môžeme pozorovať lokalizáciu nových rodinných a bytových domov a jej priestorový záber (obr. 4). Hoci časť rezidenčnej výstavby nahrádzajú staršie objekty (napr. bývalé poľnohospodárske dvory), podstatná časť výstavby sa realizuje zastavaním poľnohospodárskej pôdy. Medzi rokmi 2003 – 2017 bol najväčší plošný záber (vyše 170 ha) zaznamenaný v bezprostrednom zázemí Bratislavy v zóne 10 – 15 km od centra mesta. Ďalších 140 ha zastavaných plôch rezidenčných areálov koncentruje zóna vymedzená vzdialenosťou 15 – 25 km. Plocha výstavby má so vzrastajúcou vzdialenosťou klesajúcu tendenciu a vo všetkých zónach vzdialenejších ako 25 km od Bratislavy bolo zastavaných 78 ha. Treba poznamenať, že uvedené hodnoty zachytávajú len plochu rodinných a bytových domov a nezohľadňujú obslužnú infraštruktúru ako cesty, chodníky, garáže či iné spevnené plochy. Vyčíslenie zastavaných areálov vychádzajúce zo satelitného snímkovania ponúkajú Pazúr a kol. (2019) v kapitole 3.

Obraz o priestorovej distribúcii jednotiek rezidenčnej suburbanizácie v mierke jednotlivých obcí prináša poznanie o rozmanitých priestorových formách, ktorými sa realizuje suburbánna výstavba. Pozornosť pútajú najmä veľké ucelené rezidenčné projekty so stovkami rodinných domov, ktoré môžeme označiť ako suburbiá. Tie vznikajú prevažne ako *ad hoc* rezidenčné zóny s pomerne koncentrovanou zástavbou a ostrými hranicami, ktoré ich v priestore pomerne zreteľne delimitujú. Túto priestorovú koncentráciu môžeme zjednodušene identifikovať prostredníctvom priestorovej autokorelácie. Aplikovaním Moranovho indexu priestorovej autokorelácie na rezidenčné jednotky v rámci jednotlivých obcí vyjadříme ich priestorovú distribúciu jedným číslom⁶. Obr. 5 zachytáva priestorové diferencie v koncentrácii novej rezidenčnej zástavby vyhodnotené aplikovaním Moranovho indexu. Je zrejmé, že koncentrovaná forma výstavby dominuje prevažne v obciach v tesnom zázemí Bratislavy, zatiaľ čo vo vzdialenejších častiach zázemia prevláda nekoncentrovaná (rozptýlená) rezidenčná výstavba.

⁶ Moranov index priestorovej autokorelácie predstavuje štandardizované priestorové vyjadrenie nepriestorového koeficientu korelácie medzi skúmanými hodnotami v určitých úrovniach susedstva (O'Sullivan a Unwin 2002, Shorridge 2007 a Pazúr et al. 2012) vyjadrujú tak zhlukovanie, rozptýlenosť alebo náhodnosť skúmaného javu. Z hľadiska interpretácie indikujú kladné hodnoty indexu celkovú pozitívnu závislosť a záporné hodnoty celkovú negatívnu závislosť skúmaného javu, pričom o dokonalej pozitívnej, resp. negatívnej závislosti možno hovoriť pri hodnotách blízkyh ± 1. Absenciu akejkoľvek priestorovej závislosti, t. j. náhodnosť skúmaného javu, zasa vyjadruje hodnota blízka 0.

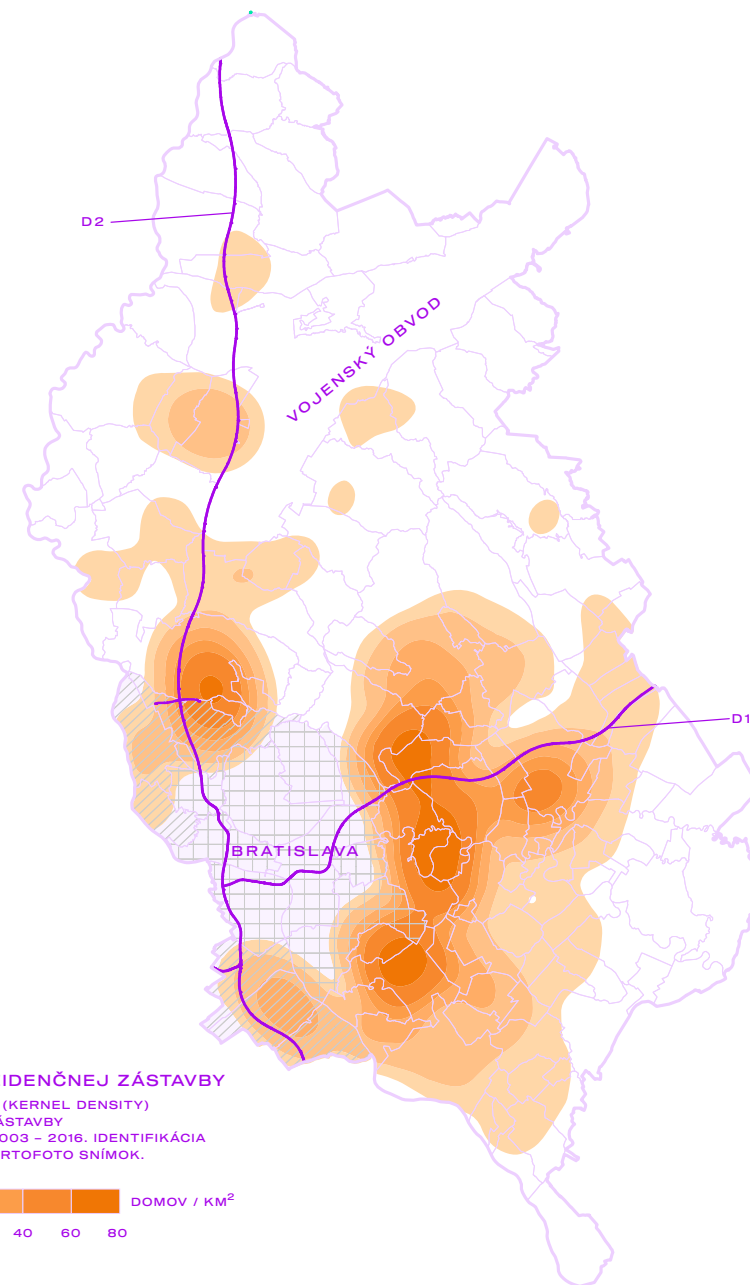
Koncentrovaná rezidenčná zástavba vzniká prevažne ako dôsledok veľkých developerských projektov, kde investor rozparceluje väčšie územie na stavebné pozemky. Tieto buď po vybudovaní inžinierskych sietí predáva individuálnym záujemcom alebo vybuduje typizované domy (obr. 6). Vzhľadom na snahu investorov o maximalizovanie profitu sa preferujú malé parcely o rozlohe cca 500 – 600 m², ktoré umožňujú postavenie samostatného rodinného domu pri dodržaní minimálnych odstupových vzdialeností. Zvyšný priestor územia tvoria často len cestné komunikácie v nevyhnutnej šírke. Koncentrované formy zástavby nadobúdajú v niektorých prípadoch charakter uzavretých rezidenčných areálov (*gated communities*⁷). Na druhej strane rozptýlená rezidenčná výstavba je dôsledkom realizácie individuálnych projektov rodinných domov či menších developerských projektov. Takáto výstavba vzniká zahusťovaním sídelnej štruktúry v rámci intravilánu obce alebo prirodzene rozširuje zástavbu na okraji intravilánu. Pozorovať môžeme aj výstavbu nerešpektujúcu uličnú čiaru na mieste bývalých záhrad a záhumienok.

Pohľad na mieru koncentrácie novej zástavby je dôležitým indikátorom formovania ucelených a relatívne samostatných rezidenčných zón (suburbíí). Pri bližšom pohľade na pás koncentrovanej rezidenčnej zástavby však pozorujeme, že ho tvorí výstavba rôzneho charakteru, priestorovej konfigurácie a s rozličným stupňom napojenia na pôvodnú zástavbu. Pri generalizovanom pohľade tak môžeme rozlíšiť 6 priestorových konfigurácií suburbannej zástavby (obr. 7), ktorých identifikáciu v zázemí Bratislavy znázorňuje obr. 8.

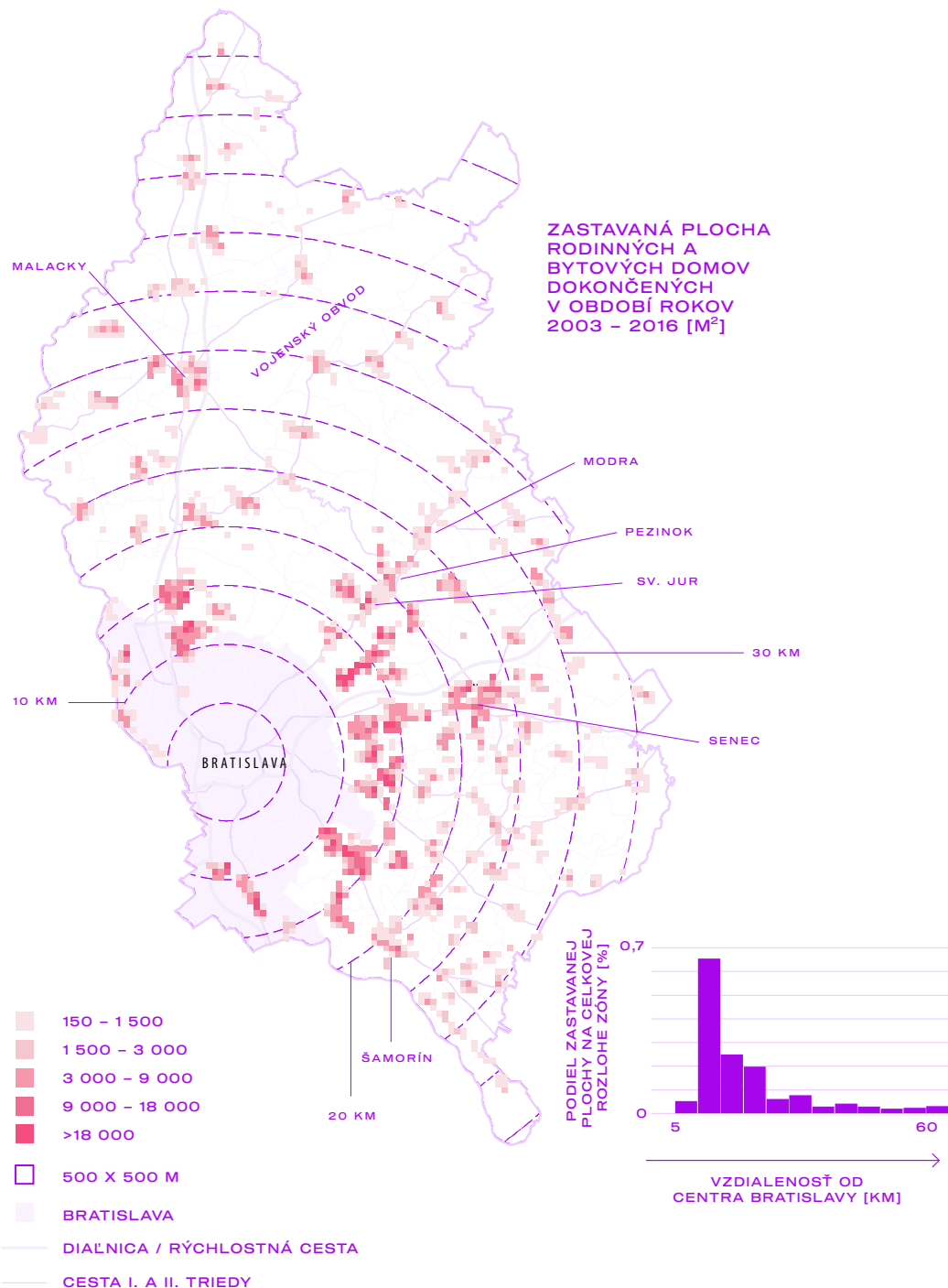
Pri koncentrovanej výstavbe pozorujeme, že napojenie nových rezidenčných zón na pôvodnú sídelnú štruktúru je v početných prípadoch redukované len na úzke hrdlo jednej prístupovej komunikácie. Časté je aj formovanie koncentrovanej zástavby vo voľnej krajine bez nadväznosti na pôvodnú sídelnú štruktúru (Studené – Most pri Bratislave, Malý Raj – Slovenský Grob). K posilneniu separácie dochádza aj prostredníctvom osadenia zákazovej značky informujúcej návštevníkov, že prichádzajú na súkromný pozemok, či uzavretia lokality bránou alebo rampou. V ojedinelých prípadoch sa objavuje aj fenomén *full service housing*, ktorý predstavuje nadštandardné bývanie zabezpečujúce vysokú mieru súkromia, bezpečia (uzavretý areál chránený strážnou službou alebo kamerovým systémom) a komplexnú správu rezidenčného areálu (napr. starostlivosť o zeleň, údržba komunikácií a pod.). Príkladom je lokalita Záhorské sady (obr. 10).

Koncentrované suburbia sa často budujú ako priestorovo izolované rezidenčné areály s cieľom ponúknuť rezidentom nielen väčšie súkromie a bezpečie, ale aj posilniť exkluzivitu daného bývania a dosiahnuť vyšší zisk (pozri Sýkora 2010). Tendencia k vytváraniu sociálne homogénnych rezidenčných areálov je typickým dôsledkom suburbanizačných procesov a selektívnej migrácie. Kým v minulosti boli rezidenčné areály typu *gated communities* vyhradené pre úzku skupinu obyvateľov s vysokým príjmom a v zázemí Bratislavy sa nachádzali len ojedinele (pozri Rochovská a Miláčková 2012), v súčasnosti sú zacielené na širšiu klientelu. Ide pravdepodobne o dôsledok narastajúcich nárokov na strane dopytu, ale aj väčšieho konkurenčného boja na strane ponuky. Vybudovanie detského ihriska, altánku na grilovanie či malého športoviska určeného

7 Keďže v slovenských odborných kruhoch zatiaľ nie je jednoznačne určený ekvivalent tohto pojmu, často sa stretávame s anglickým termínom *gated communities*. Uzavretá komunita je oddelená od okolia bariérou (múrom, závorou) a často chránená aj kamerovým systémom či bezpečnostnou službou.

Obr. 3. Odhad jadrovej hustoty jednotiek rezidenčnej zástavby dokončenej v období rokov 2003 – 2017 v zázemí funkčného mestského regiónu Bratislava. Zdroj: ZBGIS 2017, vlastné spracovanie.

Obr. 4. Veľkosť zastavanej plochy dokončených rodinných a bytových domov (obdobie rokov 2003 – 2016) v rastrí 500x500 metrov. Koncentrické zóny majú interval 5 km a ich stred sa nachádza na Hodžovom námestí v Bratislave. Zdroj: ZBGIS 2017, vlastné spracovanie.

len pre rezidentov nepochybne zvyšuje atraktivitu projektu a často sa táto doplnková vybavenosť⁸ stáva dôležitým prezentačným nástrojom. Hoci budovanie uzavretých komunit môže byť výhodné pre všetky strany (investorov, rezidentov a samosprávu), je otázne, aké budú dlhodobé dôsledky tejto formy separácie na sociálnu polarizáciu spoločnosti.

Suburbánný rozvoj prostredníctvom koncentrovanej výstavby sa však nerealizuje celoplošne vo všetkých obciach v zázemí Bratislavy. V katastri mesta Svätý Jur či v obci Ivanka pri Dunaji má napríklad nová výstavba prevažne rozptýlený charakter. Prirodzene sa tak naskytá otázka, prečo sa v niektorých lokalitách neformujú kompaktné suburbá. Na základe analýzy konkrétnych situácií v obciach s rozptýleným charakterom zástavby identifikujeme niekoľko možných príčin:

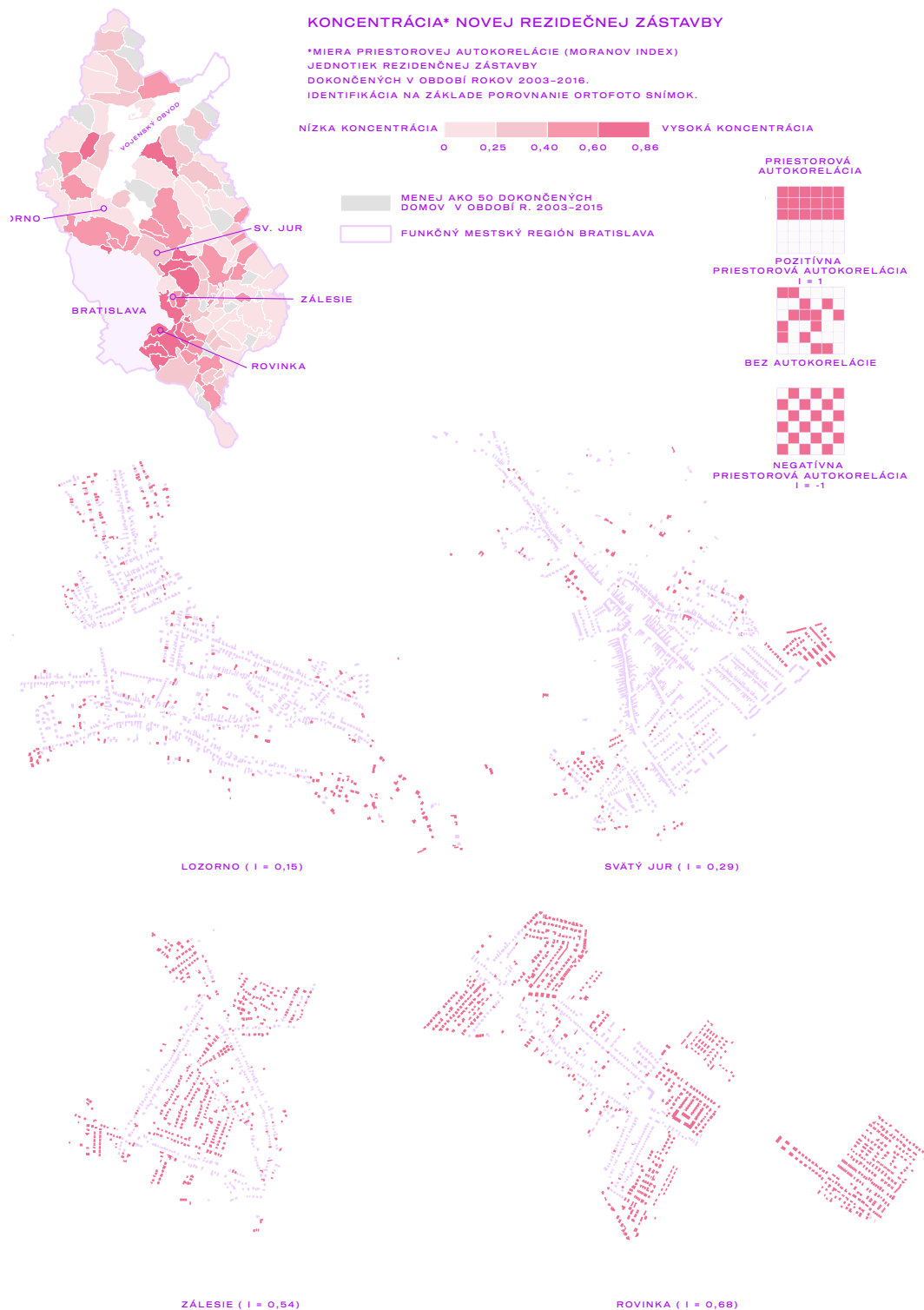
Priestorové bariéry. Morfológia územia neumožňuje extenzívny priestorový rast. Môže ísť o hranicu chránených prírodných areálov alebo nadradenej dopravnej infraštruktúry (železnica, diaľnica). Príkladom je mesto Svätý Jur (Malé Karpaty, Jurský Šúr, železnica) alebo mestská časť Devín (Dunaj, Devínska Kobyla).

Rozdrobená vlastnícka štruktúra pozemkov. Scelovanie parciel je časovo a finančne pomerne náročný proces. Mozaikovitú štruktúru parciel nachádzame najmä vo vinohradoch alebo na okraji intravilánov obcí (na mieste bývalých záhumienok). Napriek tomu v niektorých atraktívnych lokalitách investori skupujú jednotlivé parcely a postupne tak formujú areály pre ďalšiu výstavbu (viď obr. 9).

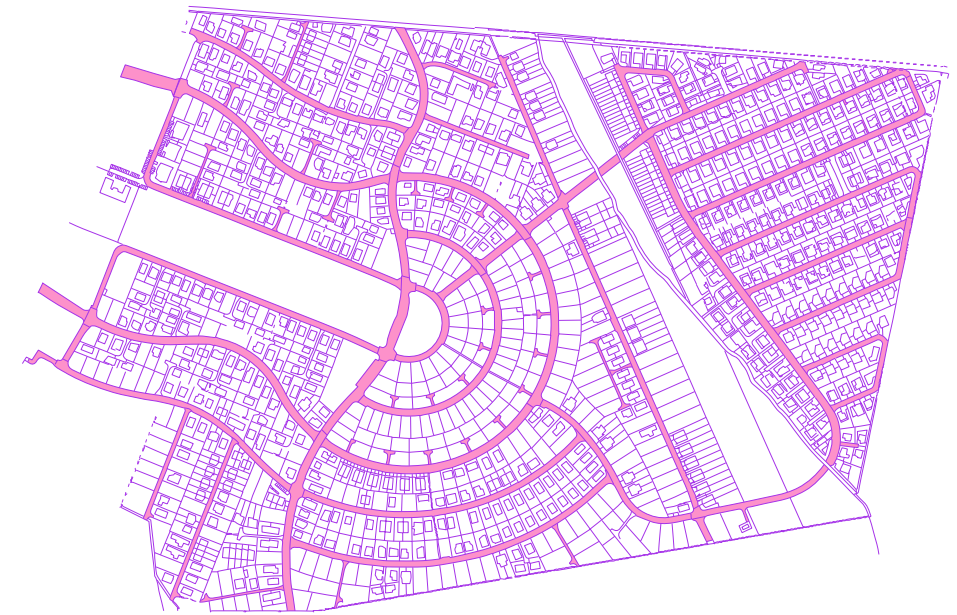
Nevyšporiadané pozemky, cirkevná a obecná pôda. V prípade nezastavaných väčších parciel ide často o cirkevnú pôdu (Ivanka pri Dunaji) alebo o pozemky vo vlastníctve samosprávy (napr. Svätý Jur – značnú časť vinohradov v bezprostrednom kontakte s intravilánom vlastní samotné mesto). Môžeme predpokladať, že správanie týchto vlastníkov je na realitnom trhu odlišné od súkromných spoločností alebo fyzických osôb. Svoju úlohu zohrávajú aj nevyšporiadané reštitučné nároky. Množstvo individuálnych reštituentov čaká na vysporiadanie pôdy aj desaťročia. Často pritom dochádza k skupovaniu nárokov reštituentov investormi, ktorí majú silnejšiu vyjednávaciu pozíciu a vedú urýchliť reštitučný proces (často nejasné pozadie firiem či podozrivé prevody pôdy).

Aktívny prístup samosprávy. Ojedinele je vznik veľkých developerských projektov obmedzovaný proaktívnym prístupom samosprávy. Príkladom je obec Lozorno, ktorá doposiaľ neumožnila realizovať väčšie developerské projekty a rozvoj v tejto obci sa uskutočňuje prevažne individuálnou výstavbou rodinných domov. Opačným príkladom je obec Chorvátsky Grob, kde benevolentný prístup samosprávy k investorom umožnil vznik neregulovanej rezidenčnej výstavby (Šveda a Šuška 2014). V tejto súvislosti treba upozorniť aj na úlohu, ktorú zohráva súťaživosť o investície medzi jednotlivými samosprávami. Couch et al. (2007) si všimajú, že čím nezávislejšie postavenie má samospráva, tým výraznejšia súťaživosť bude medzi jej priestorovými jednotkami, ktoré v snahe prilákať investorov (nových rezidentov) budú znižovať svoje nároky a umožňovať investorom výstavbu prinášajúcu množstvo dodatočných nákladov.

⁸ Pre vytváranie nerezidenčných funkcií v suburbáciách, ktoré však prinášajú využitie len pre určitú časť rezidentov sa zaužívalo pomenovanie *planning for croissants* (Moos a Walter-Josphe, 2017). Golfové areály, štýlové kaviarne či športovo-rekreačné rezorty predstavujú vybavenosť, ktorá len nedokonalo imituje mestskú heterogenitu a komplexnosť, a je určená len pre vyššie príjmové vrstvy obyvateľstva.

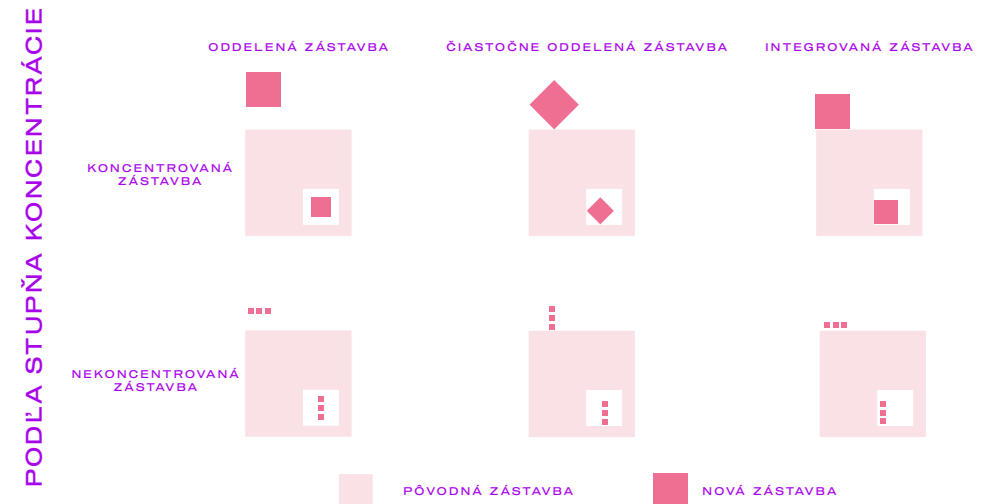

Obr. 5. Koncentrácia novej rezidenčnej zástavby v zázemí Bratislavy. Zdroj: ZBGIS 2017, vlastné spracovanie.

Obr. 6. Suburbium Malý Raj v obci Slovenský Grob s vyznačením obslužných komunikácií. Kým v minulosti sa vidiecke sídla vytvárali prirodzenou adíciou nových domov na okraji intravilánu, v súčasnosti je sídelná štruktúra vtlačaná do územia v ďalekom predstihu. Nepravidelný tvar uličnej siete pripomína severoamerické predmestia a do vidieckeho prostredia prináša úplne novú morfológiu. Zdroj: Mapový portál katastra nehnuteľností ÚGKK SR, upravené.

PODĽA CHARAKTERU NAPOJENIE NA PŮVODNÚ ZÁSTAVBU

Obr. 7. Typy priestorovej konfigurácie novej rezidenčnej zástavby. Zdroj: Šveda a Pazúr 2018.

**TYPY PRIESTOROVEJ KONFIGURÁCIE
NOVEJ REZIDENČNEJ ZÁSTAVBY
DOKONČENEJ V OBDOBÍ 2003 – 2016**

KONCENTROVANÁ REZIDEČNÁ ZÁSTAVBA

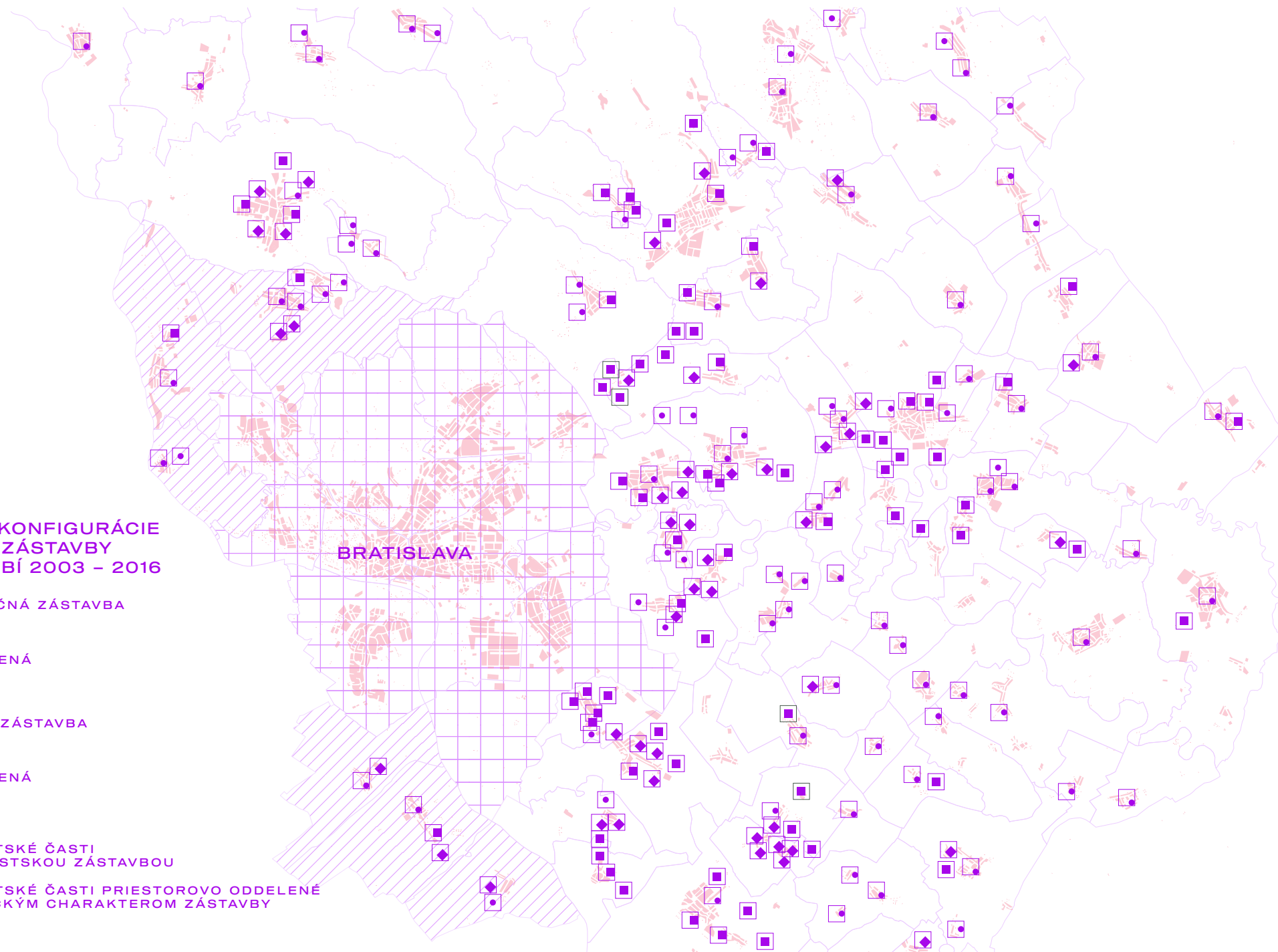
- ODDELENÁ
- ◆ ČIASTOČNE ODDELENÁ
- INTEGROVANÁ

ROZPTÝLENÁ REZIDEČNÁ ZÁSTAVBA

- ODDELENÁ
- ČIASTOČNE ODDELENÁ
- INTEGROVANÁ

■ BRATISLAVA – MESTSKÉ ČASTI
S KOMPAKTNOU MESTSKOU ZÁSTAVBOU

■ BRATISLAVA – MESTSKÉ ČASTI
PRIESTOROVO ODDELENÉ
S PREVAŽNE VIDIECKYM CHARAKTEROM ZÁSTAVBY

Obr. 8. Typy priestorovej konfigurácie novej rezidenčnej zástavby v zázemí Bratislavy. Zdroj: Šveda a Pazúr 2018.

„PANELÁKY NALEŽATO“?

Objem a rozsah rezidenčnej výstavby v zázemí Bratislavy nemá v postsocialistickom vývoji Slovenska obdobu a je demonštráciou intenzívne prebiehajúcich procesov suburbánneho rozvoja, ktorý stimuluje nielen decentralizáciu obyvateľstva z jadra do zázemia mestského regiónu, ale aj procesy metropolizácie, v rámci ktorých sa zázemie Bratislavy stáva čoraz atraktívnejšie pre (nielen) rezidenčnú výstavbu. Popri masívnej rezidenčnej výstavbe akcelerácia suburbánneho rozvoja v uplynulom desaťročí priniesla do pôvodne prehľadného a prevažne monofunkčného vidieckeho prostredia aj nové priestorové formy, ktorých základné parametre sme sa pokúsili charakterizovať.

Analýzou priestorového usporiadania novej rezidenčnej výstavby v zázemí Bratislavy sme poukázali na formovanie koncentrovaných a priestorovo oddelených suburbií, ktoré narúšajú kompaktný charakter pôvodnej rezidenčnej zástavby. V slovenskom kontexte za suburbium môžeme považovať priestorovo samostatné sídlo v zázemí mesta, od ktorého je závislé prostredníctvom pohybu za prácou a službami. Vzniká často ako ucelený rezidenčný projekt na okraji obce či vo voľnej krajine. Pre suburbium je charakteristická hustá parcelácia či uličná sieť s množstvo slepých ulíc. Ich sídelná morfológia často kontrastuje so staršou zástavbou, ktorej základné tvary sú výsledkom skôr pozvoľného rozrastania rešpektujúceho reliéfne podmienky a funkčné potreby poľnohospodárskych sídiel. Kým v minulosti sa vidiecke sídla vytvárali prirodzenou adíciou nových domov na okraji intravilánu, sídelná štruktúra suburbií je v súčasnosti vtlačaná do územia v značnom predstihu prostredníctvom parcelácie územia v rámci developerských projektov (podrobnejšie Šveda a Pazúr 2018).

Vznik suburbií a im podobným sídelným útvarom v zázemí Bratislavy však nemôžeme vnímať len ako výsledok stratégie developerov, ale aj ako preferencií nových suburbánnych rezidentov, ktorí uprednostňujú izolovaný charakter rezidenčných projektov. Tieto tendencie sa dajú chápať aj ako manifestácia individualizmu a fenoménov postsocialistickej spoločnosti (Hirt 2012). Pre priestorové formy suburbií v zázemí Bratislavy je charakteristický pragmatizmus bývania, funkčná účelovosť a minimalizovanie rozsahu nerezidenčných plôch (obr. 11).

Napriek odlišnej morfogenéze identifikácia suburbií v konkrétnych priestorových situáciách však nemusí byť jednoznačná. Atribúty priestorovej geometrie novej zástavby nepredstavujú vyčerpávajúcu charakteristiku suburbií a sú pomerne zjednodušujúcim pohľadom. Navyše, v dynamicky sa meniacom prostredí predmestí sa pôvodne oddelené sídla prepájajú novšou zástavbou a pribúdajú aj nerezidenčné formy využitia zeme, ktorých posilnenie znižuje závislosť na jadrovom meste a môže v budúcnosti prispievať k formovaniu funkčne rozmanitejších, a teda aj sebestačnejších sídiel.

V tejto súvislosti vystupuje nasledujúci paradox. Formovanie koncentrovaných rezidenčných zón (ucelejších projektov developerov) prináša možnosť vybudovať kvalitné prímestské prostredie, ktoré by sa inak len zložito vytváralo individuálnou výstavbou (uličná zeleň, verejné priestory a uličný mobiliár). Charakter väčšiny suburbií v zázemí Bratislavy však nasvedčuje tomu, že príležitosti na vytváranie kvalitného urbanizmu sa využívajú len veľmi ojedinele. Dnes sme pritom svedkami narastajúceho záujmu o komplexné urbanistické riešenia v rámci miest, ktoré majú revitalizovať staré priemyselné areály, budovať cyklotrasy

Obr. 9. Scelovanie rozdrobenej štruktúry vinogradov v katastrálnom území mesta Svätý Jur. Ružová farba znázorňuje parcely vo vlastníctve právnických osôb (investori), ktorých záujem sa sústreďuje najmä na parcely v blízkosti intravilánu mesta. Novým rozparcelovaním sa vytvárajú parcely s pravidelným tvarom, ktoré vyhovujú rezidenčnej výstavbe. Zdroj: Mapový portál katastra nehmuteľností ÚGKK SR, november 2018, upravené.

či rozširovať verejné priestory. Tieto iniciatívy však skoro vôbec nepozorujeme v suburbánnom prostredí, kde je podoba rozvoja takmer výlučne vytváraná súkromnými investormi, ktorých záujem a možnosti pre komplexné riešenia sú obmedzené ekonomickými a realizačnými mantinelmi.

Ako sa bude vyvíjať suburbánne prostredie Bratislavy? Dôjde k zahusťovaniu existujúcich sídelných štruktúr v blízkosti mesta alebo sa rozvoj bude presúvať do nových a vzdialenejších lokalít? V tomto kontexte prináša vývoj severoamerických a západoeurópskych suburbií dôležité poznanie. Očakávaný vývoj smerujúci k „urbanizácii suburbií“, teda k zahusťovaniu sídelnej štruktúry a etablovaní rozmanitejších funkcií v suburbiách, sa realizoval len v obmedzenej miere (Moos et al. 2015). Monofunkčné suburbiá sa aj naďalej replikujú do novovznikajúcich vzdialenejších lokalít od mesta a zvyšujú tlak v dopravnej a environmentálnej oblasti.

Vznikajúce suburbiá v zázemí Bratislavy sa často prirovnávajú k „panelákom naležato“. Na prvý pohľad je to odvážne prirovnanie, veď častokrát práve panelové sídliská sú tým prostredím, z ktorého unikajú rezidenti do zázemia mesta, kde hľadajú lepšie prostredie pre život. Pri bližšom pohľade však nachádzame v novovznikajúcich suburbiách niektoré podobné charakteristiky, akými sa vyznačovali socialistické sídliská (cf. Hirt 2018). Odhliadnuc od odlišnej sociálnej skladby môžeme pozorovať, že obe prostredia sú často budované „na zelenej lúke“ bez nadväznosti na predchádzajúcu sídelnú štruktúru, čím sa dištancujú od predchádzajúceho vývoja a foriem zástavby. Pre naplnenie tohto cieľa používajú masovú produkciu (stavebné prefabrikáty, typizované projekty) a moderné konštrukčné systémy, ktoré majú novým rezidentom priniesť kvalitnejšie a cenovo dostupnejšie bývanie. V neposlednom rade prinášajú nové kolónie rodinných domov podobne protichodné reakcie odborníkov a spoločnosti. Panelové sídliská boli odsudzované pre ich uniformitu, monofunkčnosť, nevybudovanú občiansku vybavenosť a chýbajúcu identitu. Podobným kritickým pohľadom sa hodnotia v súčasnosti aj niektoré suburbiá vyrastajúce v zázemí mesta. Kým však panelová výstavba bola koncentrovaná v kompaktných sídelných celkoch, nová rezidenčná výstavba je fragmentovaná do množstva lokalít, ktoré tak vytvárajú nesúrodé prostredie označované aj ako „sídelná kaša“ (cf. Hnilička 2012).

Panelové sídliská sa stali jedným z materiálnych odkazov obdobia socializmu. Aký odkaz porevolučného obdobia prinášajú suburbiá, ktoré začali vyrastať v zázemí Bratislavy? Hoci nám pre zodpovedanie tejto otázky chýba väčší odstup, jedno môžeme konštatovať už teraz. Nekoncepčný a živelný rozvoj rezidenčnej výstavby v zázemí Bratislavy prináša množstvo negatívnych dopadov. Ich zmierňovanie či odstraňovanie v rámci rozdrobenej štruktúry vlastníctva a atomizovaných kompetencií územnej správy bude nepochybne náročnejšie, než tomu bolo v prípade panelových sídlisk, ktorých nedostatky boli spôsobené viac chýbajúcimi zdrojmi na realizáciu, než absenciou komplexných urbanistických riešení. Bez prehodnotenia súčasných stavebných regulatívov (stavebný zákon z roku 1976) a chýbajúcich efektívnych nástrojov (a ich účinným využívaním) územného plánovania však nedokážeme dostatočne reagovať na aktuálne sídelné trendy a vytvárať podmienky pre vznik kvalitnejšieho prímestského prostredia.

↓ Obr. 10. Lokalita Záhorské sady v mestskej časti Bratislava – Záhorská Bystrica je príkladom suburbia s charakterom gated community. Webová stránka investora opisuje projekt nasledovne: „Kontrolovaný vstup do rezidenčnej štvrte zabezpečí pre svojich obyvateľov dokonalé súkromie a bezpečnosť v celom okolí. Nepretržitá strážna služba a kamerový systém dokonalo zabráni pohybu nepozvaných hostí. Lokalita je svojou polohou preurčená na to, aby vás a vašu rodinu preniesla z ruchu veľkomesta do oázy pokoja a života v prírode. Táto lokalita predstavuje ideálne miesto na bývanie pre ľudí, ktorých profesionálne povinnosti držia v meste, ale vo svojom voľnom čase túžia po tichu a bývaní na tej najvyššej úrovni.“ Zdroj: www.zahorskesady.sk

↓↓ Obr. 11. Ulica v novej zástavbe v zázemí Bratislavy. Typickým znakom tohto prostredia sú chýbajúce chodníky a ostrá hranica medzi verejným a súkromným priestorom v podobe vysokých plotov. Sídelná zeleň je väčšinou minimalizovaná len na nevyhnutnú „dekoráciu“, tak aby neprinášala zvýšené nároky na údržbu.

LITERATÚRA

- BAŃSKI, J., WESELOWSKA, M. (2010). Transformations in housing construction in rural areas of Poland's Lublin region — Influence on the spatial settlement structure and landscape aesthetics. *Landscape and Urban Planning*, 94, 2, 116-126.
- BEZÁK, A. (2014). Funkčné mestské regióny na Slovensku v roku 2001. In Lauko, V. et al. eds. *Regionálne dimenzie Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave), pp. 169-198.
- BOURNE, L. S. (1996). Reinventing the suburbs: old myths and new realities. *Progress in Planning*, 3, 46, 163-184.
- BRUEGMANN, R. (2005). *Sprawl, A Compact History*. Chicago: The University of Chicago Press. In Couch, C., Leontidou, L., Petschel-Held, G. eds. *Urban sprawl in Europe: landscapes, land-use change and policy*. Oxford (Blackwell Publishing Ltd.)
- COUCH, C., LEONTIDOU, L., PETSCHHEL-HELD, G. eds. (2007). *Urban sprawl in Europe: landscapes, land-use change and policy*. Oxford (Blackwell Publishing Ltd.).
- EKERS, M., HAMEL, P., KEIL, R. (2012). Governing Suburbia: Modalities and Mechanisms of Suburban Governance. *Regional Studies*, 46, 405-422.
- EWING, R. (1994). Characteristics, causes, and effects of sprawl: a literature review. *Environmental and Urban Issues*, 21, 1-15.
- EWING, R., PENDALL, R., CHEN, D. (2002). *Measuring sprawl and its impact*. Smart Growth America, [Online]. Dostupné na: <http://www.smartgrowthamerica.org/sprawlindex/MeasuringSprawl>.
- FISHMAN, R. (1987). *Bourgeois utopias: the rise and fall of suburbia*. New York (Basic Books).
- FRENKEL, A., ASHKENAZI, M. (2008). Measuring urban sprawl. *Environment and Planning, B: Planning and Design*, 35, 56-79.
- GALČANOVÁ, L. (2013). Svoboda, soukromí a bezpečí: nové hraniční prostory v naracích obyvatel vybraných brněnských předměstí. In Ouředníček, M., Špačková, P., Novák, J., eds. *Sub Urbs: krajina, sídla a lidé*. Praha (Academia), pp. 200-233.
- GALSTER, G., HANSON, R., RATCLIFFE, M. R., WOLMAN, H., COLEMAN, S., FREIHAGE, J. (2001). Wrestling sprawl to the ground: defining and measuring an elusive concept. *Housing Policy Debate*, 12, 681-717.
- GLOCK, B., HÄUSSERMANN, H., KELLER, C. (2007). Social and spatial consequences of the restitution of real estate. In Stanilov, K. ed. *The post-socialist city*. Dordrecht (Springer), pp. 191-214.
- HAMILTON, I. F. E., DIMITROVSKA-ANDREWS, K., PICHLER-MILANOVIĆ, N. eds. (2005). *Transformation of cities in Central and Eastern Europe: Towards globalization*. Tokyo (United Nations University Press).
- HAMMER, R. B., STEWART, S. I., WINKLER, R. L., RADELOFF, V., VOSS, P. R. (2004). Characterizing dynamic spatial and temporal residential density patterns from 1940-1990 across the North Central United States. *Landscape and Urban Planning*, 69, 183-199.
- HARRIS, R. (2004). *Creeping conformity: How Canada became suburban, 1900-1960*. Toronto (University of Toronto Press).
- HARRIS, R. (2010). Meaningful types in a world of suburbs. In M. Clapson, Hutchinson, R. eds. *Suburbanization in global society*. Bingley (Emerald Group publishing), pp. 15-47.
- HAVBAKER, T. J., RADELOFF, V. C., HAMMER, R. B., CLAYTON, M. K. (2004). Road density and landscape pattern in relation to housing density, land ownership, land cover, and soils. *Landscape Ecology*, 20, 609-625.
- HIRT, S. (2012). *Iron curtains: gates, suburbs and privatization of space in the postsocialist city*. Oxford (Wiley-Blackwell).

- HIRT, S. (2017). O Sofia, Where Art Thou? Suburbs as Stories of Time and Space. In Phelps, N. A. ed. *Old Europe, New Suburbanization?: Governance, Land, and Infrastructure in European Suburbanization*. Toronto (University of Toronto Press), pp. 66-84.
- HIRT, S. (2018). Alternative Peripheries: Socialist Mass Housing Compared with Modern Suburbia. In R. Harris, U. Lehrer, eds. *The Suburban Land Question: A Global Survey*. Toronto (University of Toronto Press), pp. 43-61.
- HNILÍČKA, P. (2012). *Sídelní kaše: otázky k suburbánní výstavbě kolonií rodinných domů*. Brno (Host).
- HROMÁDKA, J. (1935). *Zemepis okresu Bratislavského a Malackého. Svázok 2: Malé Karpaty, Záhorská nížina, Podunajská nížina pri Bratislave*. Bratislava (Nákladom učiteľstva).
- IHLANFELDT, K. R. (2007). The effect of land use regulation on housing and land prices. *Journal of Urban Economics*, 61, 420-435.
- KEIL, R. (2018). *Suburban planet*. Cambridge (Polity Press).
- KOK, H., KOVÁCS, Z. (1999). The process of suburbanization in the agglomeration of Budapest. *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, 14, 119-141.
- MOOS, M., KRAMER, A., WILLIAMSON, M., MENDEZ, P., MCGUIRE, L., WYLY, E., WALTER-JOSEPH, R. (2015). More continuity than change? Re-evaluating the contemporary socio-economic and housing characteristics of suburbs. *Canadian Journal of Urban Research*, 24, 2, 64-90.
- MOOS, M., WALTER-JOSEPH, R. (2017). *Still Detached and Subdivided? Suburban Ways of Living in 21st Century North America*. Berlin (Jovis).
- MORAVČÍKOVÁ, H., TOPOLČANSKÁ, M., SZALAY, P., DULLA, M., ŠČEPÁNOVÁ, S., TOSCHEROVÁ, S. (2011). *Bratislava: Atlas sídlisk*. Bratislava (Slovart).
- MUSIL, J. (2001). Urban development and planning in Central Europe under communist regimes. *Sociologický časopis*, 37, 3, 275-296.
- NOVOTNÝ, L. (2011). Funkčné mestské regióny najväčších slovenských miest v modeloch urbánneho vývoja. *Geographia Cassoviensis*, 5, 93-102.
- NOVOTNÝ, L. (2016). Urban Development and Migration Processes in the Urban Region of Bratislava from the Post-Socialist Transformation until the Global Economic Crisis. *Urban Geography*, 37, 7, 1009-1029.
- NUSSL, H., RINK, D. (2005). The 'production' of urban sprawl in eastern Germany as a phenomenon of post-socialist transformation. *Cities*, 22, 2, 123-134.
- O'SULLIVAN, D., UNWIN, D. (2002). *Geographic information analysis*. Hoboken (Wiley).
- OUŘEDNÍČEK, M. (2002). Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu. In Sýkora, L. ed. *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha (Ústav pro ekopolitiku), pp. 39-54.
- OUŘEDNÍČEK, M. (2007). Differential suburban development in the Prague urban region. *Geografiska Annaler: Human Geography*, 89B, 2, 111-125.
- PAZÚR, R., OŤAHEL, J., MARETTA, M. (2012). Analýza priestorovej heterogenity tried krajinej pokrývky v odlišných prírodných podmienkach. *Geografie*, 117, 371-394.
- PAZÚR, R., FERANEC, J., ŠTYCH, P., KOPECKÁ, M., HOLMAN, L. (2017). Changes of urbanised landscape identified and assessed by the urban atlas data: case study of Prague and Bratislava. *Land Use Policy*, 61, 135-146.
- PAZÚR, R., PAZÚROVÁ, Z., OŤAHEL, J. (2019). Ako sa zmenila vidiecka krajina? Transformácia prímestskej krajiny z hľadiska zmien krajinej pokrývky. In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 56-81.

- PECK, J. (2011). Neoliberal Suburbanism: Frontier Space. *Urban Geography*, 32, 6, 884-919.
- PODOLÁK, P., ŠVEDA, M. (2019). Suburbanizácia len pre Bratislavčanov? Komponenty populačného vývoja zázemia Bratislavy v kontexte suburbanizačných procesov. In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 104-133.
- POTOČNÝ, T. (2006). Lidé na okraji. Případová studie satelitního městečka. *IVRIS Working Papers*. Brno (Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity), p. 47.
- PUTNAM, R. D. (2000). *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York (Simon & Schuster).
- ROCHOVSKÁ, A., MILÁČKOVÁ, M. (2012). Uzavreté komunity – nová forma rezidenčných priestorov v post-socialistickom meste. *Geographia Cassoviensis*, 6, 2, 165-175.
- SHORTRIDGE, A. (2007). Practical limits of Moran's autocorrelation index for raster class maps. *Computers, Environment and Urban Systems*, 31, 362-371.
- STANILOV, K., SÝKORA, S. (2014). *Confronting suburbanization: Urban Decentralization in Post-socialist Central and Eastern Europe*. Chichester (Wiley-Blackwell).
- SÝKORA, L. (1999). Processes of socio-spatial differentiation in post-communist Prague. *Housing Studies*, 14, 5, 679-701.
- SÝKORA, L. (2010). *Rezidenční segregace*. Praha (UK, Přírodovědecká fakulta, centrum pro výzkum měst a regionů).
- SÝKORA, L., STANILOV, K. (2014). The challenge of postsocialist suburbanization. In Stanilov, K., Sýkora, L. eds. *Confronting suburbanization: Urban decentralization in postsocialist central and eastern Europe*. Chichester (Wiley-Blackwell), pp. 1-32.
- SZELÉNYI, I. (1996). Cities under socialism — and after. In Andrusz, G., Harloe, M., Szelényi, I. eds. *Cities after Socialism*. Oxford (Blackwell), pp. 286-317.
- ŠVEDA, M. (2014). Bytová výstavba v zázemí veľkých slovenských miest v kontexte suburbanizácie a regionálnych disparít. In Michálek, A., Podolák, P. eds. *Regionálne a priestorové disparity na Slovensku, ich vývoj v ostatnom desaťročí, súčasný stav a konzekvence*. Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 173-195.
- ŠVEDA, M. (2016). Život v Bratislavskom suburbiu: prípadová štúdia mesta Stupava. *Sociológia*, 48, 139-171.
- ŠVEDA, M., MADAJOVÁ, M., PODOLÁK, P. (2016). Behind the differentiation of suburban development in the hinterland of Bratislava, Slovakia. *Czech Sociological Review*, 52, 893-926.
- ŠVEDA, M., PAZÚR, R. (2018). Priestorové formy rezidenčnej suburbanizácie v zázemí Bratislavy. *Geografický časopis*, 70, 3, 231-258.
- ŠVEDA, M., ŠUŠKA, P. (2014). K príčinám a dôsledkom živelnej suburbanizácie: príklad obce Chorvátsky Grob. *Geografický časopis*, 66, 3, 225-246.
- ŠUŠKA, P., ŠVEDA, M. (2019). Suburbanizácia? In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 1-19.
- TAMMARU, T. (2001). Suburban growth and suburbanisation under central planning: the case of Soviet Estonia. *Urban Studies*, 38, 1341-1357.
- TAMMARU, T., LEETMAA, K., SILM, S., AHAS, R. (2009). Temporal and spatial dynamics of the new residential areas around Tallinn. *European Planning Studies*, 17, 423-439.
- TCRP (2002). *Costs of sprawl – 2000*. Transit Cooperative Research Program. Report 74. Washington, D.C. (Transportation Research Board – National Research Council, National Academy Press).

TORRENS, P. M., ALBERTI, M. (2000). *Measuring sprawl* (CASA Working Papers 27). London (Centre for Advanced Spatial Analysis UCL).

WAGNER, W. (2017). The Failure of Planning in a Fragmented Property Market: Poland's Model of Suburbanization. In Phelps, N. A. ed. *Old Europe, New Suburbanization?: Governance, Land, and Infrastructure in European Suburbanization*. Toronto (University of Toronto Press).

WALKS, A. (2013). Suburbanism as a Way of Life: Slight Return. *Urban Studies*, 50, 8, 1471-1488.

ZDROJE ÚDAJOV

ÚGKK SR (2018). *Mapový portál katastra nehmuteľností*. Bratislava.

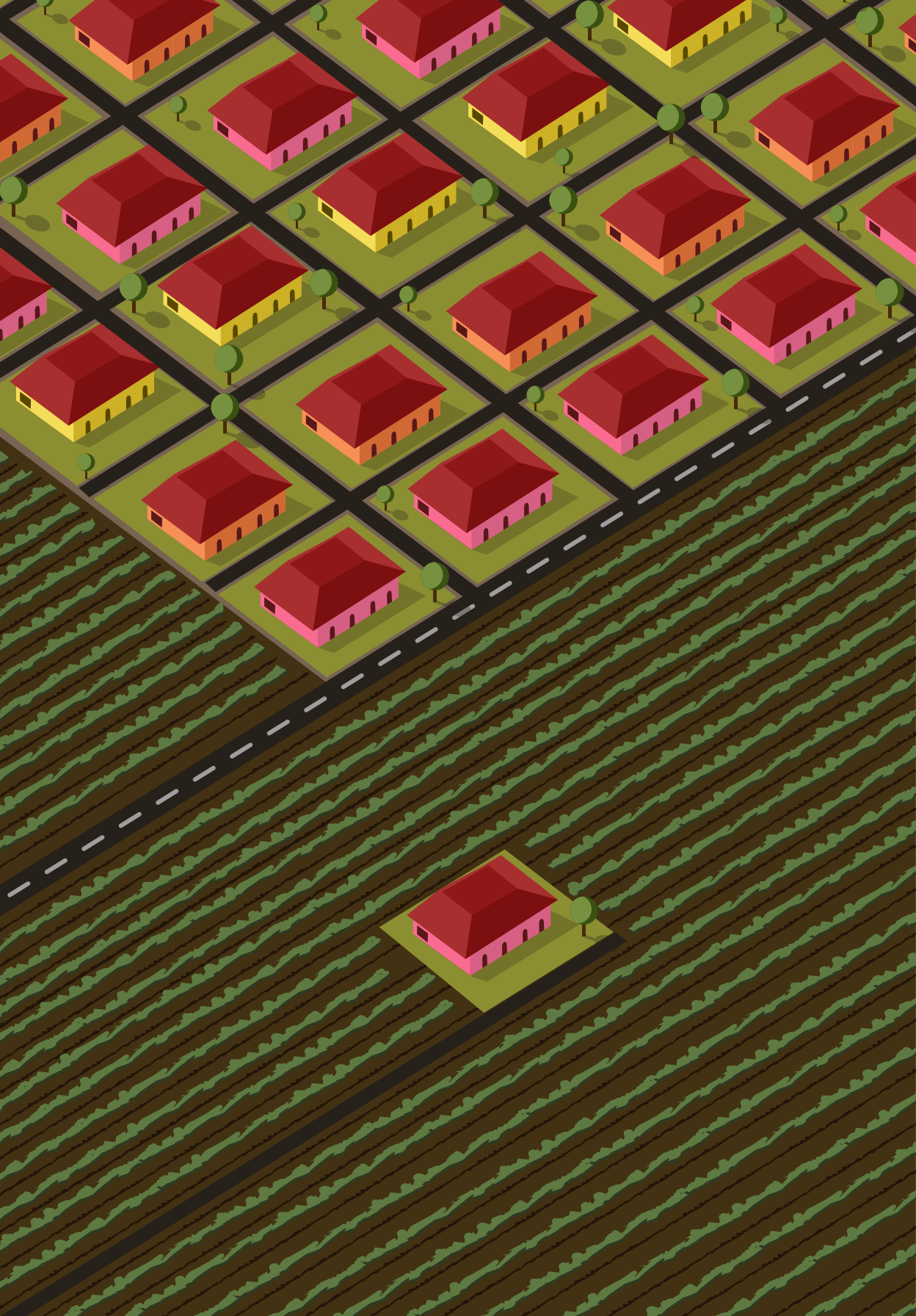
GKÚ (2017). *Základná báza údajov pre geografický informačný systém (ZBGIS)*. Bratislava (Geodetický a kartografický ústav).

ŠÚ SR (2016). *Bytová výstavba 2003 – 2015*. Bratislava (Štatistický úrad Slovenskej republiky).

POĎAKOVANIE

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0462 a grantovou agentúrou VEGA v rámci projektu č. 2/0009/18.

Kapitola 3

AKO SA ZMENILA VIDIECKA KRAJINA?

AKO SA ZMENILA VIDIECKA KRAJINA?

Transformácia prímestskej krajiny z hľadiska zmien krajinnej pokrývky

„There beneath the blue suburban skies...“
The Beatles

Prímestská krajina Bratislavy patrí v súčasnosti k priestorom dynamických zmien. Za hranicami súvislej mestskej zástavby dochádza k výraznej premene krajiny, ktorá sa mení pod náporom nových rezidenčných areálov, budovania infraštruktúry obchodu a služieb, skladových priestorov či priemyselných parkov. Nárast zastavaných plôch je sprevádzaný aj zmenou v poľnohospodárskom využití krajiny. Úbytok ornej pôdy, nárast poľnohospodársky nevyužívaných plôch či likvidácia trvalých kultúr (vinice, ovocné sady) sú javy, ktoré nenávratne menia prímestskú krajinu.

Jedným z najvýraznejšie sa podieľajúcich procesov na uvedených premenách krajiny je v súčasnosti suburbanizácia, ktorá pod vplyvom priestorovej expanzie mesta prináša do vidieckej krajiny zásadné sociálne, ekonomické a kultúrne transformácie. Rozsiahle poľnohospodárske plochy umožňujú nielen rezidenčnú výstavbu, ale aj rozvoj rozmanitých komerčných aktivít, najmä tých, ktoré sú náročné na priestor a blízkosť mestského prostredia. Plochy s urbánnymi funkciami sa rozširujú do okolitej krajiny, pričom vzniká pestrá mozaika prírodných a zastavaných areálov. Krajina je tak fragmentovaná do množstva menších častí vytvárajúcich izolované ostrovy, čím sa narúšajú jej prirodzené ekologické väzby a funkcie.

Výrazná dynamika prímestského prostredia ovplyvnila aj orientáciu a súčasné trendy výskumu krajinných zmien (Feranec et al. 2007, 2010, Kopecká et al. 2015, Pazúr et al. 2017, a i.). Svedčia o tom viaceré aktivity a projekty iniciované Európskou komisiou, ktoré sa venujú rozširovaniu zástavby na európskej (pozri napr. Kopecká et al. 2015, Feranec et al. 2018) i svetovej úrovni. Osobitne možno uviesť projekty Európskej environmentálnej agentúry: *CORINE Land Cover*, *Urban Atlas*, *Urban Soil Sealing Layer* alebo *Global Human Settlement* (EEA 2017). Ich cieľom je prostredníctvom pravidelného a opakujúceho sa monitoringu krajiny (najmä pomocou satelitného snímkovania) identifikovať zmeny v krajine, a poskytnúť tak verejnosti cenné a ľahko dostupné informácie. V našom príspevku sme takéto údaje použili na zhodnotenie dynamiky krajinných zmien zázemia Bratislavy v uplynulých desaťročiach.

Výskum a mapovanie rozsahu zmien v krajine sa zintenzívnili koncom 20. storočia predovšetkým v súvislosti s dostupnosťou satelitných snímok a možnosťami geografických informačných systémov. Rozšírené údajové zdroje a technológie umožnili detailne identifikovať krajinnú pokrývky (biofyzikálne atribúty zemského povrchu) a využitie zeme (funkcie a spoločenské využitie) na každom mieste zemského povrchu. Dostupnosť údajov viedla aj k výraznému posunu ťažiska výskumu od monitorovania zmien vo využití

krajiny k analýze ich príčin, identifikácii hybných síl a predikčnému modelovaniu zmien v krajinskej pokrývke a využití zeme. V mnohých prácach vychádzajúcich zo spomínaných údajov bolo preukázané, že najrozsiahlejšími zmenami v európskych krajinách sú nárast plôch zastavaných areálov, intenzifikácia v poľnohospodárstve a lesníctve a pustnutie poľnohospodárskej pôdy (napr. Plieninger et al. 2016). Pribeh a rozsah spomenutých procesov v Európe je však daný nielen aktuálnymi ekonomickými, sociálnymi či kultúrnymi faktormi, ale aj historickými súvislosťami.

Špecifickosť zmien vidieckej krajiny v strednej a východnej Európe potvrdzuje v širších súvislostiach aj celý rad výskumných aktivít zameraných práve na zmeny dlhodobého využitia krajiny v Karpatskom regióne (napr. Munteanu et al. 2017). Za posledné dve storočia došlo v regióne k viacerým politickým, resp. spoločensko-ekonomickým transformáciám, z tých nedávnych spomeňme pád režimu štátneho socializmu či zmena politickej a ekonomickej orientácie vyjadrenej vstupom do EÚ, ktoré výrazne ovplyvnili rozsah zmien v krajine (Munteanu et al. 2014). Ekonomické a inštitucionálne činitele mali napríklad vplyv na intenzifikáciu využitia poľnohospodárskej krajiny, zatiaľ čo spoločenská situácia a demografický vývoj vyústili do opúšťania tradičného hospodárenia na poľnohospodárskej pôde. Lesnú pokrývku v tomto regióne formovala intenzívna ťažba dreva a s ňou spojená zmena druhovej skladby lesných porastov (rozšírenie hospodárskych lesov s nepôvodným drevinovým zložením), prírodná disturbancia lesa a zarastanie opustených poľnohospodárskych plôch.

Regionálne špecifiká sú príznačné aj pre proces suburbanizácie. V prostredí strednej a východnej Európy nadobúda na význame otázka jej zaradenia do urbanizačných procesov socialistického a postsocialistického obdobia (Ouředníček, Špačková 2013). Vychádzajúc z príkladov v západnej Európe môžeme pozorovať, že dopady spoločenských a politických zmien kontrastujú s priebehom procesu suburbanizácie. Podľa Björnsen-Gurung et al. (2009) je pre suburbanizáciu v krajinách strednej a východnej Európy príznačná vyššia miera živelnosti zapríčinená nedostatočnými reguláciami a nedôsledným územným plánovaním. Častými javmi spôsobujúcimi chaotický rozvoj prímestskej výstavby v tomto prostredí je napríklad nejasná interpretácia regulačných noriem, ich obchádzanie alebo problematické vlastníctvo pozemkov (nevysporiadané pozemky, netransparentné uspokojovanie nárokov reštituentov a pod.).

Výsledkom neregulovaného rozvoja prímestských oblastí je dramatická premena stáročiami utváratej krajinskej štruktúry. V nej majú osobitný význam historické a kultúrne artefakty (pozri Hanušin et al. 2014). V zázemí Bratislavy ide najmä o tradičné vinohradnícke a sadové mozaiky s miestnymi odrodami ovocných drevín a viniča. Vinohradnícka krajina podmalokarpatskej oblasti sa formovala už od stredoveku a jej výsledkom sú špecifické pôdne a mikroklimatické podmienky, ktoré sú základom pre vinohradnícky *terroir*. Historické krajinné štruktúry sú však dôležité aj z hľadiska biodiverzity a ekologickej významnosti, krajinného rázu, historickej jedinečnosti územia, ako aj z hľadiska zachovania celkovej ekologickej stability v krajine (Dobrovodská et al. 2014).

Obr. 1. Ilustrácia zmien v zázemí Bratislavy v rokoch 1965 (hore) a 2018 (dole). Zdroj: Satelitné snímky CORONA(USGS) a Sentinel-2 (ESA).

Rast mesta do okolitej prímestskej krajiny bezprostredne ovplyvňuje aj fungovanie komplexných prírodných procesov. V súvislosti s mestským prostredím tieto zmeny napríklad ovplyvňujú energetickú a tepelnú výmenu medzi povrchom a atmosférou, kedy v prípade zastavaných povrchov dochádza k vzniku tepelných ostrovov (Kopecká et al. 2017). Zahusťovanie zástavby na úkor mestskej zelene v centre Bratislavy izoluje pôdy zastavaním (Stanková a Matula 2017), čo vedie k zvýšenému podielu nepriepustných povrchov a prináša riziko urýchljeného povrchového odtoku (Lepeška 2013). Treba takisto pripomenúť, že zastavané areály sa často rozrastajú na úkor najproduktívnejších pôd, čím dochádza k ich trvalej strate. Príkladom sú stovky hektárov černoziemí a čierníc zabraných na výstavbu automobilového závodu, obchodných centier, ako aj priemyselného komplexu v okolí Trnavy (Kopecká a Rosina 2012). Z ďalších dôsledkov rozširovania sídiel a výstavby infraštruktúry možno spomenúť fragmentáciu prírodného územia, rozdeľovanie a zmenšovanie biotopov, vznik bariér pre pohyb živočíchov vedúci až k znižovaniu početnosti a zániku druhov organizmov (Ružičková a Lehotská 2008, Pazúrová et al. 2018).

Cieľom kapitoly je dokumentovať zmeny krajiny v zázemí Bratislavy a poukázať na špecifiká jej vývoja vo viacerých obdobiach súvisiacich s koncom socializmu, transformáciou na trhové princípy ekonomiky, až po súčasnú dynamiku charakterizovanú „živelným rozvojom“ prímestskej krajiny. Údaje o krajinskej pokrývke zoradené v časovom rade vytvárajú dobrý predpoklad na zhodnotenie vplyvov suburbanizácie a transformácie prímestskej krajiny.

PRIESTOROVÝ RÁMEC, DÁTA A METÓDY

Región zázemia Bratislavy, rovnako ako v ostatných kapitolách tejto publikácie, reprezentuje funkčný mestský región Bratislava (pozri kapitola 1), ktorého vymedzenie odzrkadľuje základný funkčný vzťah medzi mestom a jeho zázemím, a tým je dochádzka do práce. Pri analýze krajinskej pokrývky nezohrávajú administratívne hranice významnejšiu úlohu, keďže krajinná štruktúra nemusí rešpektovať územnosprávne členenie. Príkladom sú aglomerované vidiecke obce Bratislavy, dnes mestské časti, ktoré svojím charakterom (poľnohospodárske a prírodné areály) nie sú odlišné od vidieckych obcí v zázemí mesta. Jadro regiónu sme preto zúžili na kompaktné zastavané územie Bratislavy. Sedem „vidieckych“ mestských častí (Vajnory, Devín, Devínska Nová Ves, Záhorská Bystrica, Jarovce, Rusovce a Čunovo) tvorí zázemie mesta, do ktorého patria všetky obce Bratislavského kraja a vybrané obce okresov Dunajská Streda, Senica, Galanta a Skalica. Takto vyčlenené zázemie zaberá rozlohu 2 543 km² a žije v ňom 322 500 obyvateľov. 62 % územia tvoria sídla a poľnohospodárska krajina Podunajskej a Záhorskej nížiny, zatiaľ čo lesy zaberajú 35 % územia a pokrývajú najmä pohorie Malých Karpát a významnú časť Záhorskej nížiny.

Zdrojom informácií pre hodnotenie zmien krajinskej pokrývky boli dátové vrstvy CORINE *Land Cover* (CLC) identifikujúce stav využitia krajiny v piatich časových obdobiach (1980 – 1990, 1990 – 2000, 2000 – 2006, 2006 – 2012, 2012 – 2018). Využitie krajiny v prípade CLC predstavuje biofyzikálny stav krajiny (zahŕňajúc vplyv ľudskej činnosti na biofyzikálnu jednotku), ktorý odráža aj využitie krajiny. Mnohé triedy odkazujú na konkrétne využitie krajiny (sídelná zástavba, orná pôda, trvalé kultúry), iné triedy priamy súvis medzi krajinnou pokrývkou a využitím krajiny neponúkajú (napr. les môže mať rôzne využitie či funkciu – rekreačnú, hospodársku, ochrannú). Krajinnú pokrývku však možno považovať za určitú charakteristickú črtu využitia krajiny, ktorá jevhodná na analýzu jej zmien a diverzity (Feranec et al. 2010).

Tab.1. Triedy krajinskej pokrývky 2. úrovne systému CLC. Zdroj: Heymann et al. 1994

1 URBANIZOVANÉ A TECHNIZOVANÉ AREÁLY	3 LESNÉ A POLOPRÍRODNÉ AREÁLY
1.1 Urbanizovaná (sídelná) zástavba	3.1 Lesy
1.2 Priemyselné, obchodné a dopravné areály	3.2 Kroviny alebo trávne areály
1.3 Areály ťažby, skládok a výstavby	3.3 Holiny s riedkou vegetáciou alebo bez vegetácie
1.4 Areály umelej (nepoľnohospodárskej) vegetácie	
2 POĽNOHOSPODÁRSKE AREÁLY	4 ZAMOKRENÉ AREÁLY
2.1 Orná pôda	4.1 Vnútrozemské mokrade
2.2 Trvalé kultúry	
2.3 Areály tráv	5 VODY
2.4 Heterogénne poľnohospodárske areály	5.1 Vnútrozemské vody

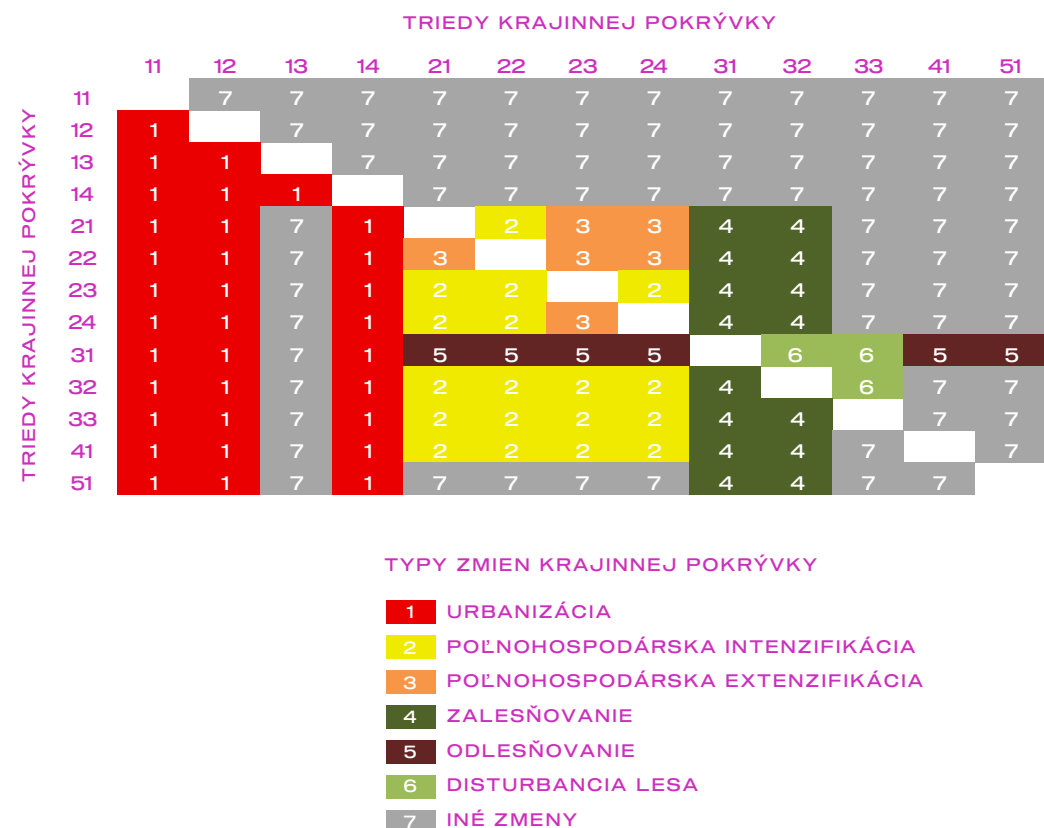
Základným atribútom dátovej vrstvy CORINE *Land Cover* je jej priestorové rozlíšenie 25 ha pre stabilné areály a 5 ha pre areály, v ktorých nastali zmeny. Takéto rozlíšenie do značnej miery limituje mapovanie rezidenčnej suburbanizácie, a to najmä na územiach, kde rozptýlená zástavba často netvorí kompaktné areály, ktoré by dosahovali rozlohu 5 ha. Možným riešením tohto problému by bolo zlepšenie priestorového rozlíšenia pomocou prepojenia rôznych dostupných údajových vrstiev (Pazúr a Bolliger 2017). Tento krok sme však v našej štúdii vynechali, keďže v takomto prípade by sme limitovali časový horizont začínajúci obdobím okolo roku 1980 (použité boli satelitné snímky z viacerých rokov). Zachovanie časového a priestorového rozsahu bolo aj dôvodom, pre ktorý sme nevyužili iné dostupné dátové vrstvy identifikujúce krajinnú pokrývku, ako napríklad *Urban Atlas* alebo *European Settlement Layer* (EEA 2017).

Na hodnotenie zmien sme použili 13 tried krajinskej pokrývky druhej úrovne systému CLC (tab. 1). Štyri triedy odkazujú na sídla a infraštruktúru (sídelná zástavba, priemyselné a dopravné areály, areály ťažby a výstavby, areály sídelnej vegetácie), ďalšie štyri triedy na poľnohospodárske areály (orná pôda, trvalé kultúry, areály tráv, heterogénne poľnohospodárske areály), tri triedy na lesné a poloprírodné areály (lesy, kroviny alebo trávne areály, holiny s riedkou vegetáciou alebo bez vegetácie), jedna trieda na zamokrené areály a jedna trieda na vodné toky a plochy.

Na charakterizovanie zmien využitia krajiny sme stanovili sedem transformačných typov, ktoré vyjadrujú identifikované zmeny medzi dvoma časovými horizontmi, kedy je jedna trieda krajinskej pokrývky alebo jej časť nahradená inou triedou (cf. Coppin et al. 2004 in: Feranec et al. 2010). Tieto transformácie poukazujú jednotlivo na procesy nárastu plôch zastavaných areálov (v súlade s predchádzajúcimi štúdiami ich označujeme ďalej ako *urbanizácia*), poľnohospodárskej intenzifikácie a extenzifikácie, zalesňovania, odlesňovania, disturbancie lesa a iné zmeny. Príslušnosť ku konkrétnemu typu zmeny bola definovaná maticou krajinných zmien (tab. 2, 3), ktorá bola upravená na základe predchádzajúcich prác (Feranec et al. 2010, Pazúr a Bolliger, 2017). *Urbanizácia* (1) v tomto prípade zahrňuje zmeny krajinskej pokrývky na rôzne triedy urbanizovaných areálov (viď tab. 3); *intenzifikácia* (2) a *extenzifikácia* (3) *poľnohospodárstva* zmenu

na intenzívnejšiu, resp. menej intenzívnu triedu využitia poľnohospodárskych areálov. *Zalesňovanie* (4) zahŕňa procesy spojené s rozširovaním lesnej (stromovej) vegetácie, kým *disturbancia lesa* (6) poukazuje na procesy vedúce k odstraňovaniu stromov (Potapov et al. 2015) pri zachovaní lesohospodárskej funkcie, resp. využitia danej plochy (napr. zmena lesnej pokrývky v dôsledku ťažby alebo kalamity, pričom daná plocha nezmenila lesohospodársku funkciu, ale ostala v lesnom fonde). Transformáciu lesa na inú triedu krajinej pokrývky predstavuje *odlesňovanie* (5), napr. zmena triedy lesa na iné triedy krajinej pokrývky – urbanizované a poľnohospodárske areály alebo vodné toky a plochy. *Iné zmeny* (7), ktoré mohli byť zaznamenané preložením dvoch dátových vrstiev krajinej pokrývky, predstavovali sledovaný posledný typ zmien. Vzhľadom na regionálnu mierku analýzy sme zámerné vynechali aj rôzne variácie tried krajinej pokrývky v rámci nižšej (detailnejšej) hierarchickej úrovne klasifikácie.

Tab. 2. Typy zmien krajinej pokrývky. Číselné označenie jednotlivých tried popisuje Tab. 1.

Tab. 3. Typy zmien krajinej pokrývky s podrobnou charakteristikou

ID zmeny	Názov transformácie	Popis transformácie
1	Urbanizácia	Transformácia poľnohospodárskych, lesných a poloprírodných tried krajinej pokrývky na urbanizované areály: na sídelnú zástavbu (11), priemyselné, obchodné a dopravné areály (12) a areály sídelnej (nepoľnohospodárskej) vegetácie (14).
2	Poľnohospodárska intenzifikácia	Premena tried krajinej pokrývky s nižšou intenzitou využitia na triedy s vyššou intenzitou využitia: premena areály tráv (23) na ornú pôdu (21), trvalé kultúry (22) a heterogénne poľnohospodárske areály (24); premena 24 na 21 a 22; premena 21 na 22.
3	Poľnohospodárska extenzifikácia	Premena tried krajinej pokrývky s vyššou intenzitou využitia na triedy s nižšou intenzitou využitia: premena orná pôda (21) na areály tráv (23) a heterogénne poľnohospodárske areály (24); premena trvalé kultúry (22) na 21, 23 a 24; premena 24 na 23.
4	Zalesňovanie	Premena poľnohospodárskych tried na lesné a poloprírodné triedy krajinej pokrývky: premena orná pôda (21), trvalé kultúry (22), areály tráv (23) a heterogénne poľnohospodárske areály (24) na lesy (31) a kroviny alebo trávne areály (32); premena 32 na 31; premena holiny s riedkou vegetáciou (33) na 31 a 32, premena vnútrozemské mokrade (41) na 31 a 32, premena vnútrozemské vody (51) na 31 a 32.
5	Odlesňovanie	Premena triedy lesných areálov na poľnohospodárske, zamokrené areály a vody: premena lesy (31) na 21, 22, 23 a 24; premena lesy (31) na vnútrozemské mokrade (41) a vody (51).
6	Disturbancia lesa	Premena tried v rámci lesných a poloprírodných areálov: premena lesy (31) na kroviny alebo trávne areály (32) a holiny s riedkou vegetáciou (33); premena 32 na 33.
7	Iné zmeny	Premena poľnohospodárskych, lesných a poloprírodných tried krajinej pokrývky na iné triedy: napr. na areály ťažby, skládok a výstavby (13), na vodné plochy (51) a iné.

AKÉ ZMENY KRAJINNEJ POKRÝVKY PREBIEHAJÚ V ZÁZEMÍ BRATISLAVY?

V období rokov 1980 – 2018 prešla krajina v zázemí Bratislavy významnými premenami, ako dokumentujú grafické znázornenia na obr. 2 a 3. V nasledujúcej časti sa bližšie pozrieme na jednotlivé transformačné procesy.

Urbanizácia

V rámci tejto transformácie sa v období rokov 1980 – 1990 zmenilo 283 ha ornej pôdy na sídelnú zástavbu a 117 ha na priemyselné, obchodné a dopravné areály. Plocha zastavaných areálov rástla najmä v okolí intravilánu mestských častí Bratislavy (Devínska Nová Ves, Záhorská Bystrica), v bezprostrednom zázemí mesta (napr. Ivanka pri Dunaji, Dunajská Lužná, Stupava, Pezinok, Modra), ako aj v obciach pozdĺž Dunaja (Kalinkovo, Hamuliakovo, Šamorín a Blatná na ostrove).

V období rokov 1990 – 2000 bolo v sledovanom území transformovaných 355 ha ornej pôdy na sídelnú zástavbu a 174 ha ornej pôdy na priemyselné, komerčné a dopravné areály. V tomto období rastie plocha sídelnej zástavby v mestských častiach Bratislavy a zázemí hlavného mesta (Svätý Jur, Ivanka pri Dunaji, Senec, Vlky, Rovinka, Dunajská Lužná, Bratislava – Jarovce) a v Záhorskej nížine v okolí Malaciek.

V nasledujúcom období 2000 – 2006 došlo len k malým zmenám poľnohospodárskych, lesných a polo-prírodných areálov na zastavané areály, kedy premena ornej pôdy na urbanizované a technizované areály dosiahla spolu 137 ha. Výstavba na území celého funkčného mestského regiónu sa síce spomalila, stále však pokračovala v bezprostrednej blízkosti hlavného mesta (okolie Pezinka, Chorvátskeho Grobu, Senca, Ivanke pri Dunaji, Bratislave – Rusovce) a v Záhorskej nížine (v okolí Záhorskej Bystrice, Devínskej Novej Vsi, Lozorne a Malaciek).

V období 2006 – 2012 došlo k výraznejším zmenám. Viac ako 390 ha ornej pôdy bolo zmenených na sídelnú zástavbu, 143 ha ornej pôdy na priemyselné, obchodné a dopravné areály a 184 ha ornej pôdy bolo premenených na areály sídelnej vegetácie. Na uvedených zmenách sa popri rezidenčnej výstavbe podieľalo aj vybudovanie viacerých golfových areálov (pri Chorvátskom Grobe, Hrubej Borši, Báci, Veľkých Úľanoch, Bernolákove, Jelke, Záhorskej Bystrici, Malackách a Lozorne). Z areálov výstavby bolo 239 ha premenených na areály sídelnej zástavby a 109 ha na priemyselné, obchodné a dopravné areály. Dochádza aj k dynamickej koncentrovanej výstavbe v celej oblasti ležiacej severovýchodne od Bratislavy, a to na území Podunajskej nížiny (od Malých Karpát po Dunaj, napr. v katastrálnych územiach obcí Svätý Jur, Limbach, Pezinok a Chorvátsky Grob). Výraznú koncentráciu výstavby však možno pozorovať aj vo väčšej vzdialenosti od Bratislavy (napr. v celom katastrálnom území mesta Senec a jeho okolia). V Záhorskej nížine sme zaznamenali koncentrovanie výstavby neďaleko hlavného mesta v súvislosti s rozširovaním kapacít výrobného komplexu automobilovej výroby a logistických areálov (Bratislava – Devínska Nová Ves, Lamač, Záhorská Bystrica, Marianka, Stupava, Lozorno a Malacky).

Zmeny v poslednom sledovanom období (2012 – 2018) sú porovnateľné s predchádzajúcim obdobím, kedy viac ako 370 ha ornej pôdy bolo zmenených na sídelnú zástavbu a 165 ha ornej pôdy na priemyselné

a obchodné areály. Došlo tiež k premene areálov výstavby, keď 233 ha týchto areálov sa zmenilo na sídelnú zástavbu a 105 ha bolo zmenených na priemyselné, obchodné a dopravné areály. Spomalila sa výstavba na predpolí Malých Karpát (Svätý Jur, Pezinok, Modra), avšak ešte viac sa rozšírila v Podunajskej rovine smerom na severovýchod (Chorvátsky a Slovenský Grob, Bernolákovo, Most pri Bratislave, Malinovo, Zálesie). Výstavba nadväzovala na areály zmien identifikovaných v predošlom období, t.j. vo všetkých obciach susediacich s Bratislavou, pričom sa výstavba posúvala aj do vzdialenejších lokalít smerom od centra regiónu. Rozširovanie zastavaných plôch taktiež pokračovalo v Záhorskej nížine (Devínska Nová Ves, Lamač, Marianka, Stupava, Lozorno a Malacky).

V prípade vplyvu urbanizácie na spoločensky cenné areály došlo k zabratiu plôch trvalých kultúr na úkor zastavaných areálov. V rokoch 1990 – 2000 sa zmenilo 70 ha takýchto plôch na areály sídelnej zástavby (Svätý Jur, Limbach, Modra), v rokoch 2000 – 2006 to bolo 39 ha (Limbach, Pezinok). K plošne najväčšej zmene areálov trvalých kultúr na sídelnú zástavbu došlo v období 2006 – 2012, kedy sa v okolí Limbachu, Pezinka, Záhorskej Bystrice a Stupavy transformovalo 28 ha na sídelnú zástavbu a 58 ha na areály výstavby. Tento typ transformácie pokračoval aj po roku 2012, kedy sa 37 ha trvalých kultúr zmenilo na sídelnú zástavbu a 7 ha na areály výstavby.

Poľnohospodárska intenzifikácia

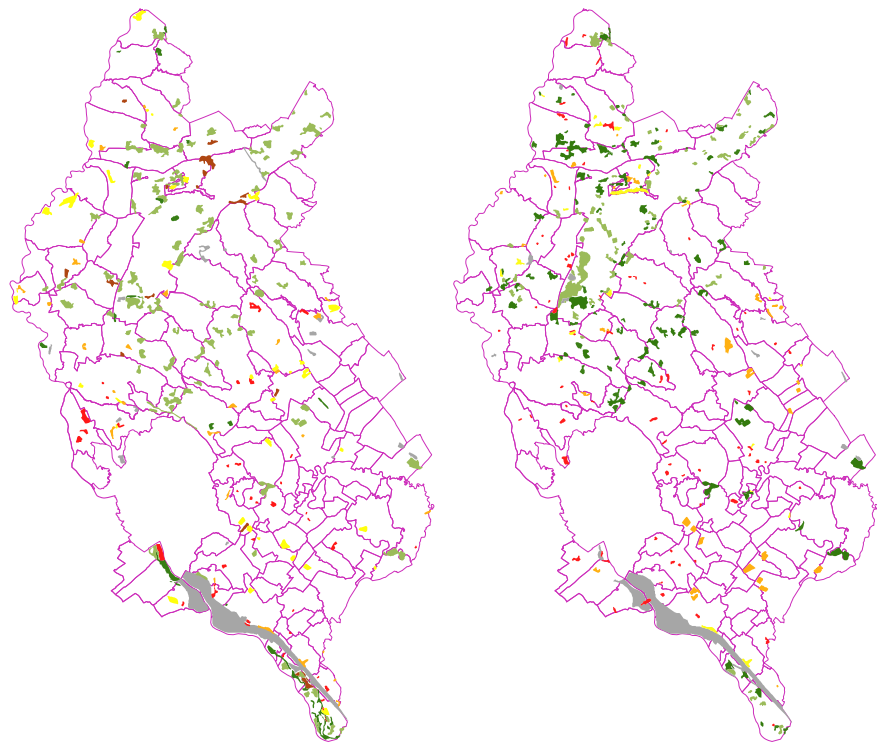
Proces poľnohospodárskej intenzifikácie charakterizuje dlhodobá klesajúca tendencia. Za najdynamickejšie možno v tomto prípade pokladať predrevolučné obdobie (1980 – 1990) charakteristické plošne rozsiahlou premenou ornej pôdy na areály trvalých kultúr (927 ha). Rozsiahle areály trvalých trávnatých porastov sa zmenili na ornú pôdu (500 ha) a heterogénne poľnohospodárske areály (200 ha). K intenzifikácii v tomto období dochádzalo na najúrodnejších pôdach v regióne Podunajskej roviny, a to najmä na Žitnom ostrove a v menšej miere v Záhorskej nížine. V období rokov 1990 – 2000 sa intenzifikácia týkala premeny areálov mozaiky polí, lúk a trvalých kultúr na areály ornej pôdy (364 ha) a premeny areálov trvalých trávnatých porastov na areály mozaiky polí, lúk a trvalých kultúr (193 ha). V nasledujúcich obdobiach bola intenzifikácia už len nepatrným trendom. Za zmienku však stojí premena ornej pôdy na vinice v obciach Vištuk a Hubice (167 ha).

Poľnohospodárska extenzifikácia

Tento proces predstavuje zmenu tried krajinnej pokrývky s vysokou intenzitou využitia na triedy s nižšou intenzitou využitia (napr. areály ornej pôdy na trvalé trávne porasty). Vzhľadom na súčasný trend zatrávňovania ornej pôdy podporovaný štátnym dotačným mechanizmom sme očakávali nárast trávnych porastov na úkor areálov ornej pôdy. Náš predpoklad na území FMR Bratislava však nebol potvrdený, keďže žiadne výrazné zmeny transformácie ornej pôdy na trávne porasty neboli zaznamenané. Proces extenzifikácie charakterizovala najmä zmena ornej pôdy na heterogénne poľnohospodárske areály (445 ha v 1980 – 1990; 371 ha v 1990 – 2000) či premena trvalých kultúr na ornú pôdu (185 ha v 1980 – 1990; 935 ha v 1990 – 2000). Predovšetkým v období rokov 1990 – 2000 sa poľnohospodárska extenzifikácia vyskytovala v okrajových obciach regiónu (napr. Častá, Jablonec, Báhoň) a v Záhorskej nížine na predpolí Malých Karpát (napr. Stupava, Borinka), kde došlo k zarastaniu pôvodných mozaikovitých štruktúr polí, lúk a trvalých kultúr. Aj v odľahlých obciach Záhorskej nížiny (Studienka, Lakšárska Nová Ves) došlo z dôvodu

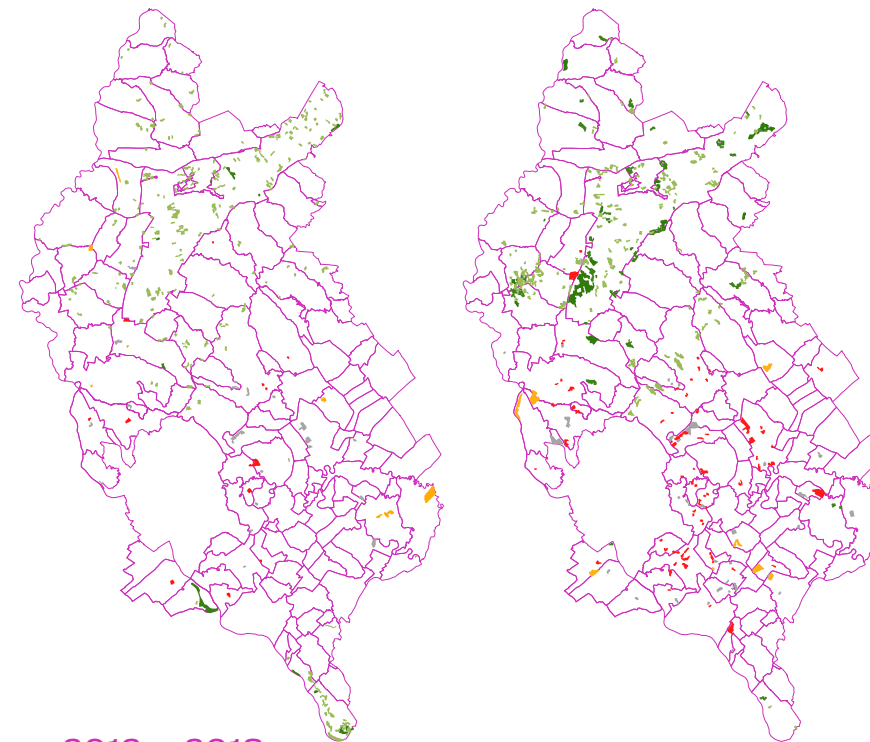
1980 – 1990

1990 – 2000

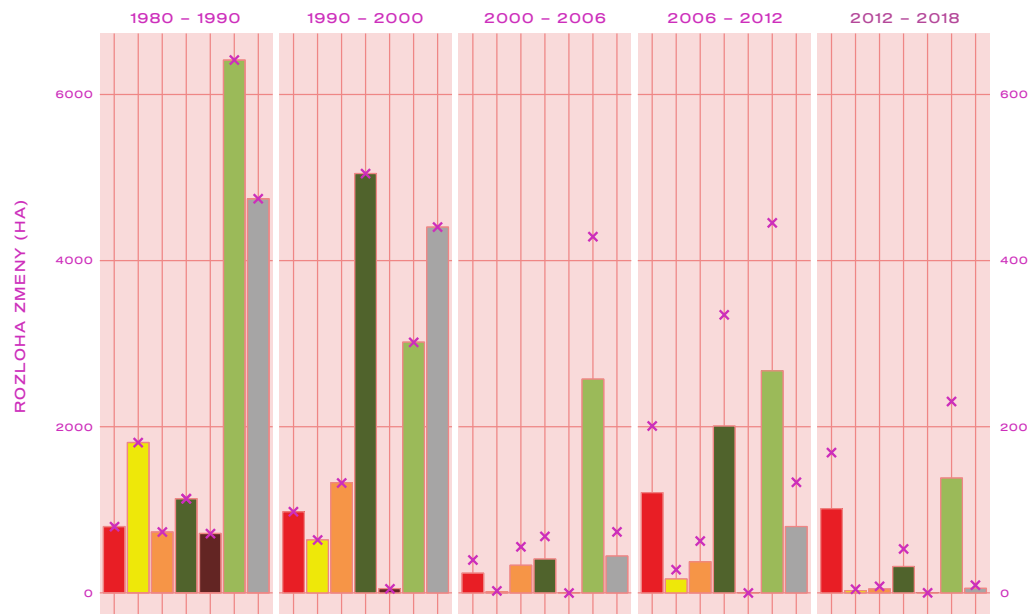

2000 – 2006

2006 – 2012

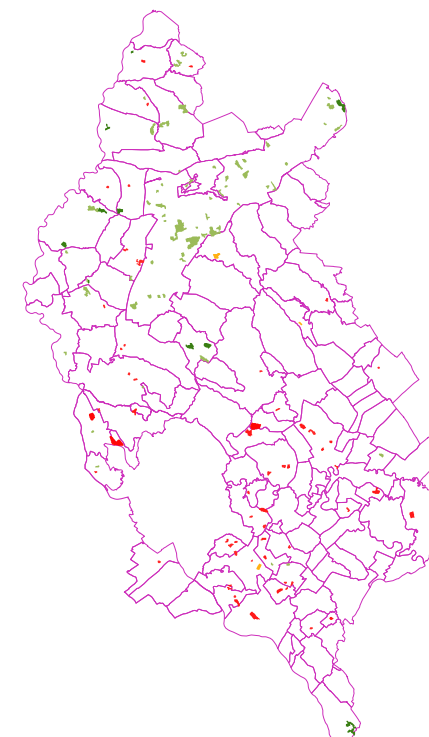
2012 – 2018

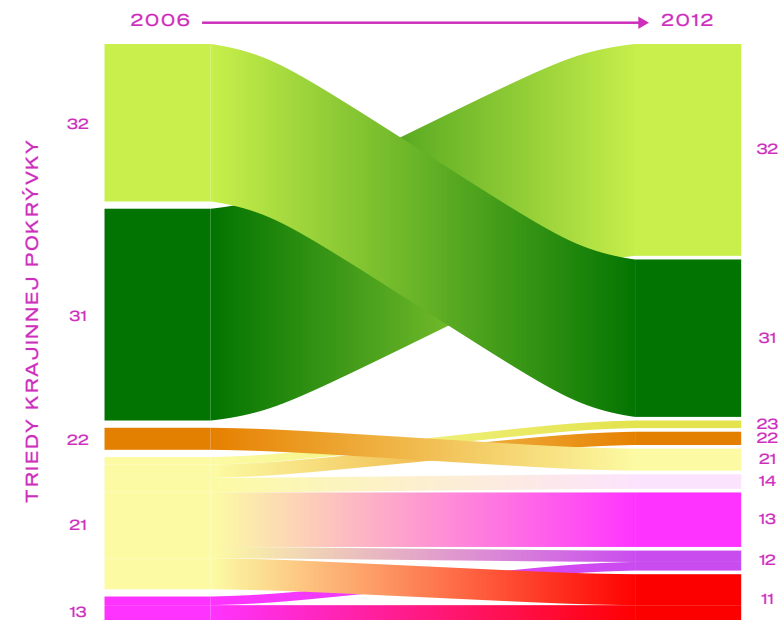
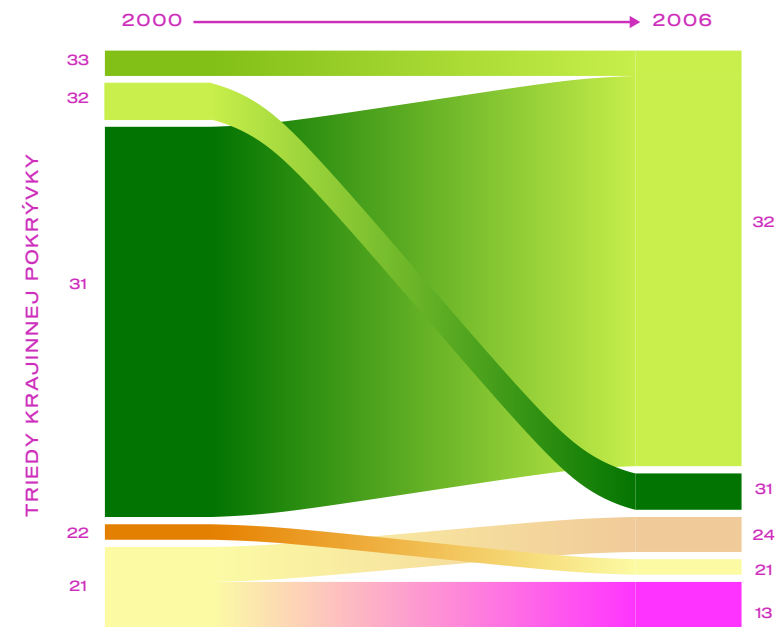
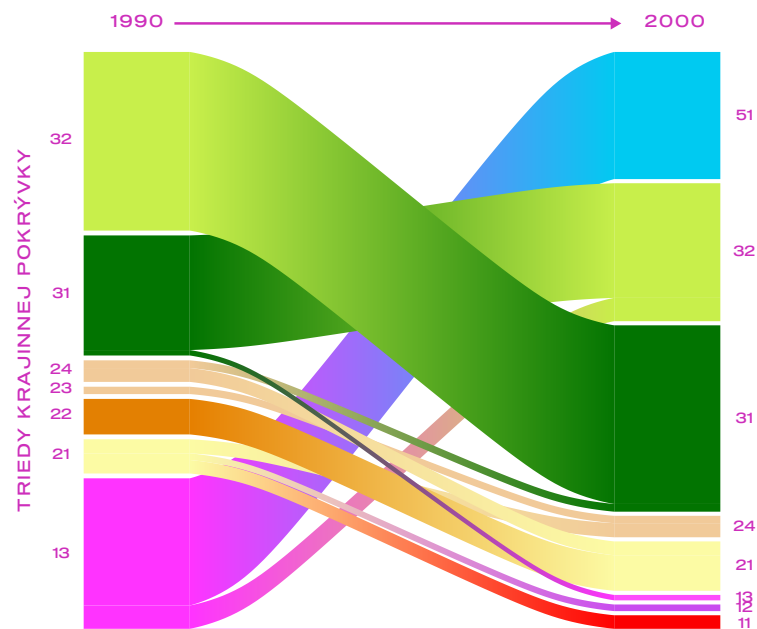
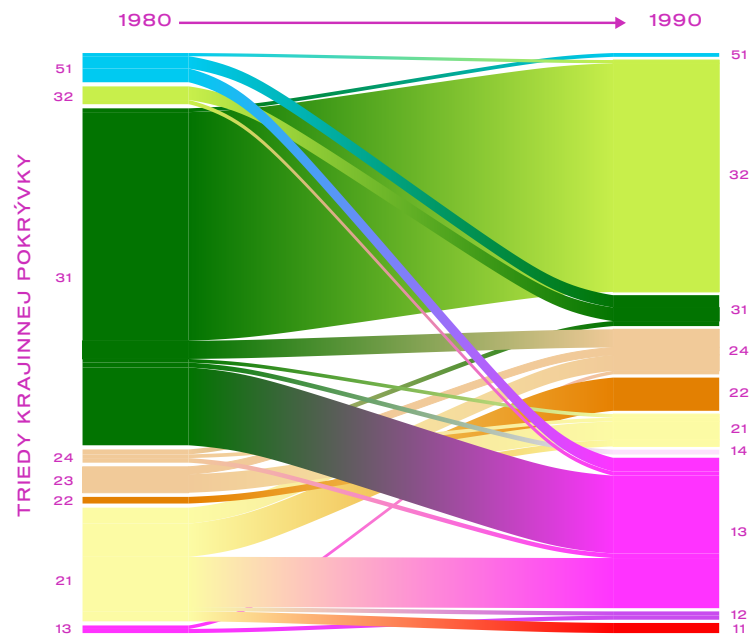
Obr. 2. Sumárne zmeny krajinej pokrývky v zázemí Bratislavy v období rokov 1980 – 2018. Zdroj: CORINE Land Cover 1980 – 2018

TYPY ZMIEN KRAJINEJ POKRÝVKY

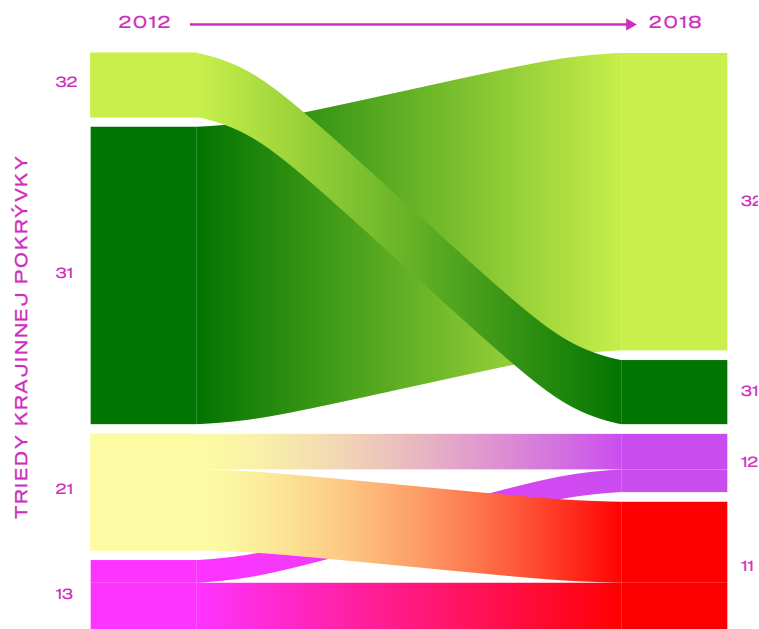
- URBANIZÁCIA
- POLNOHOSPODÁRSKA INTENZIFIKÁCIA
- POLNOHOSPODÁRSKA EXTENZIFIKÁCIA
- ZALESŇOVANIE
- ODLESŇOVANIE
- DISTURBANCIA LESA
- INÉ ZMENY

Obr. 3. Krajinné zmeny v zázemí Bratislavy v období rokov 1980 – 2018. Zdroj: CORINE Land Cover 1980 – 2018

Obr. 4. Grafické znázornenie zmien v krajinnej pokrývke zázemia Bratislavy v období rokov 1980 – 2018. Číselné označenie jednotlivých tried krajinnej pokrývky popisuje Tab. 1. Zdroj: CORINE Land Cover 1980 – 2018

Obr. 4. Pokračovanie z predchádzajúcej strany

zníženia intenzity hospodárenia k transformáciám ornej pôdy a trávnych porastov na areály mozaiky polí, lúk a trvalých kultúr. Pomerne vyrovnaná bola extenzifikácia v ďalších sledovaných obdobiach až na posledné sledované obdobie, kedy sa tento proces vyskytoval len nepatrne.

Zalesňovanie

V sledovaných obdobiach bol proces zalesňovania charakteristický najmä zmenou krovín alebo trávnych areálov na lesné areály (381 ha v rokoch 1980 – 1990; 4 702 ha v 1990 – 2000; 240 ha v 2000 – 2006; 1 987 ha v období 2006 – 2012; 298 ha v období 2012 – 2018), ako aj premenou heterogénnych poľnohospodárskych areálov na lesné areály (139 ha v rokoch 1980 – 1990, 203 ha v rokoch 1990 – 2000) či premenou holín s riedkou vegetáciou na lesné areály (167 ha v rokoch 2000 – 2006).

V najdynamickejšom období týkajúceho sa zalesňovania (1990 – 2000) sa lesné areály rozšírili rovnomerne na území celého FMR Bratislava, najmä v Podunajskej rovine pozdĺž meandrov Malého Dunaja a v Malých Karpatoch na ťažko dostupných trávnych porastoch. V Záhorskej nížine došlo k prirodzenej obnove lesných porastov po disturbanciách lesa spôsobených vetrom alebo požiarom. V neskoršom období zmeny súvisiace so zalesňovaním prebiehali takmer výlučne na území Záhorskej nížiny, a to najmä na území vojenského obvodu Záhorie.

Odlesňovanie

V rokoch 1980 – 1990 bola táto zmena charakteristická premenou lesných areálov na heterogénne poľnohospodárske areály (507 ha), ornú pôdu (102 ha) alebo vodné plochy (106 ha). Tu treba spomenúť, že podstatný úbytok lesa (2 173 ha) v tomto období je zahrnutý do iných procesov (transformácia 7, pozri tab. 1) v dôsledku transformácie lesných areálov na areály ťažby, skládok a výstavby. Odlesňovanie v tomto období môžeme dať do súvislosti najmä so začiatkom výstavby vodného diela Gabčíkovo.

V nasledujúcich rokoch 1990 – 2000 došlo k plošne menej rozsiahlym zmenám lesných areálov na ornú pôdu (14 ha), mozaiku polí, lúk a trvalých kultúr (24 ha) a na vodné plochy (13 ha). V neskorších obdobiach k procesu odlesňovania už nedošlo.

Disturbancia lesa

Proces disturbancie lesa zahŕňa narušenie alebo poškodenie lesa spôsobené nielen prírodnými vplyvmi, ako sú napr. vietor alebo hmyz, ale aj antropogénnymi vplyvmi, medzi ktoré patrí napr. ťažba dreva. Disturbancie lesa sme identifikovali v prípadoch, kde po lesných areáloch zostali kroviny, trávnaté areály, poprípade holiny s riedkou vegetáciou.

Najväčšiu rozlohu dosahovala disturbancia lesa v rokoch 1980 – 1990, kedy premena lesných areálov na areály krovín alebo trávnych porastov dosiahla 6 384 ha. Vysoká intenzita zmien bola spôsobená najmä výrubom stromov pre účel výstavby vodného diela Gabčíkovo. V neskorších obdobiach disturbancie lesa už nedosiahli takú vysokú hodnotu, pravidelne však predstavujú najväčšie priestorové zmeny v sledovanom území (viď obr. 4).

V období 1990 – 2000 sme zaznamenali 3 018 ha lesa, ktoré boli pozmenené na kroviny alebo trávne areály, v rokoch 2000 – 2006 to bolo 2 573 ha lesa a v rokoch 2006 – 2012 to bolo 2 673 ha lesa. Disturbancie lesa boli zaznamenané najmä v borovicových porastoch Záhorskej nížiny, kde škody na lesných porastoch spôsobili rozsiahle požiare (roky 1992, 2017), vetrové kalamity a následné premnoženie prírodných škodcov. V lesoch Malých Karpatoch boli zaznamenané škody na lesných porastoch pri vetrových kalamitách len v malej miere.

Iné zmeny

Medzi iné boli zaradené všetky predtým neuvedené transformácie tried krajinnnej pokrývky zastúpené dominantne premenou krajinnnej pokrývky na areály ťažby, skládok a výstavby. Tento typ transformácie preto najviac indikuje rozširujúcu sa výstavbu rôzneho charakteru.

V rokoch 1980 – 1990 sa na areály ťažby, skládok a výstavby zmenila významná časť lesa (2 173 ha), ornej pôdy (1 400 ha), vodných plôch (382 ha), heterogénnych poľnohospodárskych areálov (128 ha) a krovín alebo trávnych porastov (116 ha). Väčšina týchto zmien súvisela s výstavbou vodného diela Gabčíkovo. Najmä v neskoršom období 90. rokov tomu nasvedčovala zmena areálov ťažby, skládok a výstavby na vodné plochy (3 346 ha). V posledných rokoch (obdobie 2006 – 2012) bol zaujímavým javom nárast vodných plôch v dôsledku rozvoja kúpalísk a rekreačných a športových areálov, napr. Most pri Bratislave (prírodné jazera), Veľké Úľany (areál športu a rekreácie) či Podunajské Biskupice (rekreačný areál vo výstavbe). V rokoch 2006 – 2012 pribudli na území taktiež areály ťažby štrkov a pieskov, napr. v okolí obcí Čakany, Hviezdoslavov a Oľdza.

ZHODNOTENIE PREMIEN KRAJINY V ZÁZEMÍ BRATISLAVY

Na území FMR Bratislava sme identifikovali zmeny vo využití krajiny počas viacerých období pokrývajúcich rôzne politicko-ekonomické zriadenia, ktorými Slovensko prešlo v posledných približne štyridsiatich rokoch: záverečná dekáda existencie režimu štátneho socializmu (1980 – 1990), začiatok transformačných procesov (1990 – 2000), obdobie integrácie a vstupu do EÚ (2000 – 2006), obdobie vyvrcholenia integračného projektu, ale aj ekonomickej recesie vyvolanej dosahmi svetovej hospodárskej krízy (2006 – 2012) a obdobie spojené s dynamickým ekonomickým rastom (2012 – 2018). Pri vyhodnocovaní zmien krajiny pokrývky tak možno tieto politické, ekonomické a inštitucionálne zmeny dať do súvislosti so všetkými sledovanými procesmi.

Výsledné zmeny krajiny pokrývky na území FMR Bratislava ukázali, že proces urbanizácie zohral významnú úlohu vo všetkých sledovaných obdobiach. Hoci z hľadiska rozlohy nepatrila urbanizácia k tak rozsiahlym procesom, akými boli napr. disturbancie lesa a zalesňovanie, v relatívnom porovnaní sme pri urbanizácii v rokoch 2006 – 2012 zaznamenali takmer dvojnásobný nárast rozlohy oproti počiatočnému obdobiu rokov 1980 – 1990. Tento nárast udáva dynamiku zmien krajiny v bezprostrednom okolí hlavného mesta najviac zo všetkých sledovaných procesov. Nárast plôch urbanizovaných povrchov v zázemí Bratislavy sa pritom deje na úkor poľnohospodárskych areálov, pričom sú zaberané takmer výlučne areály ornej pôdy. Zaberanie areálov trvalých kultúr, na našom území, najmä vinohradov, nedosahuje také vysoké hodnoty ako v prípade ornej pôdy, je však potrebné zdôrazniť, že ich zánikom prichádza prímestská krajina o historicky a spoločensky veľmi hodnotné areály.

Počas socializmu bola vznikajúca zástavba ovplyvnená centrálnym plánovaním a jej koncentráciou do strediskovej sústavy sídiel. V súčasnom vývoji zástavby pozorujeme priestorovú rozptýlenosť a výstavbu bez nadväznosti na pôvodnú sídelnú štruktúru (pozri kapitola 2). Keďže podľa predikčných scenárov a európskych trendov je pravdepodobné, že zastavaných areálov bude len pribúdať (EEA 2016), je potrebné sústrediť pozornosť na dôslednejšiu implementáciu efektívnych nástrojov územného plánovania.

Za hlavnú hnacu silu rozvoja urbanizácie (nárastu sídelných areálov) možno považovať dopravnú dostupnosť Bratislavy (Pazúr et al. 2017). Príťažlivé sú však aj lesnaté a hornaté časti regiónu s atraktívnym prírodným prostredím, ako napríklad úpätie Malých Karpát, kde nová zástavba zaberá práve spomínané trvalé kultúry, akými sú vinice (Šveda, 2010). Takéto premeny môžeme pozorovať predovšetkým v okolí pôvodných vinohradníckych obcí, napr. Svätého Jura, Limbachu, Pezinka, ale aj v okolí Záhorskej Bystrice, Marianky a Stupavy. Spomínané lokality sa stali atraktívnymi už od nástupu suburbanizácie v prvej dekáde transformačného obdobia (1990 – 2000). V neskoršom období (2006 – 2012) sa nárast nových sídelných štruktúr rozširuje aj do lokalít Podunajskej nížiny s dobrým dopravným spojením s hlavným mestom.

Hoci rezidenčná výstavba a rozširujúce sa ekonomické aktivity v zázemí mesta pútajú najväčšiu pozornosť, vzhľadom na celkovú plochu zmeny však výrazne väčšiu premenu vidieckej krajiny v období 1980 – 2000 predstavovala výstavba vodného diela Gabčíkovo. Výstavba, ktorej najpodstatnejšia časť trvala od konca 70. do začiatku 90. rokov 20. storočia, výrazne poznamenala krajinu na úseku Dunaja od mestskej časti

Bratislava – Rusovce až po Gabčíkovo. Došlo tak k pretvoreniu pôvodnej krajiny štruktúry pozostávajúcej z mozaiky poľnohospodárskych plôch s pôvodnými lužnými lesmi. V rámci výstavby vodného diela vznikol aj areál vodných športov, na ktorý v ďalšom období nadviazalo vybudovanie ďalších športovísk a rekreačných areálov v zázemí Bratislavy. V rokoch 2006 – 2018 bolo na území FMR Bratislava vybudovaných deväť golfových ihrísk a tri kúpaliská. Nárast zastavaných území, spolu s areálmi športu a voľného času na úkor ornej pôdy, tak v súčasnosti pretvára vidiecku krajinu v širšom okolí hlavného mesta a posúva jej pôvodnú poľnohospodársku funkciu do roviny obytno-rekreačnej.

Vidiecku krajinu zázemia Bratislavy ovplyvnili aj procesy ako poľnohospodárska intenzifikácia a extenzifikácia. Pokiaľ ide o citlivosť na politické alebo ekonomické zmeny, poľnohospodárstvo patrí vo všeobecnosti medzi najviac zasiahnuté krajinné prvky (Jepsen et al. 2015). Podporovaná intenzifikácia dominovala v poľnohospodárstve v období štátneho socializmu a od tohto obdobia má už len klesajúcu tendenciu. Po tom, ako Slovensko prešlo na trhové hospodárstvo, nastali zmeny súvisiace hlavne s transformáciou vlastníctva, organizačnej a veľkostnej štruktúry poľnohospodárskych podnikov a dotačnej politiky, čo sa odrazilo na nízkej poľnohospodárskej produkcii (Némethová et al. 2017). Došlo k extenzifikácii a pustnutiu poľnohospodárskej pôdy, ktoré sa prejavili samovoľným zarastaním lúk a pasienkov krovinatou a stromovou vegetáciou v odlahlých a ťažko dostupných lokalitách regiónu. Takáto forma zalesňovania bola pozorovaná najmä v rokoch 1990 – 2000 na území celého Slovenska (Pazúr et al. 2014, Pazúr a Bolliger 2017).

Transformácia poľnohospodárstva viedla na Slovensku k výraznej zmene plôch určených pre pestovanie jednotlivých poľnohospodárskych plodín, a významne tak ovplyvnila zmeny využívania krajiny (Némethová et al. 2017). Zvyšovanie osevných plôch olejnin bolo odrazom podpory EÚ formou priamych dotácií na energetické plodiny a v sledovanom území sa prejavilo podstatnou zmenou trávnych porastov na areály ornej pôdy. Obnova poľnohospodárskych dotácií po vstupe do EÚ a príchod zahraničných investorov zvýšili poľnohospodársku produkciu a prispeli k poklesu celkového rozsahu procesov extenzifikácie a zalesňovania. Kým poľnohospodárska intenzifikácia bola odrazom intenzívneho využívania poľnohospodárskej pôdy počas socializmu, v postsocialistickom období bola poľnohospodárska extenzifikácia prejavom stagnácie poľnohospodárstva. V súčasnosti sa uskutočňujú v regióne FMR Bratislava obidva procesy, pričom mierne prevažuje proces extenzifikácie. Procesy extenzifikácie a intenzifikácie v prímestskej krajine môžu byť dôsledkom Procesy extenzifikácie a intenzifikácie v prímestskej krajine môžu byť dôsledkom proti sebe pôsobiacich síl, kde na jednej strane stoja procesy vyvolávajúce pustnutie poľnohospodárskej pôdy a odchod vidieckeho obyvateľstva (rural exodus), zatiaľ čo na druhej strane pôsobia procesy intenzifikácie a suburbanizácie vyvolané expanziou mesta do vidieckej krajiny (Plienenger et al. 2014).

V súvislosti s lesnou pokrývkou v zázemí Bratislavy možno identifikovať dve hlavné trajektórie. Proces odlesňovania, teda zmena lesných areálov na nelesné triedy krajiny pokrývky, bol počas sledovaných období procesom s najmenšou výmerou. Procesy zalesňovania a disturbancie lesa však dosahovali značné rozlohy zmien krajiny pokrývky v sledovanom regióne Bratislavy. Najmä kvôli ekonomickým tlakom sa po páde komunizmu a následnej reštitúcii pozemkov stal les atraktívnym ekonomickým zdrojom, čo spôsobilo jeho zvýšenie legálnu, ale aj nelegálnu ťažbu (Kuemmerle et al. 2009). Prepojenie s európskym a globálnym trhom po vstupe do EÚ ešte zvýšilo ťažbu dreva, a to aj napriek ekonomickej kríze (Potapov et al. 2015). Prispela k tomu aj dotačná politika EÚ určená na podporu energetického zhodnocovania drevnej hmoty, spracovania a obchodu s drevom (Jarský et al. 2014).

Lesnú pokrývku študovaného územia však ovplyvnila najmä disturbancia lesa. Škody na lesných porastoch zaznamenané v posledných rokoch (najmä lesy Záhorskej nížiny) svedčia o meniacich sa prírodných (najmä klimatických) podmienkach, napr. veterné kalamity, požiare, premnoženie prírodných škodcov, ale aj o vysokej zraniteľnosti lesných porastov. Súčasná štruktúra lesných porastov a drevinové zloženie je výsledkom najmä dlhodobého manažmentu lesov, keď zvýšený dopyt po drevnej hmote bol predovšetkým v minulosti riešený výsadbou rýchlorastúcich drevín. Keďže prírodná disturbancia lesa je odrazom hospodárenia s lesom v minulosti (Falťan et al. 2009), aj tu môžeme konštatovať, že súčasnú dynamiku lesov v regióne ovplyvnili politicko-ekonomické podmienky.

V príspevku sme priniesli komplexné zhrnutie zmien prímestskej krajiny za posledných takmer štyridsať rokov, čím sme sa pokúsili prispieť k poznaniu procesov, ktoré prebiehajú v zázemí Bratislavy. Popísané zmeny ilustrujú, ako vidiecka krajina v blízkosti veľkomesta v dôsledku spoločensko-ekonomických zmien menila svoj význam a funkciu. Najvýraznejšie sa na zmene funkcie využitia krajiny podieľal rozvoj rezidenčnej zástavby, hoci tento proces nebol plošne najrozsiahljší. Jednotlivé transformácie krajiny treba preto vnímať v širšom kontexte. Presnejší obraz azda poskytne prepojenie týchto zmien s ekonomickými, environmentálnymi a sociálnymi aspektmi prímestskeho prostredia, ktoré detailne popisujú ostatné kapitoly tejto publikácie.

LITERATÚRA:

- BJÖRNSEN-GURUNG A, BOKWA A, CHEŁMICKI W. et al (2009). Global change research in the Carpathian Mountain Region. *Mountain Research and Development*, 29, 282-288.
- COPPIN P., JONCKHEERE J., NACKAERTS K., MUYS B., LAMBIN E. (2004). Digital change detection methods in ecosystem monitoring: A review. *International Journal of Remote Sensing*, 25, 1565-1596.
- DOBROVODSKÁ, M., ŠPULEROVÁ, J., ŠTEFUNKOVÁ, D. (2014). Methodology of Mapping of Historical Structures of Agricultural Landscape in Slovakia and Proposal of their Optimal Management. *Životné prostredie*, 48, 4, 209-212.
- EEA. (2016). Urban Sprawl in Europe. Joint EEA-FOEN report. EEA. Report No. 11/2016. Luxembourg (Office for Official Publications of the European Communities).
- EEA. (2017). GIO land (GMES/Copernicus initial operations land) High Resolution Layers (HRLs). Available at: <http://land.copernicus.eu/user-corner/publications/gio-land-high-resolution-layers/view>.
- FALŤAN V., KATINA S., BÁNOVSKÝ M., PAZÚROVÁ Z. (2009). The influence of site conditions on the impact of windstorms on forests: the case of the High Tatras Foothills (Slovakia) in 2004. *Moravian Geographical Reports*, 17, 44-52.
- FERANEC, J., HAZEU, G., CHRISTENSEN, S., JAFFRAIN, G. (2007). Corine land cover change detection in Europe (case studies of the Netherlands and Slovakia). *Land Use Policy*, 24, 1, 234-247.
- FERANEC, J., JAFFRAIN, G., SOUKUP, T., HAZEU, G. (2010). Determining changes and flows in European landscapes 1990-2000 using CORINE land cover data. *Applied Geography*, 30, 1, 19-35.
- FERANEC, J., OŤAHEL, J., KOPECKÁ, M., NOVÁČEK, J., PAZÚR, R. (2018). *Krajinná pokrývka Slovenska a jej zmeny v období 1990-2012*. Bratislava (Veda), 160 s.
- HANUŠIN, J., CEBECAUEROVÁ, M., HUBA, M., IRA, V., LACIKA, J., MADAJOVÁ, M., OŤAHEL, J., PAZÚR, R., PODOLÁK, P., ŠEBO, D., ŠVEDA, M. (2014). Historical cultural landscapes – problems and reflection (Sub-Little-Carpathian region, Slovakia) In Těšitel, J., Kolbmüller, B., Stöglehner, G. eds. *Vital Landscapes*, České Budějovice (NEBE. s.r.o.), p. 55-66.

- HEYMANN Y., STEENMANS CH., CROISSILLE, G., BOSSARD, M. (1994). *CORINE land cover. Technical guide*. Luxembourg (Office for Official Publications of the European Communities).
- JARSKÝ, V., SARVAŠOVÁ, Z., DOBŠINSKÁ, Z., VENTRUBOVÁ, K., SARVAŠ, M. (2014). Public support for forestry from EU funds e cases of Czech Republic and Slovak Republic. *Journal of Forest Economics*, 20, 4, 380-395.
- JEPSEN, M. R., KUEMMERLE, T., MÜLLER, D., ERB, K., VERBURG, P. H., HABERL, H., et al. (2015). Transitions in European land-management regimes between 1800 and 2010. *Land Use Policy*, 49, 53-64.
- KOPECKÁ, M., ROSINA, K. (2012). Hodnotenie nepriepustného prekrytia pôdy (soil-sealing) na území mesta Trnava. *Geografické informácie*, 16, 1, 192-203.
- KOPECKÁ M., ROSINA K., OŤAHEL J., FERANEC J., PAZÚR R., NOVÁČEK J. (2015). Monitoring dynamiky zastavaných areálov. *Geographia Slovaca*, 30. Bratislava (Geografický ústav SAV).
- KOPECKÁ, M., SZATMÁRI, D., ROSINA, K. (2017). Analysis of urban green spaces based on Sentinel-2A: case studies from Slovakia. *Land*, 6, 2, art. 25.
- KUEMMERLE T, CHASKOVSKYY O, KNORN J. et al (2009). Forest cover change and illegal logging in the Ukrainian Carpathians in the transition period from 1988 to 2007. *Remote Sensing of Environment*, 113, 6, 1194-1207.
- LEPEŠKA, T. (2013). Ekohydrologické aspekty urbánnych povodí. *Acta Facultatis Ecologiae*, 28, 45-53.
- MUNTEANU, C., KUEMMERLE, T., BOLTIZIAR, M., BUTSIC, V., GIMMI, U., HALADA, L. et al. (2014). Forest and agricultural land change in the Carpathian region A meta-analysis of long-term patterns and drivers of change. *Land Use Policy*, 38, 685-697.
- MUNTEANU, C., RADELOFF, V., GRIFFITHS, P., HALADA, L., KAIM, D., KNORN, J. et al. (2017). Land change in the carpathian region before and after major institutional changes. In Gutman, G., Radeloff, V. eds. *Land-cover and land-use changes in eastern Europe after the collapse of the Soviet union in 1991*. Cham (Springer International Publishing), pp. 57-90.
- NÉMETHOVÁ, J., DUBCOVÁ, A., KRAMÁREKOVÁ, H. (2017). Poľnohospodárstvo Slovenska v rokoch 2002-2014 a jeho regionálne diferenciácie. *Geografický časopis*, 69, 3, 281-298.
- OUREDNÍČEK, M., ŠPAČKOVÁ, P. (2013). Teoretické prístupy a súčasná témata výzkumu suburbanizace, In Ouředníček, M., Špačková, P., Novák, J. eds. *Sub urbs: Krajina, sídla a lidé*, Praha (Academia), pp. 13-36.
- PAZÚR, R., LIESKOVSKÝ, J., FERANEC, J., OŤAHEL, J. (2014). Spatial determinants of abandonment of large-scale arable lands and managed grasslands in Slovakia during the periods of post-socialist transition and European Union accession. *Applied Geography*, 54, 118-128.
- PAZÚR, R., FERANEC, J., ŠTYCH, P., KOPECKÁ, M., HOLMAN, L. (2017). Changes of urbanised landscape identified and assessed by the Urban Atlas data: Case study of Prague and Bratislava. *Land Use Policy*, 61, 135-146.
- PAZÚR, R., BOLLIGER, J. (2017). Land changes in Slovakia: Past processes and future directions. *Applied Geography*, 85, 163-175.
- PAZÚROVÁ, Z., POUWELS, R., RUŽIČKOVÁ, J., BOLLIGER, J., KROKUSOVÁ, J., OŤAHEL, J., PAZÚR, R. (2018). Effects of Landscape Changes on Species Viability: A Case Study from Northern Slovakia. *Sustainability*, 10, 3602.
- POTAPOV, P. V., TURUBANOVA, S. A., TYUKAVINA, A., KRYLOV, A. M., MCCARTY, J. L., RADELOFF, V. C., HANSEN, M.C. (2015). Eastern Europe's forest cover dynamics from 1985 to 2012 quantified from the full Landsat archive. *Remote Sensing of Environment*, 159, 28-43.

PLIENINGER, T., DRAUX, H., FAGERHOLM, N., BIELING, C., BÜRGI, M., KIZOS, T., KUEMMERLE, T., PRIMDAHL, J., VERBURG, P.H. (2016) The driving forces of landscape change in Europe: A systematic review of the evidence. *Land Use Policy*, 57, 204-214.

RUŽIČKOVÁ, J., LEHOTSKÁ, B. (2008). Možnosti zmiernenia negatívneho vplyvu cestných komunikácií na migračné trasy živočíchov. In *Urbanistické, architektonické a technické aspekty obnovy vidieka*. Bratislava (Slovenská technická univerzita), pp. 61-74.

STANKOVÁ, H. MATULA, D. (2017). Analýza štruktúry mestskej zelene a jej zmien v centre Bratislavy. *Geografický časopis*, 69, 2, 145-165.

ZDROJ ÚDAJOV:

CORINE *Land Cover* 1980 – 2018. Copernicus Programme (European Environment Agency).

POĎAKOVANIE

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0462 a grantovou agentúrou VEGA v rámci projektu č. 2/0023/19.

Kapitola 4

BRATISLAVA V ZELENOM OBJATÍ?

BRATISLAVA V ZELENOM OBJATÍ?

Intenzívna urbanizácia, ktorá priniesla veľký plošný nárast miest hlavne v 2. polovici 20. storočia, pokračuje aj v súčasnosti rýchlym tempom. Vypĺňa nezastavané priestory vo vnútri miest a vstupuje aj do medzimestského metropolitného¹ územia. Štatistické dáta potvrdzujú, že výmera voľných priestranstiev a prírodných plôch sa stále znižuje, čím sa mení celý obraz mestskej krajiny – obraz, ktorý je jedným z hlavných pojmov Lynchovho prístupu k mestu². V súvislosti s neustálou premenou krajinného obrazu píše Miroslav Marcelli v jednej zo svojich filozofických reflexií o viacerých pojmoch obsahujúcich časovú dimenziu³. Dotýkajú sa pohybov – prírodných aj urbánnych – v ktorých zaznamenávame viaceré typy rytmov. Sú to napríklad prírodné cykly, ktoré súvisia s pohybom rieky, s jej opakujúcimi sa nízkymi stavmi hladiny či s povodňami, je to aj striedanie vegetačných období, ktoré zásadne ovplyvňuje život a podobu rurálnej krajiny a množstvo iných prírodných rytmov. Zároveň s tým zaznamenávame aj sociálne pohyby – presuny obyvateľstva spôsobujúce suburbanizačné vlny⁴, ktoré prichádzajú v rôznych intervaloch a zasahujú územia v okolí veľkých miest v diferencovaných vzdialenostiach. Podľa Marcelliho môžeme hovoriť aj o prelínaní viacerých rytmov, teda o polyrytmickom vývoji krajinného priestoru. V našej štúdií sa sústreďujeme na časť prejavov tohto pulzovania v súvislosti s bratislavskou suburbánnou oblasťou.

Krajina v okolí Bratislavy je súčasťou cezhraničného regiónu. Je to územie, ktorého forma osídlenia je primárne poznačená geografickými danosťami krajiny. Terénny reliéf tu dlhodobo tvoril prirodzené podmienky pre osídlenie a prepájanie určitých častí územia, ale zároveň aj pre trasovanie štátnych hraníc. Bývalá železná opona medzi východnou a západnou Európou, ktorá sa dotýkala priamo územia Bratislavy, sa tiahla pozdĺž Dunaja a Moravy, pretínala polia a lesy na južnom okraji mesta a pokračovala ďalej po rakúsko-maďarskej

¹ Metropolitné územie je definované v textoch viacerých autorov ako sieť miest a obcí s centrálnym „jadrovým“ mestom, ku ktorému gravitujú okolité sídla sociálnymi a inými vzťahmi. Viac pozri: Dudeková a kol. 2012.

² Kevin Lynch formuloval niekoľko základných urbanistických pojmov svojej teórie v knihe *The Image of the City* vydané v roku 1960. Hovorí tu o obraze – image a o hodnotiacom kritériu mesta – imageability. Autori českého prekladu z roku 2004 uprednostnili z viacerých dôvodov ponechať tieto pojmy v angličtine a neprekladať ich. Podrobnejšie pozri: Lynch 2004.

³ Pojmy sú citované z jedného z rukopisov, ktorý vznikol v priebehu rokov 2013 – 2014 v rámci korešpondencie s Michalom Bogárom, autorom tejto štúdie. Reflexie Miroslava Marcelliho z tohto obdobia sa dotýkali návrhu niektorých pojmov pre štúdiu Čas, mesto, rytmus do knihy *Bratislava Metropolis*. Viac pozri v publikácii: Marcelli, M. 2014.

⁴ O presunoch obyvateľstva v okolí veľkých miest hovorí geograf Martin Šveda: „Suburbanizácia je komplexný transformačný proces, ktorý sa podieľa na fyzických, demografických, sociálnych a funkčných premenách prostredia v zázemí veľkých miest. Jej podstatou je vnútroregionálna redistribúcia obyvateľstva, ktorá však neznamená len nárast počtu obyvateľov v prímestských obciach, ale zahŕňa komplexné zmeny v priestorovej organizácii spoločnosti v okolí miest.“ Detailnejšie pozri: Šveda 2012.

hraničnej čiare. Táto prísne strážená hranica bola jedným z najsilnejších fenoménov v území, ktorý tak, ako aj prítomnosť rieky a jej pohybov, ovplyvnil dnešnú podobu tejto cezhraničnej krajiny.

Južná periférna oblasť Bratislavy v kontakte s rakúskym územím, kde sa po politických zmenách v roku 1989 zrušila dlhodobo neprístupná hraničná zóna, obsahuje výnimočné prírodné plochy. Táto lineárna zelená oblasť nadväzuje na ďalšie prírodné lokality, s ktorými spoluvytvára širší krajinný systém v zázemí Bratislavy.

„PRA-PRÍRODA“ VERZUS SUBURBIUM

Územie, v ktorom sa formovalo prvotné osídlenie dnešnej Bratislavy, bolo špecifickým miestom, kde sa stretala vnútrozemská dunajská delta s lesnatým karpatským terénom. Táto „pra-príroda“ zostáva na niektorých miestach dodnes skoro neporušená aj napriek tomu, že v jej blízkosti sa vytvorilo rozsiahle mesto. V obrazoch bratislavskej krajiny vidíme stopy historických prírodných scén v zachovaných dunajských ramenách, v nive Moravy alebo v karpatských lesoch, ktoré sa rozprestierajú v okolí mesta. Môžeme tu vidieť aj iný typ nezastavaných priestorov: prírodné plochy, ktoré zostali vo vnútri mesta a nikdy sa neurbanizovali alebo naopak lokality, ktoré boli v minulosti už zastavané ako súčasť kontinuálneho mesta a následne sa vyprázdnil rôznymi zásahmi. Pri istej miere abstrakcie môžeme teda hovoriť o minimálne dvoch druhoch nezastavaného územia v meste a jeho zázemí: ide o prírodné a iné plochy bez zástavby a o územia, ktoré sa vyprázdnil civilizačnými aktivitami (napríklad asanácia nepotrebných výrobných areálov na periférii).

Pri skúmaní súčasného obrazu mesta a jeho okolitého územia sa dostávame k udalostiam, ktoré nie sú na prvý pohľad zrejmé. Vladimír Šimkovič, ktorý vo svojich reflexiách sleduje fenomenologické ponímanie bratislavskej krajiny, hovorí o „meste v hraničnej polohe“. Vo svojom texte píše: „Pre Bratislavu sa početné historické a kultúrne informácie začínajú štandardným a stručným konštatovaním, že leží v dotyku Karpát a Dunaja, čo je zrejmé, ale za týmto viditeľným obrazom krajiny je množstvo vzťahov a udalostí, ktoré sú skryté“⁵. Šimkovič vo svojej štúdii uplatňuje metódu, v rámci ktorej radí za sebou zdanlivo nesúvisiace obrazy alebo sekvencie, ktorých interpretáciou odkrýva hlbšie súvislosti skúmaného miesta. V našej štúdii sa snažíme pozrieť podobným spôsobom na vybrané územie a zároveň hľadať hlbšie dôvody, ktoré ovplyvnili jeho dnešný stav.

Od začiatku 90. rokov 20. storočia zaznamenávame v zázemí Bratislavy suburbanizačné javy⁶, ktoré súvisia s presídľovaním obyvateľov Bratislavy (ale aj migrantov z iných regiónov Slovenska) do menších miest a obcí v jej okolí. V našej štúdii sa dotkneme aj zmien krajiny pokrývky, ktoré signalizujú suburbanizačné procesy a ich intenzitu⁷.

5 Celá reflexia je v kapitole Šimkovič 2013.

6 Proces suburbanizácie môžeme chápať ako transformáciu sociálneho a fyzického prostredia z vidieckeho na (pred)mestské, suburbané (Sýkora 2003).

7 O transformácii zázemia Bratislavy píše Martin Šveda: „Dominantným procesom, meniacim široké zázemie Bratislavy, je suburbanizácia, ktorá zapríčiňuje zmeny funkčného využitia, morfolologickej štruktúry aj sociálnej skladby obyvateľov vidieckeho zázemia mesta.“ Podrobnejšie Šveda 2011, Feranec a Oľahel 1999.

V súvislosti s neustálym úbytkom nezastavaných území si kladieme otázku, do akej miery sa zachoval potenciál prírodných krajinných osí a rozvojových línií bratislavského regiónu, ktoré boli zahrnuté do krajinných konceptov vytvorených najmä v druhej polovici 20. storočia. Naša štúdia vychádza z kriticko-analýzy predchádzajúcich názorov a sústreďuje sa na koncept prírodných plôch, ktoré bude potrebné v budúcnosti rešpektovať ako nedotknuteľné, a ktoré pomôžu limitovať priestorovú expanziu zástavby v bratislavskej suburbánnej oblasti.

EURÓPSKE METROPOLITNÉ ÚZEMIA A KRAJINNO-PRÍRODNÁ OSNOVA AKO RÁMEC A LIMIT

V mestách západnej Európy a Severnej Ameriky prebieha suburbanizácia od 50. rokov 20. storočia, pričom ju sprevádza debata a aktivity zamerané na metódy regulácie tohto javu s cieľom zlepšiť podmienky života obyvateľov dotknutých území. Aktuálny diskurz o európskych metropolitných územiach a o ich suburbanizačných prejavoch sa dotýka predovšetkým tých priestorov, ktoré obklopujú hlavné mestá. Jednou zo základných tém tejto debaty je budúci vývoj vzťahu medzi prírodou a mestom alebo širšie, medzi prírodou a metropolou. Filozofka Chris Younes hovorí o tomto vzťahu ako o našom vnútornom rozpore, ktorý však má svoje smerovanie a východisko. V knihe *Ville contre-nature* (Younes 2010) hovorí: „Túžbu po novom spojení človeka s prírodou pocítujeme súčasne s našou túžbou po intenzívnom mestskom prostredí a po premene spôsobu života. Hybridizácia mestských a prírodných plôch sa odohráva v priestorových a časových redistribúciách, ale zároveň aj v prebúdzaní ekologického svedomia... Nedokážeme skutočne potlačiť náš smútok nad stratou „divokej“ alebo „archaickej“ prírody, ktorú sa snažíme chrániť v jej malom rozsahu tak, že ju nahradíme „renaturalizovanou“ prírodou ohrozujúcou celý ekosystém. Zachrániť ju naozaj máme však šancu jedine tak, že znovu sprítomníme pre okolitý svet túto pôvodnú prírodu.“

V uplynulom desaťročí vznikli viaceré teoretické štúdie a ideové návrhy pre usmernenie procesov v aglomerácii Veľkého Londýna, v metropolitnom území Paríža (*Le Grand Paris*), ale aj vo viacerých cezhraničných regiónoch, medzi ktoré radíme krajinné oblasti v dotyku severného Francúzska a Belgicka, Nemecka a Francúzska a ďalšie metropolitné územia v zázemí veľkých európskych miest. V tomto období sa objavujú aj výskumné projekty a štúdie zamerané na metropolitné územia v strednej Európe (Budapešť, Viedeň) a zároveň na cezhraničné územie medzi Viedňou, Bratislavou, Győrom a Brnom⁸. Skôr, ako sa bližšie pozrieme na zázemie Bratislavy, nahliadneme do niektorých ideových návrhov z vybraných európskych metropol.

VÝSKUM A IDEOVÝ KONCEPT METROPOLITNÉHO ZELENÉHO PRSTENCA LONDÝNA

Charakteristické dopady suburbanizácie sa prejavujú dlhodobo v metropolitnej oblasti Londýna (*Greater London*), kde sa už od 60. rokov 20. storočia formuje idea zameraná na limitovanie plošného nárastu novej,

8 Cezhraničné územie Slovenska, Rakúska, Maďarska a Českej republiky je predmetom reflexií autorov z viacerých oblastí (sociológia, etnológia, urbanizmus, filozofia a i.) v publikácii Perrault et al. 2013.

prevažne rezidenčnej výstavby v okolí hlavného mesta. Odborné a komunálne aktivity vyústili do návrhu ochranného zeleného prstenca limitujúceho ďalšie šírenie expanzívnej zástavby do vidieckej krajiny. Prvýkrát bol tento prírodný prvok spomenutý už v 30. rokoch 20. storočia a jeho podoba aj rozsah sa postupne menili. Plán širšieho územia v okolí Londýna, ktorý vznikol v 40. rokoch 20. storočia (Abercrombie 1944), ako aj ďalšie plány vytvorené v nasledujúcom období, prezentujú green belt (zelený pás) ako prírodný predel medzi Veľkým Londýnom a tzv. vonkajším územím Londýna. V minulosti bol tento pás definovaný ako prírodná plocha bez stavieb, ktorej úlohou bolo obmedziť expanziu novej výstavby a tým limitovať rast počtu obyvateľov Veľkého Londýna. Metropolitný zelený pás (obr. 1) stále existuje a medzičasom sa dokonca zväčšila jeho plošná výmera, narúšajú ho však stavebné aktivity, ktoré vstupujú do jeho územia. Dôvodom tohto stavu je aj skutočnosť, že uvedené zelené pásmo nikdy nebolo presne definované priestorovým regulačným alebo samostatným plánom. Aktuálna odborná debata preto smeruje k jeho redefinícii, pričom sa otvárajú zásadné otázky dotýkajúce sa budúceho sociálneho aj krajinného obrazu celého metropolitného regiónu Londýna.

IDEOVÉ ŠTÚDIE PRE VEĽKÝ PARÍŽ

V súvislosti s Veľkým Parížom⁹ hovoria francúzski urbanisti, medzi inými Roland Castro, Antoine Grumbach, Christian de Portzamparc a Dominique Perrault, o metropole ako o území, ktoré je hybridným priestorom naplneným štruktúrami rôzneho charakteru, novými urbánnymi formami a prvkami rurálnej krajiny. Je to územie, ktoré je v neustálom vývoji, nemá mestský charakter a jeho vidiecky obraz je narušený inváziou suburbanizačných aktivít.

Ako typický príklad metropolitného územia uvádza urbanista Antoine Grumbach so svojím kolektívom (Grumbach 2009) krajinu v okolí Seiny, ktorej časť patrí do oblasti parížskej aglomerácie (obr. 2). V jednotlivých častiach tohto územia sa striedajú prvky mestského prostredia a poľnohospodárskej krajiny, dopravné trasy a diferencované urbánne štruktúry, ktoré vytvárajú jeden spojitý obraz.

Rieka tvorí ideovú aj koncepčnú os Grumbachovho návrhu Veľkého Paríža. Vo svojej štúdii nazvanej Seine Métropole definuje lineárny koncept metropolitného územia orientovaného smerom na západ od Paríža a umiestňuje ho do údolia Seiny, kde sa postupne dotýka miest Mantes, Rouen a svojou rozvojovou osou siahla až po prístavné mesto Le Havre.

Koncepcia pre Veľký Paríž, ktorú predstavil Richard Rogers a partneri, je formovaná ako polycentrický systém rozvíjajúci sa okolo jadrového mesta Intra muros. Tak, ako v prípade londýnskej metropoly, aj v tejto štúdii je zreteľný zámer limitovať ďalší plošný rast mesta a jeho suburbanizačných aktivít prírodným prstencovitým útvarom (obr. 3). Tento prvok je definovaný ako zelené medzikružie vložené do metropolitného územia prinášajúce zásadné rozhranie medzi rôznymi prostrediami, teda medzi (pred)mestským

⁹ Územie Veľkého Paríža paralelne analyzujú viaceré francúzske a zahraničné tímy, ktoré zároveň pripravujú aj ideové štúdie ďalšieho rozvoja parížskej aglomerácie. V roku 2008 francúzsky prezident Nicolas Sarkozy vyzval niekoľko multidisciplinárnych kolektívov, aby pripravili analýzy a ideové námety na transformáciu parížskej metropolitnej oblasti. V zadaní projektu sa uvádza, že cieľom tejto štátnej iniciatívy je „prebudovanie uvedenej oblasti na veľkú európsku metropolu dvadsiateho prvého storočia s cieľom zlepšiť životné prostredie obyvateľov, napraviť územné nerovnosti a vybudovať trvalo udržateľné mesto.“

a vidieckym prostredím. V ňom samotnom je zároveň obsiahnutý aj rozhodujúci sociálny rozmer projektu prinášajúci principiálne obmedzenie počtu obyvateľov vo vymedzenej oblasti. Takýmto prirodzeným limitom rastu sa vytvoria predpoklady pre zlepšenie podmienok bývania, vybavenosti a dobrého dopravného spojenia každej z obytných častí s centrálnym mestom a s ďalšími okolitými centrami. Zároveň je tu vytvorený princíp nového nedotknuteľného prírodného územia definovaného ako kontaktný a regeneračný priestor pre obyvateľstvo mesta a jeho suburbii. Zásadnou súčasťou celého konceptu bola aj výskumná časť ideového projektu, na ktorej sa podieľal prof. Ian Gordon a multidisciplinárny tím London School of Economics, ktorý sa v súčasnosti venuje aj konceptu zeleného prstenca Londýna (obr. 4).

VEĽKÁ BRATISLAVA A DISKURZ O ROZVOJOVÝCH OSIACH A PRÍRODNO-KRAJINNEJ KOSTRE REGIÓNU

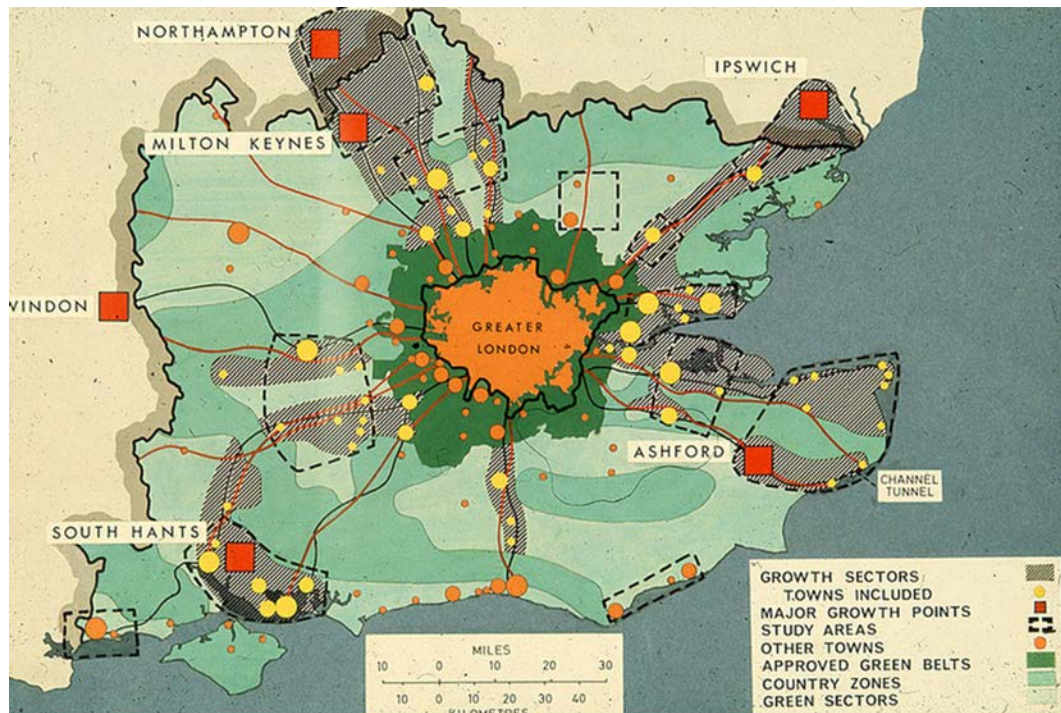
Pojem Veľká Bratislava použili vo svojich textoch už Alois Balán a Jiří Grossmann, ktoré publikovali v 20. rokoch 20. storočia v časopise SIA¹⁰. Išlo o ideové štúdie zamerané na definovanie rozvojových osí mesta a na prípravu regulačného plánu, ktorý bol v tom čase mimoriadne aktuálnou témou v mnohých európskych mestách. Bratislava, ako nové hlavné mesto, sa nachádzala v úplne zmenených priestorových vzťahoch a v dotyku s novousporiadanými štátnymi hranicami. Množstvo článkov a prípravných aktivít vyústilo do medzinárodnej súťaže na Regulačný plán Bratislavy, ktorá priniesla niekoľko konceptov možného rastu mesta a jeho zázemia. Viaceré súťažné koncepty navrhovali rozvoj mesta predovšetkým do rovinného územia rozkladajúceho sa severovýchodne od kompaktného jadra mesta.

DISKURZ O CEZHRANIČNÝCH SÚVISLOSTIACH A ROZVOJOVÝCH OSIACH BRATISLAVSKÉHO REGIÓNU

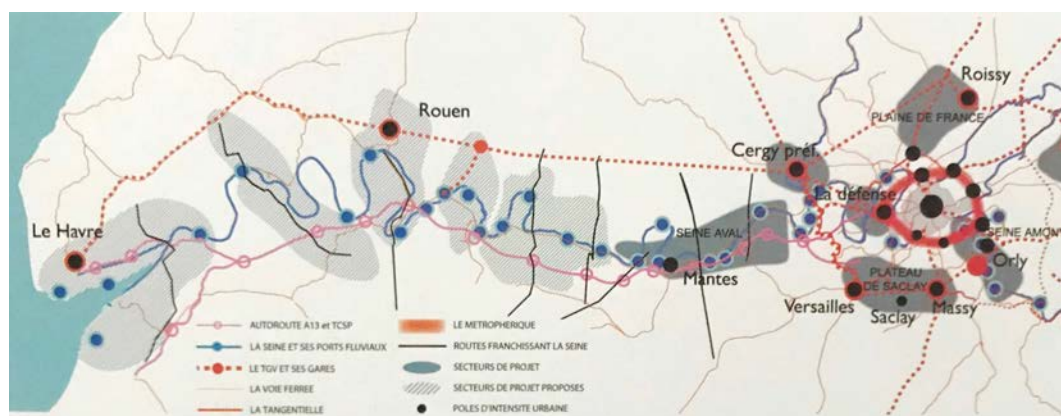
Koncepcie rozvoja urbanizácie severovýchodným smerom a pozdĺž hlavných dopravných osí spájajúcich Bratislavu s ďalšími mestami nachádzame aj v iných návrhoch dotýkajúcich sa širšieho zázemia mesta. Rozvojové osi bratislavského regiónu overoval Emanuel Hruška vo svojich štúdiách z prelomu 50. a 60. rokov. Viaceré kresby z rokov 1955 – 1958 predstavujú uvažovanie o formovaní urbanizačných línií v oblasti podkarpatského pásu a takisto v oblasti Žitného ostrova, teda vo východnej a juhovýchodnej časti regiónu. Princíp tohto návrhu možno nazvať ako radiálno-okružný, v ktorom sú zreteľné hviezdovito formované rozvojové osi predpokladané pozdĺž silných dopravných prepojení s regiónom. Medzi jednotlivými rozvojovými osami sú v návrhoch umiestnené prírodné a poľnohospodárske územia, ktoré tvoria zelené krajinné predely. Autor vo svojom návrhu uvažuje o metropolitných súvislostiach siahajúcich do vzdialenosti 50 až 100 km od Bratislavy (obr. 5).

Emanuel Hruška teda vo svojich víziách predpokladal „lúčovitý“ princíp urbanizácie od jadrového mesta smerom do zázemia a zároveň jasne definoval voľné územia zabezpečujúce spojitost prírodnej nezastavanej

¹⁰ Štúdia bola zameraná predovšetkým na ideové námety pre budúci regulačný plán mesta, v texte sa ale objavujú aj poznámky k periférnej časti mesta. Viac pozri v článku: Balán, A., Grossmann, J. 1926.

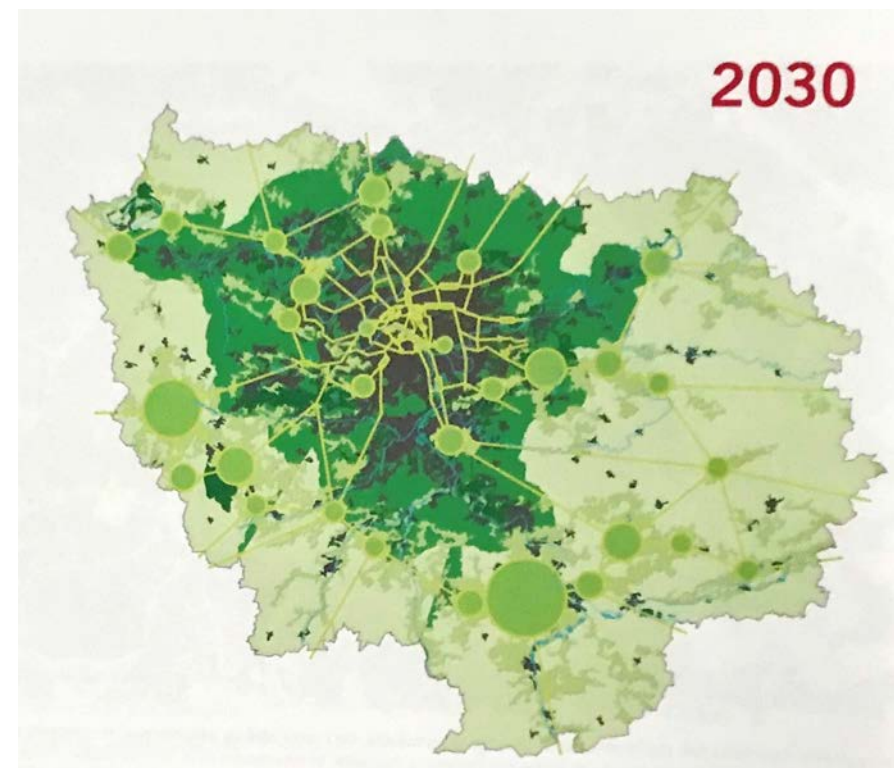
Obr. 1. Zelený pás okolo Veľkého Londýna (London's Green Belt). Zdroj: Schéma bola graficky spracovaná autorom príspevku podľa mapy prezentovanej v publikácii: A 21st Century Metropolitan Green Belt (Mace a kol., 2016).

Obr. 2. Ideový návrh Seine Métropole, ktorý predstavil francúzsky architekt a urbanista Antoine Grumbach ako víziu rozvoja Veľkého Paríža (Le Grand Paris) v území okolo rieky Seiny smerom na západ až po prístavné mesto Le Havre, 2009. Zdroj: Grumbach et al. 2009.

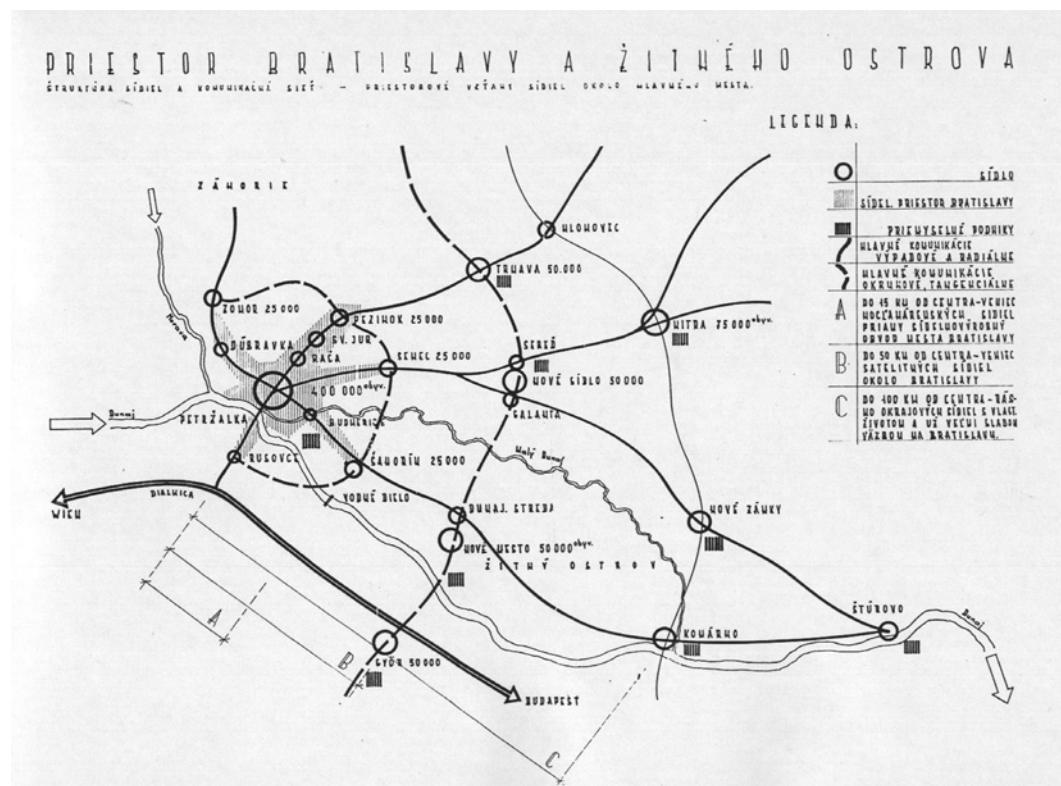
Obr. 3. Jeden z desiatich princípov pre metropolu Paríž: prírodný prstenec ako limit expanzie mesta. Zdroj: Rogers, Stirr, Harbour et al. 2009.

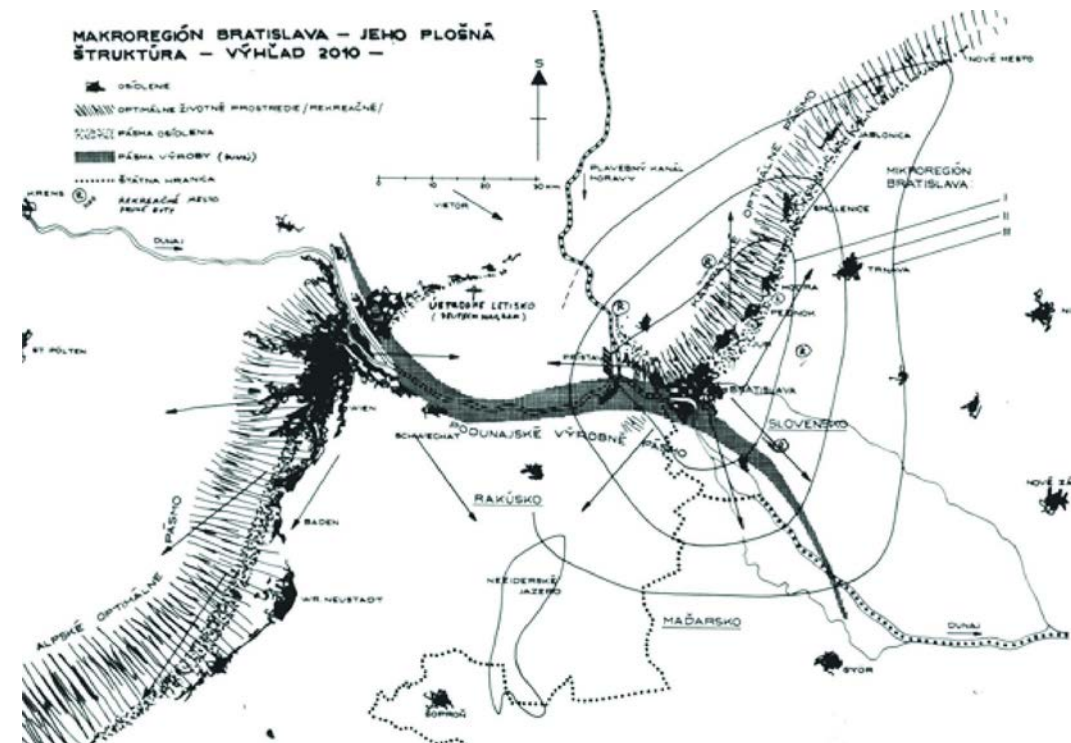
Obr. 4. Prírodný prstenec ako limit expanzie mesta. Zdroj: Rogers, Stirr, Harbour et al. 2009.

krajiny. Jeho úvahy o zosieťovaní bratislavského zázemia a Žitného ostrova pokračovali aj ďalej za štátne hranice. Do svojich kresieb prirodzene zahŕňal aj maďarské a rakúske územia, kde počítal s priamym dopravným napojením bratislavského regiónu na budúcu diaľnicu Viedeň – Budapešť a túto víziu vyslovil aj napriek existencii železnej opony v tesnom susedstve s Bratislavou (podrobnejšie Kováč 2014).

Pozoruhodná je v tejto súvislosti aj ďalšia štúdia dotýkajúca sa „Makroregiónu Bratislava“, v ktorej Hruška kreslí víziu rozvoja územia pre rok 2010 a uvažuje o vhodných územiach na trasovanie urbanizačných osí tak Viedne, ako aj Bratislavy (obr. 6). Juhozápadne od Viedne definuje optimálne „alpské pásmo“ pre budúci rozvoj viedenskej metropoly. Pre urbanizáciu bratislavského zázemia definuje severovýchodné územie ležiace na úpäti karpatských svahov. Je to skutočne metropolitná mierka uvažovania, v ktorej figurujú aj lokality technického a industriálneho charakteru, medzinárodné letisko medzi Viedňou a Bratislavou umiestnené na Moravskom poli a spoločné rekreačné územia na brehoch Nežiderského jazera (zámer vyznačený šípkami smerujúcimi k rozsiahlej vodnej ploche zo strany Viedne aj Bratislavy).

Obr. 5. Kresba prof. Emanuela Hrušku zo štúdie Priestor Bratislavy a Žitného ostrova (štruktúra sídiel a komunikačná sieť – priestorové vzťahy sídiel okolo hlavného mesta). Kresba je datovaná približne do obdobia 1955 – 1958. Zdroj: Archív prof. Bohumila Kováča.

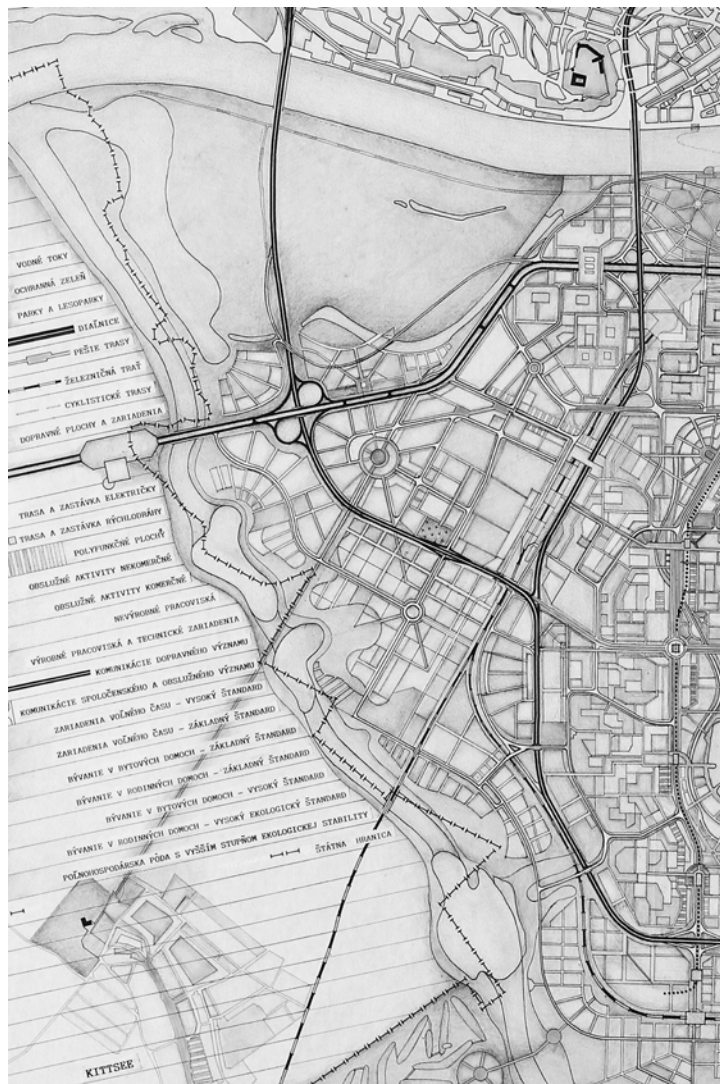
Obr. 6. Kresba prof. Emanuela Hrušku zo štúdie Makroregión Bratislava – jeho plošná štruktúra – výhľad 2010. Kresba je datovaná približne do obdobia začiatku 60. rokov 20. storočia. Zdroj: Archív prof. Bohumila Kováča.

V priebehu 60. rokov vznikli aj ďalšie štúdie dotýkajúce sa rozvoja zázemia Bratislavy a časti okolitého regiónu. Tieto návrhy vznikli v prostredí Urbionu i na akademickej pôde Slovenskej vysokej školy technickej. Objavil sa v nich radiálno-okružný princíp plánovania komunikácií a budúcej urbanizácie, ale autori týchto štúdií vo svojom uvažovaní nepresahovali na rakúske, ani na maďarské územie. Na druhej strane štátnej hranice sa objavoval väčšinou len prázdny mapový podklad bez akýchkoľvek koncepčných zásahov. Ani v rakúskom prostredí teda nevznikli v tomto období žiadne zásadné návrhy, ktoré by sa dotýkali cezhraničných rozvojových osí medzi susediacimi krajinami.

Od začiatku 90. rokov, teda po odstránení železnej opony, vznikali postupne koncepty, ktoré sa dotkli cezhraničného územia medzi Bratislavou a rakúskymi obcami. Jednu z prvých štúdií opäť vypracoval širší autorský tím z akademického prostredia SVŠT (Kováč et al. 1993). V tomto návrhu, ktorý sa dotýka predovšetkým Petržalky, sa uvažuje o prepojení rakúskeho a slovenského územia nielen pragmatickými vzťahmi, ale aj krajinárskymi prvkami, ktoré sa objavujú aj priamo v stope bývalého hraničného pásma, kam autori štúdie vkladajú nové vodné plochy a poldre. Historická topografia cezhraničného územia obsahuje okrem iných prvkov aj krajinársku os v Kittsee orientovanú na Bratislavský hrad, ktorú autori štúdie z roku 1993 prepojili s pešou trasou na slovenskom území (obr. 7).

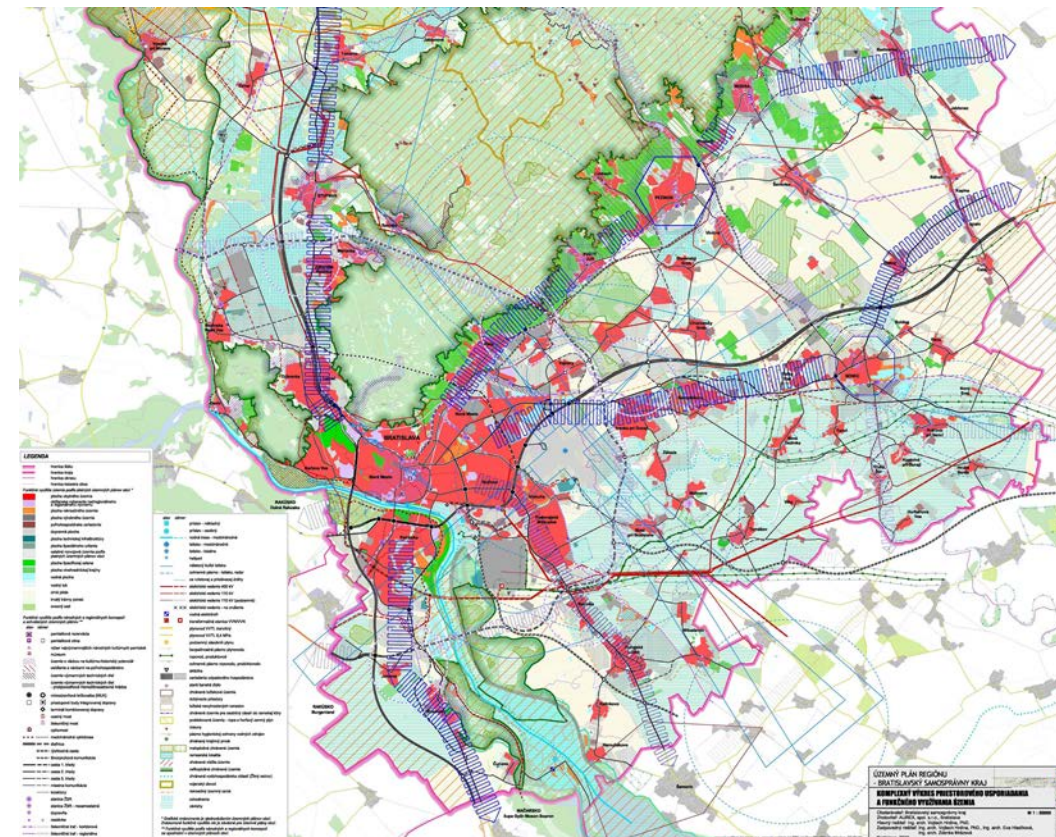
Rozvojové osi obsiahnuté v čistopise Územného plánu regiónu pre Bratislavský samosprávny kraj potvrdzujú predchádzajúce koncepty generované v priebehu viacerých desaťročí a odrážajú aj pragmatický vývoj

Obr. 7. Štúdia prepojenia časti cezhraničného územia medzi Bratislavou a rakúskymi obcami. Zdroj: Kováč et al. 1993

v suburbánnej oblasti mesta (obr. 8). Tieto rozvojové osi sú čiastočne podmienené geografickou situáciou, ako aj dlhodobo využívanými vhodnými podmienkami pre výstavbu osídlení v súbehu s hlavnými komunikačnými trasami smerujúcimi do ďalších častí regiónu smerom k Trnave, Nitre a k ďalším sídlam.

Postupne sa rozvíja princíp „Veľkej Bratislavy“, ktorá zahŕňa mesto a pomerne rozsiahlu časť okolitej krajiny. Budujú sa vzťahy s bezprostredne susediacimi rakúskymi a maďarskými mestami a vidieckymi obcami, pričom Viedeň má dlhodobo prirodzené dominantné postavenie v celom metropolitnom regióne. Ideová štúdia rakúskych urbanistov zo začiatku 90. rokov hovoriaca o Twin City Viedeň – Bratislava zostáva v polohe vízie a aktuálne analýzy dokazujú, že vzťahy oboch miest sa orientujú jednoznačne do ich vlastných (národných) regiónov.

Obr. 8. Územný plán regiónu Bratislavského samosprávneho kraja. Komplexný výkres priestorového usporiadania a funkčného využitia územia. Zdroj: Aurex 2013.

PREJAVY SUBURBANIZÁCIE A DVE MIERKY POZOROVANIA

Pri bližšom pohľade na zázemie mesta v oblasti Bratislavského samosprávneho kraja a pri uplatnení metódy zoradenia a porovnania viacerých ortofotografií rovnakého územia vidíme postupnú premenu tvaru a geometrie jednotlivých sídel, kde sa prejavuje evidentný prírastok zastavaných plôch. Ako ukazujú štúdie publikované najmä v geografickom prostredí, tento prírastok zastavaného územia sa uskutočňuje na úkor predovšetkým poľnohospodárskych území, viníc a ďalších prírodných plôch (Cebacauerová a Madajová 2015, Pazúr et al. 2019, kapitola 3).

Premenu krajiny a jej pokrývky môžeme pozorovať v dvoch mierkach. Vo väčšej mierke vidíme zásadné premeny funkcie, napríklad z poľnohospodárskeho územia na rezidenčné prostredie. V detailnejšej mierke môžeme zaznamenať podrobnejšie členenie pribúdajúcich zastavaných plôch, ich morfológiu, geometrické vlastnosti, ako aj hustotu novej štruktúry.

Vyhodnotenie údajov z ortofotografií realizovaných v období rokov 2005 – 2011 prezentované v publikácii Bratislava Metropolis¹¹ poukazuje na značné prírastky zastavaných území hlavne v prímestskej krajine ležiacej severovýchodne a juhovýchodne od Bratislavy (obr. 9).

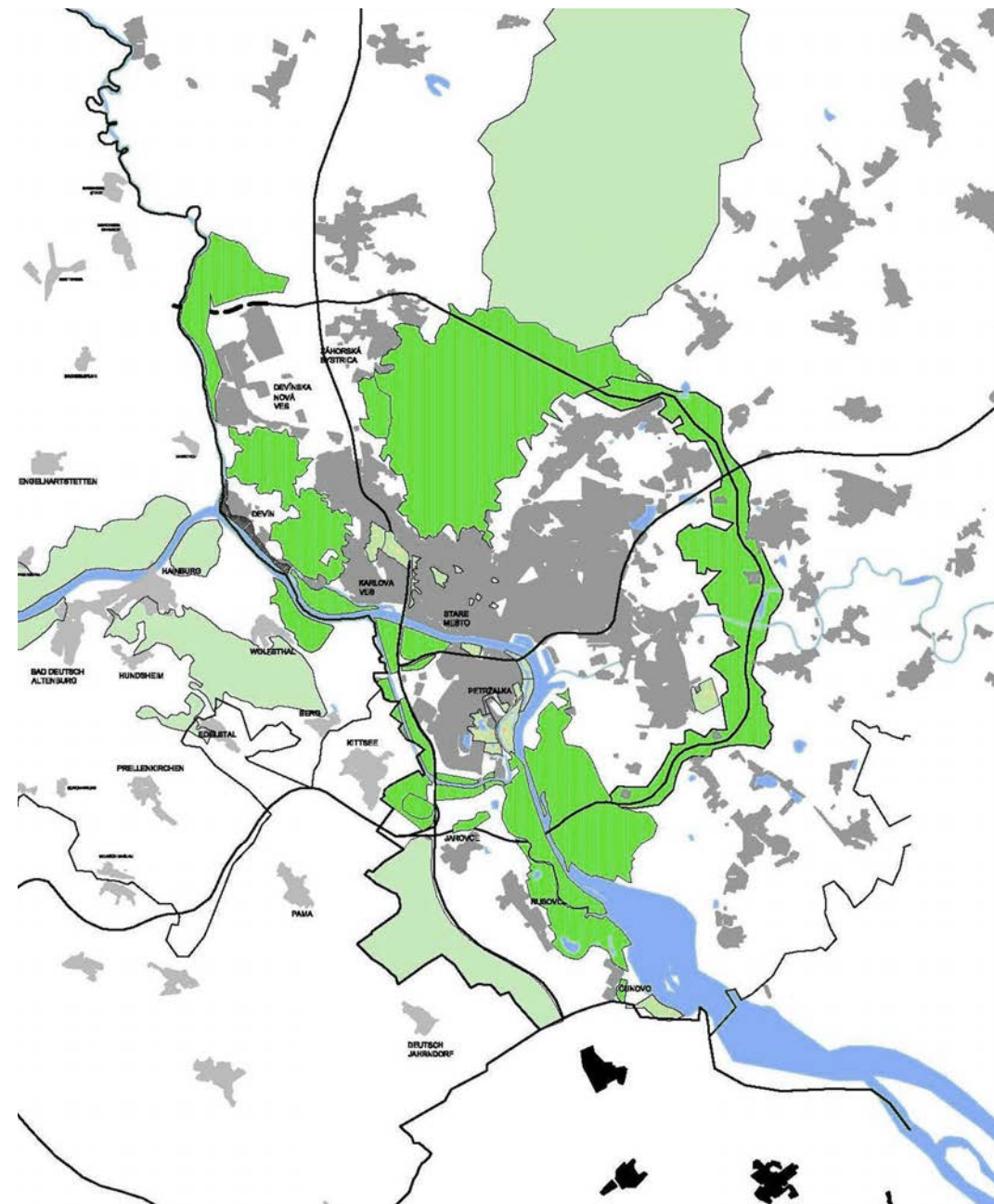
PRÍRODNO-KRAJINNÁ KOSTRA ZÁZEMIA MESTA AKO VÝCHODISKO A ZÁROVEŇ POTENCIÁLNY LIMIT URBANIZÁCIE

V roku 2004 vznikla v rakúskom akademickom prostredí teoretická štúdia dotýkajúca sa cezhraničného územia medzi Rakúskom a Slovenskom, v ktorej Thomas Dillinger konštatuje, že ani 15 rokov po odstránení železnej opony sa v tomto území nerozvíjajú žiadne výraznejšie urbanizačné aktivity medzi dvomi hlavnými mestami (Dillinger 2004). Píše o viacerých prvkoch, ktoré naďalej tvoria mentálne a fyzické hranice zabraňujúce intenzívnejšej spolupráci: popri jazykovej bariére, ktorú uvádza ako prirodzený a typický jav v európskom priestore, hovorí aj o prítomnosti schengenskej hranice, ktorá v tom čase bola jednou z bariér. Dillinger zároveň pripomína, že komunálna sféra v rakúskych prihraničných obciach sa bude musieť pripraviť na suburbanizačnú vlnu, ktorú možno očakávať zo strany obyvateľov neďalekej Bratislavy po úplnom otvorení hranice. Dnes, po uplynutí ďalších bezmála 15 rokov a po začlenení sa Slovenska do jednotného Schengenského priestoru môžeme konštatovať, že cezhraničná spolupráca, ani presídľovanie obyvateľstva zo strany veľkého mesta do vidieckeho prostredia nenadobudli v danom priestore výraznejšiu dynamiku. Smery diferencovaných záujmov v tomto regióne ukazujú prieskumy dopravných tokov v okolí Viedne a Bratislavy (výskumné projekty TU Wien a STU Bratislava). Číselné údaje preložené do analytických máp potvrdzujú, že najsilnejšie vyťažené dopravné trasy v okolí Viedne smerujú skôr na juh a západ regiónu, teda do vnútrozemia Rakúska a menej smerom do Bratislavy a na Slovensko. Rovnako aj nedávne prieskumy v okolí Bratislavy ukazujú, že hlavné dopravné toky nesmerujú do Viedne, ale do rôznych iných častí regiónu a súvisia s cezhraničnou suburbanizáciou, ktorá sa objavila koncom 90. rokov. Dotkla sa najmä blízkych dedín na maďarskom území (Rajka, Bezenye) a v menšej miere niektorých rakúskych obcí (najmä Kittsee a Wofsthal). Tieto presuny obyvateľstva nedosahujú však takú intenzitu, aká bola zaznamenaná v rámci bratislavského regiónu.

Výnimočná, miestami až divoká príroda v priestore aluviálnych lesov bola v čase existencie železnej opony úplne neprístupná a paradoxne táto historická doba ešte umocnila ráz podunajskej krajiny, ktorý vkladáme ako nosný kód do koncepcie dotýkajúcej sa prírodno-krajinnej kostry územia ako určujúceho východiska pre osídlenie. Zároveň s tým formulujeme hypotézu, že táto kostra má aj potenciál regulačného prvku, ktorým je možné limitovať a usmerniť urbanizáciu.

S vyslovením našej hypotézy zároveň vnímame vyššie uvedené signály z výskumného prostredia, ktoré zaznamenávajú nižšiu úroveň záujmu o rezidenčné funkcie v prihraničnej slovensko-rakúskej zóne

11 Ortofotografie Bratislavy a časti subúrbánneho územia z obdobia rokov 2005 – 2011 poskytol Ing. arch. Robert Barca, spoločnosť Eurosense. Pre potreby publikovania v knihe Bratislava Metropolis (Vydavateľstvo Spolku architektov Slovenska, 2013) ortofotografie spracoval a graficky upravil Robert Barca a ateliér BOGÁR KRÁLIK URBAN, 2013.

Obr. 9. Ideová štúdia zeleného pásu okolo Bratislavy, ktorého úlohou je limitovať rast mesta a vytvoriť prírodný predel medzi mestom a jeho zázemím. Táto prírodno-krajinná kostra „pokrýva“ zalesnené územia Karpát, podunajskú krajinu, nivu Moravy, časť povodia Malého Dunaja a nový zelený pás v cezhraničnom území medzi Slovenskom a Rakúskom. Vytvára sa tak ucelená radiálno-okružná prírodná sústava, ktorá je východiskom i limitom ďalšej (sub)urbanizácie. Prírodný prstenec je zároveň dobre dostupným teritóriom pre rekreáciu obyvateľov mesta a jeho zázemia. Zdroj: vlastná schéma

medzi Bratislavou a okolitými obcami a taktiež nás informujú o dlhodobej orientácii obyvateľstva na poľnohospodárstvo, záhradníctvo, agroturistiku a iné tradičné činnosti v regióne. Toto územie obsahuje teda vo svojej nezastavanej podobe potenciál pre iné, než stavebné aktivity a v nasledujúcom období bude potrebné definovať dimenziu prihraničnej oblasti, ktorá podľa nášho konceptu má nadobudnúť funkciu zeleného pásu¹² ako kontaktnej a rekreačnej zóny pre obyvateľov z oboch krajín. Táto prírodná línia má byť nedotknuteľným pásmom lužných lesov, lúk a polí, ktorého súčasťou sa môže stať sústava poldrov alebo nové dunajské rameno. V súčasnosti by tento prvok už nebol priamou súčasťou protipovodňovej ochrany (obtokového kanála), ako to bolo plánované v 60. rokoch 20. storočia, ale bol by skôr príspevkom krajinárskym a ekologickým. Zelený pás navrhnutý na periférii mesta ideovo aj priestorovo prepájame s hlavnou kompozičnou osou južného mestského celku Petržalky, v ktorom navrhujeme ďalší prírodný prvok v podobe lineárneho parku¹³ spájajúceho mestské prostredie s jeho zázemím. Kontakt a spolupôsobenie rôznych typov prírodných prvkov prináša novú kvalitu prostredia, kde sa vytvárajú vhodné podmienky pre zachovanie autentickej prírody či umelo vytvorených zelených plôch, ktorých prítomnosť limituje rozvoj urbanizácie.

Ďalšími lokalitami, ktoré zaraďujeme do konceptu prírodno-krajinnej kostry územia, sú lesné a poľnohospodárske plochy ležiace medzi zastavanými suburbánnymi územiami bratislavského regiónu, predovšetkým v jeho východnej a severovýchodnej časti. V tomto koncepte sa na ne dívame ako na určujúce krajinné prvky.

Zelené nezastavané plochy s presne definovanými parametrami majú z nášho pohľadu potenciál zaradiť sa medzi regulačné elementy budúcej zástavby. Takým limitujúcim prvkom má byť zelený pás rozprestierajúci sa v slovensko-rakúskom pohraničnom pásme, ktorý je zároveň súčasťou širšieho radiálno-okružného prírodného systému. V našej ideovej štúdii prezentujeme tento systém ako zelený veniec na rozhraní mestskej štruktúry a suburbia (obr. 9). Tvoria ho viaceré krajinné elementy, ktoré na seba nadväzujú: predovšetkým je to zelený pás v rakúsko-slovenskom pohraničí, lesné a iné porasty v povodí Dunaja, prírodné a poľnohospodárske plochy v južnej a východnej časti okolia Bratislavy, ktoré sa napájajú na územie Malého Dunaja, ďalej masív lesov na svahoch Malých Karpát, zelené plochy v nive Moravy a ďalšie prírodné lokality kontinuálne pokračujúce na rakúskom území.

ZÁVER

V našej diskusii o zázemí mesta je potrebné pripomenúť si fakt, že v porovnaní s mnohorozmerným vnímaním mestského prostredia je suburbánne územie často zobrazované ako jednorozmerné. Chápať aj takéto územie ako viacrozmerné znamená porozumieť mu za hranicami používaných reduktívnych kategórií a vnímať ho ako komplexný a zložitý sociálny priestor (Vaughan et al. 2009). Ak teda hovoríme o komplexnom sociálnom prostredí tohto územia, chceme hovoriť aj o jeho viacvrstevnom obraze, ktorý

¹² Zelený pás navrhnutý medzi Bratislavou a rakúskym územím ideovo nadväzuje na myšlienku európskeho projektu Green Belt, ktorý sa snaží o prepojenie prírodných prvkov v línii bývalej železnej opony pozdĺž hraníc, tiahnucich sa naprieč celou Európou.

¹³ Návrh lineárneho parku v Petržalke bol prezentovaný v súťažnom návrhu ateliéru BOGÁR KRÁLIK URBAN v medzinárodnej súťaži na Centrálnu rozvojovú os Petržalky, 2013.

má, tak ako mesto, svoje špecifické hodnoty. Tu sa opäť vraciame k obrazu Kevina Lyncha. Nejde nám pritom iba o prírodné nezastavané plochy, ale aj o obraz samotných suburbií. Imageability je v tomto procese podstatným kritériom pri hodnotení krajinných súvislostí a pri formovaní alternatívneho názoru na potenciál nezastavaných častí mesta a jeho zázemia.

Reflexia tejto práce smeruje k definovaniu krajinno-prírodnej kostry zázemia Bratislavy, ktorá je v predkladanom koncepte chápaná ako „pra-prírodné“ východisko obrazu mestskej a suburbánnej krajiny. Bratislavský zelený veniec by mal postupne nadobudnúť štatút uceleného chráneného krajinného prvku, ktorý bude mať potenciál reálne prispieť k usmerneniu a regulácii ďalšej expanzie zástavby.

LITERATÚRA:

- BALÁN, A., GROSSMANN, J. (1926). *Regulační studie velké Bratislavy*. Praha (SIA), s. 39- 52.
- CEBECAUEROVÁ, M., MADAJOVÁ, M. (2015). Od analýzy priestorovej štruktúry k identifikovaniu trendov vo vývoji poľnohospodárskej krajiny v zázemí Bratislavy. *Geografický časopis*, 67, 2, 127-148.
- DUDEKOVÁ, G. a kol. (2012). *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava (Historický ústav SAV), p. 264.
- DILLINGER, T. (2004). Facing suburbanisation in the area of Bratislava. The border between Austria and the Slovak Republic. *Urbani Izziv*, 15, 2, 121-124.
- FERANEC, J., OŤAHEL, J. (1999). Mapovanie krajinnej pokrývky metódou CORINE v mierke 1: 50 000: návrh legendy pre krajiny programu Phare. *Geografický časopis*, 51, 1, 19-44.
- GRUMBACH, A. et al. (2009). Seine Metropole. Paris, Rouen, Le Havre. In Pesah, M. et al. ed. et al. *Le Grand Pari(s). Consultation internationale sur l'avenir de la Metropole Parisienne*. Paris (Le moniteur Architecture AMC), p. 258.
- HRDINA, V. a kol. (2002). *Podkladová správa pre zhodnotenie regiónu Viedeň – Bratislava*. Bratislava (OECD), 112 s.
- HRDINA, V. a kol. (2014). *Územný plán regiónu Bratislavského samosprávneho kraja*. Bratislava (BSK), p. 363.
- KOVÁČ, B. (2014). Možnosti východného rozvoja Bratislavy. *ALFA*, 19, 3, 28-37.
- KOVÁČ, B., HORÁK, P. (2016). From the iron curtain to the green border. History and visions of western development in Bratislava – Petržalka. In *Arts, performing arts, architecture and design conference proceedings*, Volume II. 3rd International multidisciplinary scientific conference on social sciences and arts. 6. – 9. April 2016, Hoffburg congress centre, Extended scientific sessions Vienna, Austria. Viedeň (SGEM), pp. 287–294.
- LYNCH, K. (2004). *Obraz města*. Praha (Bova Polygon), 224 s.
- MACE, A., BLANC, F., GORDON, I., SCANLON, K. (2016). *A 21st Century Metropolitan Green Belt*. London (LSE, The London School of Economics and Political science), 61 s.
- MARCELLI, M. (2014). *Miesto, čas, rytmus*. Bratislava (Kalligram), 192 s.
- PAZÚR, R., PAZÚROVÁ, Z., OŤAHEL, J. (2019). Ako sa zmenila vidiecka krajina? Transformácia prímestskej krajiny z hľadiska zmien krajinnej pokrývky. In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 56-81.
- PERRAULT, D., BOGÁR, M., KRÁLIK, L., URBAN L. (eds.) a kol. (2013). *Bratislava Metropolis*. Bratislava (Spolok architektov Slovenska), 268 s.

ROGERS, R., STIRK, G., HARBOUR, I. et al. (2009). Dix principes pour Paris Metropole. In Pesah, M. ed. et al. *Le Grand Pari(s). Consultation internationale sur l'avenir de la Metropole Parisienne*. Paris (Le moniteur Architecture AMC), p. 258.

ŠYKORA, L (2003). Suburbanizace a její společenské důsledky. *Sociologický časopis*, 39, 2, 217-233.

ŠIMKOVIČ, V. (2013). Fenomenológia priestoru. In Perrault, D., Bogár, M., Králik, L., Urban, L. a kol. eds *Bratislava Metropolis*. Bratislava (Spolok architektov Slovenska), p. 158.

ŠVEDA, M. (2011). Suburbanizácia v zázemí Bratislavy z hľadiska analýzy zmien krajiny pokrývky. *Geografický časopis*, 63, 2, 155–173.

ŠVEDA, M. (2012). Transformácia zázemia Bratislavy pod vplyvom suburbanizačných procesov. *Dizertačná práca*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave), 179 s.

VAUGHAN, L., GRIFFITHS, S., HAKLAY, M. AND JONES, C. E. (2009). Do the suburbs exist? Discovering complexity and specificity in suburban built form. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 34, 475-488.

YOUNES, Ch. et al. (2010). *Ville contre-nature. Philosophie et architecture*. Paris (La Découverte), 288 s.

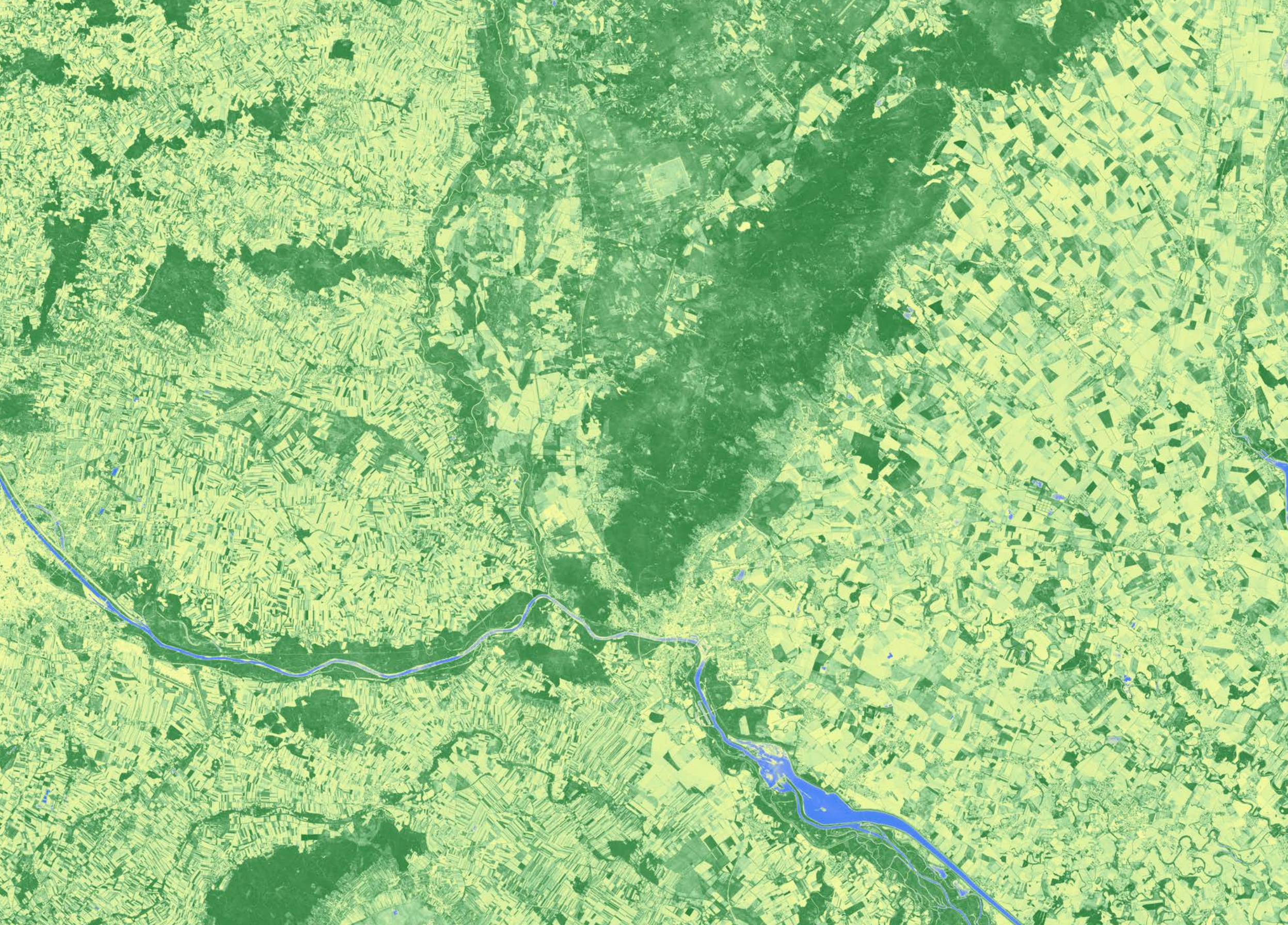
ZDROJE ILUSTRÁCIÍ

Archív ateliéru BOGÁR KRÁLIK URBAN.

Archív prof. Bohumila Kováča

Aurex (2013). Územný plán regiónu – Bratislavský samosprávny kraj. Hlavný riešiteľ Vojtech Hrdina, Bratislava.

↓ Obr. 10. Pohľad na vegetačný pokryv prostredníctvom satelitného snímku (Normalized Difference Vegetation Index). Zdroj: European Space Agency, Sentinel2A, image no. 20180930

Kapitola 5

SUBURBANIZÁCIA LEN PRE BRATISLAVČANOV?

SUBURBANIZÁCIA LEN PRE BRATISLAVČANOV?

Komponenty populačného vývoja zázemia Bratislavy
v kontexte suburbanizačných procesov

Prímestská zóna postsocialistických miest je oblasťou mimoriadne intenzívnej transformácie v dôsledku prispôsobovania sa novým spoločenským podmienkam, ktoré nastali po roku 1989 (Szelényi 1996, Gajdoš 2009 a Stanilov a Sýkora 2014). Rozsiahla sociálno-ekonomická transformácia priniesla uvoľnenie dlhodobo umelo zadržovaných procesov redistribúcie obyvateľstva, predovšetkým decentralizačných a dekoncentračných procesov, ktoré sa objavili vo všetkých postsocialistických krajinách (Tammaru 2001, Nuissl a Rink 2005, Hirt 2007 a Novotný 2016). Tieto tendencie sa prejavili najmä prostredníctvom procesu suburbanizácie – procesu, ktorý významným spôsobom pretvára zázemie veľkých slovenských miest, osobitne však Bratislavy.

Pri empirickom výskume suburbanizácie sa akcentuje predovšetkým zmena v priestorovom rozmiestnení obyvateľstva v rámci mestského, resp. metropolitného regiónu, kde sa porovnáva vývoj v mestskom jadre a jeho zázemí (Champion 2001, Novotný 2016). Z tohto pohľadu suburbanizácia predstavuje proces, kedy mestský región rastie ako celok, väčšie prírastky však nadobúda zázemie, než jadrové mesto. Populácia v zázemí mesta pritom nerastie len v dôsledku presunu obyvateľov z jadra do zázemia, ale aj pod vplyvom širších procesov suburbánneho rozvoja (Ouředníček 2007, Šveda et al. 2016), ktorých súčasťou je aj narastajúca atraktivita metropolitných regiónov stimulujúca medziregionálnu redistribúciu obyvateľstva. Bez ohľadu na to, či migranti prichádzajú z mesta alebo z iných častí Slovenska, migrácia výrazne vplýva na zmeny aj v populačnej štruktúre a v reprodukčnom správaní obyvateľstva, ktoré prináša príchod často mladých rodín do populačne čiastočne prestarnutých obcí v zázemí Bratislavy (podrobnejšie sa selektívnu migráciou zaoberajú Novotný a Pregi 2019 v kapitole 6).

Cieľom kapitoly je analyzovať populačný vývoj v zázemí Bratislavy v kontexte procesu suburbanizácie. Všímame si pritom význam oboch komponentov populačného rastu (prirodzený a migračný pohyb) vo vnútroregionálnej distribúcii obyvateľstva. Budeme sa tiež snažiť odpovedať na otázku, kto sú a odkiaľ prichádzajú prisťahovalci do zázemia Bratislavy a aké to má dôsledky na celkový populačný vývoj v zázemí Bratislavy. Skúmaný časový rámec predstavuje obdobie intenzívnych suburbanizačných procesov, teda roky 2000 – 2015. Keďže sa niektoré charakteristické znaky sledovaných fenoménov populačného vývoja prejavujú až v kontexte dlhodobého časového horizontu, venujeme sa aj základným súvislostiam historického populačného vývoja.

HISTORICKÝ KONTEXT POPULAČNÉHO VÝVOJA V ZÁZEMÍ BRATISLAVY

Základným znakom populačného vývoja vo funkčnom mestskom regióne Bratislava (ďalej FMR Bratislava, viď kapitola 1) je jeho úzka súvislosť so sídelným vývojom hlavného mesta ako najväčšej sídelnej aglomerácie Slovenska. Niektoré aspekty celkového populačného vývoja v zázemí Bratislavy je možné dať do súvislosti s obecnými vývojovými tendenciami v ekonomicky vyspelých krajinách, ďalšie je možné pripísať na vrb doznievajúcim a často deformujúcim vplyvom predchádzajúceho obdobia socialistického vývoja, novým skutočnostiam spojených so špecifickým obdobím transformácie celej spoločnosti a približne od polovice 90. rokov minulého storočia aj intenzívne sa prejavujúcim trendom suburbanizačného vývoja. Nárast počtu obyvateľov, výstavba rozsiahlych rezidenčných areálov a komplexná transformácia prímestskej krajiny sú nesporným znakom prebiehajúcej suburbanizácie (Podolák 2007, Zubriczký 2010, Slavík et al. 2011, Madajová et al. 2014, Novotný 2016, Šveda et al. 2016).

Výrazná regionálna diferenciácia základných demografických charakteristík – vekovej štruktúry a úrovne prirodzenej reprodukcie obyvateľstva – medzi severnými a východnými regiónmi na jednej a západnými oblasťami Slovenska na strane druhej je evidentná už desaťročia (Michálek a Podolák 2010). Demografické rozdiely sú umocnené aj výraznými rozdielmi v úrovni ekonomického a sociálneho rozvoja, ktoré sú dlhodobo prítomné, avšak po roku 1990 nabrali čiastočne nový rozmer s viacerými špecifickými znakmi. Na základe tejto situácie sa na Slovensku prejavuje výrazná polarizácia nielen ekonomického a sociálneho, ale aj demografického vývoja, s niektorými extrémnymi rozdielmi medzi juhozápadom (západom) krajiny a ostatnými časťami Slovenska. Ako jeden z dôsledkov tejto disparity je možné očakávať aj značný pohyb obyvateľstva medzi regiónmi patriacimi do jednej, resp. druhej oblasti krajiny predovšetkým z ekonomických, demografických, sociálnych, ale aj ďalších dôvodov. Ďalším z dôsledkov uvedenej situácie je výrazná diferenciácia populačného vývoja v mestách a na vidieku (Mládek et al. 2009).

V celom období po roku 1950 až do polovice 80. rokov 20. storočia sa na Slovensku vo vnútornej migrácii a jej územnej charakteristike prejavovala takmer jednostranná koncentračná tendencia. Rozvoj priemyslu, terciárnych aktivít a bývania a ich centrálné plánovaná lokalizácia predovšetkým v mestských sídlach vyvolali rozsiahle presuny vidieckeho obyvateľstva do miest. V priebehu troch desaťročí (1950 – 1980) sa podiel mestského obyvateľstva zdvojnásobil. Vývoj a charakteristiky vnútornej migrácie boli najvýraznejšie ovplyvňované procesmi industrializácie, intenzifikáciou poľnohospodárstva (s uvoľňovaním pracovných síl na vidieku), realizáciou bytovej výstavby v mestách a od druhej polovice 70. rokov minulého storočia aj vytvorením strediskovej sústavy osídlenia, ktorá administratívnymi nástrojmi posilňovala rast vybraných väčších obcí (stredísk osídlenia) a obmedzovala rozvoj malých obcí predovšetkým umelým blokováním ich bytovej výstavby. Úlohu v medziregionálnych presunoch obyvateľstva zohrávala aj bilancia pracovných síl, v rámci ktorej sa bytová výstavba podporovala najmä v rozvojových a imigračných regiónoch. Populačne silné regióny s vyššou úrovňou prirodzenej reprodukcie na severe a východe Slovenska predstavovali zdrojové oblasti a boli charakterizované výraznými migračnými stratami. Diferenciácia migrácií na úrovni miest a vidieka bola z týchto dôvodov výsledkom nielen prirodzenej atraktivity jednotlivých regiónov, predovšetkým ich centier, ale aj rôznych (často problematických) preferencií a kompenzácií, ktoré boli určované centrálnymi inštitúciami.

Mestá priťahovali obyvateľstvo z bližšieho i vzdialenejšieho okolia najmä širokou paletou pracovných príležitostí či kumuláciou funkcií regionálneho, a v prípade väčších miest aj nadregionálneho, významu. Migračné prírastky zlepšovali vekovú štruktúru obyvateľstva, keďže sa do miest sťahovali predovšetkým mladí obyvatelia pri takých zlomových udalostiach, akými boli ukončenie školskej dochádzky, vyššieho vzdelávania, nástup do zamestnania, založenie rodiny a pod. Najpočetnejšiu skupinu prisťahovaných do miest tak tvorili vekové skupiny 20 – 34-ročných (Podolák 2006a). Koncentračný charakter migrácií sa na Slovensku prejavoval najintenzívnejšie v priebehu 70. a približne do polovice 80. rokov minulého storočia, kedy vrcholila extenzívna fáza urbanizácie Slovenska. Okrem mimoriadne rýchleho rastu obyvateľstva miest (často umocneného aj umelými zásahmi a administratívnym pričleňovaním vidieckych obcí k mestám) sa v dôsledku vystahovania prejavovala aj depopulácia vidieckych regiónov a následné zmeny ich funkcií, ako aj zmeny v štruktúre obyvateľstva a demografickom potenciáli rôznych oblastí krajiny, predovšetkým v niektorých okrajových regiónoch na severovýchode Slovenska. Už od druhej polovice 80. rokov sa však na území Slovenska prejavuje pokles migračnej mobility obyvateľstva. Zatiaľ čo ešte v polovici 80. rokov sa v SR sťahovali približne 2 % obyvateľstva ročne (rádovo 120 000 obyvateľov), v 90. rokoch tento podiel klesol na približne 1,5 %, čo predstavovalo zhruba 80 000 obyvateľov, ktorí zmenili v priebehu roka trvalé bydlisko. Po roku 2000 sa prejavuje vo vnútornej migrácii na Slovensku oživenie (Bezák 2006) a migrácia opäť začala výraznejšie prispievať k priestorovej redistribúcii obyvateľstva. V rámci vnútorného sťahovania zmení bydlisko takmer 90 000 obyvateľov ročne, t.j. približne 1,7 % obyvateľstva krajiny. Slovensko sa však stále zaraďuje medzi štáty s výrazne nízkou vnútornou mobilitou obyvateľstva. V Českej republike napríklad mení trvalý pobyt ročne 2,1 % obyvateľstva (Michálek a Podolák 2010).

Približne od druhej polovice 90. rokov minulého storočia sa koncentračný trend otočil a mestá začali vystaňovaním obyvateľov strácať. Atraktívnymi sa stali predovšetkým vidiecke obce v ich zázemí. Okrem ďalších činiteľov rôznorodej povahy ide do značnej miery aj o prirodzenú reakciu na dlhodobo umelo regulované a zadržované procesy redistribúcie obyvateľstva.

Obce v zázemí Bratislavy patria z tohto hľadiska, aj v rámci celoslovenských porovnaní, medzi najatraktívnejšie. Na túto skutočnosť poukazujú početné publikácie venujúce sa problematike populačno-sídelného vývoja v rámci celej SR a vo vybraných špecifických regiónoch (Jurčová et al. 2004, Bezák 2006, Podolák 2006a, 2010, Michálek a Podolák 2010, Novotný 2010, 2011a,b, 2016, Novotný a Vigašová 2010, Bleha et al. 2014, Hanušin et al. 2015 a ďalší). Úroveň celkovej zmeny počtu obyvateľov je závislá na hodnotách dvoch komponentov – prirodzeného prírastku a migračnej bilancie. V období 2001 – 2015 je prirodzená zložka celkového prírastku veľmi nízka, dokonca vo väčšine obcí FMR Bratislava sa až približne do roku 2003 narodilo menej detí, ako zomrelo obyvateľov, čoho výsledkom bol prirodzený úbytok obyvateľstva v takmer 80 obciach sledovaného regiónu. Až po roku 2005 sa tento trend zmenil, avšak hodnoty celkového prírastku na úrovni obcí sú v zázemí Bratislavy oveľa viac ovplyvnené úrovňou výslednej migračnej bilancie (čistá migrácia), ako zníženými hodnotami prirodzeného pohybu.

Uvedené tendencie odráža dlhodobý vývoj počtu obyvateľov v Bratislave a v obciach jej zázemia (obr. 1). V roku 1950 žilo v zázemí 52 % obyvateľstva FMR, v nasledujúcich desaťročiach sa tento podiel neustále znižoval až na najnižších 33 % v roku 1991. Obrat v populačnom vývoji zázemia reflektuje nárast jeho podielu na obyvateľstve FMR od roku 2001 na súčasných 39 %.

Pri pohľade na aktuálne obdobie pozorujeme, že zázemie hlavného mesta ako celok tvorí populačne prírastkový región. V období rokov 2001 – 2015 sa celkový počet obyvateľov zvýšil o 54 000¹ (ŠÚ SR), podrobnejší podiel jednotlivých komponentov na celkovom populačnom raste je vyčíslený v tabuľke 1. Vyplýva z nej dominantný podiel čistej migrácie na celkovom prírastku obyvateľstva (viac ako 90 %). Prírodná zložka sa na celkovom prírastku podieľa necelými 10 percentami.

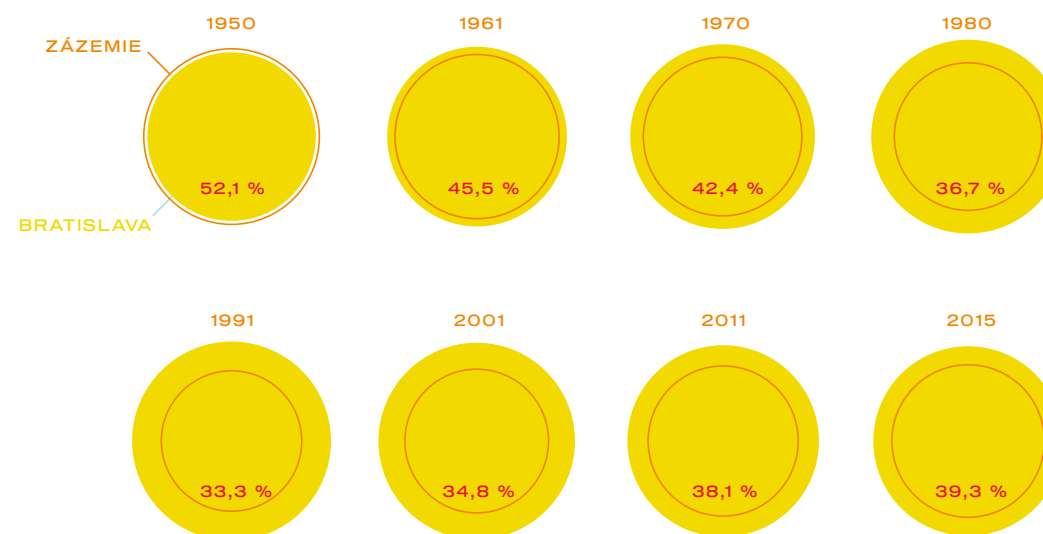
Proces suburbanizácie sa stal jedným z hlavných faktorov úbytku počtu obyvateľstva v mestách na Slovensku v 90. rokoch minulého storočia. Nebol však jediným – a na to sa pri analýzach tohto fenoménu často zabúda. Demografické dáta jasne dokumentujú, že na úbytku obyvateľstva v mestách sa nemenšou mierou podieľal aj pokles imigračných prúdov do miest súvisiaci najmä s finančnou nedostupnosťou bývania v mestách pre početné vrstvy obyvateľstva. Svoju úlohu taktiež zohrával výrazný pokles úrovne prirodzenej reprodukcie, ktorý sa odzrkadlil aj v mestskej populácii Slovenska. Uvedené faktory sa zreteľne prejavili aj v najväčšom meste Slovenska, Bratislave, a našli svoj odraz i vo vývoji dynamiky migračných procesov medzi mestom a zázemím.

Index rastu obyvateľstva, znázornený na obr. 2, dokumentuje dramatickú zmenu v populačnom vývoji. Až do polovice 90. rokov bola väčšina obcí v zázemí Bratislavy (až na niekoľko výnimiek) charakterizovaná celkovým úbytkom obyvateľstva, ktoré v rámci procesu urbanizácie a koncentrácie prúdilo do hlavného mesta. Po roku 1995 dochádza k zásadnému obratu. Bratislava nasledujúcich 10 rokov populačne už nerastie a, naopak, populačne ziskovými sa stáva čoraz viac obcí v zázemí z dôvodu rýchlo nastupujúceho procesu suburbanizácie. Situácia sa obracia po roku 2005, kedy Bratislava začína byť opäť populačne zisková, pričom značné prírastky smerujú do mesta aj z ostatných regiónov Slovenska. Populačný rast v obciach zázemia FMR sa zároveň stáva dynamickejším predovšetkým v bezprostrednom susedstve Bratislavy, ale aj v početných vzdialenejších obciach. V období 2011 – 2015 Index rastu presahuje hodnotu 105 v 61 obciach. Populačne stratovými zostáva len niekoľko obcí na samom okraji FMR, ako aj tri „podunajské“ obce (Bodíky, Dobrohošť a Vojka nad Dunajom), kde sa však populačný úbytok prejavuje už dlhodobo.

PRIRODZENÝ POHYB OBYVATEĽSTVA V ZÁZEMÍ BRATISLAVY

Pri hodnotení procesov prirodzeného pohybu obyvateľstva možno sledovať dve súvislosti. Prvou je časová diferencovanosť jednotlivých procesov pôrodnosti a úmrtnosti v zmysle dlhodobých trendov. Druhou je priestorová diferencovanosť populačných procesov, ktorú možno sledovať na všetkých regionálnych úrovniach. Vývoj, ako aj priestorové rozdiely v úrovni ukazovateľov všetkých zložiek prirodzeného pohybu obyvateľstva ovplyvňuje množstvo biologických, sociálnych, ekonomických, kultúrnych, politických, demografických a iných faktorov.

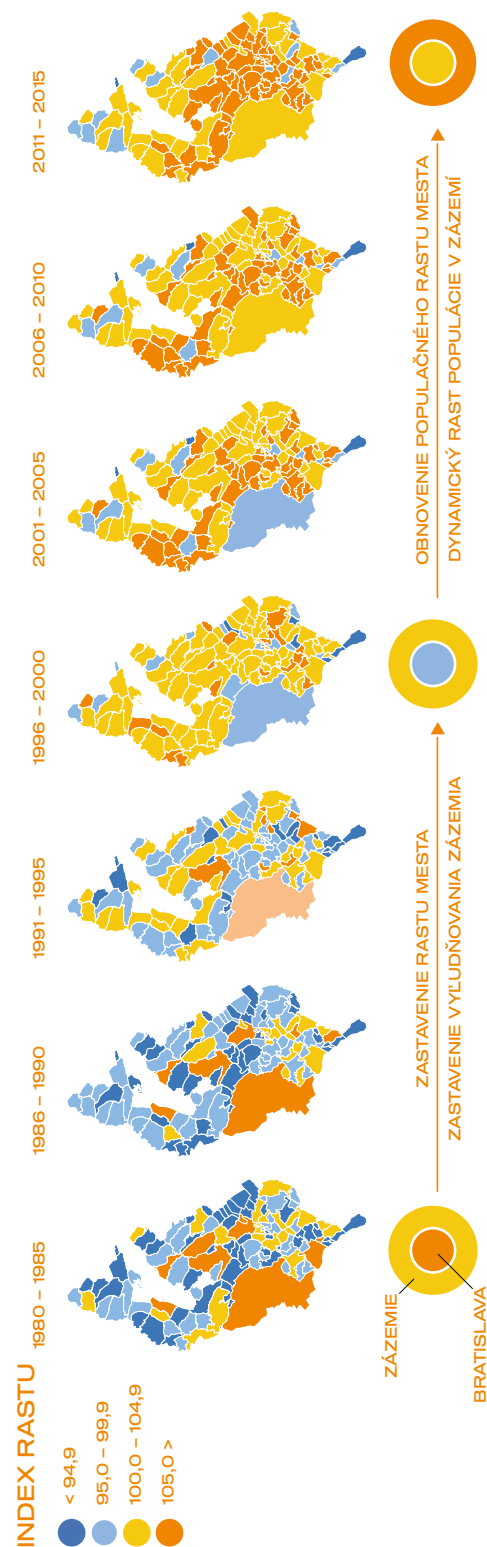
¹ Vypočítané na základe bilancie pohybu obyvateľstva SR podľa obcí v sledovanom období (ŠÚ SR 2001 – 2015). Na tomto mieste je dôležité upozorniť na prerušenú nadväznosť údajov o počte obyvateľov vyplývajúcu z toho, že k 1.1.2011 sa počet trvalo bývajúcich obyvateľov spätne upravuje na základe výsledkov sčítania obyvateľstva, pričom vzniká rozdiel oproti údajom o počte obyvateľov k 31.12.2010.

Obr. 1. Podiel obyvateľov v Bratislave a jej zázemí v období rokov 1950 – 2015. Zdroj: Federálny statistický úrad 1978, ŠÚ SR 2003, ŠÚ SR 1996 – 2015.

Tab. 1. Komponenty celkového prírastku obyvateľstva v obciach zázemia FMR Bratislava (2001 – 2015). Zdroj: ŠÚ SR 1997 – 2016

OBDOBIE	Prirodzený prírastok	Čistá migrácia	Celkový prírastok
2001 – 2005	-683	10 950	10 267
2006 – 2010	2 147	18 343	20 490
2011 – 2015	3 846	19 365	23 211
SPOLU 2001 – 2015	5 310	48 658	53 968

Pokles dynamiky prirodzeného pohybu sa zaznamenal od polovice 80. rokov minulého storočia a neustále sa prehľboval. Na celom Slovensku i v sledovanom zázemí Bratislavy bol podmienený predovšetkým poklesom intenzity plodnosti (počtu detí, ktoré sa narodia jednej žene v reprodukčnom veku) v kombinácii s poklesom veľkosti kohort (vekových skupín obyvateľstva) vo veku najvyššej intenzity reprodukcie. Takéto dlhodobé tendencie populačného vývoja na Slovensku, ktoré postupne viedli k stabilizácii obyvateľstva a k jednoduchšej reprodukcii, je možné označiť za prirodzené komponenty spoločenského vývoja (Mládek a Čupeľová 2010). Mestá, a z nich predovšetkým Bratislava, sú nositeľmi demografických zmien, jadrami, z ktorých sa v priestore Slovenska šíria trendy v reprodukčnom správaní, a to v pozitívnom i negatívnom význame. Intenzívne procesy vysťahovania z vidieka predovšetkým mladších obyvateľov v minulých desaťročiach neprinesli model viacdetej tradičnej vidieckej rodiny do miest, ale došlo skôr k opačnej situácii – imigranti sa v mestách prispôbovali mestskému modelu rodiny s menším počtom detí, čo bolo jedným z viacerých demografických faktorov znižovania úrovne prirodzenej reprodukcie. Na druhej strane analýzy potvrdzujú, že Bratislava postúpila v súčasnej pozitívnej transformácii plodnosti a pôrodnosti najďalej spomedzi regiónov Slovenska (Šprocha et al. 2016).

Po zásadnej zmene v sociálno-ekonomickej situácii v roku 1990 sa výrazne prejavil aj jej vplyv na demografické správanie obyvateľstva a celkovú populačnú klímu. Toto našlo svoj odraz aj vo viacerých demografických charakteristikách, ako napr. v modeloch rodinného správania, sobášnosti, pôrodnosti a plodnosti, zmene migračných vzorcov atď. Pod vplyvmi sociálno-ekonomickej povahy sú umocnené dôsledky demografického vývoja, ktorý prebieha aj po svojej vlastnej, relatívne nezávislej línii dlhodobého demografického rozvoja (zmeny a posuny vekovej štruktúry obyvateľstva, vývoj reprodukčného správania a pod.).

Hodnoty prirodzeného prírastku sú v podmienkach Slovenska, a teda aj v sledovanom FMR Bratislava, determinované predovšetkým úrovňou pôrodnosti. Druhá základná zložka prirodzeného prírastku – úmrtnosť – je jedným z najstabilnejších demografických procesov, teda jej hodnoty sa zvyčajne menia veľmi pomaly a odrážajú dlhodobé trendy zdravotného stavu a vekovej štruktúry obyvateľstva. Tieto hodnoty sa na Slovensku menia, resp. poklesávajú len nepatrne (Marenčáková 2006). Vzhľadom na spomínané súvislosti a dominantnú úlohu pôrodnosti vo vývoji prirodzeného pohybu pozorujeme z dlhodobého hľadiska určité „vlny“ zvyšovania, resp. znižovania pôrodnosti. Tieto vlny boli v prvom rade spôsobené posunmi vo vekovej štruktúre obyvateľstva, predovšetkým žien vo veku najvyššej plodnosti. Svoju úlohu dlhodobo zohrávajú aj ďalšie faktory. Ako príklad sa obyčajne uvádzajú pronatalitné opatrenia v 70. rokoch minulého storočia, ktoré boli zavedené práve v období, kedy sa početné povojnové ročníky dostali do veku vysokej plodnosti, čo ovplyvnilo výrazný vzostup hodnôt pôrodnosti. Na druhej strane v 90. rokoch, napriek veľkej početnosti vekových kohort vo veku vysokej plodnosti, došlo k výraznému útlmu a zníženiu hodnôt plodnosti aj pôrodnosti. V tomto kontexte sa v analýzach (napr. Marenčáková 2006 a ďalší) uvádza vplyv radikálnych spoločensko-ekonomických zmien vplývajúcich na sociálnu neistotu, výrazné zmeny rodinného a reprodukčného správania, odkladanie prvého pôrodu do vyššieho veku matiek atď. Obdobie kontinuálneho znižovania hodnôt pôrodnosti trvalo až do roku 2002, kedy dosiahla minimálne hodnoty a opäť sa začala zvyšovať od roku 2003 (Mládek et al. 2009, ŠÚ SR 1997 – 2016).

Detailnejší pohľad na problematiku vývoja pôrodnosti vo vybraných obciach i v celom sledovanom zázemí poskytuje obr. 3. V Bratislave, ako aj v jej širokom zázemí sa v minulosti v dlhodobých trendoch prejavovala

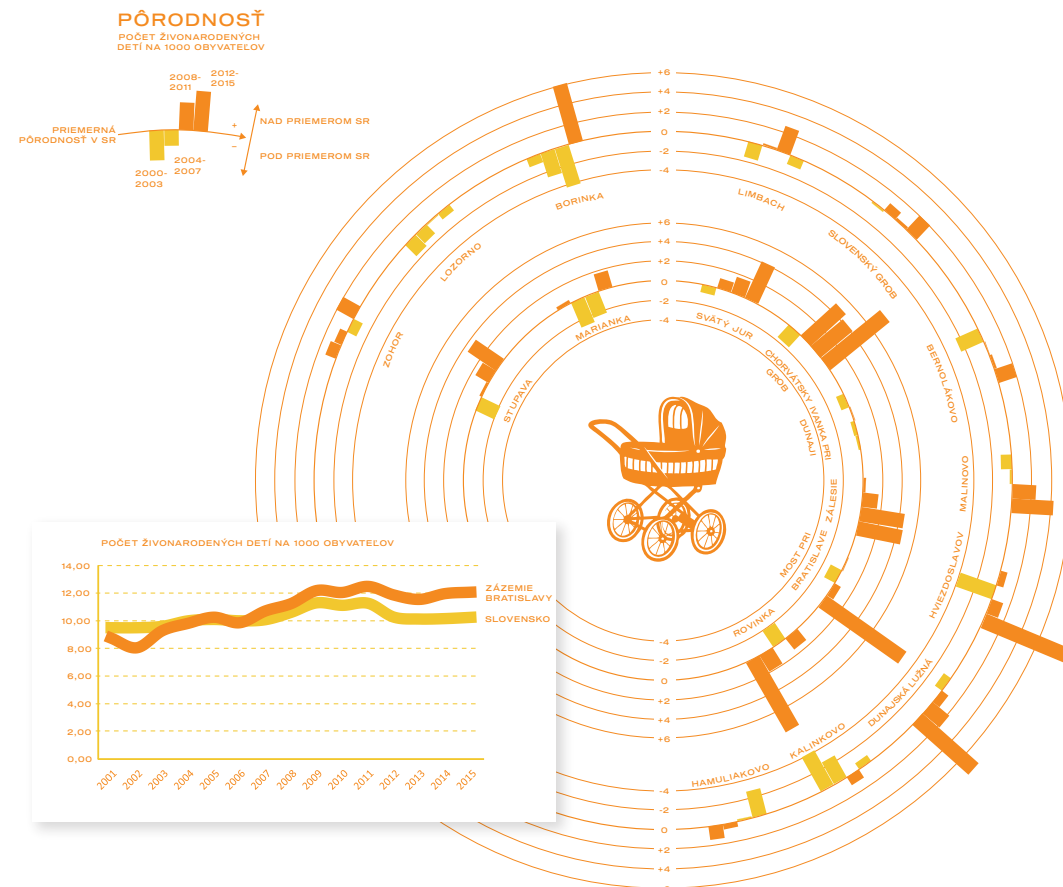
nižšia intenzita plodnosti a pôrodnosti v porovnaní s celou populáciou Slovenska. Takýto vývoj je však možné pozorovať v rámci celej SR, Bratislavy i jej zázemia. Od začiatku nového milénia sa model plodnosti v podstate stabilizoval a postupne nastupuje proces rekuperácie (dobehanie odložených reprodukčných zámerov vo vyššom veku), čo značne prispieva k celkovému zvyšovaniu úrovne pôrodnosti v Bratislave i v celom FMR. Hodnoty pôrodnosti v zázemí boli až do roku 2005 pod úrovňou celoslovenského priemeru, od tohto roku (a najmä od roku 2008) sú však už vyššie, pričom tento rozdiel sa neustále zvyšuje. Spomedzi znázornených obcí v blízkom zázemí Bratislavy sa takýto vývoj prejavuje v takmer všetkých z nich s výnimkou Lozorna a Kalinkova, najviac však v tých, ktoré sú zároveň charakterizované aj mimoriadne intenzívnym procesom imigrácie – Chorvátsky Grob, Dunajská Lužná, Hviezdoslavov, Rovinka, Most pri Bratislave a Borinka, pričom hodnoty pôrodnosti sa od roku 2000 zvýšili viac ako dvojnásobne.

Tabuľka 2 poukazuje na pokles počtu obcí s hodnotami prirodzeného úbytku (najmä po roku 2010) na jednej strane a mnohonásobný nárast počtu obcí s vyššími hodnotami prirodzeného prírastku nad 5 ‰ od roku 2006 na strane druhej. Obce s hodnotami prirodzeného prírastku nad 5 ‰ boli v prvom sledovanom období 2001 – 2005 priestorovo rozptýlené a prevažujú ešte obce s prirodzeným úbytkom obyvateľstva (obr. 4). V období 2006 – 2010 sa už prejavujú znaky koncentrácie obcí s prirodzeným prírastkom v niektorých mestách (Pezinok a Senec) a v podmalokarpatskom páse obcí vo východnej časti zázemia Bratislavy, pričom pomer obcí s prirodzeným prírastkom a úbytkom je približne vyrovnaný. Po roku 2011 už obce s prirodzeným prírastkom tvoria takmer tri štvrtiny všetkých obcí v zázemí, najviac obcí s vyššími hodnotami (nad 5 ‰) je koncentrovaných v bezprostrednom susedstve Bratislavy a východne od mesta. Obce s najvyššími hodnotami prirodzeného úbytku obyvateľstva sa nachádzajú na úplnom okraji FMR, pričom v prípade niektorých (Dobrohošť, Bodíky, Vojka nad Dunajom, Báč, Bílkove Humence a Báhoň) ide o dlhodobý trend záporných hodnôt.

Špecifikum populačného vývoja v zázemí hlavného mesta spočíva vo veľmi intenzívnej imigrácii skupín obyvateľstva vo veku najintenzívnejšej reprodukcie (20 – 39 rokov), ktorá pozitívny vývoj prirodzeného prírastku po roku 2003 ešte umocňuje. V niektorých obciach sa pozoruje nárast hodnôt prirodzeného prírastku, ktorý je výrazne vyšší ako celoslovenský priemer. Počet obcí, v ktorých tvoria prisťahovalci tejto vekovej skupiny viac ako 50 % zo všetkých prisťahovaných do obce sa postupne zvyšuje (obr. 5). V období 2001 – 2005 sme zaznamenali 19 obcí, do ktorých smerovali intenzívne toky migrantov vo veku 20 – 39 rokov, medzi nimi napríklad mestá Pezinok, Modra, Senec a Šamorín. V rokoch 2006 – 2010 dosahovalo hodnotu nad 50 % už 29 obcí a v období 2011 – 2015 až 40 obcí. Je však vhodné poznamenať, že nie úplne každý prisťahovaný v tomto veku prispieje k zvýšeniu pôrodnosti.

MIGRAČNÝ POHYB OBYVATEĽSTVA V ZÁZEMÍ BRATISLAVY

Migračné toky sú vo všeobecnosti považované vo viacerých teóriách, a na základe skúseností z krajín, v ktorých procesy suburbanizácie nastali už skôr, ako na Slovensku, za mimoriadne citlivý indikátor s vysokou výpovednou hodnotou o ich úrovni a intenzite (napr. Van den Berg et al. 1982, Ouředníček 2002, Čermák et al. 2009, Novotný 2016 a ďalší). Špecifiká Bratislavy a jej zázemia v oblasti migračných pohybov sa prejavujú časovým posunom v porovnaní s inými oblasťami Slovenska, hodnotami objemu a intenzity

Obr. 3. Pôrodnosť vo vybraných obciach zázemia Bratislavy (2000 – 2015). Zdroj: ŠÚ SR 1997 – 2016.

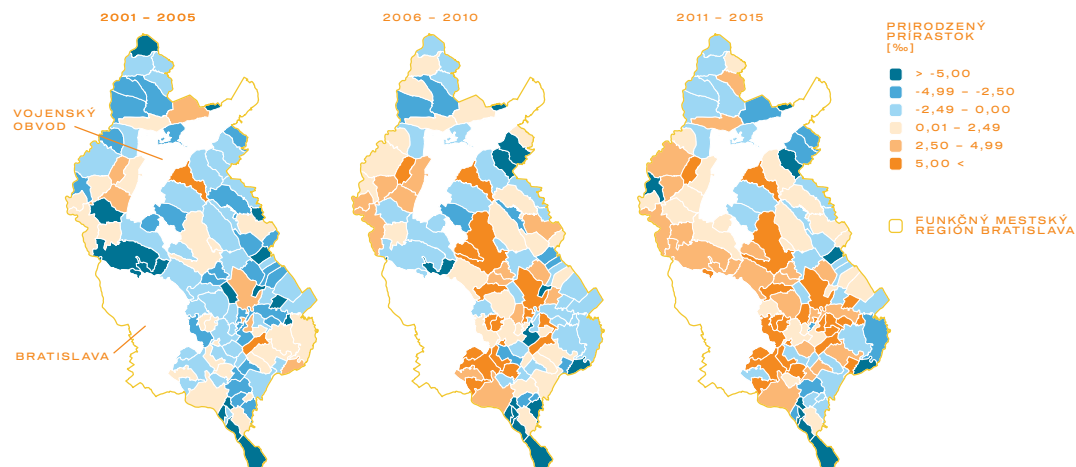
Tab. 2. Počet obcí podľa úrovne prirodzeného prírastku v obciach zázemia Funkčného mestského regiónu Bratislava (2001 – 2015). Zdroj: ŠÚ SR 1997 – 2016.

OBDOBIE	Prirodzený prírastok (v ‰)			
	-31,6 – -5,1	-5,0 – -0,1	0 – 5,0	5,1 – 18,0
2001-2005	16	61	32	2
2006-2010	13	40	40	18
2011-2015	9	31	48	23

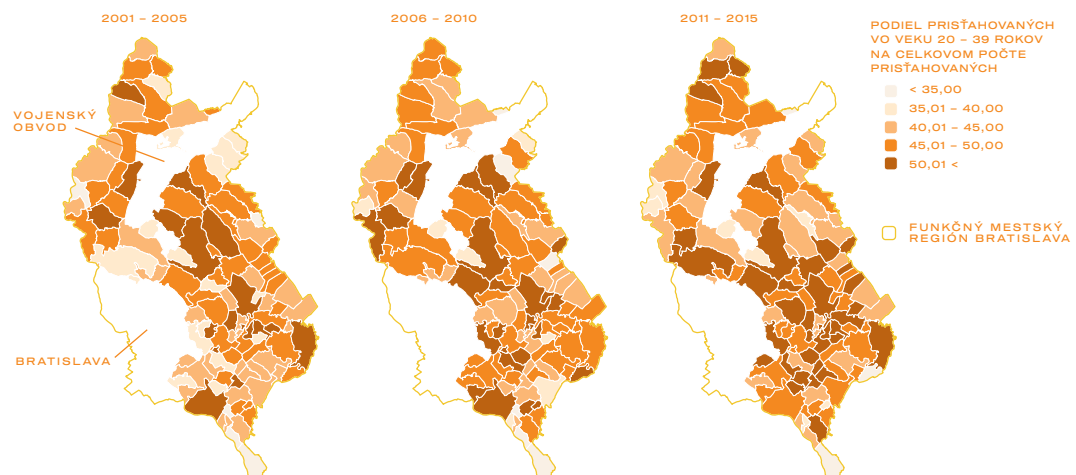

SPOMAL I
Ljubim svoje deti

30

Obr. 4. Prírodný prírastok obyvateľstva v obciach zázemia FMR Bratislava v období rokov 2001 – 2015.
Zdroj: ŠÚ SR 1997 – 2016.

Obr. 5. Príťahovaní vo veku 20 – 39 rokov do obcí zázemia FMR Bratislava v období rokov 2001 – 2015.
Zdroj: ŠÚ SR 2000 – 2015.

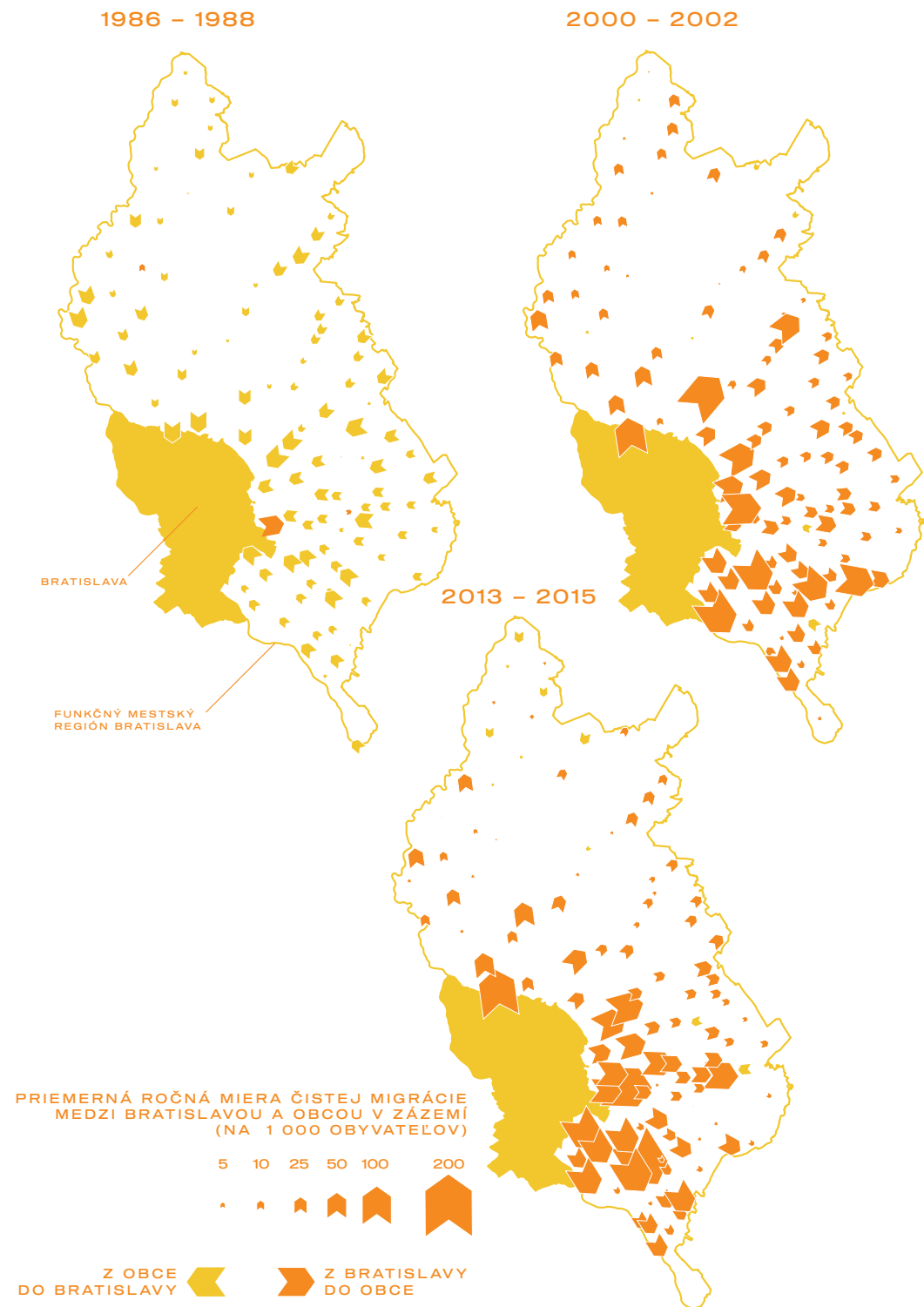
migrácie, ako aj svojimi dôsledkami na viaceré populačné charakteristiky. Migrácia zo zázemia (ale aj z ostatných regiónov Slovenska) predstavovala niekoľko desaťročí výrazne prevažujúcu zložku celkového populačného rastu Bratislavy. Začiatkom 70. rokov minulého storočia sa na raste obyvateľstva Bratislavy podieľala čistá migrácia približne dvoma tretinami (Jurčová 2010). Keďže zo zázemia sa do hlavného mesta sťahovali v prevažnej miere obyvatelia vo veku najintenzívnejšej reprodukcie, migrácia sa výraznejšie podieľala aj na tom, že sa vekové zloženie obyvateľstva v zázemí aj v Bratislave stalo nerovnomerným. Toto malo a má svoje následky v dynamike a trajektórii demografického starnutia v meste i jeho zázemí.

Obce, ktoré v minulých desaťročiach boli charakterizované miestami až extrémne zápornými hodnotami čistej migrácie sa približne od roku 2000 stali migračne ziskovými. Toto konštatovanie sa vzťahuje aj na migračné väzby s Bratislavou. V polovici 80. rokov bolo výnimkou len niekoľko obcí, ktoré mali s Bratislavou kladnú bilanciu sťahovania, napr. Most pri Bratislave, Senec – aj to len v minimálnej miere (Podolák 2006b). Všetky ostatné obce v zázemí hlavného mesta boli vo vzťahu s Bratislavou až do roku 1991 migračne výrazne stratové (obr. 6). Situácia po roku 1992 (a najmä od roku 2000) však poskytuje absolútne odlišný obraz. Všetky obce zázemia sú vo vzťahu k hlavnému mestu migračne ziskové, s výnimkou len niekoľkých prevažne menších obcí na okraji zázemia (denného dochádzkového regiónu). To, že sa nejedná len o dočasnú „odchýlku“, ale o dlhodobý trend, potvrdzuje aj aktuálny stav migračných väzieb s Bratislavou, kde sa ešte viac upevňuje kladná bilancia obcí, najmä v bezprostrednom zázemí mesta.

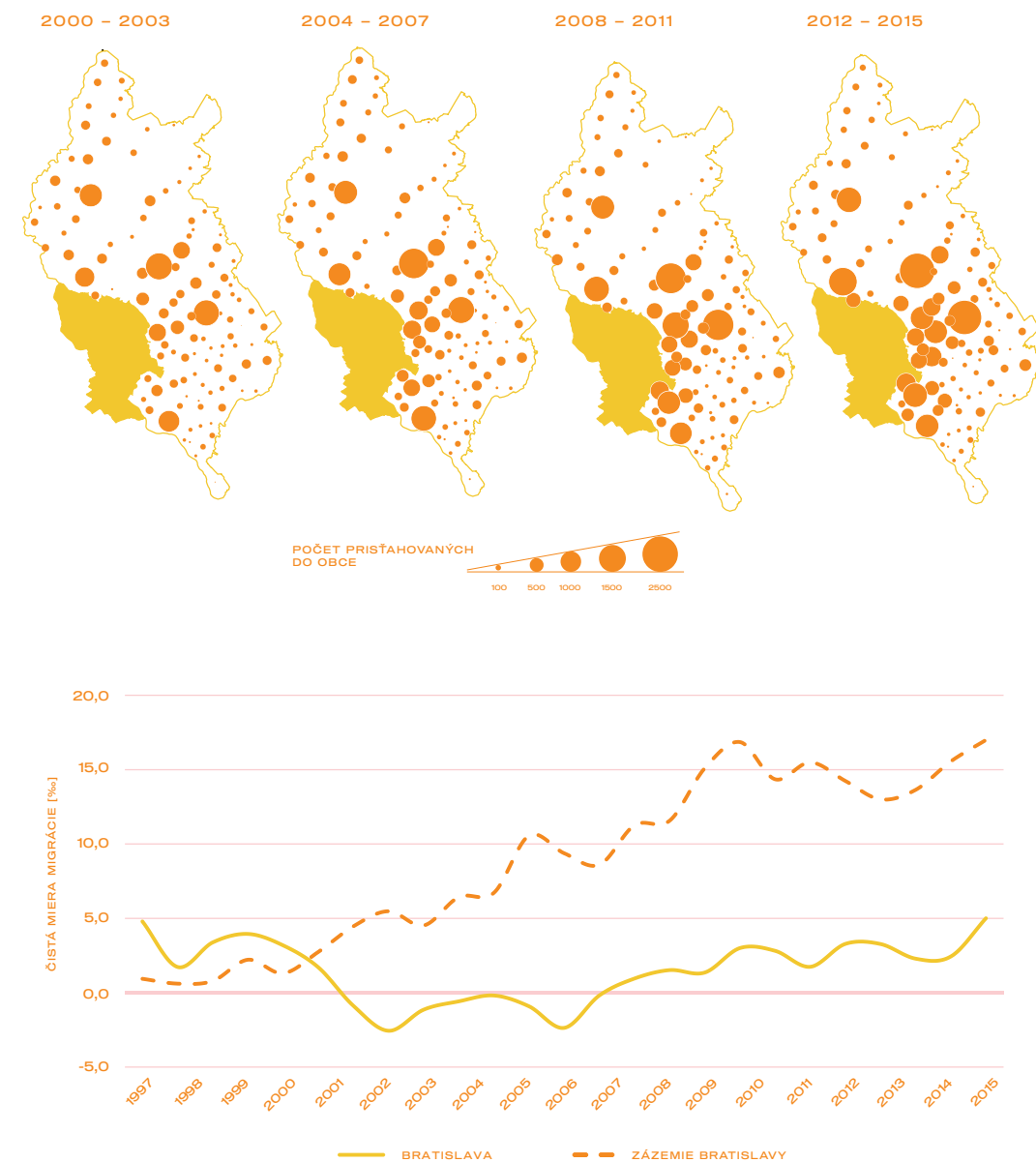
Migračné väzby Bratislavy s obcami v jej zázemí výraznou mierou prispievajú k celkovému obrazu migračnej bilancie hlavného mesta. Jedným z jej prejavov je aj neustály pokles počtu prisťahovaných do Bratislavy, ktorý trval celé obdobie od roku 1994 a zastavil sa až v roku 2001, odkedy sa počet prisťahovaných do hlavného mesta opäť zvyšuje. Od roku 2005 sa menia aj hodnoty čistej migrácie na kladné a Bratislava sa stáva migračne ziskovou (Novotný 2016). Je to však najmä zásluhou migračných tokov z ostatných regiónov Slovenska.

Na obr. 7 je znázornený postupný vývoj absolútneho a relatívneho počtu prisťahovaných do obcí zázemia Bratislavy. Na začiatku sledovaného obdobia smerovali najväčšie migračné toky do miest Pezinok, Senec, Šamorín a Malacky. Ako sa v priebehu ďalších rokov (od roku 2004, ale ešte výraznejšie od roku 2008) postupne realizovala rozsiahla rezidenčná výstavba v ďalších obciach, zvyšoval sa počet prisťahovaných aj do týchto obcí (najvýraznejšie v bezprostrednom východnom a severovýchodnom zázemí Bratislavy – Chorvátsky Grob, Ivanka pri Dunaji, Dunajská Lužná a ďalšie). Vzhľadom na svoju populačnú veľkosť a pokračujúcu dynamiku novej výstavby je počet prisťahovaných naďalej vysoký aj v mestských centrách zázemia Bratislavy.

V sledovanom období 2000 – 2015 sa do obcí zázemia prisťahovalo (hrubé migračné toky) takmer 110 000 obyvateľov (ŠÚ SR, 2000 – 2015). Z nich bolo 44 000 z Bratislavy (40 %), 33 000 z iných obcí zázemia (30 %) a 32 000 z ostatných regiónov Slovenska (takmer 30 %). Na úrovni jednotlivých obcí sa podiel prisťahovaných z Bratislavy (z celkového počtu prisťahovaných) pohybuje v rozpätí 11 – 76 %. Z celkového počtu 108 obcí zázemia je v 23 obciach FMR tento podiel vyšší ako 50 % a v ďalších 44 obciach vyšší ako 30 %. Pri prisťahovalcoch z iných regiónov Slovenska pozorujeme ich koncentráciu do severnej okrajovej záhorskej časti FMR, do obcí pod východnými svahmi Malých Karpát a obcí ležiacich v okolí miest Senec a Šamorín.

Obr. 6. Mígračné väzby Bratislavy a jej zázemia (1986 – 2015). Zdroj: Podolák 2006b, ŠÚ SR 2000 – 2015.

Obr. 7. Pristahovaní do obcí zázemia Funkčného mestského regiónu Bratislava v období rokov 2000 – 2015. Zdroj: ŠÚ SR 2000 – 2015.

Na základe zdrojov migračných tokov (obr. 8) a charakteru rezidenčnej výstavby (pozri kapitola 2) je sledovaný región možné rozdeliť na dve zóny. Prvú zónu tvorí bezprostredné suburbánne zázemie Bratislavy v blízkosti mesta s intenzívnou bytovou výstavbou a prevažujúcimi imigrantmi z Bratislavy. Výstavba bytov či rodinných domov sa v prevažnej miere sústreďuje do nových, ucelených rezidenčných areálov (suburbíí) so špecifickou priestorovou geometriou zástavby. Druhú zónu predstavuje vzdialenejšie zázemie Bratislavy, do ktorého prichádzajú vo väčšej miere predovšetkým migranti z ostatných regiónov Slovenska. Z hľadiska charakteru rezidenčnej výstavby prevládajú skôr menšie projekty, individuálne realizácie či rekonštrukcie starších domov. Ak pod suburbanizáciu rozumieme presun populácie z jadrového mesta do novej zástavby v zázemí mesta, jej priestorovým pôsobením je predovšetkým prvá zóna. V druhej, vzdialenejšej, sa decentralizácia populácie prejavuje v menšej miere a je doplnená medziregionálnou koncentraciou obyvateľov z ostatných regiónov Slovenska. Tomuto zaujímavému faktu sa až doteraz venovala azda menšia pozornosť. Uvedené delenie zázemia Bratislavy je však potrebné brať ako značne zjednodušené a nereflektujúce oveľa diferencovanejší charakter procesov prebiehajúcich v tomto priestore. Naznačené delenie zázemia Bratislavy podľa charakteru migrácie a rezidenčnej výstavby sa stalo východiskom pre detailnejšiu typizáciu, ktorú zachytávajú Šveda et al. (2019) v kapitole 12.

Hoci nepoznáme presné dôvody v pozadí migračných pohybov (dôvody registrované štatistikou ŠÚ SR sú len schematické a neodzrkadľujú pestrú paletu motívov a životných situácií), môžeme predpokladať, že hlavným diferenciačným faktorom, ktorý sa podieľa na formovaní dvoch charakterovo odlišných zón, je ekonomická úroveň migrantov. Jednoduchou interpretáciou by bolo skonštatovanie, že ekonomicky lepšie situovaní migranti z Bratislavy prejavujú väčší záujem o lukratívnejšie lokality v tesnom zázemí mesta, zatiaľ čo migranti z ostatných častí Slovenska vyhľadávajú vo väčšej miere vzdialenejšie, a teda aj cenovo dostupnejšie lokality. Dôležitú úlohu však môžu zohrávať aj odlišné preferencie v bývaní, kde môžeme predpokladať väčší záujem Bratislavčanov o bývanie v novostavbách ucelených rezidenčných projektov, ktoré sú charakterovo bližšie prostrediu predmestia, než vidieka. V neposlednom rade sa na uvedenej diferenciácii môžu podieľať aj sociálne a kultúrne preferencie. Vzdialenejšie zázemie Bratislavy môže byť svojím charakterom (vizuálna stránka, kultúrny život, sociálna klíma) prijateľnejšie pre migrantov prichádzajúcich z iných regiónov Slovenska.

V štruktúre migračných tokov medzi zázemím FMR, Bratislavou a jednotlivými krajinami z hľadiska vekovej štruktúry migrantov prevažuje veková skupina 20 – 39-ročných, ktorá tvorí 48 % z celkového objemu prisťahovaných do zázemia Bratislavy (obr. 9). Výrazne sa prejavuje dominancia migračnej atraktivity obcí v zázemí, kam smerujú najväčšie migračné toky, niekoľkonásobne väčšie, ako migrácie v opačnom smere (zo zázemia do Bratislavy, resp. do ostatných krajov Slovenska). Je pritom zaujímavé, že veľkosť migračných tokov je zo všetkých krajov Slovenska približne rovnaká, bez ohľadu na ich vzdialenosť od zázemia Bratislavy. Potvrzuje sa tak už staršie pozorovanie (Bezák 2008), ktoré dokumentuje, že impedančný účinok vzdialenosti (teda že s narastajúcou vzdialenosťou medzi východiskovým a cieľovým regiónom klesá počet migrácií) sa prekonáva vysokou atraktivitou bratislavského regiónu. Z reverzných migračných tokov stojí za zmienku len smer zo zázemia do Bratislavy (13 000 migrácií) a do obcí Trnavského kraja² (9 000 migrácií), avšak v porovnaní s tokmi smerujúcimi do zázemia Bratislavy ide o oveľa nižšie objemy.

² Bez niektorých obcí funkčného mestského regiónu Bratislava, ktoré administratívne patria do Trnavského kraja.

Migráciu do zázemia FMR Bratislava môžeme vnímať aj v širšom kontexte sťahovania v rámci celého Slovenska, predovšetkým v súvislosti s dvoma pólmi populačného rastu a koncentračnými jadrami sídelnej hierarchie Slovenska – Bratislavou a Košicami. V migračnom systéme Slovenska majú Bratislava i Košice dlhodobu osobitnú postavenie, a to nielen z dôvodu, že počtom obyvateľov výrazne prevyšujú ostatné mestá v SR. V 80. rokoch 20. storočia patrili obidve mestá medzi najrýchlejšie rastúce v strednej Európe, a to predovšetkým vďaka intenzívnej (i)migrácii (Jurčová et al. 2003).

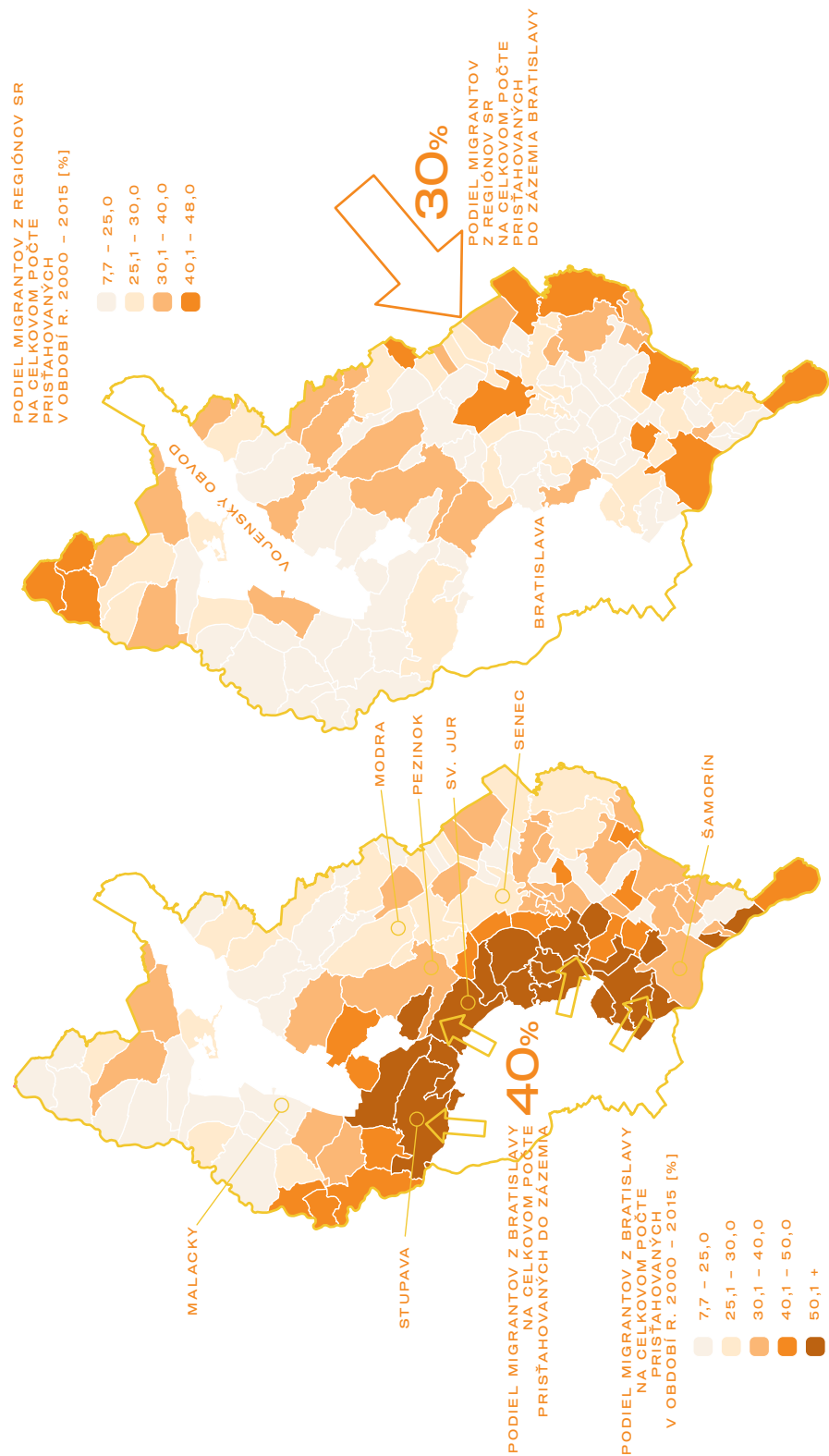
Sledovanie prevažujúcej migračnej atraktivity Bratislavy a Košíc (na základe selektívnej migrácie len do týchto dvoch centier) možno interpretovať aj v historickom kontexte. Rozhranie prevažujúcej migrácie sa v priebehu druhej polovice 20. storočia v priestore Slovenska posúva. (obr. 10). Pred 50. rokmi prechádzala pomyselná deliaca čiara cez Lučenec, Brezno a Poprad (Mariot a Hanzlík 1980), kým v súčasnosti je posunutá oveľa viac na východ. Z priestorového hľadiska je pritom zaujímavé, že severovýchod Slovenska, napriek odlahlosti a vzdialenosti, inklinuje v porovnateľnej miere ku Košiciam, aj k Bratislave. Je možné sa domnievať, že keď sa niekto rozhodne sťahovať z tejto oblasti, uprednostní síce vzdialenejšie, ale ekonomicky silnejšie a dynamickejšie hlavné mesto.

Hoci je uvedené bipolárne delenie Slovenska značne schematizujúce, poukazuje na dôležité, a vo viacerých sociálno-ekonomických analýzach potvrdené posilňovanie významu Bratislavského pólu (pozri napr. Korec 2005 a Rajčáková 2007). Najmä jednosmerná migrácia obyvateľov mladších produktívnych vekových skupín z regiónov Slovenska do regiónu Bratislavy môže mať v dlhodobom horizonte nepriaznivý vplyv na prehlbovanie regionálnych disparít.

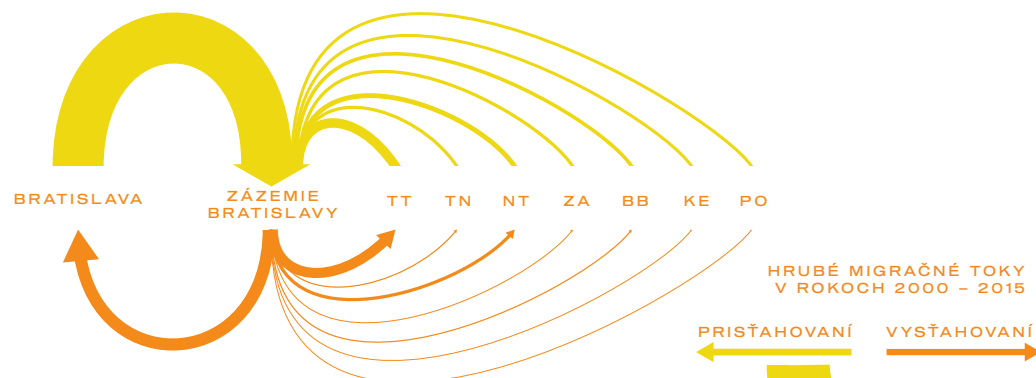
SUBURBANIZÁCIA A METROPOLIZÁCIA BRATISLAVY

Analýza populačných procesov v zázemí Bratislavy jednoznačne dokumentuje, že po roku 1989 sme svedkami najskôr pozvoľného, neskôr akcelerovaného rozvoja suburbanizácie, ktorá sa prejavuje decentralizáciou obyvateľstva z Bratislavy do jej zázemia. Popri procesoch suburbanizácie sme však zaznamenali aj výrazné migračné toky z prakticky celého územia Slovenska smerujúce do zázemia Bratislavy. Výsledkom je nárast populácie v zázemí hlavného mesta o 54 000 obyvateľov (2001 – 2015), na ktorom sa v približne rovnakej miere podieľajú prisťahovalci z hlavného mesta, ako aj z ostatných regiónov Slovenska. Pozorujeme tak súbežný prejav decentralizačných, ako aj koncentračných procesov. Zatiaľ čo vnútroregionálne decentralizačné tendencie môžeme vnímať ako reakciu na zmenu kvalitatívnych parametrov rozvoja v súvislosti s prechodom spoločnosti z industriálneho do postindustriálneho štádia, medziregionálne koncentračné procesy sú pravdepodobne reakciou na dlhodobu nivelizačnú orientáciu krajiny počas obdobia socializmu (Bezák 2006, Čermák et al. 2009). Uvedené procesy z hľadiska objemu migrácie nemajú obdobu v postsocialistickom vývoji Slovenska a predstavujú kľúčovú zmenu v priestorovej distribúcii obyvateľstva, ktorej výsledkom je formovanie centra nadnodálnej mierky – metropolizácia Bratislavy.

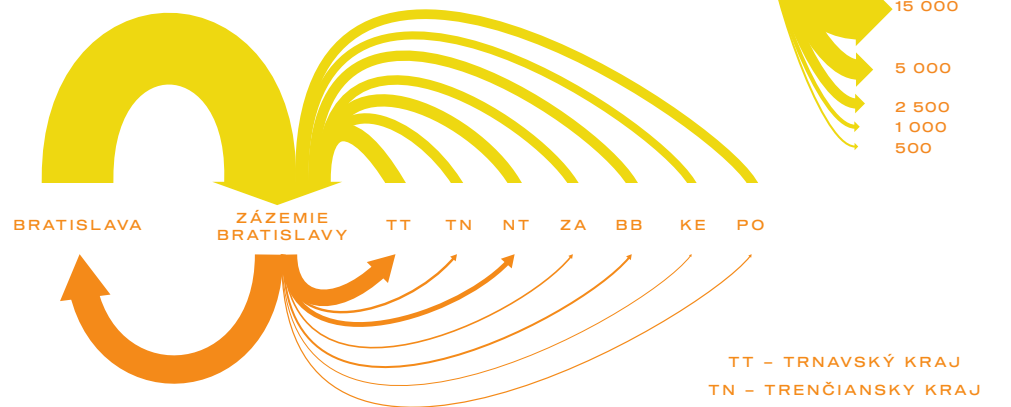
Výsledky analýzy komponentov populačného vývoja potvrdzujú výnimočné postavenie FMR Bratislava v slovenskom regionálnom systéme, ktoré sa nedá vysvetliť len tým, že jeho centrom je najväčšie slovenské mesto, ale aj tým, že ide o hospodársky najviac rozvinutý región v krajine a socio-ekonomické procesy v tomto území o nejaký čas predbiehajú vývoj v ostatných častiach Slovenska. Viaceré z pozorovaných

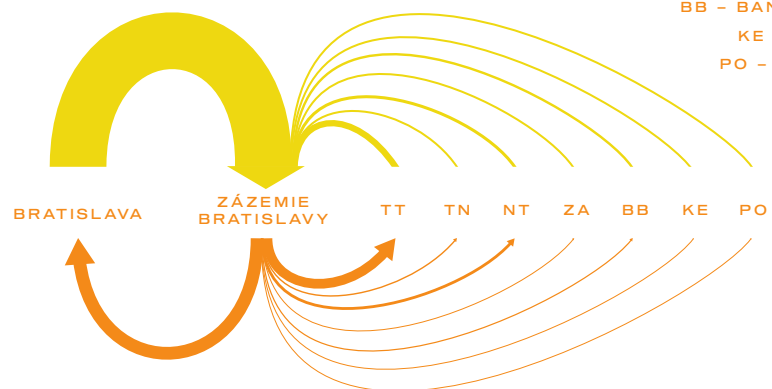
0 – 19

20 – 39

40+

Obr. 9. Hrubé migračné toky podľa vekových skupín medzi zázemím FMR Bratislava, jadrovým mestom a krajmi Slovenska v období rokov 2000 – 2015. Zdroj: ŠÚ SR 2000 – 2015.

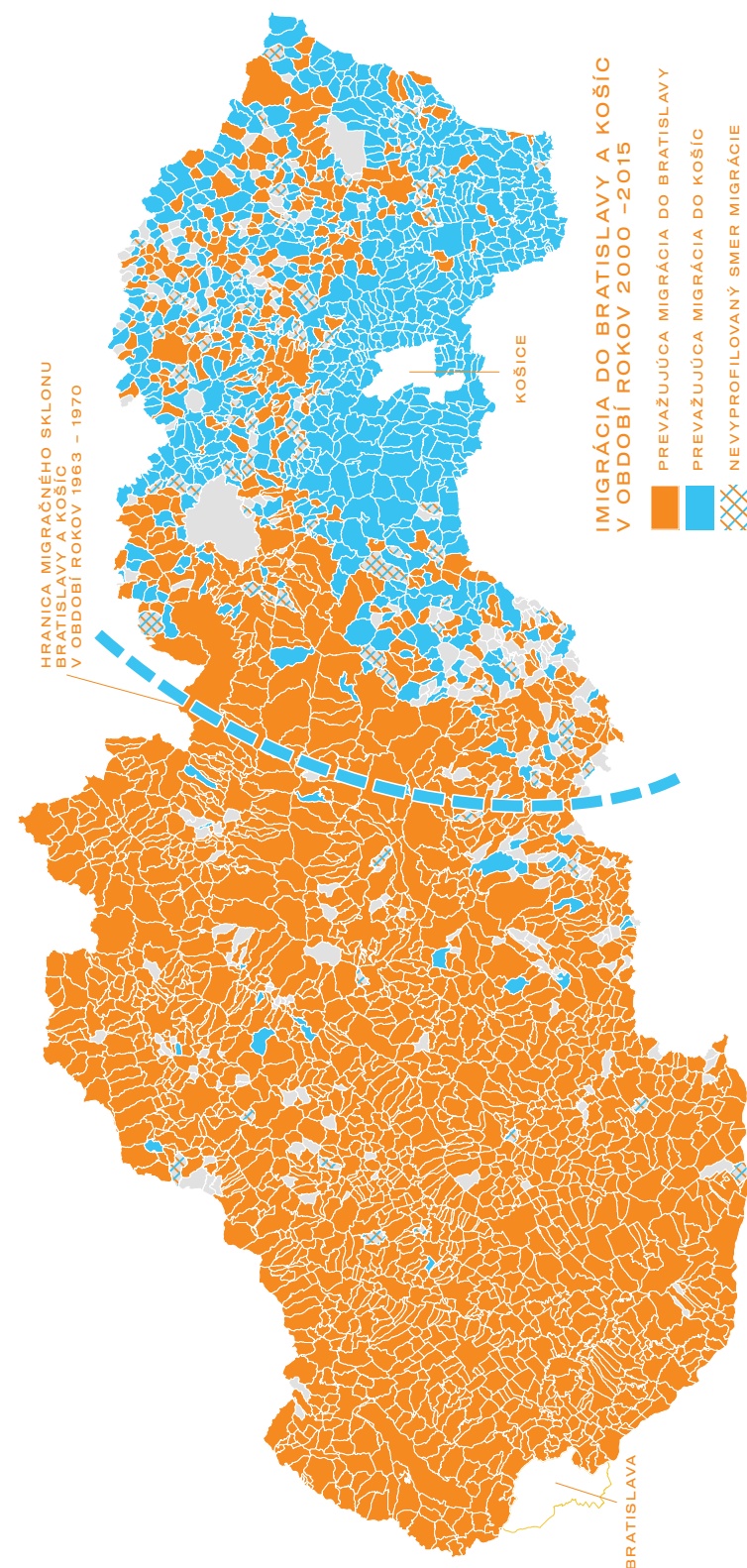
fenoménu majú v podmienkach Slovenska širšiu platnosť – napr. obrat v populačnom vývoji zázemia (cf. Mládek et al. 2009), dominantný podiel čistej migrácie na celkovom prírastku obyvateľstva v zázemí alebo intenzívna migrácia vekových skupín vo veku najintenzívnejšej reprodukcie (20 – 39-ročných) umocňujúca pozitívny vývoj prirodzeného prírastku (najmä po roku 2003). Niektoré pozorované procesy sú špecifické len pre FMR Bratislava – napr. mimoriadny nárast hodnôt pôrodnosti v obciach zázemia FMR spôsobený vo veľkej miere intenzívnou imigráciou mladších produktívnych skupín obyvateľstva, ako aj skutočnosť, že do zázemia sa sťahujú nielen obyvatelia Bratislavy, ale aj ostatných regiónov Slovenska (30 % všetkých prisťahovaných do zázemia), a to predovšetkým do obcí vo vzdialenejších častiach zázemia Bratislavy.

Situáciu v prirodzenom a migračnom vývoji sledovaných obcí zázemia Bratislavy (pôrodnosti, úmrtnosti a sťahovaní) možno celkovo hodnotiť optimisticky aj z toho hľadiska, že v stovkách vidieckych obcí na celom Slovensku zápasia s nedostatkom demografických zdrojov a vysokými úbytkami obyvateľstva. Dlhodobé trendy demografického vývoja charakteristické pre celé obyvateľstvo Slovenska, ako je starnutie populácie, sa prejavujú aj v zázemí FMR Bratislava, avšak vplyvom intenzívnej migrácie sa menia aj ďalšie charakteristiky, akou je napríklad sociálna štruktúra obyvateľstva. Analýza zdrojov migračných tokov do zázemia Bratislavy narúša „tradičnú“ predstavu o dominancii migrantov z Bratislavy, ktorí tvoria „len“ 40 % z celkového počtu prisťahovalcov. Treba však poznamenať, že príchodu mimobratislavských migrantov do zázemia mesta často predchádza ich (dlhoročný) pobyt v Bratislave a dostupnejšie bývanie „za mestom“ je vyhľadávanou alternatívou k bývaniu v bratislavskom podnájme. Štatistika nezachytáva tento dôležitý medzistupeň a prezentuje týchto migrantov ako prisťahovalcov z rôznych regiónov SR, aj keď časť z nich je dlhodobým pobytom v meste sociálne aj kultúrne prakticky obyvateľmi mesta.

Sme si vedomí, že všetky uvedené skutočnosti v tejto kapitole sú založené na údajoch Štatistického úradu SR, ktorých výpovedná hodnota (predovšetkým objemu migračných tokov) je už dlhodobo považovaná v odborných kruhoch za diskutabilnú a má svoje interpretačné mantinely (Šveda a Podolák 2014). Ako naznačujú Šveda, Barlík a Podolák (kapitola 8), v zázemí Bratislavy môže žiť vyše 90 000 neprihlásených rezidentov, ktorí z rozličných dôvodov nemajú trvalý pobyt v mieste svojho faktického bydliska. Uvedené objemy migrácie prezentované v tejto analýze preto nemôžeme brať ako vyčerpávajúci a úplný obraz populačných zmien a prezentované migračné toky smerujúce do zázemia Bratislavy môžeme vnímať ako podhodnotené. Redistribúcia obyvateľstva v metropolitnej (regionálnej) aj v celoštátnej mierke budú pravdepodobne ešte výraznejšie, a tým aj zásadnejšie pre spoločenský a ekonomický rozvoj Slovenska.

LITERATÚRA

- BERG, L. van der DREWETT, R., KLAASEN, L. H., ROSSI, A., VIJVERBERG, C. H. T. (1982). *Urban Europe: a study of growth and decline*. Oxford (Pergamon).
- BEZÁK, A. (2006). Vnútorne migrácie na Slovensku: súčasné trendy a priestorové vzorce. *Geografický časopis*, 58, 1, 15-44.
- BEZÁK, A. (2008). Interregionálne migrácie na Slovensku v rokoch 2004 – 2006. *Geographia Cassoviensis*, 2, 7-12.
- BEZÁK, A. (2014). Funkčné mestské regióny na Slovensku v roku 2001. In Lauko, V. ed. *Regionálne dimenzie Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave), pp. 169-198.

Obr. 10. Migrácia do Bratislavy a Košíc v období rokov 2000 – 2015 a porovnanie hranice migračného sklonu s obdobím rokov 1963 – 1970. Zdroj: Mariot a Hanzlík 1980, ŠÚ SR 2000 – 2015.

BLEHA, B., VAŇO, B., BAČÍK, V. (2014). *Demografický Atlas Slovenskej republiky*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave, Infostat).

ČERMÁK, Z., HAMPL, M., MÜLLER, J. (2009). Současné tendence vývoje obyvateľstva metropolitných areálů v Česku: dochází k významnému obratu? *Geografie*, 114, 37-51.

GAJDOŠ, P. (2009). Globalizačné súvislosti urbánneho vývoja a jeho sociálnopriestorové špecifiká. *Sociológia*, 41, 4, 304-328.

HANUŠIN, J., IRA, V., OŤAHEL, J., PODOLÁK, P. (2015). Identification of historical cultural landscape using the example of selected municipalities in the hinterland of Bratislava. *Geografický časopis*, 67, 1, 3-24.

HIRT, S. (2007). Suburbanizing Sofi a: Characteristics of Post-socialist Peri-urban Change. *Urban Geography*, 28, 755-780.

CHAMPION, T. (2001). Urbanization, suburbanization, counterurbanization and reurbanization. In Paddisin, R. ed. *Handbook of urban studies*. London (SAGE), pp. 144-161.

JURČOVÁ, D. (2010). *Migračné toky v Slovenskej republike*. Bratislava (Infostat, Výskumné demografické centrum) dostupné na: <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/migracnetoky.pdf>

JURČOVÁ, D. a kol (2003). *Populačný vývoj v regiónoch SR 2001*. Bratislava (Infostat), 105 p.

JURČOVÁ, D. a kol. (2004). *Demografická charakteristika obvodov Slovenskej republiky 1996-2003*. Bratislava (Infostat), 113 p.

KOREC, P. (2005). Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989 – 2004. *Geografika*, 42, 1, 57-73.

MADAJOVÁ, M., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2014). Úroveň regionálnych disparít na Slovensku a jej zmena v období rokov 2001-2011. In *Regionálne a priestorové disparity na Slovensku, ich vývoj v ostatnom desaťročí, súčasný stav a konzekvenencie*. Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 127-152.

MARENČÁKOVÁ, J. (2006). Prirodzený pohyb obyvateľstva Slovenska. In Mládek, J., Kusendová, D., Marenčáková, J., Podolák, P., Vaňo, B. eds. *Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave), pp. 27-68.

MARIOT P., HANZLÍK, J. (1980). Imigrácia do Bratislavy a Košíc. In *Atlas Slovenskej Socialistickej Republiky*. Bratislava (Geografický ústav SAV, Slovenský Ústav Geodézie a Kartografie).

MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2010). Socio-economic disparities and migration in Slovakia. *Moravian Geographical Reports*, 18, 2, 36-45.

MLÁDEK, J., BLEHA, B., KÁČEROVÁ, M., MARENČÁKOVÁ, J., PODOLÁK, P. (2009). Population process changes in Slovakia at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries. *Geographia Slovaca*, 26, Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 49-70.

MLÁDEK, J., ČUPELOVÁ, K. (2010). Population processes and structures in the urban and rural spaces of Slovakia. *European Countryside*, 2, 72-93.

NOVOTNÝ, L. (2010). Urbánny vývoj v najväčších slovenských mestských regiónoch. *Geographia Cassoviensis*, 4, 1, 130-134.

NOVOTNÝ, L. (2011a). Regióny najväčších slovenských miest v modeloch urbánneho vývoja. *Suburbanizace. cz.* (elektronický zdroj).

NOVOTNÝ, L. (2011b). Migračné trendy vo funkčnom mestskom regióne Bratislava. *Geografická revue*, 7, 171-191.

NOVOTNÝ, L. (2016). Urban Development and Migration Processes in the Urban Region of Bratislava from the Post-Socialist Transformation until the Global Economic Crisis. *Urban Geography*, 37, 7, 1009-1029.

NOVOTNÝ, L., PREGI, L. (2019). Región len pre mladých a vzdelaných? Selektívna migrácia vo funkčnom mestskom regióne Bratislava podľa veku a vzdelania. In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 134-159.

NOVOTNÝ, L., VIGAŠOVÁ, D. (2010). Migračné trendy vo funkčných mestských regiónoch Bratislava a Banská Bystrica. *Slovenská štatistika a demografia*, 20, 3, 125-146.

NUISSL, H., RINK, D. (2005). The 'production' of urban sprawl in eastern Germany as a phenomenon of post-socialist transformation. *Cities*, 22, 2, 123-134.

OUŘEDNÍČEK, M. (2002). Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu. In Sýkora, L. ed. *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha (Ústav pro ekopolitiku, o.p.s), pp. 39-54.

OUŘEDNÍČEK, M. (2007). Differential suburban development in the Prague urban region. *Geografiska Annaler, Human Geography*, 89B 2, 111-125.

PODOLÁK, P. (2006a). Priestorový pohyb obyvateľstva - Vnútoraná migrácia. In Mládek, J., Kusendová, D., Marenčáková, J., Podolák, P., Vaňo, B. eds. *Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave), pp. 69-78.

PODOLÁK, P. (2006b). Migračné väzby mesta Bratislava a jeho zázemia v rokoch 1986-1988. *Atlas obyvateľstva Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave).

PODOLÁK, P. (2007). Geografické aspekty suburbanizácie a priestorový pohyb obyvateľstva. *Životné prostredie*, 41, 298-302.

PODOLÁK, P. (2010). Kultúrna krajina Podmalokarpatského regiónu v kontexte sídelno-populačných zmien. *Acta Environmentalica Universitatis Comenianae*, 18, 2, 112-120.

RAJČÁKOVÁ, E. (2007). Súhrnná charakteristika ekonomickej a sociálnej úrovne regiónov SR v období rokov 1990-2001. In Faltan, L., Štrbavá, L. eds. *Regionálna diferenciácia, regionálny rozvoj v Slovenskej republike v kontexte integračných dosahov*. Bratislava (Sociologický ústav SAV), pp. 220-266.

SLAVÍK, V., GRÁC, R., KLOBUČNÍK, M., KOHÚTOVÁ, K. (2011). Development of suburbanization of Slovakia on the example of the Bratislava region. In Marszał, T., ed. *Urban regions as engines of development*. Warsaw (Polish Academy of Science, Committee for Spatial Economy and regional Planning), pp. 35-58.

STANILOV, K., SÝKORA, S. (2014). Confronting suburbanization: *Urban Decentralization in Post-socialist Central and Eastern Europe*. Chichester (Wiley-Blackwell).

SZELÉNYI, I. (1996). Cities under socialism – and after. In Andrusz, G., Harloe, M., Szelényi, I. eds. *Cities after Socialism*. Oxford (Blackwell), pp. 286–317.

ŠPROCHA, B. a kol. (2016). *Demografický obraz najväčších miest Slovenska*. Bratislava (Infostat). dostupné na: <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/mesta.pdf>

ŠVEDA, M., MADAJOVÁ, M., PODOLÁK, P. (2016). Behind the Differentiation of Suburban Development in the Hinterland of Bratislava, Slovakia. *Czech Sociological Review*, 52, 6, 893-925.

ŠVEDA, M., PODOLÁK, P. (2014). Fenomén neúplnej evidencie migrácie v suburbánnej zóne (na príklade zázemia Bratislavy). *Geografický časopis*, 66, 2, 115-132.

ŠVEDA, M., BARLÍK, P., PODOLÁK, P. (2019). Koľko ľudí býva v zázemí Bratislavy? Odhad populačnej veľkosti obcí v zázemí Bratislavy s využitím lokalizačných údajov mobilnej siete. In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 184-205.

TAMMARU, T. (2001). Suburban Growth and Suburbanisation under Central Planning: The Case of Soviet Estonia. *Urban Studies*, 38, 1341-1357.

ZUBRICZKÝ, G. (2010). Suburbanizácia Bratislavy. In Hardi, T., Lados, M., Tóth, K. eds. *Slovensko-maďarská aglomerácia v okolí Bratislava*. Győr-Šamorín (Stredisko regionálnych výskumov Maďarskej akadémie vied, Fórum inštitút pre výskum menšín), pp. 50- 75.

ZDROJE ÚDAJOV

FŠÚ (1978). Retrospektívni lexikon obcí ČSSR 1850 – 1970. Praha, II, 2.

ŠÚ SR (2016). Anonymizované mikroúdaje o vnútornom sťahovaní v SR (2000 – 2015). Bratislava (Štatistický úrad SR).

ŠÚ SR (1997 – 2016) Bilancia pohybu obyvateľstva Slovenskej republiky 1997 – 2016. Bratislava (Štatistický úrad SR).

ŠÚ SR (2003). Historický lexikón obcí SR 1970-2001. Bratislava (Štatistický úrad SR).

POĎAKOVANIE

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0462 a grantovou agentúrou VEGA v rámci projektu č. 2/0009/18.

Kapitola 6

REGIÓN LEN PRE MLADÝCH A VZDELANÝCH?

REGIÓN LEN PRE MLADÝCH A VZDELANÝCH?

Selektívna migrácia vo funkčnom mestskom regióne Bratislava podľa veku a vzdelania

Po kulminácii pôrodnosti v 70. rokoch minulého storočia začala intenzita prirodzenej reprodukcie obyvateľstva na Slovensku postupne klesať. Okolnosti postsocialistickej transformácie v 90. rokoch tento trend ešte akcelerovali, no po roku 2000 dochádza k stabilizácii prirodzenej reprodukcie na úrovni veľmi nízkeho prirodzeného prírastku alebo aj úbytku obyvateľstva (Mládek 2008). V tomto období zároveň dochádza k zásadnej zmene priestorových vzorcov migrácie, a po istom útlme aj k vzrastu jej intenzity¹ a efektívnosti² (cf. Bezák 2006, Šprocha 2011 a Novotný 2016). Po roku 2000 sa tak migrácia stala javom, cez ktorý začali geografi na Slovensku i v okolitých postsocialistických krajinách (cf. Novotný 2016) skúmať urbánny vývoj, teda vývoj procesov zmien rozmiestnenia obyvateľstva v urbánných regiónoch a medzi nimi.

Uvedené štúdie pristupujú k migrácii ako k vnútorne rovnorodému javu. To umožňuje zachytiť všeobecné vzorce migračných procesov, čo je pre pochopenie zmien priestorového rozmiestnenia obyvateľstva veľmi dôležité. Oveľa menej pozornosti sa však venuje selektívnemu charakteru migrácie podľa rôznych kategórií obyvateľstva, a to aj napriek tomu, že tieto kategórie sa vyznačujú odlišnými migračnými preferenciami. Viaceré prípadové štúdie poukazujú na to, že črtami, ktoré tieto preferencie ovplyvňujú najviac, sú vek, vzdelanie, sociálny status a v určitých prípadoch aj národnosť, resp. etnicita (cf. Kok a Kovács 1999, Kontuly a Tammaru 2006, Ouředníček 2007, Sýkora 2009, Novotný a Pregi 2017). Podrobnejšie sa selektívnej migrácii venuje len okrajová pozornosť, a to najmä v dôsledku absencie, resp. problematickej dostupnosti spoľahlivých štatistických údajov. Selektívny charakter migrácie pritom môže mať rozhodujúci vplyv na vývoj demografického potenciálu jednotlivých regiónov.

Na Slovensku sa pri štúdiu urbánneho vývoja najviac pozornosti venuje regiónu Bratislavy, keďže práve v ňom prebiehajú procesy späté s urbánnym vývojom najintenzívnejšie (cf. Šveda a Vigašová 2010, Šveda 2014 a Novotný 2016). Všeobecným obrazom vývoja v tomto regióne je suburbanizácia chápaná v širšom zmysle slova, čo potvrdzujú aj výsledky prezentované v jednotlivých kapitolách tejto publikácie. V našej štúdiu sa však čiastočne odkloníme od širokého chápania pojmu suburbanizácia (pozri Šuška a Šveda 2019, kapitola 1) a budeme ním označovať jedno zo štádií urbánneho vývoja. Dôvodom je snaha o zrozumiteľné zhodnotenie migračných procesov pri zachovaní terminológie zaužívanej vo výskume urbánneho vývoja.

1 Intenzita migrácie predstavuje podiel migrujúcich z celkového počtu obyvateľov.

2 Efektívnosť migrácie predstavuje podiel migračného salda a objemu migrácie. Čím je hodnota migračnej efektívnosti bližšia k 100 %, tým väčší podiel z migračného obratu predstavujú prisťahovaní. Hodnoty blízke nule indikujú vyrovnaný pomer prisťahovaných a vystahovaných, záporné hodnoty indikujú dominanciu vystahovaných.

Cieľom tejto kapitoly je zhodnotiť selektívnu migráciu podľa veku a vzdelania vo funkčnom mestskom regióne Bratislava v hraniciach, v akých ho vyčlenil Bezák (2014) na základe dochádzky do zamestnania v roku 2001. Na vek aj najvyššie dosiahnuté vzdelanie pritom nazeráme ako na populačné charakteristiky, ktoré rozhodujúcou mierou prispievajú k formovaniu ľudského kapitálu (cf. Becker 1975 a Lange a Topel 2006).

MIGRÁCIA A URBÁNNY VÝVOJ

Pojem urbanizácia je známy, avšak veľmi nejednotne chápaný. Ako uvádza Champion (2001), niektorí autori vnímajú urbanizáciu vo fyzickom zmysle, teda ako rozširujúce sa územie v rámci geografického priestoru, ktoré nadobúda mestské využitie. Iní zase urbanizáciu chápu ako spoločenský proces osvojovania si postojov a vzorcov správania sa typického pre mestskú spoločnosť ľuďmi bez ohľadu na miesto ich bydliska. Dokonca aj v geografii obyvateľstva, kde sa pojem urbanizácia vzťahuje k typu obce, v ktorej ľudia žijú, existuje viacero interpretácií tohto termínu. Na urbanizáciu je možné pozeráť ako na nepretržitý proces vývoja miest alebo ako na proces ich rastu, ktorý prebieha v istých obdobiach. Champion (2001) ďalej uvádza, že pridaním rôznych predpôň k slovu urbanizácia (sub-, kontra-, dez-, re-) vznikol stav, kedy je z lingvistickej stránky vhodné celkový nepretržitý proces vývoja miest, resp. mestských regiónov označiť ako urbánny vývoj (*urban development* – Klaassen a Scimemi 1981) a urbanizáciu chápať ako prvú fázu tohto vývoja, teda fázu rastu miest. Ukazovateľ vyjadrujúci podiel obyvateľstva žijúceho v mestách z celkového počtu obyvateľov navrhuje označiť pojmom miera (úroveň) urbanizácie (*level of urbanization*).

Ak teda urbanizáciu vnímame v súlade s Championom (2001) ako iníciaľné štádium urbánneho vývoja regiónu, môžeme ho v zmysle *modelu štádií urbánneho vývoja* Klaassena a Scimemiho (1981) definovať ako stav, kedy región ako celok populačne rastie, pričom výraznejšie prírastky zaznamenáva jadro (teda centrálné mesto), zatiaľ čo obvod (zázemie mesta) môže vykazovať miernejšie prírastky či dokonca úbytky. Ďalším štádiom je *suburbanizácia*, ktorú taktiež charakterizuje populačný rast regiónu ako celku, no výraznejšie prírastky zaznamenáva obvod, kým v jadre môže dochádzať aj k úbytkom. V štádiu *dezurbanizácie* dochádza k úbytku obyvateľstva regiónu. Hoci obvod môže vykazovať prírastky, tie nedokážu kompenzovať úbytky jadra. *Reurbanizácia* sa taktiež vyznačuje populačným úbytkom regiónu, výraznejšie úbytky však zaznamenáva obvod, jadro môže vykazovať aj prírastky obyvateľstva.

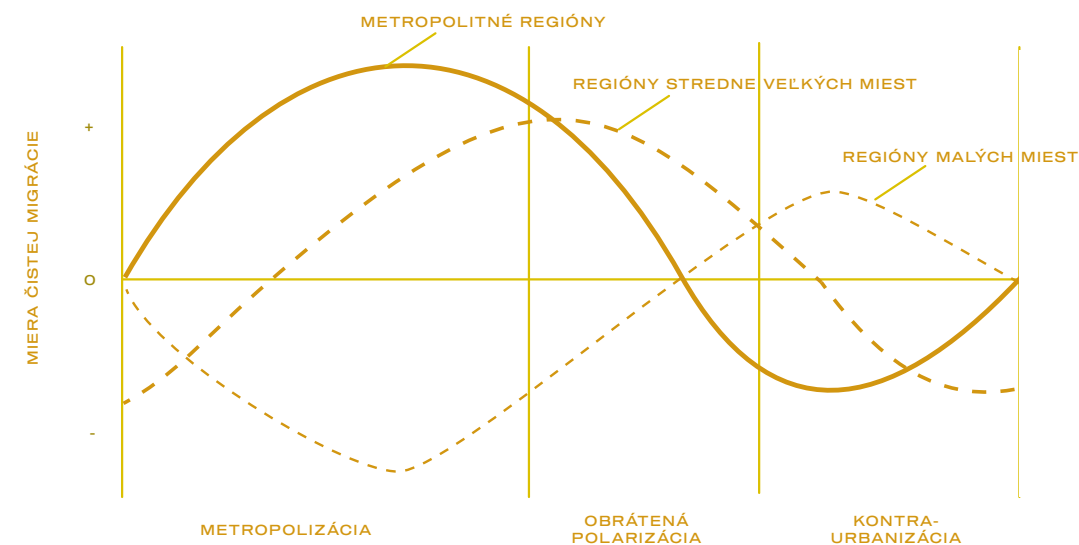
Samotný model štádií urbánneho vývoja získal v geografii, urbanizme, ekonómii či politických vedách značnú popularitu, no zároveň sa stal aj terčom kritiky (cf. Novotný 2016). Kritika modelu však nespochybňuje jeho význam ako nástroja na klasifikáciu regiónov podľa štádií urbánneho vývoja. Časť kritiky smeruje aj k nejednoznačnej definícii samotných štádií a s ňou súvisiacimi problémami pri zaraďovaní klasifikácii regiónov podľa štádií modelu (cf. Sýkora a Posová 2011). Z tohto dôvodu v tejto kapitole vychádzame z definície štádií pomocou kombinácie medziregionálnych a vnútroregionálnych migračných procesov (tab. 1).

Táto definícia zároveň terminologicky jednoznačne rozlišuje medzi vnútroregionálnymi a medziregionálnymi procesmi urbánneho vývoja. V súlade s Berrym, Kasardom a Johnom (1977, s. 180) či Grzeszczakom (1996, s. 11) označujeme zoskupovanie obyvateľstva do určitého regiónu na úkor iných regiónov pojmom koncentrácia, ktorej opakom je dekoncentrácia. Zoskupovanie obyvateľstva v rámci regiónu do jeho jadra nazývame centralizácia a jej protikladom je decentralizácia.

Tab. 1. Štádia urbánneho vývoja definované procesmi redistribúcie obyvateľstva

vnútroregionálny proces		medziregionálny proces		štádium urbánneho vývoja
centralizácia	+	koncentrácia	=	urbanizácia
decentralizácia	+	koncentrácia	=	suburbanizácia
decentralizácia	+	dekoncentrácia	=	dezurbanizácia
centralizácia	+	dekoncentrácia	=	reurbanizácia

Zdroj: Novotný (2016), upravené

Obr. 1. Model diferenciálnej urbanizácie v čase; upravené podľa Geyera a Kontulyjho (1993, s. 165)

Kým na urbánny vývoj v rámci jednotlivých regiónov nazeráme cez štádiá urbánneho vývoja, vo výskume celých regionálnych systémov, teda urbánneho vývoja v medziregionálnej mierke, sa etabloval *model diferenciálnej urbanizácie*, ktorého teoretické základy rozpracovali Geyer a Kontuly (1993). Jeho testovanie na príklade mnohých rozvojových i rozvinutých krajín preukázalo, že pokiaľ krajinu neovplyvnia výrazné externé faktory (prírodné katastrofy, ekonomické krízy či zásadné politické zmeny), jej regionálny systém má tendenciu presúvať sa z fázy *urbanizácie* (v záujme terminologickej jednoznačnosti ju v tejto kapitole označujeme pojmom *metropolizácia*) cez *obrátenu polarizáciu* až do fázy *kontraurbanizácie* (cf. Kontuly a Geyer 2003). Metropolizácia je iniciálnou fázou urbánneho vývoja regionálneho systému. Je to stav, kedy najvyššiu mieru čistej migrácie zaznamenáva metropolitný región (región najväčšieho mesta v krajine), prípadne viacero metropolitných regiónov, ak v krajine nie je jediná jednoznačne dominujúca metropola. Jej opakom je fáza *kontraurbanizácie*. Vo fáze obrátenej polarizácie (*polarisation reversal*) dosahuje najvyššiu mieru rastu kategória regiónov stredne veľkých miest (obr. 1).

Samotnému hodnoteniu urbánneho vývoja regiónu Bratislavy pomocou migrácie sa priamo alebo nepriamo venovalo viacero autorov. Z prác Tótha a Švedu (2014), Novotného (2016), Novotného a Pregiho (2016b, 2017), Švedu, Madajovej a Podoláka (2016) a ďalších vyplýva, že tento región dlhodobo zaznamenáva súčasne intenzívnu koncentráciu a decentralizáciu obyvateľstva, pričom aj v rámci samotného zázemia možno pozorovať diferencovanosť decentralizačných procesov.

Champion (1998) upozorňuje, že migrácia obyvateľstva sa stáva čoraz selektívnejšou vo vzťahu k veku a najvyššiemu dosiahnutému vzdelaniu migranta, či už v medziregionálnej alebo vnútroregionálnej mierke. Migrant je zvyčajne mladší a dosahuje vyššie vzdelanie, čo na Slovensku potvrdzuje i Šprocha (2011). Zrejme najkomplexnejší výskum vzťahu medzi migráciou v kontexte procesov urbánneho vývoja a vzdelanostnou, resp. vekovou štruktúrou migrantov, a to nielen v rámci postsocialistických krajín, realizovali Kontuly a Tammaru (2006) v Estónsku, a následne Tammaru a Leetmaa (2007) s dôrazom na vzdelanosť migrantov v metropolitnom regióne Tallinnu. Tieto štúdie hodnotia migračné procesy jednotlivých kategórií obyvateľstva podľa vybraných atribútov vrátane veku a najvyššieho dosiahnutého vzdelania za obdobie 1990 – 2000, pričom prvá spomínaná hodnotí najmä medziregionálne a druhá vnútroregionálne migrácie. Z pohľadu zamerania tejto kapitoly možno za najvýznamnejšie zistenia považovať, že do metropolitného regiónu Tallinnu sa najviac koncentrujú migranti s najvyšším, vysokoškolským stupňom vzdelania a vo vekovej kategórii 15 – 29 rokov, v menšej miere aj v kategórii 30 – 49 rokov. Kategórie obyvateľstva s nižšou úrovňou vzdelania majú skôr tendenciu sa dekoncentrovať, avšak ich celkový vplyv na medziregionálnu redistribúciu obyvateľstva je v porovnaní s absolventmi vysokých škôl oveľa menší. V rámci regiónov bola zaznamenaná decentralizácia vo všetkých sledovaných kategóriách migrantov, najmenej intenzívna však bola u obyvateľov vo veku 65 a viac rokov. Tieto poznatky zároveň v základných črtách korešpondujú so zisteniami ďalších autorov, ktorých výskum s touto problematikou súvisel aspoň okrajovo (Ouředníček, 2007, Bērziņš a Krišjāne, 2008, Sýkora, 2009, Marcińczak et al., 2013, Kurek et al., 2014, Novotný, 2014 a Novotný a Pregi 2016a).

PRIESTOROVÝ RÁMEC, DÁTA A METÓDY

Drewett a Rossi (1981) konštatujú, že na pozorovanie niektorých lokálnych javov môžu byť administratívne jednotky vhodnou priestorovou sústavou, avšak pre výskum procesov v urbánnych, resp. sídelných systémoch sú spravidla obmedzujúce. Pri výskume urbánneho vývoja preto navrhujú využívať funkčné mestské regióny.

Na Slovensku je metodológia vyčleňovania funkčných mestských regiónov (ďalej FMR) dobre rozpracovaná najmä vďaka štúdiám A. Bezáka (1990, 2000 a 2014). Základnými atribútmi regionálnych systémov, ktoré vyčlenil na základe metodológie CURDS, je vnútorná koherentnosť a relatívna vonkajšia uzavretosť vzhľadom na dennú dochádzku za prácou. Vďaka týmto vlastnostiam možno sieť FMR považovať za vhodný priestorový rámec pre výskum urbánneho vývoja pomocou migrácie. Je totiž oveľa pravdepodobnejšie, že pri zachovaní miesta práce sa zmena miesta bydliska uskutoční v rámci regiónu, ako cez jeho hranicu. Rozhodujúca časť medziregionálnych migrácií je teda spojená so zmenou miesta práce, resp. s pracovnými ambíciami migranta, zatiaľ čo vnútroregionálne migrácie sú prevažne motivované snahou bývať v kvalitnejšom životnom prostredí, vo väčšej domácnosti či väčšom súkromí. Tieto motívy sa spájajú najmä so zmenou rodinného stavu či sociálneho statusu jednotlivca (Bezák, 2000). Na základe toho možno predpokladať určité odlišnosti aj v štruktúre migrantov sťahujúcich sa v rámci regiónov a medzi regiónmi.

V tomto príspevku sa zameriavame na FMR Bratislava v hraniciach, v ktorých ich delimitoval Bezák (2014) na základe údajov zo sčítania obyvateľstva z roku 2001. Funkčnú regionalizáciu na základe dochádzkových väzieb vykonali aj Halás et al. (2014). Napriek metodologickým odlišnostiam možno konštatovať, že hranice nimi vyčleneného bratislavského funkčného dochádzkového regiónu nevykazujú výraznejšie odchýlky od kompaktného urbánneho jadra sú priestorovo oddelené, a to Záhorská Bystrica, Vajnory, Jarovce, Rusovce, Čunovo, Devín a Devínska Nová Ves. Ostatné mestské časti Bratislavy tvoria kompaktné urbánne jadro. Obvod FMR Bratislava tak tvorí 118 obcí (vrátane mestských častí). Jednou z nich je Vojenský obvod Záhorie. Hodnoty za toto územie zahŕňame do hodnotenia za región ako celok, avšak na úrovni obcí ho z analýzy vynechávame, keďže migračné trendy v tomto území sú výrazne podmienené jeho špecifickým statusom.

Výskum predstavený v tejto kapitole je založený na štyroch rôznych súboroch štatistických dát. Kľúčovým z hľadiska údajov o štruktúre migrantov sú anonymizované mikrodáta o jednotlivých migráciách, ktoré na vedecké účely poskytol štatistický úrad SR (ŠÚ SR 2017). Tieto dáta obsahujú údaj o obci pôvodného i nového trvalého pobytu, ako aj informáciu o veku a najvyššom dosiahnutom vzdelaní migrantov v kategóriách bez vzdelania, základné, stredné bez maturity (vrátane vyučenia), stredné s maturitou a vysokoškolské. V zmysle metodiky ŠÚ SR databáza poskytuje len údaje o vnútroštátnych migráciách, pri ktorých došlo k oficiálnej zmene trvalého pobytu migranta, pričom tieto údaje nemusia plne reflektovať reálne zmeny miesta bývania jednotlivcov (cf. Šveda a Podolák, 2014). Výhodou uvedených dát je, že poskytujú informácie o migrantoch každoročne, vďaka čomu možno pozorovať vývoj aj počas medzicenzových období. Anonymizované údaje sú dostupné za obdobie rokov 1996 – 2016, čím je zároveň časovo determinované

obdobie výskumu. Toto obdobie je dostatočne dlhé na zachytenie kľúčových vývojových trendov v rôznych transformačných a post-transformačných fázach.

Údaje o strednom stave obyvateľstva sme čerpali z Bilancie pohybu obyvateľstva na úrovni obcí (ŠÚ SR, 1996 – 2016) a dáta o vekovej štruktúre obyvateľstva za každý rok z databázy Datacube (ŠÚ SR 2018). Údaje o vzdelanostnej štruktúre trvalo bývajúcего obyvateľstva však ŠÚ SR nezisťuje každoročne, preto sme čerpali z výsledkov cenzov z rokov 2001 a 2011 (ŠÚ SR 2001, 2011) a na základe nich spravili odhad pre ostatné roky³. Všetky uvedené údaje boli získané na úrovni jednotlivých obcí a po harmonizácii boli agregované aj do úrovne FMR Bratislava ako celku a samostatne aj jeho jadra a obvodu.

Keďže kategórie najvyššieho dosiahnutého vzdelania zaznamenané v anonymizovaných údajoch o jednotlivých migráciách a výsledkoch oboch cenzov sa v detailoch líšia, dáta z oboch databáz sme harmonizovali pomocou agregácie do štyroch väčších kategórií, v rámci ktorých by sa medzi jednotlivými zdrojmi nemali vyskytovať štatisticky významné odchýlky.

Ako osobitnú kategóriu sme vyčlenili obyvateľstvo do 24 rokov bez ohľadu na vzdelanie migranta. Vek 24 rokov bol prijatý ako vek ukončenia II. stupňa štandardného vysokoškolského štúdia, a teda je možné predpokladať, že štatisticky významná časť migrantov v tomto veku je v procese vzdelávania. V súvislosti s tým tiež možno predpokladať, že u značnej časti týchto migrantov ide o sťahovanie spolu s rodičmi, keďže zmena pobytu v súvislosti s odchodom na štúdium sa u nás ako migrácia neevduje, pretože pri nej spravidla nedochádza k zmene trvalého pobytu.

Ostatné kategórie teda zahŕňajú len migrantov, ktorí majú 25 a viac rokov. Do kategórie s najvyšším dosiahnutým vzdelaním základným sme zahrnuli aj učňovské (bez maturity) a stredné odborné (bez maturity). Túto kategóriu v ďalšom texte budeme skrátene označovať aj ako obyvateľstvo so základným alebo primárnym vzdelaním. Do kategórie stredné s maturitou sme zaradili úplné stredné učňovské (s maturitou), úplné stredné odborné (s maturitou), úplné stredné všeobecné a vyššie, teda všetky kategórie, v ktorých jednotlivci ukončili vzdelanie maturitnou skúškou, avšak neukončili ani najnižší stupeň vysokoškolského vzdelania. Túto kategóriu v ďalšom texte budeme skrátene označovať aj ako obyvateľstvo so stredným alebo sekundárnym vzdelaním. Do kategórie s vysokoškolským vzdelaním sme zaradili obyvateľstvo so všetkými stupňami vysokoškolského vzdelania vrátane bakalárskeho. Túto kategóriu označujeme aj ako obyvateľstvo s vysokoškolským alebo terciárnym vzdelaním.

Podľa veku sme vyčlenili kategórie 0 – 4, 15 – 24, 25 – 34, 35 – 44, 45 – 64, 65 a viac. Ich rozsah je rámcovo daný vzťahom k ľudskému kapitálu, ekonomickej aktivite, resp. dopytom na trhu práce a perspektívou prínosu pre miestny a regionálny trh práce.

Na zhodnotenie trendov selektívnej migrácie podľa vzdelania sme využili tri základné ukazovatele. *Prispôbená miera čistej migrácie* udáva podiel počtu migrantov vybranej kategórie podľa vzdelania alebo

³ Údaje pre roky 2002 – 2010 sme určili jednoduchou lineárnou interpoláciou a pre roky 1996 – 2000 a 2012 – 2016 extrapoláciou. Hoci takto odhadnuté údaje nemusia úplne zodpovedať realite, domnievame sa, že ich presnosť je dostačujúca v zmysle zamedzenia vplyvu meniacej sa veľkosti exponovaných populácií (meniaca sa štruktúra obyvateľstva podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania) na celkový charakter identifikovaných trendov.

veku a stredného stavu obyvateľstva v rámci danej územnej jednotky za určitý rok. Tento ukazovateľ teda indikuje vplyv migrácie jednotlivých kategórií na zmeny štruktúry obyvateľstva v sledovanom území.

Špecifická miera selektívnej migrácie udáva podiel počtu migrantov určitej kategórie podľa vzdelania alebo veku k strednému stavu obyvateľstva v danej kategórii, čím indikuje vplyv migrácie na vývoj jednotlivých kategórií v rámci skúmaných územných jednotiek, a nepriamo tým poukazuje aj na migračnú atraktivnosť týchto jednotiek pre jednotlivé kategórie obyvateľstva podľa vzdelania a veku. Oba indikátory⁴ sa tak odlišujú v hodnotách menovateľa, teda v populácii, ku ktorej sa počet migrantov danej kategórie vzťahuje.

Na komplexné hodnotenie priestorových aspektov selektívnej migrácie sme využili *hrubú mieru selektívnej migrácie*. Pre výpočet tohto ukazovateľa sme jednotlivým kategóriám priradili koeficienty (tab. 2), ktorými sme prenásobili migračné saldo v danej kategórii. Hodnoty koeficientov sme navrhli tak, aby reflektovali ich význam z pohľadu ľudského kapitálu, teda dopyt po jednotlivých kategóriách na trhu práce, resp. mieru ich dlhodobej nezamestnanosti či potenciál ich ďalšieho ekonomického prínosu pre región (cf. Hidas et al. 2016). Z uvedeného vyplýva, že aj hodnota miery selektívnej migrácie môže nadobudnúť kladnú hodnotu aj napriek zápornej hodnote miery čistej migrácie, a teda že migračný úbytok nemusí automaticky znamenať zhoršenie ľudského kapitálu, rovnako ako migračný prírastok jeho zlepšenie.

Tab. 2. Hodnoty koeficientov pridelené populačným kategóriám pre výpočet hrubej miery selektívnej migrácie

Najvyššie dosiahnuté vzdelanie					
do 24 rokov	primárne	sekundárne	terciárne		
0	-1	1	2		
Vek					
0 – 14	15 – 24	25 – 34	35 – 44	45 – 64	65+
1	2	3	2	1,5	-1

SELEKTÍVNA MIGRÁCIA PODĽA VEKU A VZDELANIA

Koncentrácia a decentralizácia obyvateľstva sú v urbánnom vývoji FMR Bratislava dominantné procesy, ktoré ho z hľadiska modelu štádií urbánneho vývoja zaraďujú do štádia suburbanizácie (tab. 3) a zároveň indikujú, že regionálny systém Slovenska sa nachádza vo fáze metropolizácie (cf. Podolák a Šveda 2019, kapitola 5). Možno tiež konštatovať, že od polovice 90. rokov 20. storočia intenzita decentralizácie aj koncentrácie s určitými výkyvmi rastie, čím sa pozícia regiónu i regionálneho systému v štádiu suburbanizácie a fáze metropolizácie upevňuje (Novotný 2016). Tieto hlavné črty urbánneho vývoja platné pri migrácii ako vnútorne homogénneho javu však neplatia univerzálne pre všetky kategórie migrantov.

⁴ V grafickej interpretácii boli s cieľom eliminácie vplyvu krátkodobých výkyvov na celkový obraz vývojových trendov nahradené hodnoty za jednotlivé roky hodnotami trojročných vážených (veľkosťou exponovanej populácie) aritmetických priemerov (napr. hodnota uvedená za rok 2015 predstavuje priemer za obdobie 2014 – 2016).

Za 21 rokov (1996 – 2016) získal FMR Bratislava vďaka štatisticky evidovanej migrácii takmer 55 000 obyvateľov. Z toho viac ako 42 000 malo v čase zmeny trvalého bydliska 25 – 34 rokov (obr. 2). Z regiónu sa síce odsťahovalo takmer 82 000 migrantov v tomto veku, avšak vyše 124 000 sa ich prisťahovalo. Druhý najväčší prírastok spomedzi vekových kategórií región zaznamenal u 35 – 44-ročných migrantov, a to vyše 6 000. V kategórii 15 – 24-ročných bol prírastok necelých 6 000 obyvateľov, a to aj napriek pomerne malému migračnému obratu. Kladnú migračnú bilanciu má aj kategória obyvateľov do 15 rokov, pričom tu možno v najväčšej miere predpokladať, že ide o sťahovanie detí spolu s rodičmi. Naopak, v kategóriách 45 a viac rokov región stratil úhrnom vyše 4 000 obyvateľov.

Zároveň je možné pozorovať, že kým ešte v polovici 90. rokov minulého storočia nebola medzi bilanciou jednotlivých kategórií veľká diferenciácia, v priebehu sledovaného obdobia zaznamenali dynamický nárast najmä prírastky vekovej kategórie 25 – 34 ročných. V tejto kategórii teda možno hovoriť o koncentrácii obyvateľstva so zreteľne rastúcou intenzitou počas celého sledovaného obdobia. Od roku 2005 prebieha koncentrácia aj vo všetkých ostatných kategóriách do 44 rokov, avšak jej intenzita je rádovo nižšia a viaceré z týchto kategórií sa pred rokom 2005 z regiónu dekoncentrovali. Približne od roku 2005 sa tiež zmierňuje dekoncentrácia v kategórii 45 – 64 rokov a ku koncu sledovaného obdobia sa mení na koncentráciu, avšak s takou nízkou intenzitou, že je nateraz predčasné hodnotiť, či ide o zvrät v dlhodobom vývoji alebo skôr o krátkodobú odchýlku.

Okolo roku 2010 začína migračný prírastok vykazovať aj jadro regiónu. Dovtedy však zaznamenávalo migračný úbytok, a tak za celé sledované obdobie migráciou stratilo takmer 9 000 obyvateľov. Na tom sa najväčšmi podieľala kategória migrantov vo veku 45 – 64 rokov, pričom táto kategória počas takmer celého sledovaného obdobia zaznamenávala aj najväčšiu mieru úbytku. Úbytok však zaznamenali všetky kategórie nad 35 rokov, ako aj kategória migrantov do 14 rokov. Príznačné je, že tieto kategórie zaznamenávali zápornú migračnú bilanciu každý rok počas celého sledovaného obdobia. Kategória 15 – 24-ročných zaznamenala takmer vyrovnanú bilanciu, vďaka prírastkom na konci sledovaného obdobia sa tesne prehupla do kladných hodnôt. Unikátny vývoj možno pozorovať v kategórii 25 – 34-ročných migrantov. Táto zaznamenávala prírastky každoročne, a s drobnými výkyvmi ich veľkosť kontinuálne vzrastala. Vďaka tomu v jadre za obdobie 1996 – 2016 migráciou pribudlo takmer 22 000 obyvateľov v tomto veku, a to aj napriek celkovému migračnému úbytku obyvateľstva v jadre.

Táto kategória obyvateľstva zaznamenala najväčší prírastok aj v obvode regiónu, a to takmer 21 000 obyvateľov. Keďže však migračné saldo v tejto kategórii nadobudlo vyššiu hodnotu v jadre, môžeme konštatovať, že u migrantov vo veku 25 – 34 rokov došlo popri koncentrácii aj k centralizácii obyvateľstva. Jej intenzita bola síce nízka a v priebehu niektorých rokov oscillovala aj okolo nulových hodnôt, avšak z hľadiska selektívnej migrácie jednotlivých kategórií obyvateľstva podľa veku ide o výnimočný jav. Všetky ostatné kategórie totiž v obvode zaznamenali kladnú migračnú bilanciu, a teda z vnútroregionálneho hľadiska vykázali decentralizáciu obyvateľstva (obr. 2).

Hodnoty miery selektívnej migrácie (obr. 3) dokazujú, že migrácia počas obdobia 1996 – 2016 prispela k zvýšeniu ľudského kapitálu z pohľadu veku obyvateľstva v drvivej väčšine obcí regiónu, vrátane jeho jadra, keďže vďaka nej sa v daných lokalitách zvýšil podiel mladého ekonomicky aktívneho obyvateľstva,

ktoré má perspektívu zotrvať aktívne na trhu práce ešte niekoľko desaťročí. Výnimkou je len päť obcí, z ktorých žiadna neleží v tesnom zázemí hlavného mesta. Ide o obce Bodíky na ostrove medzi starým korytom Dunaja a vodným dielom Gabčíkovo, Zlaté Klasy so značným zastúpením obyvateľstva rómskej národnosti a obce ležiace severozápadne od hrebeňa Malých Karpát – Rohožník, Kúty a Bílkové Humence, pričom posledné menované zaznamenali najnižšiu hodnotu miery selektívnej migrácie.

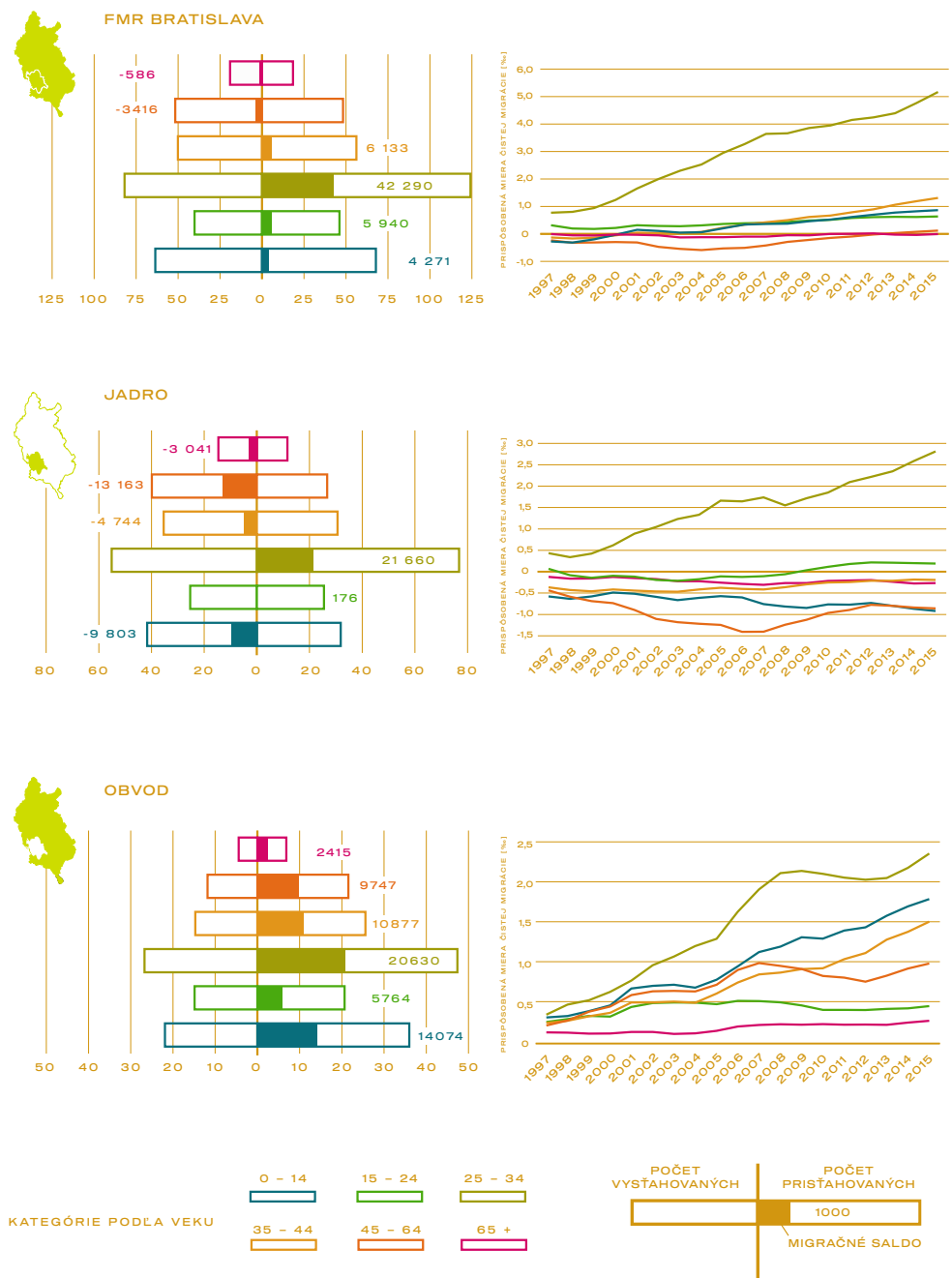
Detailnejšie sme preskúmali vývoj v dvoch špecifických vekových kategóriách. Migrácia vo vekovej kategórii 25 – 34 zaznamenala najintenzívnejšiu koncentráciu do regiónu, a taktiež ako jediná zaznamenala v rámci regiónu centralizáciu. Naopak, kategória 65 a viac rokov v rámci regiónu zaznamenala decentralizáciu. Z pohľadu medziregionálnej migrácie táto kategória zaznamenala miernu, ale kontinuálnu dekoncentráciu obyvateľstva z regiónu.

V prípade kategórie 25 – 34 je zrejmé, že migranti okrem jadra v najväčšej miere smerujú do jeho tesného zázemia a s rastúcou vzdialenosťou od jadra migračné prírastky postupne klesajú, pričom vo viacerých obciach najmä na severnom a južnom okraji regiónu je migračné saldo v tejto kategórii záporné. Zároveň obce, v ktorých migrácia prispela k rastu obyvateľstva v tejto vekovej kategórii vytvárajú okolo jadra regiónu územne kompaktný celok. Oveľa menej výrazné sú priestorové zákonitosti migrácie 65 a viacročných. V tesnom zázemí úbytkového jadra je viacero obcí, ktoré zaznamenávajú migračný prírastok, avšak migrácia nemá výraznejší vplyv na zmenu veľkosti tejto kategórie obyvateľstva. Výnimkou je napríklad mesto Stupava, ktoré v kategórii 65 a viacročných zaznamenalo najväčší migračný prírastok, ktorý zároveň v štatisticky významnej miere prispel k nárastu obyvateľstva tejto kategórie. V samotnej Stupave bol však prírastok migrantov vo veku 65 a viac rokov oveľa menší, ako prírastok migrantov vo veku 25 – 34 rokov.

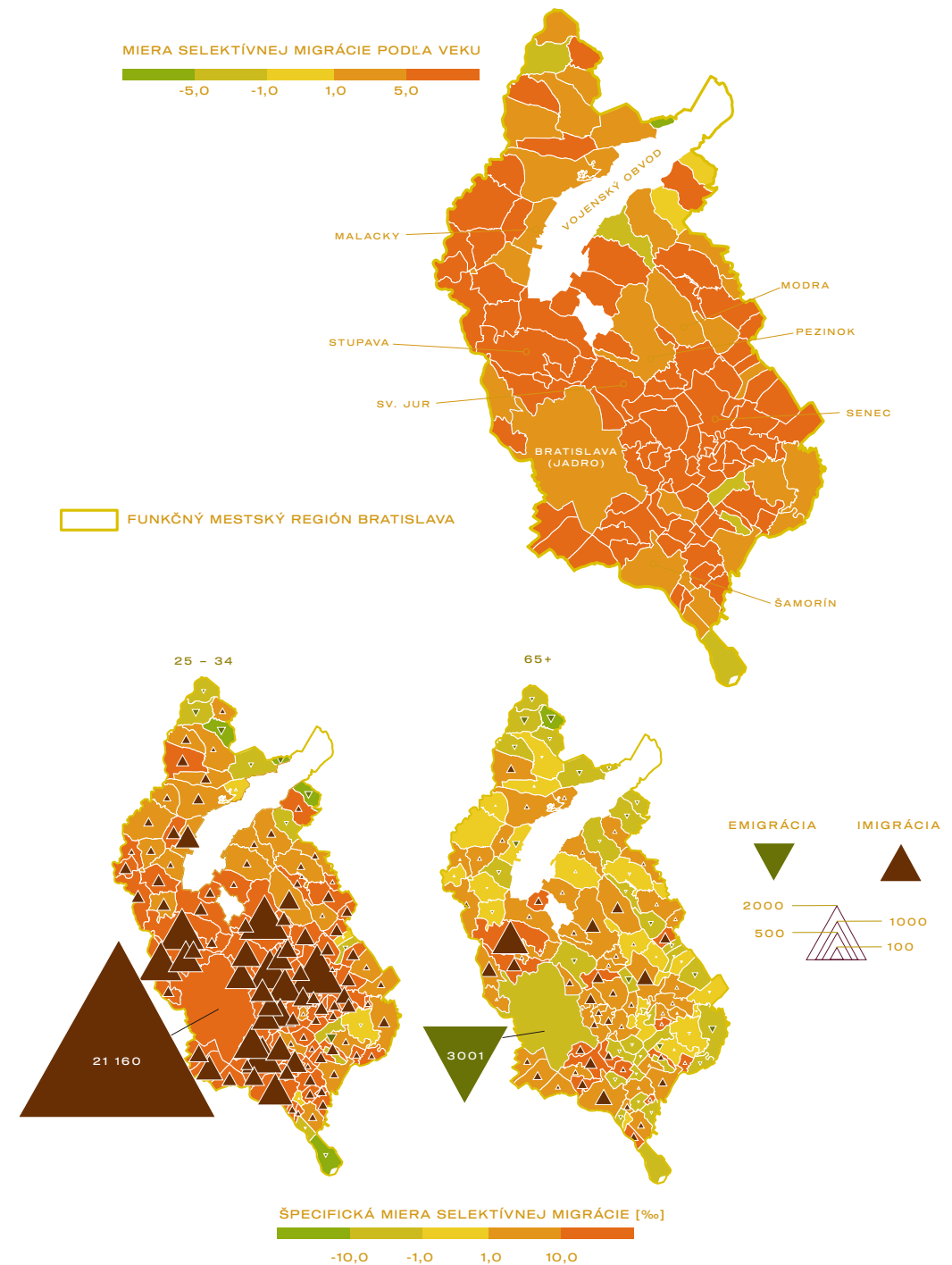
Výrazné rozdiely medzi jednotlivými kategóriami je možné pozorovať aj pri hodnotení selektívnej migrácie podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania migrantov (obr. 4). Na celkovom migračnom prírastku regiónu sa najväčšmi podieľali migranti s vysokoškolským vzdelaním, ktorých vďaka migrácii do regiónu pribudlo takmer 37 000. Kladnú migračnú bilanciu vykázali aj migranti so stredoškolským vzdelaním a mladí migranti do 24 rokov. Naopak, FMR Bratislava vďaka migrácii stratil takmer 4 400 obyvateľov so základným školským vzdelaním.

Najvýraznejšiu dynamiku vývoja intenzity koncentrácie možno pozorovať práve v kategórii migrantov s vysokoškolským vzdelaním, v rámci ktorej, podobne ako vo vekovej 25 – 34 rokov, možno regionálny systém Slovenska zaradiť do fázy metropolizácie. Práve pre ňu je typická koncentrácia obyvateľstva do metropolitného regiónu na úkor ostatných kategórií regiónov. Naopak, dekoncentrácia obyvateľstva v kategórii s primárnym vzdelaním naznačuje zaradenie do fázy obrátenej polarizácie alebo kontraurbanizácie. V závere sledovaného obdobia sa však aj kategória migrantov s najnižším stupňom vzdelania priblížila k vyrovnanej migračnej bilancii.

Na celkovom migračnom úbytku jadra regiónu sa podieľali migranti so základným školským vzdelaním, a to aj napriek pomerne malému migračnému obratu. Výrazné však boli migračné straty aj v kategórii obyvateľstva do 24 rokov a obyvateľstva so stredným školským vzdelaním, hoci posledná menovaná kategória na sklonku sledovaného obdobia zaznamenala kladné migračné saldo. Jedinou kategóriou, ktorá úbytok v jadre kompenzovala, bola kategória migrantov s vysokoškolským vzdelaním. Tých v jadre migráciou pribudlo vyše 16 000.

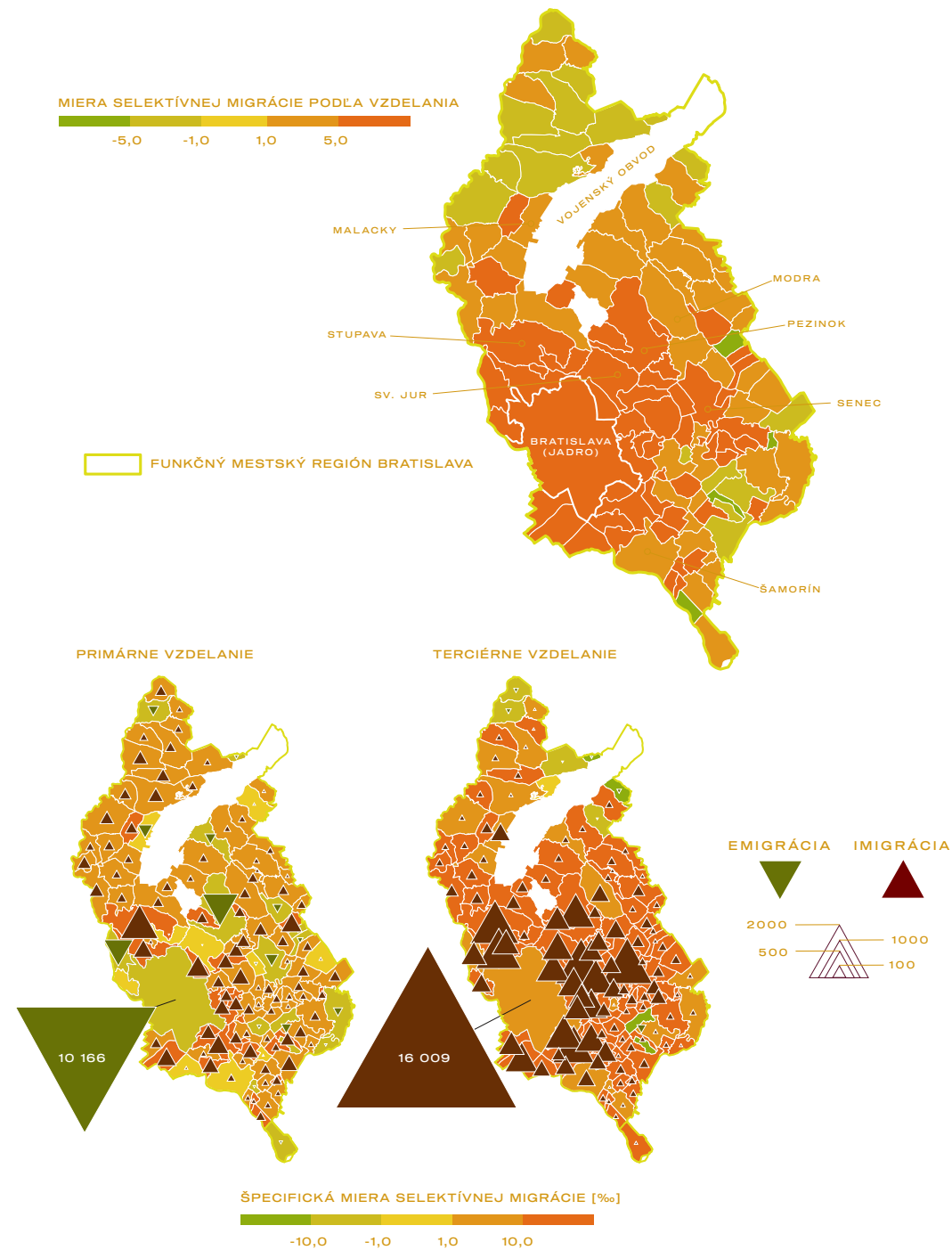
Obr. 2. Veľkosť migračných tokov a prispôboená miera čistej migrácie podľa vekových kategórií migrantov vo FMR Bratislava (1996 – 2016). Pramene: ŠÚ SR (1996 – 2016, 2017)

Obr. 3. Selektívna migrácia podľa veku na úrovni obcí FMR Bratislava (1996 – 2016). Pramene: ŠÚ SR (1996 – 2016, 2001, 2011, 2017, 2018). Pozn.: Hodnoty koeficientov jednotlivých kategórií migrantov uvádzame v tab. 2.

Obr. 4. Velkosť migračných tokov a prispôboená miera čistej migrácie podľa vzdelanostných kategórií migrantov vo FMR Bratislava (1996 – 2016). Pramene: ŠÚ SR (1996 – 2016, 2017).

Obr. 5. Selekтивna migrácia podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania na úrovni obcí FMR Bratislava (1996 – 2016). Pramene: ŠÚ SR (1996 – 2016, 2001, 2011, 2017, 2018). Pozn.: Hodnoty koeficientov jednotlivých kategórií migrantov uvádzame v tab. 2.

Napriek oveľa menšiemu migračnému obratu ešte väčšiu hodnotu migračného salda dosiahla kategória vysokoškolákov v obvode regiónu, kde ich migráciou pribudlo vyše 20 000. To poukazuje na väčšiu migračnú efektívnosť v obvode, ako v jadre. V obvode však kladnú migračnú bilanciu dosiahli všetky kategórie podľa vzdelania. Len o málo menší migračný prírastok, ako migranti s terciárnym vzdelaním, vykázali migranti so sekundárnym vzdelaním a mladí do 24 rokov. Možno teda konštatovať, že všetky kategórie migrantov podľa vzdelania vykázali v sledovanom období decentralizáciu obyvateľstva. Jej intenzita však bola najmenšia práve pri vysokoškolsky vzdelaných migrantoch, pretože rozdiel medzi migračným prírastkom v obvode a v jadre bol v tejto kategórii minimálny.

V porovnaní s vekovou štruktúrou je vplyv migrácie na zmenu vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva vo vzťahu k ľudskému kapitálu oveľa výraznejšie priestorovo diferencovaný (obr. 5). Najvýraznejší pozitívny dopad možno pozorovať v Bratislave a jej tesnom zázemí, kde sa vďaka migrácii zvýšil podiel obyvateľstva v produktívnom veku s vysokoškolským vzdelaním, zatiaľ čo vo viacerých periférnych obciach je aj napriek zväčša kladnej migračnej bilancii vplyv na zmenu štruktúry obyvateľstva negatívny.

Obyvateľstvo s primárnym vzdelaním vďaka migrácii pribudlo relatívne rovnomerne vo všetkých oblastiach regiónu. Výraznejšími výnimkami sú mestá Pezinok a Stupava. Pezinok, podobne ako Bratislava, zaznamenal v tejto kategórii výrazný úbytok. Naopak, Stupava zaznamenala najväčšie migračné saldo. Avšak aj veľké migračné saldo v kategórii s primárnym vzdelaním bolo prekonané ešte väčším migračným saldom v kategórii s terciárnym vzdelaním.

Najväčšie hodnoty migračného salda v kategórii vysokoškolsky vzdelaných migrantov dosiahli obce v tesnom zázemí jadra. Zaujímavé však je, že aj malé kladné hodnoty migračného salda vo viacerých periférnych obciach stačili na dosiahnutie vysokých hodnôt špecifickej miery selektívnej migrácie. Svedčí to o tom, že podiel obyvateľstva s vysokoškolským vzdelaním bol v týchto obciach veľmi malý a aj malý migračný prírastok v tejto kategórii zabezpečil jej výrazný rast.

Pri vnímaní migrácie ako celku možno konštatovať, že FMR Bratislava sa vďaka prebiehajúcej decentralizácii a koncentrácii obyvateľstva zaradil do štádia suburbanizácie. Tomuto stavu zodpovedá aj situácia v jednotlivých populačných kategóriách. Výnimkami sú migranti vo veku nad 45 rokov a migranti s najvyšším dosiahnutým vzdelaním základným. V rámci týchto populačných skupín síce taktiež prebieha decentralizácia obyvateľstva, ale zároveň s ňou aj dekoncentrácia obyvateľstva. Úplne odlišný vývoj registrujeme v kategórii 25 – 34 rokov, kde popri koncentrácii prebieha centralizácia, čo región zaraďuje do štádia urbanizácie (tab. 3).

REGIÓN LEN PRE MLADÝCH A VZDELANÝCH?

Za „motor“ urbánneho vývoja vo FMR Bratislava možno považovať migrantov s vysokoškolským vzdelaním a vo veku 25 – 34 rokov. Práve tieto kategórie vykázali najväčšiu intenzitu procesov urbánneho vývoja v medziregionálnej aj vnútroregionálnej mierke. Je zrejme, že nejde o kategórie na sebe nezávislé, ale v súlade s Ouředníčkom (2007), ktorý poukazuje na previazanosť vekovej a vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva, možno predpokladať, že medzi týmito množinami migrantov je pomerne veľký prienik. Aj Novotný a Pregl (2017) upozorňujú, že mladšie vekové kategórie sa vo všeobecnosti vyznačujú väčším

Tab. 3. Zaradenie FMR Bratislava do štádií urbánneho vývoja na základe vnútroregionálnych a medziregionálnych procesov vybraných kategórií migrantov v období 1996 – 2016

	kategórie	vnútroregionálny proces	medziregionálny proces	štádium urbánneho vývoja
vek	0 – 14	DC	K	S
	15 – 24	DC	K	S
	25 – 34	C	K	U
	35 – 44	DC	K	S
	45 – 64	DC	DK	D
	65+	DC	DK	D
vzdelanie	0 – 24	DC	K	S
	primárne	DC	DK	D
	sekundárne	DC	K	S
	terciárne	DC	K	S
	spolu	DC	K	S

Vysvetlivky: C – centralizácia, DC – decentralizácia, K – koncentrácia, DK – dekoncentrácia, U – urbanizácia, S – suburbanizácia, D – dezurbanizácia

podielom vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva, kým s rastúcim vekom rastie podiel obyvateľstva s nižším stupňom vzdelania, najmä s najvyšším dosiahnutým vzdelaním základným. Zároveň obyvateľstvo s najvyšším stupňom vzdelania, ako aj obyvateľstvo vo veku vstupu na trh práce, má najväčšiu tendenciu migrovať (Kok a Kovács 1999, Ouředníček 2007, Tammaru a Leetmaa 2007 a Molloy et al. 2011) a prispievať ku koncentrácii obyvateľstva do metropolitných oblastí (Kabish a Haase 2011). Týka sa to najmä medziregionálnej migrácie, keďže pri aplikácii regionálnej siete funkčných mestských regiónov je možné predpokladať, že rozhodujúca časť medziregionálnych migrácií je spojená so zmenou miesta práce, resp. s pracovnými ambíciami migranta (Bezák 2000).

Migranti v uvedených dvoch skupinách zároveň vykázali štatisticky relevantnú koncentráciu do regiónu počas celého sledovaného obdobia, vrátane úvodných rokov analýzy, kedy všetky ostatné kategórie vykazovali dekoncentráciu, prípadne balansovali na rozhraní koncentrácie a dekoncentrácie. Nepretržitá koncentrácia do regiónu prebiehala aj napriek tomu, že ceny bytov v Bratislave a jej zázemí sú s odstupom najvyššie na Slovensku (cf. Šuška 2012). Takýto stav sa približuje pozorovaniu z lotyšskej metropoly Riga (Bērziņš a Krišjāne 2008), ktorá sa vyznačuje výrazne diverzifikovanou štruktúrou hospodárstva a jeho najväčšou výkonnosťou v rámci krajiny. S ňou spojený dopyt po kvalifikovanej pracovnej sile spôsobil príliv mladých a vzdelaných ľudí aj napriek vysokým životným nákladom v regióne hlavného mesta a problematickej transformácii hospodárstva krajiny ako celku.

Migračnú atraktivnosť Bratislavy posilňuje aj fakt, že ide o najvýznamnejšie univerzitné centrum v krajine. Študenti do mesta prichádzajú prakticky zo všetkých regiónov Slovenska (Lauko et al. 2011, s. 79-81). Avšak

zvyčajne až po ukončení štúdia, nájdení zamestnania a spravidla prechodnom bývaní v podnájme nadobudnú byt (či už v jadre alebo obvode regiónu) do osobného vlastníctva, na základe čoho môžu uskutočniť zmenu trvalého pobytu, a teda ich migrácia je štatisticky evidovaná až v tomto období.

Určité rozdiely medzi migrantmi vekovej kategórie 25 – 34 rokov a vzdelanostnej kategórie s terciárnym vzdelaním však pozorovať možno, a to najmä na vnútroregionálnej úrovni. Pre obe kategórie platí, že v rámci nich boli zaznamenané najväčšie prírastky v jadre aj v obvode regiónu, avšak kým v prípade kategórie 25 – 34 ročných bol prírastok väčší v jadre, a teda dochádzalo k centralizácii obyvateľstva, v kategórii vysokoškolsky vzdelaných migrantov prírastok v obvode mierne prevýšil prírastok v jadre, a teda dominantným procesom bola decentralizácia, hoci oveľa menej intenzívna ako v ostatných kategóriách podľa vzdelania. Pri týchto procesoch malo jadro regiónu kladné migračné saldo pri kategóriách, ktoré majú z pohľadu ľudského kapitálu najvyššiu hodnotu (cf. Lange a Topel 2006) a strácalo obyvateľstvo v ostatných kategóriách. Jadro FMR Bratislava tak možno považovať za ukážkové územie, v ktorom migračný úbytok prispel k zlepšeniu vekovej a vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva.

Migranti s najvyšším dosiahnutým vzdelaním základným, ako aj migranti vo vekových kategóriách nad 45 rokov zaznamenali decentralizáciu, ale aj dekoncentraciu, čím sa líšia od všetkých ostatných kategórií. Novotný a Pregi (2017) pritom na príklade migrantov s primárnym vzdelaním poukazujú na fakt, že intenzita oboch procesov vrcholila v rokoch 2002 – 2004, kedy sa zväčšila celková intenzita migrácie v regióne, ale aj na Slovensku ako celku. Tento vývoj dávajú do súvislosti s efektom zásadných právnych a ekonomických reforiem, ktoré sa na Slovensku uskutočnili v predošlých rokoch a skrz ekonomický rozvoj a zvýšenú dostupnosť bývania prispeli k migračnej mobilite obyvateľstva. Po Nežnej revolúcii sa na Slovensku, podobne ako v ďalších postsocialistických krajinách, prakticky úplne zastavila hromadná bytová výstavba, čo na príklade samotnej Bratislavy, ale aj miest ako Lipsko, Praha, Brno, Budapešť či Varšava dokumentujú viacerí autori (cf. Sailer-Fliege 1999, Brown a Schafft 2002, Lisowski 2005, Schmidt 2011 a Šveda 2011). Absencia nových bytov v nových podmienkach trhovej ekonomiky spôsobila prudký nárast cien starých bytov. Zároveň v tomto období boli na Slovensku zrušené stavebné obmedzenia v nestrediskových vidieckych obciach. To zrejme motivovalo časť obyvateľov predať svoje byty v meste za výhodnú cenu a presťahovať sa do domov svojich predkov, obzvlášť ak sa tie nachádzali v dochádzkovej dostupnosti jadra. Avšak najmä v prípade nízkopríjmových dôchodcov či dlhodobo nezamestnaných nemusela vzdialenosť jadra až takú významnú úlohu, keďže sa títo obyvatelia dennej dochádzky nezúčastňovali. Hoci takéto sťahovanie predstavuje dekoncentračný proces, možno ho z pohľadu niektorých autorov (cf. Davis et al. 1994 a Pacione 2005) označiť ako exurbanizáciu, teda proces sťahovania, v ktorom migrant ostáva v kontakte s jadrovým mestom, avšak sťahuje sa za hranicu štandardnej dennej dochádzky.

Dekoncentrácia obyvateľstva vo vyššom veku a s najnižším stupňom dosiahnutého vzdelania naznačuje, že v rámci týchto kategórií obyvateľstva sa regionálny systém Slovenska nachádza vo fáze obrátenej polarizácie alebo kontraurbanizácie. Zodpovedá to aj zisteniam Novotného a Pregiho (2016a), ktorí na príklade periférnych regiónov menších miest východného Slovenska (Spišská Nová Ves a Gelnica) pozorovali najväčšie migračné úbytky v kategóriách s najvyšším stupňom vzdelania a naopak, v kategórii s primárnym vzdelaním zaznamenali vyrovnanú až kladnú migračnú bilanciu. Sami autori však upozorňujú, že v tomto vývoji pravdepodobne významnejšiu úlohu ako veľkosť jadrového mesta zohráva ekonomická výkonnosť a periférna poloha regiónov.

Náznamy takýchto trendov sťahovania možno pozorovať vo viacerých postsocialistických krajinách, kde v období rastúcej nezamestnanosti a zhoršujúcej sa ekonomickej situácie je pre určité kategórie migrantov decentralizácia, resp. dekoncentrácia tzv. stratégiou prežitia (Hirt 2007, Sýkora a Bouzarovski 2012). Týmto sa zároveň decentralizačné a dekoncentračné procesy v postsocialistických krajinách odlišovali od trendov známych zo západného sveta, kde sa spájajú najmä s obdobiami ekonomického rastu a rastu bohatstva domácností. Ako však upozorňujú Buzar et al. (2007) či Novotný (2016), urbánny vývoj metropolitných regiónov stredoeurópskych postsocialistických krajín má v ďalšom období tendenciu konvergovať, teda svojím charakterom sa približovať k vzorcom urbánneho vývoja známeho práve zo západných krajín.

ZÁVER

V tejto kapitole sme preukázali, že migrácia vo FMR Bratislava je vnútorne veľmi heterogénna a trendy migrácie sú odlišné medzi rôznymi kategóriami migrantov vyčlenenými podľa veku i vzdelania. Výsledky ponúkajú kladnú odpoveď na otázku z názvu tejto kapitoly, a teda že región Bratislavy priťahuje v najväčšej miere mladých a vzdelaných migrantov. Výrazné odlišnosti však možno pozorovať aj v rámci regiónu. Jadro regiónu migráciou strácalo obyvateľstvo takmer všetkých kategórií, okrem tých s najvyšším vzdelaním a vo veku vstupu na trh práce. V kontexte pozorovaní z iných postsocialistických krajín možno predpokladať, že najmä pre časť starších obyvateľov a obyvateľov s nižším stupňom vzdelania, ktorí sú najviac ohrození chudobou, je bývanie v jadre regiónu pridrahé a odsťahovanie sa do obvodu, alebo až za hranicu regiónu, je pre nich tzv. stratégiou prežitia.

Oveľa menšie rozdiely v selektívnej migrácii sledujeme v obvode regiónu, kde všetky kategórie migrantov dosiahli kladné migračné saldo. Aj v rámci samotného obvodu však možno pozorovať isté priestorové diferenciácie. Celkovo v regióne, jeho jadre aj obvode prispela migrácia k zvýšeniu ľudského kapitálu z pohľadu vekovej a vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva. Okrem jadra regiónu bol vplyv migrácie najpozitívnejší v jeho tesnom zázemí, avšak s rastúcou vzdialenosťou od jadra sa vplyv migrácie zväčša menil na záporný, a to aj napriek tomu, že obce aj v týchto častiach nadobúdali kladné migračné saldo. Štruktúra migrantov však prispela k tomu, že v daných obciach stúpol podiel obyvateľov s nižším vzdelaním a vyšším vekom, a to na úkor mladých a vzdelaných obyvateľov, ktorých viac priťahovalo jadro a jeho najbližšie okolie.

LITERATÚRA

- BECKER, G. S. (1975). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education* (Second Edition). New York (National Bureau of Economic Research).
- BERRY, B. J., KASARDA, L., JOHN, D. (1977). *Contemporary urban ecology*. New York (Macmillan Publishing).
- BĒRZIŅŠ, M., KRĪŠJĀNE, Z. (2008). Amenity Migration in Post-socialist Metropolis: The Case of Rīga Agglomeration. *Proceedings of the Latvian Academy of Sciences*, 62 B (1/2), 71-77.
- BEZÁK, A. (1990). Funkčné mestské regióny v sídelnom systéme Slovenska. *Geografický časopis*, 42, 1, 57-73.
- BEZÁK, A. (2000). Funkčné mestské regióny na Slovensku. *Geographia Slovaca*, 15, Bratislava (Geografický ústav SAV).
- BEZÁK, A. (2006). Vnútorne migrácie na Slovensku: súčasné trendy a priestorové vzorce. *Geografický časopis*, 58, 15-44.
- BEZÁK, A. (2014). Funkčné mestské regióny na Slovensku v roku 2001. In Lauko, V. et al. eds. *Regionálne dimenzie Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského), pp. 169-198.
- BROWN, D. L., SCHAFFT, K. A. (2002). Population deconcentration in Hungary during the post-socialist transformation. *Journal of Rural Studies*, 18, 3, 233-244.
- BUZAR, S., OGDEN, P., HALL, R., HAASE, A., KABISCH, S., STEINFÜHRER, A. (2007). Splintering urban populations: Emergent landscapes of reurbanisation in four European cities. *Urban Studies*, 44, 4, 651-677.
- DAVIS, J. S., NELSON, A. C., DUEKER, K. J. (1994). The new `burbs`: The exurbs and their implications for planning policy. *Journal of the American Planning Association*, 40, 45-60.
- DREWETT, R., ROSSI, A. (1981). General urbanisation trends in Western Europe. In Klaasen, L. H. et al. (eds.) *Dynamics of Urban Development*. Aldershot (Gower), 199-136.
- GEYER, H. S., KONTULY, T. M. (1993). A theoretical foundation for the concept of differential urbanisation. *International Regional Science Review*, 15, 157-177.
- GRZESZCZAK, J. (1996). *Tendencje kontrurbanizacyjne w krajach Europy Zachodniej*. Wrocław (Continuo).
- HALÁS, M., KLAPKA, P., BLEHA, B., BEDNÁŘ, M. (2014). Funkčné regióny na Slovensku podľa denných tokov do zamestnania. *Geografický časopis*, 66, 2, 89-114.
- HIDAS, S., VALKOVÁ, K., HAVRAN, P. (2016): *Veľa práce na úradoch práce: Efektivita a účinnosť služieb zamestnanosti*. Bratislava (Inštitút finančnej politiky). Dostupné na: http://trafik.sk/wp-content/uploads/2017/11/Sluzby-zamestnanosti_final_20161010.pdf.
- HIRT, S. (2007). Suburbanizing Sofia: characteristics of post-socialist peri-urban change. *Urban Geography*, 28, 755-780.
- CHAMPION, T. (2001). Urbanization, suburbanization, counterurbanization and reurbanization. In Paddisin, R. ed. *Handbook of urban studies*. London (SAGE), pp. 144-161.
- KABISCH, N., HAASE, D. (2011). Diversifying European agglomerations: Evidence of urban population trends for the 21st century. *Population, Space and Place*, 17, 3, 236-253.
- KLAASSEN, L. H., SCIMEMI, G. (1981). Theoretical issues in Urban dynamics. In Klaasen, L. H. et al. eds. *Dynamics of Urban Development*. Aldershot (Gower), pp. 8-30.
- KOK, H., KOVÁCS, Z. (1999). The process of suburbanization in the agglomeration of Budapest. *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, 14, 119-141.
- KONTULY, T., GEYER, H. (2003). Lessons Learned from Testing the Differential Urbanisation Model. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 94, 124-128.

- KONTULY, T., TAMMARU, T. (2006). Population subgroups responsible for new urbanization and suburbanization in Estonia. *European Urban and Regional Studies*, 13, 319-336.
- KUREK, S., GALKA, J., WÓJTOWICZ, M. (2014). *Wpływ suburbanizacji na przemiany wybranych struktur demograficznych i powiązań funkcjonalno-przestrzennych w Krakowskim Obszarze Metropolitalnym*. Krakow (Wydawnictwo Naukowe UP).
- LANGE, F., TOPEL, R. (2006). The Social Value of Education and Human Capital. In Hanushek, E. A., Welch, F. eds. *Handbook of the Economics of Education*. Amsterdam (North Holland), pp. 459-509.
- LAUKO, V., GURŇÁK, D., KRIŽAN, F., TOLMÁČI, L. (2011). *Školstvo na Slovensku v kontexte regionálnych disparít*. Prešov (Vydavateľstvo Michala Vaška).
- LISOWSKI, A. (2005). Procesy centralizacji i decentralizacji w aglomeracji Warszawskiej w latach 1950 – 2002. *Prace i Studia Geograficzne*, 35, 13-44.
- MARCIŃCZAK, S., GENTILE, M., STEPNIAK, M. (2013). Paradoxes of (Post) Socialist Segregation: Metropolitan Sociospatial Divisions Under Socialism and After In Poland. *Urban Geography*, 34, 327-352.
- MLÁDEK, J. (2008). Stabilizácia populačného vývoja Slovenska na úrovni stacionárnej populácie. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 50, 63-78.
- MOLLOY, R., SMITH, C. L., WOZNIAK, A. (2011). Internal migration in the United States. *Journal of Economic Perspectives*, 25, 2, 1-42.
- NOVOTNÝ, L. (2014). *Procesy priestorovej redistribúcie obyvateľstva a ich vplyv na zmeny štruktúry obyvateľstva vo funkčnom mestskom regióne Košice*. Košice (Univerzita Pavla Jozefa Šafárika).
- NOVOTNÝ, L. (2016). Urban development and migration processes in the urban region of Bratislava from the postsocialist transformation until the global economic crisis. *Urban geography*, 37, 1009-1029.
- NOVOTNÝ, L., PREGI, L. (2016a). Selektívna migrácia podľa vzdelania v migračne úbytkových funkčných mestských regiónoch Spišská Nová Ves a Gelnica. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 60, 2, 189-205.
- NOVOTNÝ, L., PREGI, L. (2016b). Vplyv vnútroregionálnej migrácie a prirodzenej reprodukcie obyvateľstva na zmeny jeho štruktúry podľa religiozity. *Geographia Cassoviensis*, 10, 1, 47-69.
- NOVOTNÝ, L., PREGI, L. (2017). Selective migration of population subgroups by educational attainment in the urban region of Bratislava. *Geografický časopis*, 69, 1, 21-39.
- OUŘEDNÍČEK, M. (2007). Differential suburban development in the Prague urban region. *Geografiska Annaler: Human Geography*, 89B, 111-125.
- PACIONE, M. (2005). *Urban Geography: A Global Perspective*. New York (Routledge).
- SAILER-FLIEGE, U. (1999). Characteristics of post-socialist urban transformation in East Central Europe. *GeoJournal*, 49, 7-16.
- SCHMIDT, S. (2011). Sprawl without growth in Eastern Germany. *Urban Geography*, 32, 1, 105-128.
- SÝKORA, L. (2009). New socio-spatial formations: places of residential segregation and separation in Czechia. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 100, 417-435.
- SÝKORA, L., BOUZAROVSKI, S. (2012). Multiple transformations: Conceptualising post-communist urban transition. *Urban Studies*, 49, 1, 41-58.
- SÝKORA, L., POSOVÁ, D. (2011). Formy urbanizace: Kritické zhodnocení modelu stádií vývoje měst a návrh alternativní formy klasifikace forem urbanizace. *Geografie*, 116, 1, 1-22.
- ŠPROCHA, B. (2011). Vnútorná migrácia podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania na Slovensku. *Prognostické práce*, 3, 213-246.

- ŠUŠKA, P. (2012). Produkcia vybudovaného prostredia v postsocialistickej Bratislave: podmienky, dynamika a územný prejav. *Geografický časopis*, 64, 2, 155-179.
- ŠVEDA, M. (2011). Časové a priestorové aspekty bytovej výstavby v zázemí Bratislavy v kontexte suburbanizácie. *Urbanismus a územní rozvoj*, 14, 3, 13-22.
- ŠVEDA, M. (2014). Bytová výstavba v zázemí veľkých slovenských miest v kontexte suburbanizácie a regionálnych disparít. In Michálek, A., Podolák, P. eds. *Regionálne a priestorové disparity na Slovensku, ich vývoj v ostatnom desaťročí, súčasný stav a konzekvence*. Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 173-195.
- ŠVEDA, M., MADAJOVÁ, M., PODOLÁK, P. (2016). Behind the Differentiation of Suburban Development in the Hinterland of Bratislava, Slovakia. *Czech Sociological Review*, 52, 6, 893-925.
- ŠVEDA, M., PODOLÁK, P. (2014). Fenomén neúplnej evidencie migrácie v suburbánnej zóne (na príklade zázemia Bratislavy). *Geografický časopis*, 66, 2, 115-132.
- ŠVEDA, M., VIGAŠOVÁ, D. (2010). Zmeny vo využití zeme v zázemí veľkých slovenských miest. *Geografie*, 115, 4, 413-439.
- TAMMARU, T., LEETMAA, K. (2007). Suburbanisation in Relation to Education in the Tallinn Metropolitan Area. *Population, Space and Place*, 13, 279-292.
- TÓTH, V., ŠVEDA, M. (2014). Suburbanizácia v zázemí mesta Bratislava z pohľadu migrácie a bytovej výstavby. In Lauko V. et al. eds. *Regionálne dimenzie Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského), pp. 427-447.

ZDROJE ÚDAJOV

- ŠÚ SR (1996 – 2016). *Bilancia pohybu obyvateľstva Slovenskej republiky na úrovni obcí*. Bratislava (Štatistický úrad Slovenskej republiky).
- ŠÚ SR (2001). *Výsledky Sčítania obyvateľstva, domov a bytov 2001*. Bratislava (Štatistický úrad Slovenskej republiky).
- ŠÚ SR (2011). *Výsledky Sčítania obyvateľstva, domov a bytov 2011*. Bratislava (Štatistický úrad Slovenskej republiky).
- ŠÚ SR (2017). *Anonymizované mikrodáta o jednotlivých migráciách medzi obcami v rámci SR za obdobie 1996 – 2016*. Bratislava (Štatistický úrad Slovenskej republiky).
- ŠÚ SR (2018). *DATAcube: Bilancie obyvateľstva podľa veku za obdobie 1996 – 2017*. Bratislava (Štatistický úrad Slovenskej republiky).

POĎAKOVANIE

Táto štúdia je výstupom projektov VEGA 1/0395/17: Centripetálne a centrifugálne procesy v transformácii regionálneho systému Slovenska, a VVGS-PF-2018-782: Selektívna migrácia podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania vo funkčných mestských regiónoch Slovenska.

Kapitola 7

SUBURBIÁ NAPRAVO?

SUBURBIÁ NAPRAVO?

Zmena volebného správania ako dôsledok suburbánneho rozvoja

Suburbánný rozvoj prináša okrem fyzickej transformácie prímestskej krajiny aj zmenu charakteristík miestnej populácie. Nositeľom týchto zmien sú práve skupiny novousadlíkov, ktorí prichádzajú do pôvodne vidieckeho, resp. malomestského sociálneho a kultúrneho prostredia, kam prenášajú alebo si v ňom vytvárajú svoj vlastný spôsob života, hodnotové orientácie a kultúrne normy (Potočný 2006, Galčanová 2013 a Šveda 2016). V predošlých kapitolách autorky a autori bližšie preskúmali, odkiaľ nové obyvateľstvo prichádza (Podolák a Šveda 2019, kapitola 5), či ako sa s jeho príchodom mení veková a vzdelanostná štruktúra (Novotný a Pregl 2019, kapitola 6). Cieľom tejto kapitoly je prostredníctvom analýzy volebného správania načrtnúť parametre hodnotovej zmeny, ktorú prináša príchod migrantov. Skúmanie volebného správania poslúži ako sonda do málo prebádaného teritória kultúrnej zmeny v tomto výrazne dynamickom prostredí. Vychádzame pritom z predpokladu, že účastníci suburbanizácie predstavujú špecifickú skupinu (z pohľadu sociálno-ekonomického postavenia, dosiahnutého vzdelania, pozície v demografickom cykle a pod.), pre ktorú je charakteristická i vlastná hodnotová orientácia vyjadrená okrem preferencie v bývaní aj politickou orientáciou a volebným správaním. Údaje o volebnej podpore strán a straníckych blokov viažucich sa na základné ideologické rámce môžu poskytnúť cenné informácie, ktoré sú nápomocné pri skúmaní kultúrnej zmeny súvisiacej s procesmi suburbanizácie. V tejto súvislosti sa popri meniacich sa atribútoch populácie, ku ktorým dochádza v sledovanom území v dôsledku migrácie a ktoré boli priblížené v predchádzajúcich kapitolách, bližšie pozrieme na posuny v sociálno-ekonomickú štruktúru obyvateľstva zázemia Bratislavy. Údajmi o príjmovej diferenciacii tak rozšírime perspektívu, ktorou nazeráme na hodnotovú zmenu, resp. volebné správanie v bratislavskom zázemí vyvolané procesmi suburbanizácie.

SUBURBANIZÁCIA A VOLEBNÉ SPRÁVANIE

Sledovanie volebného správania v kontexte suburbanizačných procesov má vo svetovej literatúre silnú tradíciu. Snáď najdôslednejšie je táto téma preskúmaná v USA či všeobecne v anglo-saskom kontexte, a do istej miery aj vo viacerých krajinách západnej Európy. Hodnotové ukotvenie a volebné správanie obyvateľov suburbánnych oblastí v západných krajinách, kde tento proces prebieha podstatne dlhšie ako u nás, vykazuje odlišnosti tak voči vidieckemu obyvateľstvu, ako aj voči vnútornému mestu. Tu sa výsledky mnohých výskumov v rôznych národných kontextoch západného sveta zhodujú v základných zisteniach. Tými sú zvýšená podpora pravicových a konzervatívnych strán v suburbiách, na rozdiel od miest, kde sú spravidla silnejšie ľavicové a liberálne strany (Cox 1968, Walks 2004 a 2005, Williamson 2008, Gainsborough 2001 a 2005 a McKee a Shaw 2003). Vo výsledku sa tak suburbiá politickými preferenciami približujú skôr k rurálnemu ako k mestskému prostrediu. Popularita takto zameraných výskumov v USA rástla v 60. a 70. rokoch minulého storočia, kedy dochádzalo k zásadnému presunu obyvateľstva z miest

a k rozvoju suburbií. Získané výsledky preukázali, že na rozdiel od miest, ktoré si vo všeobecnosti udržiavajú podporu Demokratickej strany, v suburbiách vznikajú oblasti podpory republikánov. Dobové očakávania, podľa ktorých sa mali rozdiely vo volebnom správaní mesta a suburbií postupom času zotrieť, ostali nenaplnené (Walks 2005). Podľa Juliet Gainsborough (2001) obyvatelia suburbií, najmä od 80. a 90. rokov 20. storočia, čoraz výraznejšie podporujú body konzervatívnej politickej agendy, medzi ktoré patrí napr. rezervovaný postoj voči sociálnym politikám Federálnej vlády smerujúcim z veľkej časti do miest. Tieto špecifické postoje, ktoré sú založené na rôznej mierou artikulovanom anti-urbanizme, autorka vysvetľuje okrem iného posunom reprezentácie mesta a transformácie prostredia samotných suburbií, a to vo vzťahu s ďalšími významnými spoločensko-politickými posunmi svojej doby. Podľa Gainsborough nebol obraz mesta v americkej spoločnosti nikdy zvlášť pozitívny, od 80. rokov sú však mesto a jeho obyvatelia vnímaní vyslovene ako problém. V rovnakej dobe suburbiá, intenzívne budované po 2. svetovej vojne, už neboli iba nocľahárne, ale predstavovali na meste nezávislé sídelné útvary s pracovnými príležitosťami, sociálnou infraštruktúrou a možnosťami trávenia voľného času. Výsledkom boli politické postoje „defenzívneho lokalizmu“, keď sa stredné triedy suburbií snažia ohradiť od mesta, jeho problémov a vo všeobecnosti chudobnejších obyvateľov (Gainsborough 2001).

Je zaujímavé, že mnohé štúdie potvrdzujú odlišnosti medzi mestom a suburbiami aj mimo USA, teda v širšom anglo-saskom kontexte. Výskumy v krajinách s menej etnicky a triedne segregovanými spoločnosťami a s ďaleko menšími problémami úpadku centrálnych miest (ako Veľká Británia či Kanada) prichádzajú s podobnými zisteniami. Kevin Cox (1968) pri skúmaní suburbanizácie vo Veľkej Británii v 60. rokoch, teda v období dynamického rozvoja suburbií, dáva do popredia aspekt selektívnej mobility spojenej s procesom suburbanizácie. Tieto pohyby ovplyvnili volebné preferencie konzerváciou mestského centra ako miesta podpory labouristov, odkiaľ konzervatívne obyvateľstvo emigrovalo (Cox 1968). Dôkazy o urbánno-suburbánnej vyhranosti prichádzajú aj z miest kontinentálnej Európy, teda opäť z prostredí značne sa líšiacich od amerických miest a ich predmestí. Viaceré štúdie z Holandska a Belgicka dokumentujú negatívne postoje voči mestu explicitne vyjadrené v programoch strán (de Maesschalck 2011). Takto formulované postoje neskôr umožnili dokonca suburbanizáciu extrémnej pravice, teda rast podpory pravicového radikálneho populizmu rámcovaného práve inštrumentalizáciou anti-urbánnych diskurzov, revanšizmu a nostalgie, kde je odmietané mesto vykreslené ako priestor ľavicového elitárstva, migrácie, kriminality a ústupu tradičného spôsobu života (van Gent et al. 2014 a de Maesschalck 2009).

Výskumy v tejto súvislosti hľadajú odpovede na otázky týkajúce sa odhalovania mechanizmov vzniku odlišného volebného správania v suburbiách. Môžu za to ich obyvatelia alebo samotné suburbiá? Predchádza podpora politickej strany alebo ideológie presťahovaniu do istého prostredia alebo sa mení až následne? Treba hľadať kompozičné alebo kontextuálne vysvetlenie? Sú nerovnosti v priestorovom rozložení volebných správanií iba vyjadrením miesta bydliska populácie, ktorej charakteristiky zvyšujú pravdepodobnosť konkrétneho volebného správania, alebo naopak, či život v špecifickom prostredí zvyšuje pravdepodobnosť istej volebnej preferencie.

Z viacerých vyššie uvedených interpretácií diferencovaného volebného správania vyplýva, že ich autorky a autori vidia príčinný vzťah v odlišnej alebo meniacej sa kompozícii elektorátu suburbií. Zdôrazňovaná je tu skutočnosť, že na suburbanizačnom procese sa nepodieľajú migranti reprezentatívne zastupujúci

parametre širšej populácie, ale často ide o pomerne špecifickú skupinu. Popri všeobecne uvádzaných kľúčových parametroch, akými sú napríklad miera religiozity či etnicita, je volebné správanie v suburbiách najčastejšie prezentované ako priestorové vyjadrenie sociálno-ekonomického statusu alebo triednej príslušnosti obyvateľstva a s nimi spojenými volebnými preferenciami. Vzťah sociálneho statusu alebo triednej pozície a volebného správania je pomerne komplikovaný, historicky a geograficky nestály, a preto neprekvapí, že sa stretáme s jeho viacerými teoretizáciami i empirickými zisteniami. Tu treba povedať, že hoci vo všeobecnosti platia najzákladnejšie dyhotomické schémy, podľa ktorých robotníci volia prevažne ľavicu, zatiaľ čo stredné triedy pravicu, i tu boli sledované pomerne výrazné rozdiely medzi krajinami či nestálosťou v čase. Ešte menej jednoznačné sú potom interpretácie a vysvetlenia rôznych empirických zistení (Evans 2017).

Nejednoznačnosť začína už pri samotnom chápaní pojmu „trieda“. V praxi sa na jeho určenie najčastejšie uvádzajú atribúty ako zamestnanecký status či pracovná pozícia, príjem, vzdelanie, poprípade ich rôzne kombinácie, inokedy sa zase preferuje subjektívna identifikácia. Zhoda nepanuje ani v univerzálnom potvrdení trendu oslabovania triednou príslušnosťou determinovanej voľby. V prípade niektorých postsocialistických krajín priniesli minimálne prvé roky tranzície posilnenie triedneho vplyvu a utvorenie klasického modelu ľavicovo-pravicovej diferenciacie volebného správania (Matejů et al. 1999). Naopak, podľa viacerých komentátorov volenie na základe triednej príslušnosti už neexistuje, v moderných priemyselných spoločnostiach táto stratila dôležitosť pri určení životných šancí a politických záujmov či už preto, že pracujúca trieda zbohatla, biele goliere sa „sproletarizovali“ alebo sa zvýšila sociálna mobilita medzi triedami (Franklin et al. 1992). Navyše treba uviesť, že v ostatnej dobe na sile získali nové štiepne línie, ktoré často prekryli sociálno-ekonomické alebo triedne konflikty, čo otvára otázky ďalšej relevancie kolektívnych identít, akými sú triedy a ich vplyvu na volebné správanie. Minimálne treba uznať, že dichotomizujúce zjednodušenia a ich mechanická aplikácia majú tendenciu zastierať, resp. ignorovať neekonomické témy politického štiepenia, s ktorými, zdá sa, treba rátať aj do budúcnosti. Príkladom nech je podpora robotníckej triedy pre radikálnu pravicu (Ford and Goodwin 2014, s. 270).

Z inej perspektívy sa na problém rozdielov vo volebnom správaní pozerajú prístupy, ktoré zdôrazňujú vplyv sociálno-priestorových kontextov (pozri napr. Bernard et al. 2014). Nie je prekvapením, že práve geografky a geografi zohrali úlohu pri odhalovaní vplyvov prostredia na volebné správanie a ponúkli konceptualizácie, ktoré vzťahy medzi správaním a prostredím komplikujú, resp. dávajú do centra pozornosti kontextuálne vplyvy prostredia na obyvateľov. Thad Williamson (2008) napríklad potvrdil, že vyššia odkázanosť na osobný automobil a nižší vek nehnuteľností na bývanie s vysokou pravdepodobnosťou predikujú konzervatívnejšie ideologické orientácie. Ponúka možné mechanizmy, ktorými vysvetľuje pozorovaný vzťah medzi charakteristikami prostredia a politickými postojmi. Medzi takéto patria mechanizmy výberu a exklúzie prisťahovaných, meniaci sa záujem založený na priestorovej lokácii v metropolitnej oblasti a meniaci sa sociálna percepcia pod vplyvom charakteristík vybudovaného prostredia. Podobné vysvetlenia ponúkajú ďalší autori, ktorí za faktory prostredia vplyvajúce na politické postoje považujú: (1) efekt susedstva/štvrte (Cox 1968) založený na intenzite sociálnej interakcie v lokálnej oblasti („tí, ktorí spolu rozprávajú, spolu volia“); (2) nekonverzačný psychologický efekt prostredia spôsobený osobným pozorovaním a skúsenosťou a susedské napodobňovanie; (3) efekty vlastníctva najmä v súvislosti s prechodom od nájmu k vlastníctvu nehnuteľnosti alebo s odlišnosťami na trhu nehnuteľností na základe ekonomickej úspešnosti regiónu

a (4) efekt módu spotreby osobná/individuálna vs. verejná/kolektívna, zvlášť v oblastiach bývania a dopravy. Hoci nie je jednoduché či dokonca možné ponúknuť jednoznačné a univerzálne platné vysvetlenie, predsa len aspoň na západ od nás sa autorky a autori skúmajúci tento problém zhodujú, že „na procese suburbanizácie bude niečo, čo vedie obyvateľov vnútorných miest a suburbií k osvojeniu si divergentných politických názorov bez ohľadu na lokálny či národný kontext“ (Walks 2005, s. 515).

Vzťah sociálno-priestorového kontextu a triedne podmieneného volebného správania predstavuje výsledok komplexu sociálnych vzťahov a ťažko hľadať ich univerzálnu podobu (Van Hamme 2012). Vplyvy sociálneho prostredia sa vo volebnom správaní prejavujú v podobe existencie historicky sociálne konštruovanej „regionálnej volebnej kultúry“, napr. podpora ľavicových strán v historických priemyselných regiónoch, hoci tieto už prešli deindustrializáciou. Odkrývanie podobných vzťahov podporujúcich výsledné konanie predstavuje nepochybne zaujímavý výskumný problém, predložená štúdia si však kladie menej ambiciózne ciele. V neposlednom rade je to aj preto, že v nami sledovanom prípade, kedy zmenu volebného správania očakávame práve v súvislosti s významnými migračnými prírastkami a novovznikajúcimi obytnými súborami či celými sídlami, nemožno očakávať výraznejšie historicky reprodukovateľné sociálne interakcie či kontextové vplyvy. K samotnej zmene volebného správania tu nedochádza primárne prostredníctvom reprodukcie miestnej (volebnej) kultúry, skôr naopak, jej ústupu či zriadeniu v silných migračných prúdoch. Aj preto sa ďalej sústreďujeme na skúmanie posunov vo volebnom správaní v súvislosti s meniacou sa kompozíciou miestneho elektorátu.

PRIESTOROVÝ KONTEXT VOLEBNÉHO SPRÁVANIA NA SLOVENSKU

Doteraz realizované výskumy priestorových rozdielov volebného správania na Slovensku poukazujú na niektoré podobnosti, no taktiež na kľúčové odlišnosti v porovnaní s viacerými západnými krajinami, ktorých popis dominuje akademickej produkcii. Na Slovensku môžeme sledovať viaceré špecifiká volebného správania, mnohé z nich prítomné vo viacerých krajinách postsocialistickej Európy. Príkladom môže byť fragmentácia politickej scény a nestabilita mnohých subjektov, obmedzená miera vplyvu sociálnych štruktúr na politickú vyhranenosť či nižšia miera politickej príslušnosti a ideologickej sebaidentifikácie (Schmitt a Scheuer 2011 in Szabó a Tátraí 2016). Špecifikom Slovenska je navyše absencia, resp. pomerne zvláštny charakter niektorých, inde významných strán či celých ideových blokov v podobe neexistencie novej ľavice či zelenej strany alebo vskutku neštandardne artikulované ideové fundamenty potvrdené politickým konaním sociálnej demokracie.

Osobitosti sociálnej, kultúrnej a politickej histórie v jednotlivých krajinách majú kľúčový význam pri aktuálnych priestorových prejavoch a volebnom správaní rôznych skupín. Hoci zmeny volebného správania v súvislosti so suburbanizáciou u nás zatiaľ zásadnejšie analyzované neboli, existuje pomerne rozvinutá tradícia skúmania odlišností vo volebnom správaní, ktorá si všima rôzne aspekty priestorovosti vplyvajúce na výsledné rozdiely. Okrem najrozšírenejšej regionálnej perspektívy patrí k pomerne významným, a výskumne frekventovaným témam, skúmanie politických diferencí medzi mestom a vidiekom. Urbánno-rurálnu štiepnu líniu a odlišnosti vo volebnom správaní si všima celý rad autorov, najmä v súvislosti s komplexným hodnotením výsledkov parlamentných volieb (Baráth et al. 1995, Krivý 2000, Kostecký a Krivý 2015, Plešivčák 2014, Madleňák 2012 a Gyárfášová a Krivý 2013).

Medzi špecifiká volebného správania, ktoré sa dotýkajú priamo skúmaného problému v tejto štúdií, patria odlišnosti na osi mesto-vidiek. Hoci je treba poznamenať, že v slovenskom prostredí táto konfliktná línia odráža alebo je súčasťou iných kľúčových politických štiepení (nacionálne štiepenie, konzervatívno-liberálne štiepenie, či štiepenie typu mečiarizmu-antimečiarizmu), jej priestorová artikulácia je jasne identifikovateľná (Madleňák 2012, Plešivčák 2013 a Plešivčák 2014) a prejavuje sa v diferenciacii výšky volebnej podpory jednotlivých politických strán medzi vidiekom a mestom, prípadne výškou ich podpory v sídlach rôznej veľkostnej kategórie (Kostecký a Krivý 2015). Súvisí to s viacerými parametrami demografickej a triednej či sociálno-ekonomickej štruktúry spoločnosti, akými sú napríklad vzdelanostná štruktúra, príjmové rozdiely, štruktúra zamestnanosti v jednotlivých ekonomických odvetviach či miera religiozity obyvateľov (Madleňák 2012, s. 43). Hoci rozdiely podpory politických strán existujú, je treba povedať, že ruralita, či urbanita jednotlivých politických strán sa môže meniť v čase a má odlišné regionálne prejavy. Vo všeobecnosti môžeme hovoriť o urbánnej dominancii stredo-pravých, občianskych a liberálnych strán, od roku 1998 najvýraznejšie reprezentovanými SDKÚ, resp. SDK, SDKÚ a SDKÚ-DS a neskôr SaS. Situácia v slovenských mestách všeobecne sa však líši od tej v západných mestách nepomerne nižšou podporou ľavicových a výraznejšou podporou pravicových subjektov. SDK v roku 1998 napríklad predstavovala výrazne mestskú stranu, kedy jej podpora rástla od 15,9 % v kategórii najmenších obcí do 199 obyvateľov po 43,0 % v mestách nad 100 000 obyvateľov (Kostecký a Krivý 2015) a v samotnej Bratislave zaznamenala v piatich okresoch výsledok od 42,95 po 53,89 %.

Všeobecná platnosť tvrdenia o atribútoch urbánno-rurálnych rozdielov vo volebnom správaní potrebuje istú korekciu v prípade, že sa rozhodneme rozšíriť perspektívu zohľadnením časovej dynamiky alebo zkomponovaním pozorovania na rôznych mierkach (v priestore bratislavského zázemia tiež o faktor podielu maďarského obyvateľstva). Viacerí autori (Baráth et al. 1995, Plešivčák 2013 a Kostecký a Krivý 2015) si napríklad všimajú nestabilitu či zmeny podpory jednotlivých subjektov v čase, kedy sa najčastejšie prejavuje vidiecka trajektória „úspešných“ strán (Smer-SD, HZDS). Opačným smerom, teda posilnením mestských znakov v elektoráte, z väčších strán prešlo iba KDH (Plešivčák 2013). Podobne všeobecný obraz pravicovej Bratislavy pri bližšom pohľade dostáva isté trhliny. Dominancia hlavne stredo-pravých a liberálnych strán zostáva výrazná, resp. posilňuje sa s odchodom SDE a postupnou ruralizáciou Smeru¹, čo však neznamená, že ide o priestor homogénny. Miloslav Bahna a Juraj Majo (2012) pri detailnejšom skúmaní priestorových odlišností v rámci mesta a vybraných mestských častí zistili pomerne významné odlišnosti vo volebnom správaní. Napríklad MsČ – Staré Mesto, hoci je táto bratislavská mestská časť často prezentovaná ako bašta pravicovo-liberálnych strán, nepredstavuje homogénny priestor. Autori štúdie tu identifikovali odlišné správanie affluentných vilových štvrtí nad mestom a sociálne heterogénnejšieho mesta pod nimi (podobné zistenia platia aj pre MsČ Bratislava – Nové Mesto). Ich štúdia tiež prináša zaujímavú sondu do reality nových obytných súborov. Takým je pomerne rozsiahly projekt Koloseo, ktorý je aj samostatným voleb-

1 Jednou z výnimiek pravicovej dominancie bola v minulosti pomerne významná podpora SDE (Pozri Krivý 2000). Postupne klesajúce hodnoty pre SMER (či SMER-SD) však hovoria skôr o ideologickej nejednoznačnosti, resp. nie dôslednom liberálne ľavicovom ideologickom ukotvení a politickej praxi SMERu, ktorý je čoraz menej schopný osloviť mestského voliča (a ktorého trajektória, podobne ako predtým v HZDS, sa postupom času ďalej ruralizuje – Kostecký a Krivý 2015). Z tohto pohľadu bol zaujímavý aj zatiaľ rekordný volebný výsledok SMERu v r. 2012, kedy zisk 30,7 % hlasov znamenal viac ako súčet hlasov SaS (14,6 %) a SDKÚ (14,1 %). V roku 2016 už SMER v Bratislave získal len 18,2 %, teda menej ako v rokoch 2006 (20,4 %) a 2010 (23,8 %). Pre viac informácií o bratislavských výsledkoch pozri Bahna a Majo (2012).

ným okrskom a predstavuje príklad sociálne relatívne homogénneho novopostaveného obytného súboru. Vysoko nadpriemerné výsledky SaS poukazujú na špecifiká volebného správania konkrétnej sociálnej skupiny, pričom je možné sa domnievať, že miestni obyvatelia budú viacerými atribútmi nie nepodobní niektorým skupinám usádzajúcim sa v bratislavskom zázemí. Na druhej strane sú evidované regionálne rozdiely v charaktere urbánno-rurálneho profilu jednotlivých politických strán, keď aj silno mestské strany majú výraznejšiu podporu na vidieku v niektorých špecifických regiónoch. Pre našu štúdiu je dôležitým príkladom strana SDKÚ, ktorá si počas celej svojej existencie udržiavala silnú mestskosť, rovnako však i teritoriálnu ukotvenosť na západnom Slovensku, resp. v Bratislavskom kraji. Pomerne významná podpora aj vo vidieckych obciach v tomto priestore poukazuje na prítomnosť centrálno-periférneho štiepenia (Szabó a Tátra 2016, Plešivčák 2013, Kostecký a Krivý 2015 a Madleňák 2012).

Na základe uvedeného teda nemožno uvažovať o meste či vidieku ako o kultúrne homogénnom a nemenom priestore. Podobne je to aj z hľadiska sociálno-ekonomických atribútov. Aj preto má význam obmedziť výskumný záber na konkrétny priestor, ktorý prechádza zásadnou spoločenskou transformáciou. Namiesto veľmi všeobecného, a na Slovensku regionálne značne variabilného vzťahu mesto-vidiek, budeme sledovať konkrétne bratislavské zázemie, kde dochádza k intenzívnej sociálnej a kultúrnej zmene súvisiacej s migráciou.

DÁTA A METÓDY VÝSKUMU

Výsledky popisujúce volebné správanie v priestore priblížia hodnotové ukotvenie účastníkov suburbanizačného procesu. Pri plnení stanovených cieľov budeme sledovať špecifiká volebného správania obyvateľov obcí bratislavského zázemia vo voľbách do NR SR v rokoch 1998, 2002, 2006, 2010, 2012 a 2016. V rámci analýzy budeme hľadať odpovede na otázky: Aká bola a ako sa menila podpora hlavných, resp. pre región relevantných politických subjektov či ideových a/alebo straníckych blokov? Ako sa vyvíjala podpora „mestských“ strán v tomto priestore? Je možné sledovať proces zblížovania alebo stierania rozdielov, resp. špecifiká tohto procesu?

V rámci napĺňania takto stanoveného zámeru budú využité štandardné metódy popisu volebného správania v priestore a čase. Budeme porovnávať vzorce volebného správania v zázemí Bratislavy na začiatku transformácie, resp. v „pred-suburbanizačnom“ období (približne do roku 1998, resp. 2002) s neskoršími obdobiami a sledovať zmeny volebného správania vo vzťahu s migráciou a zmenami sociálno-ekonomickej úrovne (príjmovú diferenciáciu). Priestorový rámec analýzy tvorí funkčný mestský región Bratislava (ďalej FMR Bratislava), ktorého konštrukcia je odrazom zložitých priestorových a funkčných vzťahov medzi mestom a jeho zázemím (viac v kapitole 1).

Vlastná analýza zmien volebného správania v priestore zázemia Bratislavy bude realizovaná na niekoľkých rozlišovacích úrovniach, pričom každá zo sledovaných úrovní nám poskytne časť informácie do celkovej mozaiky. Ako sme už preukázali aj vo viacerých kapitolách tejto publikácie, zázemie Bratislavy nemožno považovať z hľadiska prejavov suburbanizačných procesov za homogénne, pričom jeho sociálno-priestorová diferenciácia je formovaná značnou selektivitou migrácie. Aj preto budeme skúmať zmeny volebného správania v skupinách obcí podľa intenzity suburbanizačného procesu (obr. 1). Tu sme na identifikáciu

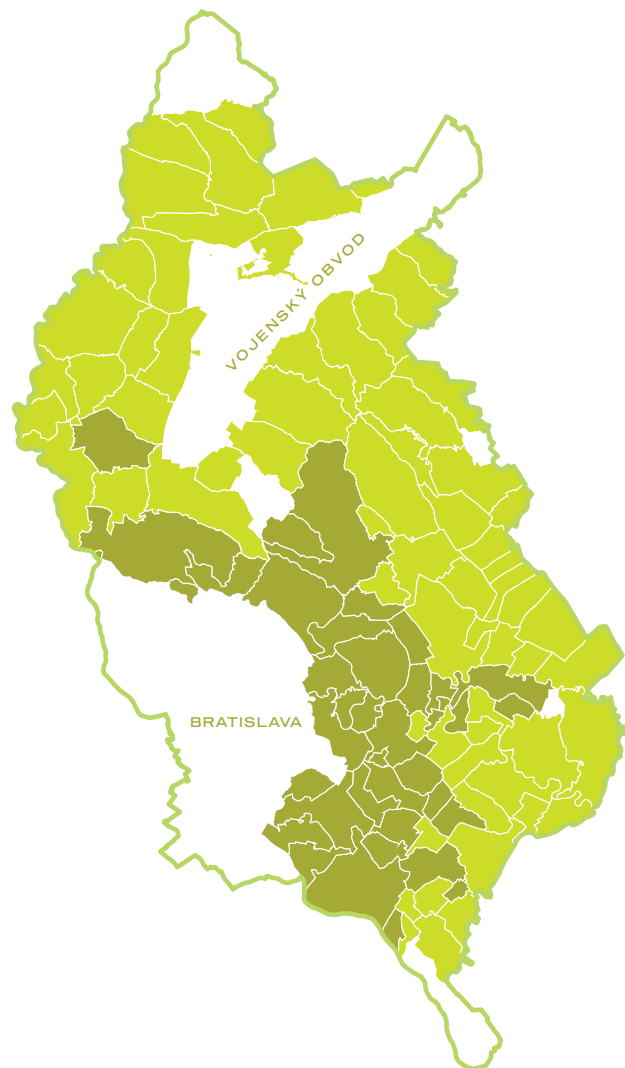
skupín, resp. zón využili metodický postup publikovaný v práci M. Ouředníčka a kol. (2013), v ktorej autori aplikovali kombináciu absolútnych a relatívnych hodnôt bytovej výstavby a podielu migrantov z jadrového mesta. Zázemie Bratislavy je tak rozdelené do dvoch zón na základe migračných pohybov obyvateľstva, čím diferencujeme základné procesy urbánneho vývoja podieľajúce sa na suburbanizácii: vnútroregionálnu decentralizáciu a medziregionálnu koncentráciu.

Detailnejšie si všimneme sledovanú dynamiku v jednotlivých obciach, kde bude volebná podpora najmestskej strany v ostatných voľbách v roku 2016 skúmaná vo vzťahu s migráciou, bytovou výstavbou a zmenami relevantných charakteristík sociálnej štruktúry v obciach bratislavského zázemia, ku ktorým došlo v období 2000 – 2015. Najpodrobnejšiu mierku analýzy tvorí úroveň častí obcí, resp. volebných okrskov, ktorá má doplnkovú funkciu z dôvodu obmedzenej výpovednej hodnoty v priestoroch zmiešanej zástavby. Na druhej strane sú číselné hodnoty za túto rozlišovaciu úroveň zvlášť zaujímavé v prípade okrskov reprezentujúcich novovybudované časti obce, resp. časti obcí, kde dominuje nová výstavba.

V tejto súvislosti sa ešte pristavme pri použitých dátach pre analýzu sociálno-ekonomickej transformácie v zázemí Bratislavy, ktorá vstupuje do korelácií popri ďalších ukazovateľoch ako sú vek, vzdelanie či predošlé bydlisko (približených najmä v kapitolách 5 a 6).

Dáta zachytávajúce zmeny v príjmoch boli získané na základe dohody so Sociálnou poisťovňou (ďalej „SP“). Údaje o príjmoch obyvateľov (poistencov) poskytnuté SP v surovej podobe predstavujú vymeriavacie základy na platenie poistného na sociálne poistenie v zmysle aktuálne platného znenia zákona č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení. Anonymizované záznamy boli poskytnuté za obdobie rokov 2004 – 2016 pre všetky poistené osoby (t.j. zamestnancov, samostatne zárobkovo činných osôb, dobrovoľne poistených osôb atď.). Po následnej harmonizácii a agregácii údajov (na základe miesta trvalého bydliska) boli vypočítané priemerné hodnoty za všetky obce zázemia Bratislavy (s výnimkou vojenského obvodu Záhorie). Celkovo bolo do analýzy zahrnutých viac ako 1 milión záznamov údajov (v rozmedzí od 125 800 po 136 900 za každý rok, celkovo ide o zhruba polovicu populácie bratislavského zázemia. Medzi poistencov nepatria školopovinné deti, žiaci, študenti a dôchodcovia). Pre potreby analýzy (vývojových trendov) boli vytvorené dva časové intervaly pre počiatkový (2004 – 2006) a koncový stav (2014 – 2016). Pre porozumenie širším priestorovým kontextom boli jednotlivé obce porovnávané s priemerným a mediánovým príjmom zázemia Bratislavy a priemerným príjmom Slovenska.

Hoci sú údaje o príjmoch obyvateľov cenným, a doposiaľ len málo využívaným zdrojom informácií o sociálno-ekonomickej úrovni obyvateľstva, je potrebné zdôrazniť aj niektoré interpretačné úskalía. Extrahovanie príjmu obyvateľa na základe výšky vymeriavacieho základu pre sociálne poistenie neposkytuje úplný obraz o príjmovej diferenciácii, keďže nezohľadňuje optimalizáciu daňových povinností podnikateľských subjektov (podiel SZČO predstavuje zhruba desatinu všetkých poistencov). Údaje sú tiež zatažené neúplnou evidenciou migrácie, keď si početné skupiny obyvateľov suburbia ponechávajú svoj trvalý pobyt v mieste predchádzajúceho bydliska. Často ide práve o podnikateľov, ktorí si v dôsledku administratívnej náročnosti procesu zmeny bydliska (okresu správy dane) ponechávajú trvalý pobyt v Bratislave.

ZÓNA REZIDENČNEJ SUBURBANIZÁCIE	MINIMÁLNY PODIEL PRISŤAHOVANÝCH Z BRATISLAVY NA CELKOVOM POČTE PRISŤAHOVANÝCH DO OBCE V OBDOBÍ 2000 – 2015	MINIMÁLNA ROČNÁ INTENZITA BYTOVEJ VÝSTAVBY V OBDOBÍ 2000 – 2015	MINIMÁLNY POČET DOKONČENÝCH BYTOV V OBDOBÍ 2000 – 2015
1. SUBURBÁNNÁ ZÓNA	30 %	100 BYTOV / 1000 OBYV.	50
2. SUBURBÁNNÁ ZÓNA	-	50 BYTOV / 1000 OBYV.	30

FUNKČNÝ MESTSKÝ REGIÓN BRATISLAVA

Obr. 1. Zóny rezidenčnej suburbanizácie v zázemí Bratislavy. Zdroj údajov: ŠÚ SR 2016b, 2016c

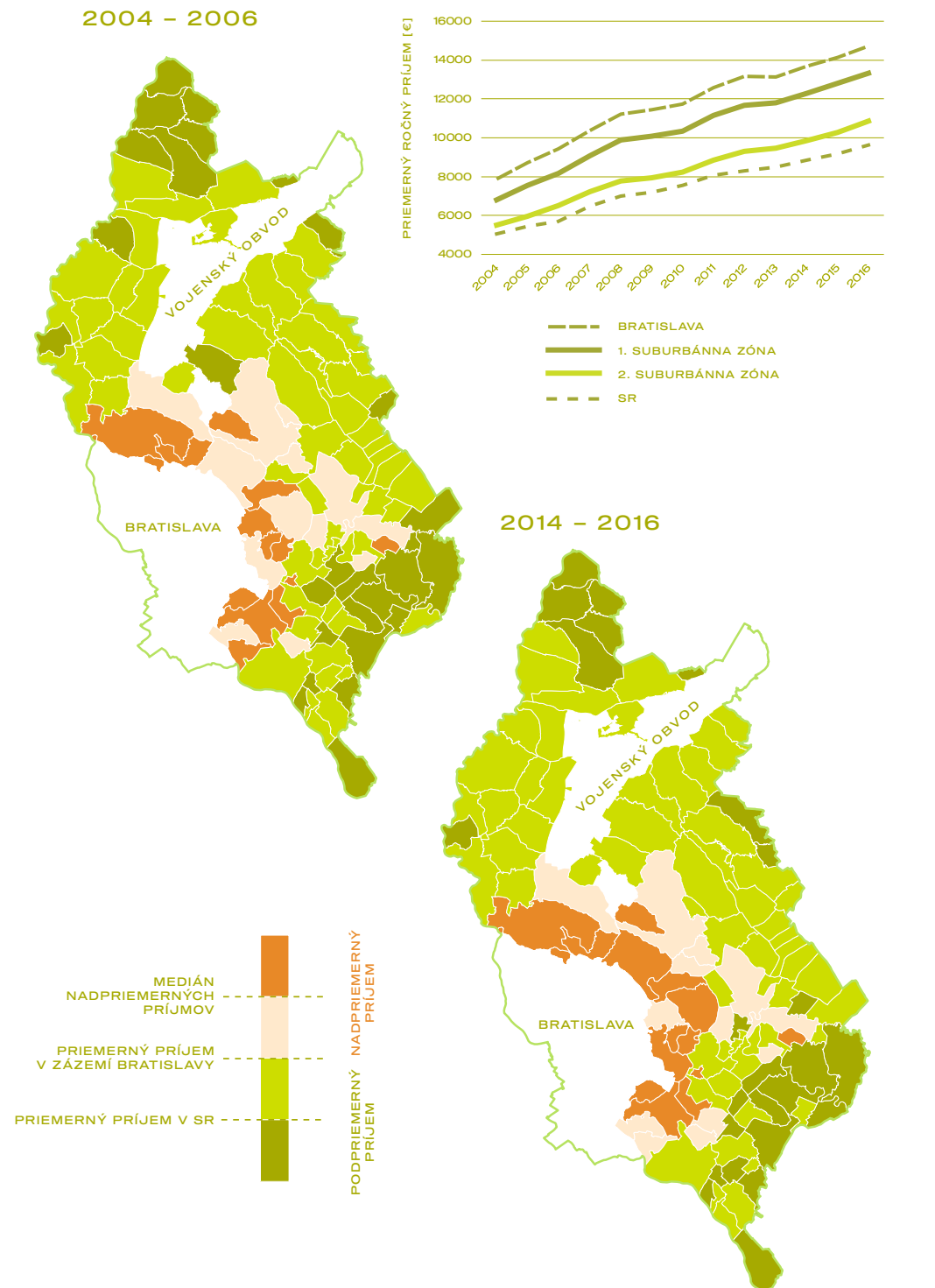
PRÍJMOVÁ DIFERENCIÁCIA V BRATISLAVSKOM ZÁZEMÍ

Skôr ako prejdeme k vlastnej analýze volebného správania, predstavme hlavné črty príjmovej diferenciácie v sledovanom území. Tento ukazovateľ, na rozdiel od ďalších, ktoré neskôr vstupujú do vzťahov s volebným správaním, nie je bližšie preskúmaný v niektorej z kapitol tejto knihy. Výsledkom intenzívnej migrácie je transformácia sociálno-priestorovej štruktúry, ktorú môžeme pozorovať prostredníctvom vývoja príjmovej diferenciácie. Vynecháme pritom absolútne hodnoty príjmovej diferenciácie, ktoré by boli užitočné pre kontext sociálno-ekonomickej polarizácie Slovenska. Sústreďme sa len na vnútroregionálne porovnanie priemerných príjmov v obciach zázemia Bratislavy. Referenčnou hodnotou je priemerný príjem obyvateľa v zázemí a priemerný príjem na Slovensku období rokov 2004 – 2016.

Pri pohľade na začiatok a koniec sledovaného obdobia je možné identifikovať pomerne stabilný obraz priestorovej diferenciácie priemerných príjmov v zázemí Bratislavy, ktorý sa do určitej miery zhoduje aj s ďalšími ukazovateľmi sociálno-priestorového usporiadania územia (obr. 2). Ide v prvom rade o zónu intenzívnej suburbanizácie (1. suburbánna zóna, viď obr. 1), ktorá sa stala cieľom početných migračných tokov (najmä z Bratislavy) a rezidenčnej výstavby. Rast priemerného príjmu v týchto obciach pravdepodobne súvisí s migráciou affluentných rezidentov, ktorých príchod do vidieckeho prostredia predstavuje významnú transformáciu miestnych sociálnych štruktúr.

Príkladom je obec Chorvátsky Grob, ktorá pred dvoma desaťročiami predstavovala nevelkú, prevažne poľnohospodársku obec. Kým v iniciálnom štádiu suburbanizácie (roky 2004 – 2006) dosiahol priemerný ročný príjem v obci úroveň 11 333 € (o 2 600 € viac, ako je priemerný príjem v zázemí Bratislavy), po príchode približne 4 000 nových rezidentov (z toho vyše 60 % z Bratislavy) a výstavbe 1 700 bytov sa výška priemerného ročného príjmu obyvateľa obce dostala nad úroveň 19 351 €. Toto predstavuje 5 200 € nad úrovňou priemerného príjmu v Bratislave (roky 2014 – 2016). Treba však upozorniť na fakt, že priemerný príjem v Chorvátskom Grobe predstavuje najvyššiu zaznamenanú hodnotu v zázemí Bratislavy a je výsledkom extrémneho migračného toku. Netreba tiež zabúdať, že rast príjmov v prímestských obciach môže byť do určitej miery aj výsledkom rozvoja endogénnych zdrojov, stimulovaných výhodnou polohou pri dynamicky sa rozvíjajúcom hlavnom meste. V kontexte malých vidieckych obcí bez širšej hospodárskej základne však rastový potenciál autochtónnych zdrojov obcí nemožno preceňovať. Uvedené hodnoty je vhodné brať v kontexte celkového nárastu priemerného ročného príjmu v zázemí Bratislavy, ktorý sa z úrovne 6 652 € (2004 – 2006) dostal na 11 405 € (2014 – 2016).

Ako zachytáva obr. 2, priemerné príjmy rástli v oboch suburbánnych zónach, avšak rast vo vnútornej zóne bol dynamickejší najmä v prvej polovici sledovaného obdobia, čo môžeme dať do súvislosti s intenzívnou suburbánnou migráciou. Treba však poznamenať, že viaceré obce v bezprostrednom zázemí mesta dosahovali vysoko nadpriemernú úroveň príjmov už na začiatku sledovaného obdobia. Príkladom sú obce Limbach a Marianka, ktorých vysoké hodnoty priemerného príjmu súvisia pravdepodobne s príchodom majetnejších rezidentov už v ranných fázach suburbanizačných procesov.

Obr. 2. Vývoj príjmov v zázemí Bratislavy. Zdroj: Sociálna Poistovňa 2017

Úroveň priemerných príjmov vo vonkajšej suburbánnej zóne sa výraznejšie odklonila od celorepublikového priemeru až po roku 2012. Boli to však práve obce tejto suburbánnej zóny, ktoré zaznamenali najvyšší rast priemerných príjmov (napr. Oldza, Hviezdoslavov, Hrubý Šúr a iné). Táto skutočnosť podporuje úvahy o posilňujúcej sa metropolizácii zázemia Bratislavy, ktoré naznačuje aj charakter migrácií (pozri kapitolu 5 a 6).

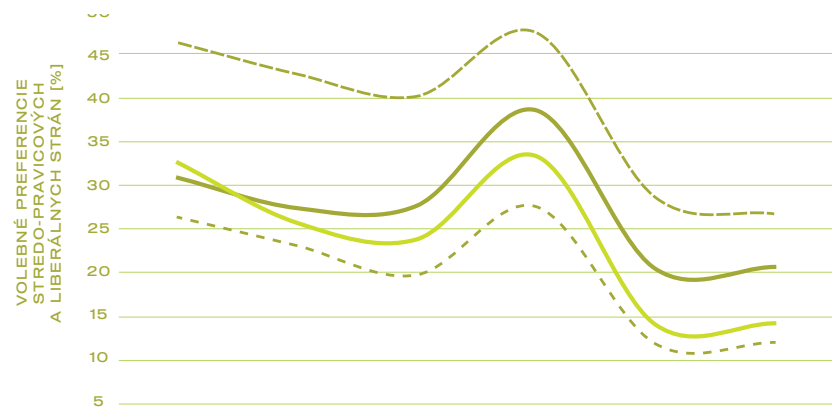
Napriek dynamickému vývoju oboch zón sa ich príjmová vzdialenosť nezmenšila. Formovanie koncentrických zón rozdielnej príjmovej úrovne v zázemí Bratislavy je dôkazom silného účinku vzdialenosti od mestského centra na sociálno-priestorovú transformáciu. V tejto súvislosti však vystupuje zaujímavé zistenie. Kým záhorská časť zázemia dosahuje úroveň tesne pod priemernou hodnotou príjmu v zázemí Bratislavy, obce v juhovýchodnej časti regiónu sa počas celého sledovaného obdobia nachádzali pod celorepublikovým priemerom. Môžeme predpokladať, že nižšia sociálno-ekonomická úroveň tejto časti zázemia je výsledkom periférnej polohy, ktorú umocňuje nedostatočné dopravné napojenie, poľnohospodárska orientácia, ako aj pravdepodobne menšia atraktivita „maďarského“ zázemia mesta pre časť suburbánnych migrantov.

Dynamický vývoj migrácie do zázemia mesta, ako aj čoraz častejší výskyt (semi)uzavretých rezidenčných lokalít (pozri kapitola 2) budú v ďalšom vývoji nepochybne prispievať k prehĺbovaniu sociálnej diverzifikácie tohto priestoru. Separácia sociálne vyššie postavených obyvateľov v suburbiách môže v budúcnosti priniesť celý rad problémov, ako aj nárast sociálneho napätia (cf. Marcińczak et al. 2015 a Ouředníček et al. 2016).

VOLEBNÉ SPRÁVANIE V BRATISLAVSKOM ZÁZEMÍ

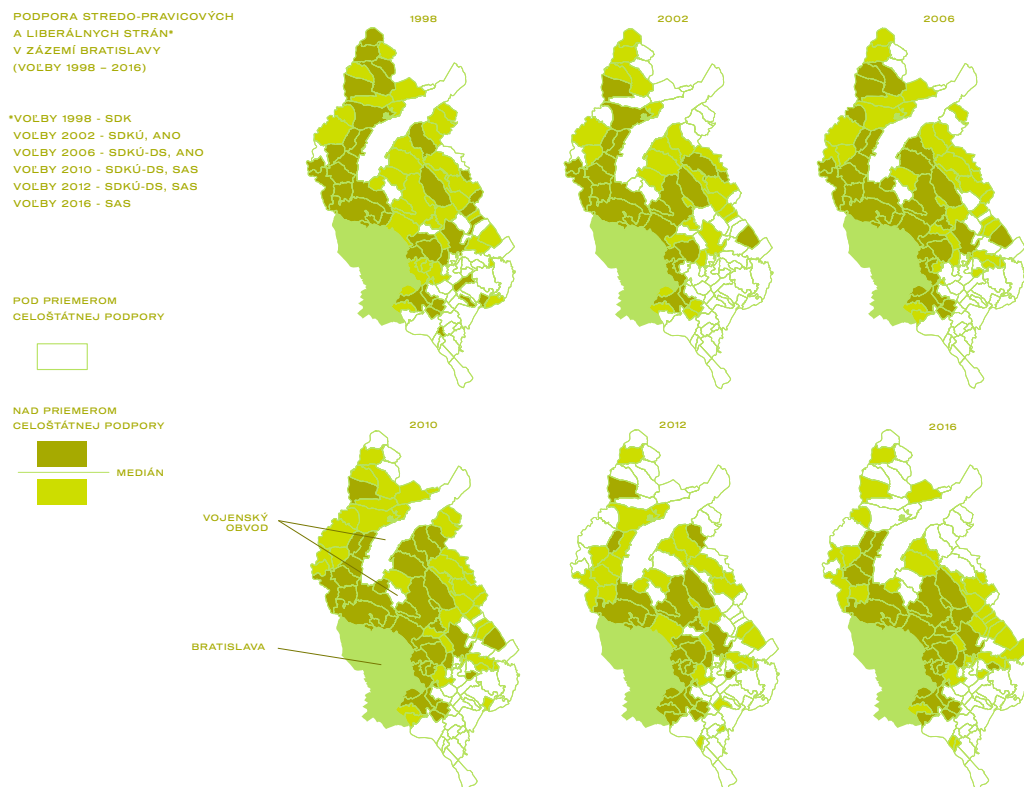
Ako sme už uviedli, vidiek na Slovensku nepredstavuje z pohľadu volebného správania homogénny priestor. Vidiecke obce širšieho zázemia hlavného mesta v porovnaní s obcami v iných regiónoch volia „mestskejšie“. Tento stav nie je dôsledkom suburbanizácie, tak ako ju chápeme v tomto texte, ale ide o výsledok dlhodobých a komplexných vplyvov vytvárajúcich centrálno-periférne efekty na volebné správanie. Dokazujú to napríklad výsledky parlamentných volieb z roku 1998, teda z obdobia, ktoré predchádzalo výraznejšej dynamizácii dekoncentračných procesov (obr. 3 a 4). V týchto voľbách mala podpora SDK, koalícieho združenia stredo-pravicových strán, aj napriek účasti skôr vidieckeho elektorátu KDH stále pomerne významný mestský gradient. Vysoko nadpriemerné hodnoty získavala v mestách nad 50 000 obyvateľov a zvlášť v mestách nad 100 000 obyvateľov (Kostelecký – Krivý 2015). Nad celoštátnym priemerom bola SDK taktiež aj vo veľkej väčšine etnicky slovenských vidieckych obcí bratislavského zázemia (obr. 4). Vo voľbách v rokoch 2002 – 2010 a sčasti aj 2012, v období, kedy SDKÚ bola lídrom stredo-pravicovej scény, si táto udržiavala rovnako významnú mestskosť, ako i teritoriálnu dominanciu na západnom Slovensku, resp. v Bratislavskom kraji (Szabó a Tátra 2016).

Región bratislavského zázemia ako celok dlhodobo volil a volí najmestskejšie strany na úrovni medzi republikovým priemerom a Bratislavou. Avšak takto široko vymedzená teritoriálna jednotka v sledovanom období rastúcej intenzity suburbanizácie volila vo vzťahu k mestu bez výraznejšej zmeny v čase (obr. 3). Iná je už situácia v prípade obcí rozdelených do kategórií podľa intenzity suburbanizácie, kde môžeme sledovať konvergenčný trend medzi Bratislavou a obcami s najintenzívnejším postupom suburbanizácie. Trend rastúcej podpory elektorátne najmestskejšej strany v prostredí intenzívnej suburbanizácie pokračoval aj vo voľbách 2016, kedy toto označenie pripadlo strane SaS.

	1998 (SDK)	2002 SDKÚ + ANO	2006 SDKÚ-DS + SAS	2010 SDKÚ-DS + SAS	2012 SDKÚ-DS + SAS	2016 SAS
BRATISLAVA	46,31 %	42,71 %	40,17 %	47,50 %	28,63 %	26,71 %
1. SUBURBÁNNÁ ZÓNA	30,79 %	27,33 %	27,59 %	38,52 %	20,44 %	20,62 %
2. SUBURBÁNNÁ ZÓNA	32,48 %	25,59 %	23,70 %	33,26 %	13,98 %	14,09 %
SR	26,33 %	23,10 %	19,77 %	27,56 %	11,97 %	12,10 %

Obr. 3. Volebné preferencie stredo-pravicových strán v zónach rezidenčnej suburbanizácie. Zdroj: ŠÚ SR 2016a

Obr. 4. Podpora liberálnych a stredo-pravicových strán v zázemí Bratislavy. Zdroj: Šuška et al. 2018

Z dôvodu selektivity migrácie je vhodné analyzovať priestorové diferencie volebného správania a sociálno-ekonomické diferencie v kontexte ďalších relevantných ukazovateľov. Výsledky jednoduchej korelácie (tab. 1) nám umožňujú pozorovať, že volebný zisk strany SaS v ostatných voľbách (2016) môže súvisieť so základnými ukazovateľmi intenzity suburbanizácie, ktorými sú intenzita bytovej výstavby a priemerná ročná miera čistej migrácie. Pri detailnejšom pohľade na štruktúru prisťahovalcov nachádzame aj výraznejšiu koreláciu s podielom vysokoškolsky vzdelaných prisťahovalcov a podielom migrantov z Bratislavy. Aj keď sú tieto korelácie zaťažené určitou generalizáciou, limitovanou synchronizáciou jednotlivých ukazovateľov a čiastočným skreslením štatistických údajov (nepresnosti v evidencii obyvateľstva), pomerne zreteľne naznačujú vzťah medzi špecifickými skupinami spájanými so suburbánnou migráciou a politickou (hodnotovou) orientáciou jej aktérov. Zjednodušene povedané, lokality intenzívneho suburbánného rozvoja sú predovšetkým cieľom migrantov z Bratislavy, pre ktorých je charakteristické vysokoškolské vzdelanie, vyšší príjem a výraznejšia stredo-pravicová/liberálna politická orientácia.

Vo voľbách 2016 zaznamenali viaceré volebné okrsky v bratislavskom zázemí vysokú mieru podpory momentálne najmestskejšej strany (podľa elektorátu), teda SaS. Z 200 okrskov s najvyššou podporou strany SaS sa 176 nachádzalo priamo na území hlavného mesta, avšak zo zostávajúcich 24 sa až 15 okrskov nachádzalo v obciach v bezprostrednom zázemí Bratislavy, pričom tu bola dokonca zaznamenaná najvyššia hodnota podpory vôbec, keď v jednom okrsku obce Chorvátsky Grob odovzdalo svoje hlasy strane SaS až 44,5 % voličov (obr. 5). V rámci ostatného územia Slovenska nachádzame iba dva okrsky v Banskej Bystrici, jeden v Košiciach a v Leviciach, volebný okrskok Zahraničie a lyžiarske strediská, resp. obce v bezprostrednej blízkosti lyžiarskych stredísk (Bystrá, Demänovská Dolina, Donovaly a Pavčina Lehota). Domnievame sa, že v prípade uvedených horských obcí sú za týmto výsledkom najmä obyvatelia miest či dokonca Bratislavčania a Bratislavčania, ktorí sa rozhodli stráviť marcový volebný víkend na horách (skutočnosť, ktorá by tiež poukazovala na špecifické sociálno-ekonomické postavenie daného voličstva).

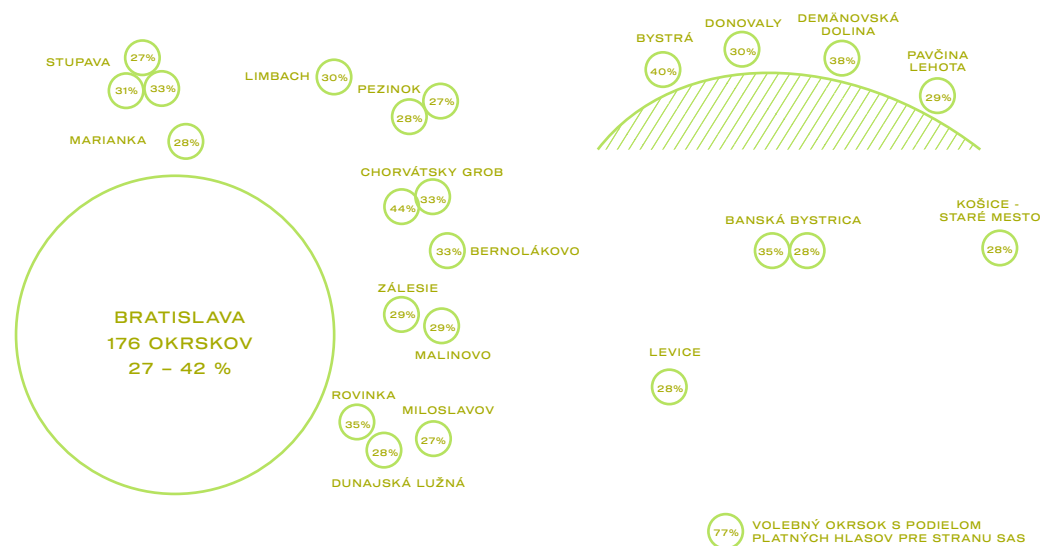
AKO VOLÍ ZÁZEMIE BRATISLAVY?

Proces suburbanizácie meniaci priestory bratislavského zázemia sa prejavuje prostredníctvom komplexnej transformácie prímestskej krajiny, ktorej súčasťou je aj zmena v sociálno-ekonomickej a kultúrnej sfére. Prichádzajúce obyvateľstvo si do nového domova prináša nielen odlišné formy každodenného života, ale aj vlastné skúsenosti, preferencie a predstavy o svete. Sondu približujúcu sféru meniaceho sa sociálneho priestoru predstavuje analýza sociálno-ekonomickej diferencie a hodnotových ukotvení obyvateľstva. Prostredníctvom analýzy príjmu obyvateľov a jeho volebného správania sme sa pokúsili hľadať odpoveď na otázku, kto sú suburbánni migranti.

Analýza príjmovej diferencie poukazuje na skutočnosť, že v bezprostrednom zázemí Bratislavy (zóna intenzívnej suburbanizácie) dochádza k nadpriemernému rastu príjmov a prehľbuje sa rozdiel medzi blízkym a vzdialeným zázemím mesta, pričom však aj vzdialenejšia zóna vystupuje nad celorepublikový priemer. Potvrďuje sa tak, že metropolitný región Bratislavy patrí medzi najrozvinutejšie a najrýchlejšie rastúce oblasti Slovenska. Veľká časť tohto rastu je koncentrovaná v Bratislave, formujúcej aj svoje vidiecke zázemie, ktorého sociálno-priestorová štruktúra sa pretvára z vidieckej na predmestskú. Vzdialenosť od jadra mestského regiónu sa ukazuje ako rozhodujúci faktor príjmovej diferencie. Tento priestorový

vzorec významne koreluje aj s podporou občiansko-liberálnych stredo-pravicových subjektov. Podpora SaS v ostatných voľbách vykazuje pomerne silné korelácie s viacerými kumulovanými ukazovateľmi suburbanizačných procesov v regióne. Vôbec najsilnejšie závislosti boli zistené v prípade podielu vysokoškolsky vzdelaných prisťahovalcov a nárastu priemerného príjmu v obci. Potvrďuje sa tak predpoklad, že aktérmi rezidenčnej suburbanizácie sú predovšetkým migranti s vyšším sociálnym statusom prichádzajúci z mestského prostredia, ktorí sa vyznačujú špecifickým volebným správaním.

Hoci obce bratislavského zázemia volili už v období pred naštartovaním suburbanizačných procesov na slovenské pomery relatívne mestsky, práve v súvislosti s rastom migračnej dynamiky dochádza k posilňovaniu týchto vzorcov. Rast podpory mestských strán, reprezentovaných najmä SDKÚ a SaS, ktorý súvisí so sociálnymi zmenami v tomto území, sa prejavil aj v sformovaní priestorovo kompaktnej zóny ich volebnej podpory v bezprostrednom zázemí mesta. Tento výsledok priestorovo kopírujúci región intenzívnej suburbanizácie bol dosiahnutý až v ostatných voľbách v súvislosti s volebným výsledkom aktuálne najmestskejšej strany – strany SaS. V rámci viacerých obcí v tejto zóne boli navyše na úrovni okrskov dosiahnuté najvyššie hodnoty podpory vôbec. Išlo o obce s väčším počtom volebných okrskov, pričom niektoré predstavovali nové sídelné útvary, resp. priestory intenzívnej výstavby a migrácie. SaS, podobne ako predtým SDKÚ, zdôrazňuje vzdelanosť, rozhladenosť a ekonomickú úspešnosť (občas implikujúce nadradenosť) svojho elektorátu. Avšak na rozdiel od SDKÚ, možno identifikovať, najmä vo vyjadreniach niektorých hlavných predstaviteľov SaS, vlnnejší postoj k viacerým občianskym princípom a k mimoeconomickým liberálnym hodnotám. Niektoré témy sú prezentované spôsobom pripomínajúcim skôr populistickú, konzervatívnu či dokonca radikálnu pravicu (napríklad postoj k tzv. utečeneckej kríze). Na odpoveď, či dôjde k politickej redefinícii mesta ako liberálneho a od centra skôr naľavo orientovaného priestoru, voči ktorému bude suburbium hájiť konzervatívne hodnoty, si budeme musieť ešte počkať. Špecifiká stránickej politickej

Obr. 5. Dvesto volebných okrskov s najvyššou podporou strany SaS v parlamentných voľbách v roku 2016. Zdroj: Šuška et al. 2018

Tab. 1. Závislosť volebných výsledkov strany SaS (voľby do NR SR 2016) a zmeny priemerného príjmu s vybranými ukazovateľmi v obciach zázemia Bratislavy (Pearsonove korelácie). Zdroj: ŠÚ SR 2016a, 2016b, 2016c, Sociálna Poistovňa 2017

	Volebné preferencie strany SAS (voľby 2016)	Zmena priemerného príjmu medzi obdobiami rokov 2004–2007 a 2014–2016	Priemerná ročná miera čistej migrácie 2000–2015	Podiel prisťahovaných z Bratislavy 2000–2015	Podiel prisťahovaných 2000–2015 s VŠ vzdelaním	Intenzita bytovej výstavby 2000–2015 (prepočítané na priemernú populačnú veľkosť 2000–2015)
Volebné preferencie strany SAS (voľby 2016)	1					
Zmena priemerného príjmu medzi obdobiami rokov 2004–2007 a 2014–2016	,791**	1				
Priemerná ročná miera čistej migrácie 2000–2015	,633**	,785**	1			
Podiel prisťahovaných z Bratislavy 2000–2015	,572**	,703**	,596**	1		
Podiel prisťahovaných 2000–2015 s VŠ vzdelaním	,778**	,834**	,711**	,667**	1	
Intenzita bytovej výstavby 2000–2015 (prepočítané na priemernú populačnú veľkosť 2000–2015)	,549**	,683**	,916**	,528**	,653**	1
Cestná vzdialenosť od centra Bratislavy	-,479**	-,603**	-,514**	-,648**	-,746**	-,460**

** korelačný koeficient je štatisticky významný na $p = 0,01$

scény u nás, a to konkrétne jej nestabilita z hľadiska dĺžky trvania existencie často i najvýznamnejších subjektov a obmedzená platnosť tradičných ideologicko-politických delení, zatiaľ neumožňujú zodpovedať niektoré konkrétnejšie otázky.

Pri interpretáciách zistených výsledkov sme vychádzali z predpokladu kľúčového vplyvu individuálnych faktorov, ktoré predchádzajú zmene bydliska migrantov a ktoré sa prejavujú v odlišnom agregovanom správaní kompozične zmenených súborov. Čo sa však javí ako známka obmedzeného vplyvu prostredia na zmenu volebného správania je skutočnosť, že viaceré problémy novovznikajúcich suburbií, ktoré je možné z veľkej časti pripísať neregulovanému rozvoju a živej výstavbe (pozri Šveda a Šuška 2014), negatívnym spôsobom neovplyvnili podporu SaS, ktorá vo svojom ideovom a programovom profile proti štátu a regulácii najviac brojí. Hoci isté vplyvy prostredia sa vylúčiť nedajú, v súčasných podmienkach dynamickej suburbanizácie zázemia Bratislavy treba pre vysvetlenie kultúrnych zmien uvažovať skôr o vplyve novousadlíkov (kompozičné vysvetlenie). Presvedčivejšie zodpovedanie podobných otázok je však úlohou ďalších výskumov.

LITERATÚRA

- BAHNA, M., MAJO, J. (2012). Bratislava zblízka: Volby '12 a '10. In Krivý, V. ed. *Slovenské voľby '12: čo im predchádzalo, postojte a výsledky*. Bratislava (Sociologický ústav SAV), pp. 203-235.
- BARÁTH, J., SZÖLLÖS, J., ČERNÁK, P. (1995). Analýza stability územia volebnej podpory vybraných politických strán (na základe výsledkov volieb 1990, 1992 a 1994). *Geografický časopis*, 47, 4, 247-259.
- BERNARD, J., KOSTELECKÝ, T., ŠIMON, M. (2014). Existujú prostorové kontextové vplyvy na volebné chováni i v relatívne nacionalizovanom stranickom systéme? Příklad Česka. *Geografie*, 119, 3, 240-258.
- COX, K. R. (1968). Suburbia and Voting Behavior in the London Metropolitan Area 1. *Annals of the Association of American Geographers*, 58, 111-127.
- EVANS, G. (2017). Social Class and Voting. In Kai Arzheimer, Jocelyn Evans, Michael S. Lewis-Beck eds. *The SAGE Handbook of Electoral Behaviour*, London (Sage Publications), pp. 177-198.
- EVANS, G., TILLEY, J. (2012). How parties shape class politics: Explaining the decline of the class basis of party support. *British Journal of Political Science*, 42, 137-161.
- FORD, R., GOODWIN, M. (2014). *Revolt on the Right: Explaining Support for the Radical Right in Britain*. London (Routledge).
- FRANKLIN, M. N., MACKIE, T., VALEN, H. et al. (1992). *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Cambridge (Cambridge University Press).
- GAINSBOROUGH, J. F. (2001). *Fenced off: The Suburbanization of American Politics*. Washington DC (Georgetown University Press).
- GAINSBOROUGH, J. F. (2005). Voters in Context: Cities, Suburbs, and Presidential Vote. *American Politics Research*, 33, 3, 435-461.
- GALČANOVÁ, L. (2013). Svoboda, soukromí a bezpečí: nové hraniční prostory v naracích obyvatel vybraných brněnských předměstí. In Ouředníček, M., Špačková, P., Novák, J. eds. *Sub Urbs: krajina, sídla a lidé*. Praha (Academia), pp. 200-233.
- GENT, W. P. C. van, JANSEN, E. F., SMITS, J. H. F. (2014). Right-Wing Radical Populism in City and Suburbs; An Electoral Geography of Partij Voor de Vrijheid in the Netherlands. *Urban Studies*, 51, 9, 1775-1794.

- GYÁRFÁŠOVÁ, O., KRIVÝ, V. (2013). Vzorce voličského správania. In Krivý, V. ed. *Ako sa mení slovenská spoločnosť*. Bratislava (Sociologický ústav SAV), pp. 257-342.
- KOSTELECKÝ, T., KRIVÝ, V. (2015). Urbanno-rurálne rozdiely voličského správania v Česku a na Slovensku. *Sociológia – Slovak Sociological Review*, 47, 4, 390-413.
- KRIVÝ, V. (2000). *Politické orientácie na Slovensku – skupinové profily*. Bratislava (IVO).
- MAESSCHALCK, F. de (2009). *Beyond the Anglo-Saxon Experience: City-Suburban Political Polarization in Brussels*. Belgium (Espace populations sociétés).
- MAESSCHALCK, F., de (2011). The Politicisation of Suburbanisation in Belgium: Towards an Urban-Suburban Divide. *Urban Studies*, 48, 4, 699-717.
- MADLEŇÁK, T. (2012). *Regionálna diferenciácia volebného správania na Slovensku (1998 – 2010)*. Bratislava (Veda).
- MARCIŃCZAK, S., TAMMARU, T., NOVÁK, J., GENTILE, M., KOVÁCS, Z., TEMELOVÁ, J., SZABÓ, B. (2015). Patterns of socioeconomic segregation in the capital cities of fast-track reforming postsocialist countries. *Annals of the Association of American Geographers*, 105, 1, 183-202.
- MATEJU, P., REHÁKOVÁ, B., EVANS, G. (1999). The politics of interests and class realignment in the Czech Republic, 1992–96. In Evans, G. ed. *The End of Class Politics?* Oxford (Oxford University Press), pp. 231-253.
- McKEE, S. C., SHAW, D. R. (2003). Suburban Voting in Presidential Elections. *Presidential Studies Quarterly*, 33, 125-145.
- NOVOTNÝ, L., PREGI, L. (2017). Selective migration of population subgroups by educational attainment in the urban region of Bratislava. *Geografický časopis*, 69, 1, 21-39.
- NOVOTNÝ, L., PREGI, L. (2019). Región len pre mladých a vzdelaných? Selektívna migrácia vo funkčnom mestskom regióne Bratislava podľa veku a vzdelania. In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 134-159.
- OUŘEDNÍČEK, M., ŠPAČKOVÁ, P., NOVÁK, J. (2013). Metodické problémy výzkumu a vymezení zón rezidenční suburbanizace v České republice. In Ouředníček, M., Špačková, P., Novák, J. eds. *Sub Urbs: Krajina, sídla a lidé*. Praha (Academia), pp. 309-332.
- OUŘEDNÍČEK, M., POSPÍŠILOVÁ, L., ŠPAČKOVÁ, P., KOPECKÁ, Z., NOVÁK, J. (2016). The velvet and mild: Socio-spatial differentiation in Prague after transition. In Tammaru, T., Marcińczak, S., van Ham, M., Musterd, S. eds. *Socio-Economic Segregation in European Capital Cities: East Meets West*. Abingdon/New York (Routledge), pp. 261-286.
- PLEŠIVČÁK, M. (2013). Časopriestorové aspekty rurality volebnej podpory rozhodujúcich politických strán na Slovensku v celoštátnom a regionálnom kontexte v období rokov 1998 – 2010. *Politologický časopis*, 20, 2, 176-196.
- PLEŠIVČÁK, M. (2014). Otázka politického správania obyvateľov vidieka a mesta v krajinách bývalého východného bloku so špeciálnym akcentom situácie na Slovensku. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 58, 2, 229-242.
- PODOLÁK, P., ŠVEDA, M. (2019). Suburbanizácia len pre Bratislavčanov? Komponenty populačného vývoja zázemia Bratislavy v kontexte suburbanizačných procesov. In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 104-133.
- POTOČNÝ, T. (2006). Lidé na okraji. Případová studie satelitního městečka. *IVRIS Working Papers*. Brno (Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity), p. 47.

- SZABÓ, B., TÁTRAI, P. (2016). Regional and Social Cleavages in the Slovak Elections after the Change of the Regime. *Geografický časopis*, 68, 3, 195-212.
- ŠUŠKA, P., ŠVEDA, M., KRIVÝ, V. (2018). Hodnotová zmena v zázemí Bratislavy ako dôsledok sub-urbánneho rozvoja: analýza volebného správania. *Sociológia – Slovak Sociological Review*, 50, 5, 609-631.
- ŠVEDA, M. (2016). Život v Bratislavskom suburbiu: prípadová štúdia mesta Stupava. *Sociológia – Slovak Sociological Review*, 48, 2, 139-171.
- ŠVEDA, M., ŠUŠKA, P. (2014). K príčinám a dôsledkom živeľnej suburbanizácie v zázemí Bratislavy: príklad obce Chorvátsky Grob. *Geografický časopis*, 66, 3, 225-246.
- Van HAMME, G. (2012). Social classes and political behaviours: Directions for a geographical analysis. *Geoforum*, 43, 772-783.
- WALKS, R. A. (2004). Place of Residence, Party Preferences, and Political Attitudes in Canadian Cities and Suburbs. *Journal of Urban Affairs*, 26, 3, 269-295.
- WALKS, R. A. (2005). City-Suburban Electoral Polarization in Great Britain, 1950 – 2001. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30, 500-517.
- WILLIAMSON, T. (2008). Sprawl, Spatial Location, and Politics: How Ideological Identification Tracks the Built Environment. *American Politics Research*, 36, 903- 933.

ZDROJE ÚDAJOV

- Sociálna poisťovňa (2017). *Anonymizované údaje o vymeriavacích základoch na platenie poisťného na sociálne poistenie v SR (2004 - 2016)*. Bratislava (Sociálna poisťovňa)
- ŠÚ SR (2016a). *Výsledky parlamentných volieb v SR (1998 – 2016)*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- ŠÚ SR (2016b). *Anonymizované mikrodáta o jednotlivých migráciách medzi obcami v rámci SR za obdobie 2000 – 2015*. Bratislava (Štatistický úrad Slovenskej republiky).
- ŠÚ SR (2016c). *Bytová výstavba 2003 – 2015*. Bratislava (Štatistický úrad Slovenskej republiky).

POĎAKOVANIE

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0462 a grantovou agentúrou VEGA v rámci projektu č. 2/0009/18.

Kapitola 8

KOLKO ĽUDÍ BÝVA V ZÁZEMÍ BRATISLAVY?

KOĽKO ĽUDÍ BÝVA V ZÁZEMÍ BRATISLAVY?

Odhad populačnej veľkosti obcí v zázemí Bratislavy s využitím lokalizačných údajov mobilnej siete

Populačná veľkosť je jedným zo základných ukazovateľov sociálno-ekonomických analýz a kľúčovým parametrom pre formulovanie rozmanitých potrieb v rámci štátnej správy a samosprávy. Na základe počtu trvalo bývajúcich obyvateľov dochádza k prerozdeleniu daňových príjmov, plánovaniu verejnej infraštruktúry či kreovaniu volebných okrskov a obecných zastupiteľstiev. Populačné prognózy a dlhodobé územné plánovanie taktiež obvykle vychádzajú z dát o trvalom pobyte.

Kategória „trvalý pobyt“ sa však v súčasných podmienkach rôznorodej mobility obyvateľstva javí čoraz viac ako nedostačujúca. Koncepty trvalého bydliska sa stávajú prekonané tak vo výskumných diskurzoch, ako aj v praktickom použití. Motívov pre spochybnenie relevantnosti tejto fundamentálnej kategórie je viacero. Predovšetkým pracovné či privátne aktivity obyvateľov sa neviažu na jedno miesto tak pevne, ako tomu bývalo v minulosti a miesto trvalého pobytu, miesto bývania a miesto práce sa čoraz častejšie od seba odlišujú. Dôvodom je predovšetkým rastúca fluktuácia a mobilita obyvateľstva, ako aj fenomény postmodernej spoločnosti, predovšetkým informačno-komunikačné technológie. Pohyby obyvateľstva sa stávajú pestrejšími, nadobúdajú nerutinný a nepravidelný charakter. V súčasnosti nie je neobvyklé rozdielne bydlisko členov jednej rodiny, bývanie v podnájme, sezónne bývanie na chate či dlhodobé pracovné stáże. Stále menšia viazanosť obyvateľstva k jednému miestu sa prejavuje v rôznych spoločenských kontextoch a relativizuje výsledky sociálnych, geografických či ekonomických analýz založených na tradičných štatistických zdrojoch (cenzu, registre obyvateľstva a pod.).

Tento trend sa však netýka len Slovenska, ale predstavuje globálny fenomén, ktorému sa vo svetovej literatúre venuje značná pozornosť najmä v súvislosti s priestorovou mobilitou (Järv et al. 2012, Csáji et al. 2013), manažmentom krízových udalostí (Bengtsson et al. 2011), epidémií (Tatem a Linard 2011, Weselowski et al. 2013) či spotrebou energií (Roman a Stokes 2015). Súčasná spoločnosť je viac ako kedykoľvek predtým vytváraná tokmi ľudí, tovarov a informácií, avšak dáta, ktoré tieto toky zaznamenávajú, sú pomerne náročné na spracovanie využitím tradičných prístupov spoločenského výskumu (Sheller 2004, Shoval 2007 a Reades et al. 2009). Navyše, infraštruktúra umožňujúca tieto toky je pre výskumníkov fyzicky aj právne „neviditeľná“ (Batty 1990). Naša schopnosť zaznamenať procesy prebiehajúce v spoločnosti je tak čoraz zložitejšou úlohou. Ako si všíma Batty (1990), procesy v spoločnosti sa pre nás stávajú „neviditeľnými“ vo viacerých smeroch a zdá sa, že táto „neviditeľnosť“ rastie rýchlejšie, ako naša schopnosť prispôbiť výskumné metódy novým podmienkam postmodernej spoločnosti. Kauzálny reťazec, ktorý nám po desaťročia pomáhal odkrývať vzťahy medzi miestom práce a bývania, lokalizáciou priemyselných podnikov

či priestorovou distribúciou služieb, ako aj iné tradičné procedúry, ktoré sme používali pre porozumenie priestorovej organizácie spoločnosti, sa oslabuje. Takýto stav však môžeme podľa Battyho (1990) považovať len za dočasnú stratu „hybnosti“ v spoločenskom výskume. Výsledkom adaptácie výskumných metód na nové podmienky je predovšetkým využitie informačno-komunikačných technológií, ktoré prinášajú nielen zmenu paradigmy priestorového správania, ale aj prístupu k jeho sledovaniu. Osobitné postavenie v rámci priestorových analýz má využitie mobilnej komunikácie. Mobilný telefón sa stal neoddeliteľnou súčasťou každodenného života a unikátnym zdrojom údajov o obyvateľstve, jeho priestorovej distribúcii, pohybe a aktivitách.

Jedným z fenoménov, ktorý je demonštráciou súčasnej zvýšenej mobility obyvateľstva a ktorý nevieme spoľahlivo zachytiť s využitím tradičných zdrojov údajov, je proces suburbanizácie. Suburbanizácia – intra-regionálna dekoncentrácia obyvateľstva z mesta do príslušného zázemia – predstavuje z hľadiska objemu migrácie, bytovej výstavby a dopadov na environmentálne a sociálne prostredie jeden z najdynamickejších procesov transformujúcich priestorovú organizáciu spoločnosti na Slovensku (Šveda et al. 2016). Dekoncentračné tendencie sa objavili v zázemí Bratislavy v polovici 90. rokov (Podolák 2007, 2010, Zubriczký 2010, Gajdoš a Moravanská 2011 a Novotný 2016) a pôvodne okrajový proces, ktorého aktérmi boli najmä príslušníci úzkej vrstvy najmajetnejších, sa stal v ostatnom období celospoločenským fenoménom. Dnes v zázemí Bratislavy neexistuje obec, ktorá by nebola zasiahnutá prílivom nového (často mestského) obyvateľstva a masívnou bytovou výstavbou. V období 2001 – 2015 sa dokončilo v zázemí mesta približne 35 000 bytových jednotiek a populačná veľkosť narástla o 54 000 obyvateľov¹ (podrobnejšie Šveda 2009, kapitola 2; Podolák a Šveda 2019, kapitola 5). Z hľadiska objemu výstavby v zázemí hlavného mesta a populačných zmien ide o bezprecedentné zmeny v postsocialistickom vývoji Slovenska. Viaceré indície však naznačujú, že objem evidovanej migrácie nezodpovedá realite a populačná veľkosť obcí v zázemí Bratislavy sa nezhoduje s oficiálnymi štatistikami.

Cieľom kapitoly je aproximácia reálne bývajúcего obyvateľstva v zázemí Bratislavy s využitím lokalizačných údajov mobilných telefónov. Zámerom je nielen spresniť údaje o priestorovej distribúcii obyvateľstva, ale do určitej miery aj relativizovať koncepty založené na tradičných štatistických údajoch o obyvateľstve a statickom vnímaní populácie (dlhodobá v stabilnom mieste bývania a práce). Súčasne je naším zámerom otestovať zmysluplnosť mobilnej lokalizácie ako doplnkového zdroja údajov pre priestorové a populačné analýzy a diskutovať tak možné interpretačné mantinely tohto netradičného zdroja údajov, ktorého význam v priestorových analýzach bude pravdepodobne narastať.

Vzhľadom na skutočnosť, že v slovenskom prostredí ide skôr o exploratívny vstup do málo preskúmanej problematiky, príspevok má charakter pilotnej štúdie, čomu zodpovedá aj obsahová štruktúra. V úvodnej časti sa venujeme príčinám nekonzistencie medzi oficiálnym a reálnym stavom obyvateľstva. V ďalšej časti práce si predstavíme základné princípy lokalizácie prostredníctvom mobilnej siete a použité metódy pre odhad populačnej veľkosti. V záverečnej časti diskutujeme dosiahnuté výsledky, ako aj nevyhnutnosť využitia „veľkých dát“ v rámci spoločenského výskumu.

¹ Vypočítané na základe bilancie pohybu obyvateľstva SR podľa obcí v sledovanom období (ŠÚ SR 2001 – 2015).

NEÚPLNÁ EVIDENCIA MIGRÁCIE V KONTEXTE SUBURBANIZAČNÝCH PROCESOV

Na Slovensku je vnútorná migrácia vymedzená ako zmena obce trvalého pobytu prístahovaním z inej obce v rámci Slovenskej republiky. Tým je síce migrácia jednoznačne definovaná, problémom však zostáva, že miesto, kde je osoba trvale prihlásená, sa nemusí vždy zhodovať s miestom jej obvyklého pobytu (Bezák 2006, s.18). Ako si ďalej všíma Bezák (2006), v dôsledku rôznych situácií (napr. bývanie v podnájme) zostáva veľká časť faktických zmien obvyklého miesta pobytu skrytá pod rôznymi formami neevidovanej migrácie. Tieto argumenty môžu vyvolávať nielen vážne pochybnosti o tom, či pojmové vymedzenie vnútornej migrácie na princípe zmeny miesta trvalého pobytu je skutočne adekvátne, ale aj oprávnenú otázku, do akej miery dáta z evidencie vnútorného sťahovania odzrkadľujú skutočnú migračnú mobilitu (Bezák 2006, s. 18).

Nekonzistencia medzi oficiálnym (štatistickým) počtom obyvateľov a reálnym stavom obyvateľstva v priestorových jednotkách rôznej úrovne sa v odborných kruhoch na Slovensku sleduje už približne od polovice 90. rokov minulého storočia (napr. Podolák 2002, Bezák 2006, Bleha a Popjaková 2007 a Šveda a Podolák 2014). Napriek pokusom o aproximáciu reálneho počtu obyvateľov využitím zástupných ukazovateľov (napr. kapacity bytového fondu) musíme konštatovať, že v súčasnosti nepoznáme reálne priestorové rozloženie obyvateľstva na Slovensku. Uvedenie si tejto triviálnej skutočnosti má pritom kľúčový význam pre sociálno-ekonomické analýzy, hodnotenie transformačných procesov či prognózovanie populačného a hospodárskeho vývoja regiónov, ako aj ďalšie praktické opatrenia (rozpočtovanie daní, kreovanie obecných zastupiteľstiev a volebných okrskov a pod.).

Problematiku neúplnej evidencie obyvateľstva možno vnímať v kontexte suburbanizačných procesov v zázemí Bratislavy. Ako si všímajú Šveda a Podolák (2014), zníženú ochotu suburbánnych prístahovalcov meniť evidenciu trvalého pobytu môžeme vnímať ako viacvrstvový fenomén, ktorý by sa nemal redukovat len na rovinu byrokratickej náročnosti zmeny bydliska. Zmena adresy trvalého pobytu je nepochybne komplikovaný, časovo náročný proces a možno ho považovať za dôležitý faktor skúmaného problému. Popri ňom je však potrebné uvedomovať si aj praktický, sociálny, kultúrny a psychologický rozmer tejto problematiky (Šveda a Podolák 2014):

Praktický rozmer: Pri zmene bydliska z mesta do jeho zázemia sa mení administratívne zaradenie a okresné mesto. S tým súvisí dostupnosť úradov a služieb (príslušnosť do zdravotného, školského obvodu), ktoré sa často nachádzajú v opačnom smere, ako je každodenná dochádzka do práce. Osobitne sú zmenou bydliska zasiahnutí podnikatelia a živnostníci, pre ktorých predstavuje zmena sídla firmy administratívne náročnejší proces (napr. zmena príslušnosti k daňovému úradu a pod.).

Sociálny rozmer: Na základe sociologickej sondy v zázemí Bratislavy (Šveda 2016) či obdobných výskumov v Českej republike (Potočný 2006 a Galčanová 2013), motivačné faktory suburbánnych migrantov väčšinou nereflektujú prioritnú túžbu stať sa integrálnou súčasťou vidieckeho prostredia (komunity) a sú skôr pragmatickým riešením bytovej situácie či naplnením nárokov na kvalitu bývania a voľnočasové aktivity.

Kultúrny rozmer: Napriek „modernizácii“ vidieka a stieraniu rozdielov medzi mestským a vidieckym spôsobom života stále existujú pomerne výrazné kultúrne odlišnosti. Neochota prihlásiť si trvalý pobyt v obci môže byť určitým spôsobom aj prejavom odmietania „vidieckej“ kultúry a identity.

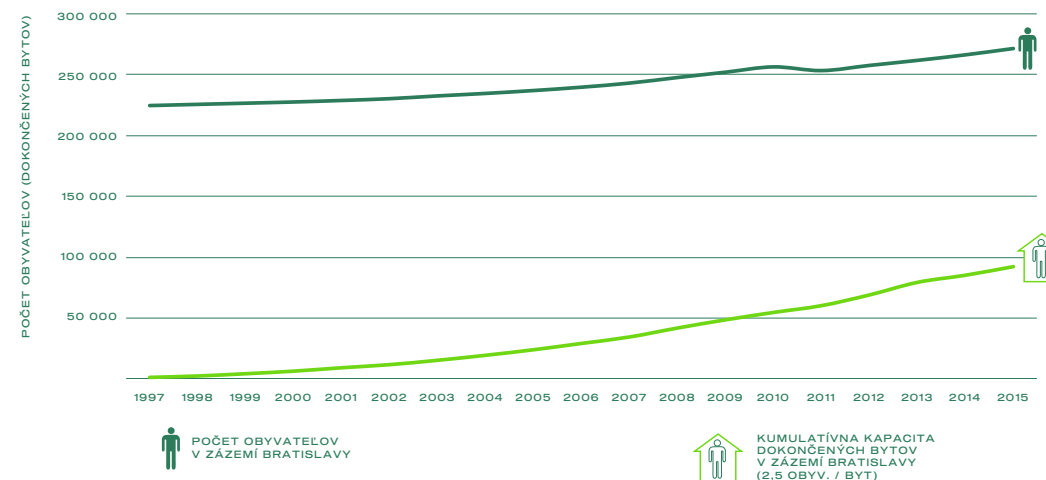
Psychologický a symbolický rozmer: Ponechanie si trvalého bydliska býva aj symbolickým putom, ktoré viaže migrantov k miestu ich pôvodného bydliska. Pojem domov tak môže v suburbiách nadobúdať nové významy. Z pôvodného vnímania ako „centrálneho“ bodu priestorovej existencie a „bašty“ sociálneho a kultúrneho sveta jednotlivcov sa vnímanie domova v suburbiách spája skôr s miestom pre oddych, seberealizáciu a trávenie voľnočasových aktivít (pozri Šveda 2016). Ďalšia úroveň psychologického rozmeru môže súvisieť s antisystémovými náladami v spoločnosti, ktoré sa prejavujú odmietaním foriem štátnej evidencie všeobecne, napríklad pri národných cenoch či sťahovaní. Netreba tiež opomenúť faktory, ktoré majú výlučne symbolický charakter a neprinášajú objektívne komplikácie alebo nežiaduce zmeny. Takým je napríklad odmietanie mimobratislavských evidenčných čísel motorových vozidiel.

Uvedené faktory podmieňujúce neúplnú evidenciu však nevnímame ako vyčerpávajúci zoznam, keďže neprihlasovanie si trvalého pobytu v mieste bydliska môže mať oveľa širšie a viacvrstevné kontexty, ktoré nám zostávajú skryté. Hľadanie príčin tohto javu by si však vyžadovalo podrobnejší výskum.

INDÍCIE NEÚPLNEJ EVIDENCIE MIGRÁCIE V ZÁZEMÍ BRATISLAVY

Do akej miery sa uvedené faktory skutočne podieľajú na nekonzistencii evidencie obyvateľstva v zázemí Bratislavy môžeme sledovať aj prostredníctvom nepriamych indícií. Jednou z nich je bytová výstavba, ktorá predstavuje viditeľný a pomerne presne merateľný prejav suburbanizačných tendencií. V rokoch 1997 – 2015 bolo v zázemí Bratislavy (111 obcí FMR Bratislava) dokončených vyše 37 000 bytov. V rovnakom období sa populačná veľkosť zázemia zväčšila o 54 000 obyvateľov (obr. 1). Pri uvažovanej obľožnosti bytového fondu na úrovni 2,5 – 3 obyv./byt vytvára nový bytový fond kapacitu pre približne 90 000 – 110 000 rezidentov, predpokladá teda až dvojnásobný počet obyvateľov oproti evidovanému nárastu populácie v oficiálnej štatistike. Aj pri zohľadnení kapacity pôvodného bytového fondu, ako aj neobývaných bytov je zrejmé, že bytová výstavba indikuje vyšší počet obyvateľov, než udáva oficiálna štatistika (podrobnejšie Šveda a Podolák 2014).

Ďalším indikátorom ukazujúcim na neúplnosť evidencie obyvateľstva sú interné databázy obecných samospráv, ktoré evidujú počet rezidentov prihlásených na odvoz smetí, platiacich daň z nehnuteľnosti či počtu školopovinných detí hlásiacich sa do miestnej školy. Obec Dunajská Lužná na základe týchto údajov odhaduje počet neprihlásených rezidentov na približne 1 800, v Chorvátskom Grobe to je približne 3 000 – 4 000. Hoci je spoľahlivosť týchto údajov pomerne vysoká, nepredstavujú konzistentný údajový zdroj naprieč celým zázemím Bratislavy. Mohli by sme uvažovať aj o využití ďalších zástupných ukazovateľov, akými sú napríklad počet odberných miest elektriny, nárast spotreby energií, presmerovanie poštových zásielok a pod. Tieto databázy sú však vo vlastníctve súkromných spoločností a prístup k nim je problematický. Je tiež otázne, nakoľko by získané údaje napr. o náraste spotreby energií boli relevantným ukazovateľom priestorovej distribúcie obyvateľstva. Nepriamym indikátorom neprihlásených obyvateľov sú aj evidenčné čísla motorových vozidiel (pozri Prates et al. 2014 a Du et al. 2012).

Obr. 1. Populačný vývoj a bytová výstavba vo funkčnom mestskom regióne Bratislava v období rokov 1997 – 2015. Zdroj údajov: ŠÚ SR

MOBILNÁ LOKALIZÁCIA V KONTEXTE POPULAČNÝCH ANALÝZ

Poznanie veľkosti populácie a jej distribúcie v priestore ostáva stále nedostatočné, a to aj napriek jej nespornému významu pre decíznu sféru a výskum naprieč mnohými vednými oblasťami (Tatem a Linard 2011). Od 90. rokov 20. storočia pozorujeme značné úsilie o spresnenie distribúcie svetovej populácie, ktoré vyústilo do vývoja sofistikovaných prístupov redistribujúcich údaje o populácii z cenov do pravidelnej mriežky so stranou od 100 metrov do 5 km (Tobler et al. 1997, Balk et al. 2006 a Deichmann et al. 2001). Napriek nemalému pokroku v tejto oblasti sú tieto prístupy poznačené viacerými obmedzeniami, v dôsledku čoho sú výsledky do značnej miery ovplyvnené spoľahlivosťou údajov z populačných cenov, ktoré vytvárajú základnú bázu pre odhady populačnej distribúcie. Napriek pokusom o sofistikované prístupy zachytávajúce dynamicky sa meniacu populáciu v priestore (napr. Bhaduri et al. 2007 a Leung et al. 2010) doposiaľ absentoval univerzálny nástroj, ktorý by priniesol všeobecne spoľahlivé výsledky (Deville et al. 2014).

Využitie informačno-komunikačných technológií – najmä mobilnej komunikácie – však vytvára nové príležitosti pre štúdium sociálno-priestorového správania (Watts 2007, Blondel et al. 2006 a Ahas a Mark 2005). Vďaka vysokej penetrácii mobilných telefónov a schopnosti sledovať ich pohyb na úrovni antén mobilnej siete môžeme prekonať viaceré limity, ktoré sa spájajú s tradičnými prístupmi založenými na populačných cenoch, najmä čo sa týka frekvencie zisťovania populačných dát, rýchlosti ich spracovania a v neposlednom rade i ochoty obyvateľov poskytovať presné údaje v rámci cenov. V roku 2015 bolo v krajinách EÚ registrovaných 1 213 predplatiteľov hlasovej alebo dátovej služby mobilnej siete na 1 000 obyvateľov (Eurostat 2017). Tento bezprecedentný rozsah pokrytia populácie vytvára unikátny predpoklad pre komplexné prístupy sledovania miest a regiónov, čo je principiálne nemožné s využitím tradičných foriem získavania dát (Reades et al. 2009). Všadeprítomnosť a štandardizovaný charakter mobilnej infraštruktúry

vytvára dlhodobý rámec na sledovanie priestorovej variability populácie vo vysokom časovom a priestorovom rozlíšení (Ahas and Mark 2005, Ratti et al. 2006 a Reades et al. 2009).

Lokalizačné údaje mobilných telefónov priniesli možnosť sledovať vzory priestorovej mobility na individuálnej úrovni (González et al. 2008 a Song et al. 2010), ako aj mapovanie pohybu a aktivít obyvateľov využitím agregovaných údajov (Järv et al. 2012, Ratti et al. 2006 a Reades et al. 2009). Značné uplatnenie našlo využitie mobilných dát v dopravných štúdiách (Järv et al. 2012 a Calabrese et al. 2011), ale aj v oblastiach ako je krízový manažment (Bengtsson et al. 2011), sledovanie návštevnosti zahraničných turistov (Ahas et al. 2008) či šírenie epidémií (Weselowski et al. 2012). Napriek rozmanitému využitiu sa lokalizačné údaje mobilných zariadení len v obmedzenej miere využili na plošné mapovanie časovo-priestorovej distribúcie obyvateľstva v rámci širších priestorových kontextov. Dôvodom môže byť nedostupnosť dostatočne presnej lokalizácie, ktorej presnosť závisí najmä od architektúry mobilnej infraštruktúry, alebo obmedzený prístup k celoplošným údajom mobilných operátorov.

ZÁKLADNÉ PRINCÍPY LOKALIZÁCIE PROSTREDNÍCTVOM MOBILNEJ SIETE

Princíp lokalizácie v mobilnej sieti je prirodzenou nadstavbou základných vlastností mobilnej komunikácie. Z priestorového pohľadu môžeme územie rozdeliť do buniek (*cells* – odtiaľ *cellular network*, resp. *cell phone*), ktoré obsluhujú jednotlivé antény mobilnej siete (*Base Transceiver Station*, BTS). Každá anténa je schopná pokryť určité územie a obslúžiť určitý počet zákazníkov. Identifikačné údaje o aktuálne využívanej anténe a ďalšie doplnkové informácie sú uložené v pamäti telefónu a môžu byť využité pre určenie jeho približnej polohy (Novák 2010). Podobne aj mobilní operátori uchovávajú informáciu o anténe BTS, ktorú využil daný mobilný telefón počas hovoru, posielania správ či sťahovania dát (*phone activity*). Tieto lokalizačné údaje sú prirodzenou súčasťou mobilnej komunikácie, keďže identifikácia prenosových staníc je nevyhnutná pre samotné fungovanie siete GSM.

Lokalizačné dáta môžeme principiálne rozdeliť na aktívne a pasívne (Ahas et al. 2007a). Kým pri pasívnom type ide o využitie existujúcich záznamov v rámci systému mobilného operátora, pri aktívnom type sa záznam vytvára na základe konkrétneho dopytu a s využitím špecializovaného softvéru. Osobitne môžeme uviesť ešte záznamy, ktoré sa zhromažďujú za jednotlivé prenosové časti mobilnej siete – štatistiku antén (Novák 2010).

Štatistika antén: Prevádzka mobilnej siete si vyžaduje sledovanie vyťaženia jednotlivých prenosových staníc (BTS) mobilnej siete. K zaznamenanému počtu a dĺžke hovorov (či iných dátových prenosov) tak vieme priradiť priestorový atribút – polohu danej BTS. To však v praxi nemusí byť jednoduché, keďže rozmiestnenie prenosových staníc môže byť súčasťou neverejných strategických informácií mobilného operátora. V takom prípade je možné bodový charakter údajov transformovať do fiktívnych polygónov prenosovej siete (napr. Thiessenove polygóny) alebo pristúpiť k agregácii údajov do iných priestorových jednotiek (napr. administratívneho členenia). Možnosti využitia štatistiky antén sú napríklad vo výskume dennej dynamiky mesta, ako perspektívne sa javí aj prepojenie týchto lokalizačných dát s údajmi zo sčítania obyvateľstva (charakter zástavby, sociálno-demografické charakteristiky a pod.) či s databázou funkčného využitia zeme (Novák 2010).

Pasívna lokalizácia: Obdobne ako v prípade štatistiky antén ide o informácie, ktoré v realite už existujú. Informácie o činnosti telefónu slúžia ako podklad pre vyúčtovanie hovorov, SMS a pod. Vzhľadom na skutočnosť, že k údajom o aktivite mobilného zariadenia vieme priradiť nielen polohu, ale aj niektoré základné informácie o užívateľovi (vek, pohlavie či fakturačnú adresu), získavame bohatú databázu, ktorej využitie (pri zachovaní anonymity užívateľov, resp. pri čiastočnom agregovaní údajov) prináša nesmierne cenný nástroj pre geografický výskum. Príkladom môže byť využitie dennej a nočnej lokalizácie užívateľov, ktoré vytvárajú základnú kostru ich každodenných aktivít. Údaje o koncentrácii dennej a nočnej lokalizácie nám umožňujú nielen spresniť priestorovú distribúciu obyvateľstva (napr. koľko ľudí býva v danom meste/v blízkosti nákupného centra a pod.), ale aj extrahovať údaje o predpokladanej priestorovej mobilite (napr. koľko ľudí dochádza do mesta/do nákupného centra). Pasívne lokalizačné údaje sa tak stávajú cenným zdrojom informácií pre dopravné modely, ale aj pre monitoring aktuálnej dopravnej situácie. Pohyb mobilného zariadenia medzi jednotlivými bunkami siete umožňuje sledovať rýchlosť a intenzitu dopravy a v súčasnosti je už bežnou súčasťou aplikácií poskytujúcich navigáciu. Pasívne lokalizačné údaje však ponúkajú oveľa väčšiu škálu využitia. Mobilný telefón dnes používame nielen na komunikáciu, ale aj nakupovanie, zábavu či športové aktivity. Využitím niektorých doplnkových údajov, ktoré zaznamenávajú operátori vo svojich databázach, tak môžeme sledovať aj oveľa špecifickejšie správanie ľudí, ako napr. využitie MHD, parkovanie, stávkovanie a pod.

Aktívna lokalizácia: Kým predchádzajúce zdroje údajov vychádzajú z databázovej infraštruktúry prevádzkovateľa mobilnej siete a ide o anonymizované (či agregované) dáta, pri aktívnej lokalizácii vznikajú záznamy o polohe individuálneho mobilného zariadenia na základe cieľového lokalizačného dopytu a s využitím špecializovaného softvéru. Nevyhnutnou podmienkou záznamu je informovaný súhlas užívateľa mobilného zariadenia a presne stanovené podmienky charakteru a dĺžky záznamu. Právne a etické zásady spojené s aktívnou lokalizáciou diskutuje Ahas et al. (2007b), Dufková et al. (2008) či Novák (2010), ktorí priniesli aj inšpiratívne pilotné sondy využívajúce aktívnu mobilnú lokalizáciu. Ficek et al. (2013) sa zaoberajú využitím efektívneho zisťovania polohy mobilného užívateľa využitím textových správ (SMS). Tento spôsob prekonáva základný nedostatok prevádzkových údajov mobilných sietí – záznamov o hovoroch – ktorých časové rozostupy neumožňujú presné určenie polohy užívateľa počas dňa.

DÁTA A METÓDY

Cieľom príspevku je odhad populačnej veľkosti obcí v zázemí Bratislavy s využitím lokalizačných údajov mobilných telefónov. Metodický rámec vychádza z konceptu tzv. kotevných bodov – *anchor-points* (Nurmi a Koolwaaij 2006, Ahas et al. 2009). Tieto body sú chápané ako hlavné uzly aktivít človeka, ktoré vytvárajú kostru jeho každodenných pohybov. Použitím vhodného algoritmu môžeme z lokalizačných dát mobilnej siete vyťažiť informácie o základných kotevných bodoch „domov“ a „práca“. V praxi ide predovšetkým o identifikovanie miest dennej a nočnej lokalizácie. Údaje o koncentrácii denných a nočných kotevných bodov nám umožňujú nielen spresniť priestorovú distribúciu obyvateľstva (napr. koľko ľudí býva v danej obci), ale aj extrahovať údaje o predpokladaných denných dopravných prúdoch (napr. koľko ľudí dochádza denne do obce).

Dáta použité v tejto štúdií boli zozbierané v rámci telekomunikačnej siete troch najväčších operátorov na Slovensku a zachytávajú 2,7 mil. užívateľov mobilnej siete, ktoré spracúva spoločnosť Market Locator SK.

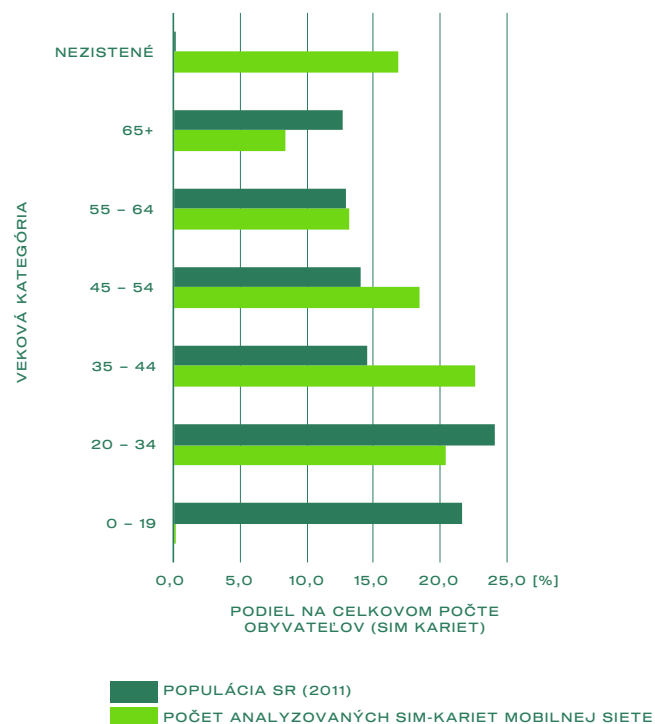
Nejde teda o súbor všetkých užívateľov (SIM-kariet) mobilných sietí na Slovensku, ale o časť užívateľov, ktorých vybrané údaje môžu byť použité na marketingové účely. Základnú vekovú štruktúru a porovnanie s populáciou Slovenska znázorňuje obr. 2. Absencia detskej zložky v štruktúre užívateľov mobilnej siete je prirodzeným dôsledkom registrácie SIM-kariet na rodičov detí. Poddimenzovanie zastúpenia poproduktívnej zložky obyvateľstva je prirodzeným znakom menšej technologickej gramotnosti potrebnej na zvládnutie elementárneho využívania mobilnej komunikácie touto skupinou obyvateľstva.

Využitie služieb spracovateľa prináša možnosť, ako získať agregované a anonymizované údaje a vyhnúť sa práci so zdrojovými individuálnymi údajmi, ktorých spracovanie v súčasných legislatívnych podmienkach by ani nebolo možné. Zaistenie bezpečného prístupu k dátam prostredníctvom spracovateľskej spoločnosti tak prináša unikátnu možnosť využiť potenciál lokalizačných údajov mobilných telefónov pri maximálnom zabezpečení anonymity ich užívateľov.

Metodický postup na identifikovanie populačnej veľkosti obce a identifikovanie neprihlásených rezidentov pozostáva z nasledujúcich krokov:

V prvom kroku sa extrahuje počet užívateľov mobilných telefónov (SIM-karty) na každej základňovej stanici, ktorej polygón vyžarovania obsluhuje časť sledovaného územia. Sledujeme pritom počet užívateľov počas dňa (denná lokalizácia od 09:00 do 15:00) a počas noci (20:00 – 05:00). Pre minimalizovanie nerutinných lokalizácií pracujeme s 30-dňovým kĺzavým priemerom počtu užívateľov v danej bunke mobilnej siete.

Obr. 2. Porovnanie vekovej štruktúry populácie Slovenska so súborom užívateľov mobilnej siete. Zdroj údajov: ŠÚ SR, Market Locator SK.

Kvôli lepšej interpretácii a prepojeniu dát viacerých operátorov, ktorých vyžarovacie polygóny sú rôzne, je počet užívateľov prerozdelený do štvorcovej siete. Veľkosť bunky je závislá od architektúry mobilnej infraštruktúry a pohybuje sa od približne 200 x 200 metrov vo veľkých mestách až po niekoľko stoviek metrov vo voľnej krajine. Výsledný počet užívateľov dostaneme sčítaním buniek mriežky, ktorá pokrýva intravilán danej obce. Veľkosť mriežky umožňuje zohľadniť nepravidelný tvar intravilánu a zahrnúť aj priestorovo oddelené časti obcí.

Pre každú obec v sledovanom území dostávame počet denných a nočných lokalizácií individuálnych užívateľov mobilnej siete. Na tento súbor ďalej použijeme filter využívajúci atribút oficiálnej adresy registrácie SIM-karty. Selekciou užívateľov, ktorých oficiálna adresa registrácie sa nachádza v inom okrese, ako je obec ich nočnej lokalizácie, získavame odhad počtu neprihlásených rezidentov.

Napriek zdanlivej jednoduchosti metodiky je pri interpretácii lokalizačných údajov mobilných zariadení dôležité si uvedomiť viaceré limity, ktoré vyplývajú z princípov prevádzky mobilnej siete a z právnych podmienok spracovania údajov užívateľov mobilnej siete. Pokúsime sa upozorniť na tie najdôležitejšie:

Počet SIM-kariet nemožno spoľahlivo stotožniť s počtom osôb (individuálnych užívateľov). Dôvodom je skutočnosť, že nemôžeme predpokladať, že každý obyvateľ disponuje mobilným zariadením, rovnako nevieme z databázy vylúčiť osoby využívajúce viaceré SIM-karty.

Užívateľ SIM-karty nemusí zodpovedať držiteľovi SIM-karty. Napríklad v rámci jednej rodiny môžu deti využívať mobilné telefóny registrované na rodičov.

Databáza zahŕňa len užívateľov s registrovanou SIM-kartou na fyzickú osobu. Firemné telefóny nie sú súčasťou databázy.

Presnosť lokalizácie závisí od architektúry mobilnej infraštruktúry, typu antén (2G, 3G, 4G) a reliéfu. V prípade mestského prostredia sa pohybuje rádovo v stovkách metroch, vo voľnej krajine dosahuje rádovo kilometre.

Priestorový rámec zázemia Bratislavy reprezentuje funkčný mestský región Bratislava (ďalej zázemie Bratislavy) vymedzený na základe koncepcie denných urbánnych systémov (Bezák 2014). Takto vyčlenené zázemie zahŕňa celý Bratislavský kraj a niekoľko ďalších obcí z okresov Senica, Dunajská Streda, Galanta a Skalica, spolu 111 obcí (podrobnejšie kapitola 1). Pasívne lokalizačné údaje mobilných telefónov boli zaznamenané za obdobie január – február 2018.

KOĽKO ĽUDÍ BÝVA V ZÁZEMÍ BRATISLAVY?

Ku koncu roka 2017 bolo v zázemí Bratislavy registrovaných k trvalému pobytu vyše 286 000 obyvateľov (ŠÚ SR). Počet SIM-kariet s dlhodobou nočnou lokalizáciou v tom istom území dosiahol začiatkom roka 2018 úroveň 270 000. Nočná lokalizácia však nezachytáva všetkých rezidentov v regióne. V tomto počte nie sú zahrnutí predovšetkým užívatelia firemných telefónov, ktorých podiel na celkovom počte mobilných užívateľov nie je zďaleka zanedbateľný (podľa neoficiálnych zdrojov dosahuje úroveň 30 – 40 %). Okrem toho musíme uvažovať aj o obyvateľoch, ktorí mobilný telefón používajú v obmedzenej miere (napríklad malé deti a seniory). Zohľadnením týchto skupín by sme pravdepodobne dostali ešte vyšší počet rezidentov lokalizovaných v sledovanom regióne. Zaznamenaný počet „spiacich“ SIM-kariet tak naznačuje, že v zázemí Bratislavy žije väčší počet obyvateľov, než udáva oficiálna štatistika.

Aproximácia neprihlásených rezidentov vychádza z počtu SIM-kariet, ktorých adresa registrácie sa nachádza v inom okrese, ako je obec ich nočnej lokalizácie. Takto definovaných užívateľov mobilnej siete bolo v zázemí Bratislavy identifikovaných vyše 96 000. Ich priestorová distribúcia naznačuje značné disproporcie (obr. 3). Zvýšený počet užívateľov mobilných zariadení bez trvalého pobytu v obci bol zaznamenaný najmä v obciach v tesnom zázemí Bratislavy, kde je suburbanizačný tlak prirodzene najsilnejší. Obce ako Chorvátsky Grob, Dunajská Lužná či Most pri Bratislave sú miestami rozsiahlej bytovej výstavby, ktorá má často formu rozsiahlych ucelených rezidenčných projektov so stovkami bytových jednotiek. Tieto nové rezidenčné časti sú v mnohých prípadoch budované bez nadväznosti na existujúcu sídelnú štruktúru (pozri kapitola 2), čo pravdepodobne neprispieva k sociálnej integrácii nových rezidentov v mieste ich nového bydliska. Mnohé suburbie sú tak skôr akýmisi sídelnými exklávami Bratislavy a „produktom“ pragmatického riešenia bývania (Šveda 2016). Nie je teda prekvapením, že práve v týchto obciach sme zaznamenali najväčší počet neprihlásených rezidentov (tab. 1).

Vo vzdialenejších častiach zázemia bol zistený vyšší počet neprihlásených rezidentov najmä v obciach v juhovýchodnej (smer Šamorín) a východnej (smer Senec) časti zázemia Bratislavy. Podmalokarpatský pás obcí (smer Pezinok) a Záhorie (smer Malacky) však výraznejší počet neprihlásených rezidentov nezaznamenali. Ako môžeme interpretovať uvedené diferencie?

Za týmito číslami sú veľmi rôznorodé kombinácie spôsobu záznamu, ktoré vychádzajú z registrácie užívateľov či spôsobu využívania mobilného telefónu, priestorového pohybu a technických limitov mobilnej siete. Pasívne lokalizačné údaje prinášajú značnú variabilitu interpretácie. Z limitovaného množstva a charakteru údajov, ktoré máme k dispozícii, môžeme uvažovať, že úlohu by mohol zohrávať jednak pôvod migrantov, ako aj národnostné zloženie autochtónneho obyvateľstva suburbanizovaných obcí. Skúsme sa teda pozrieť na obe možné súvislosti.

Ako poukazujú Podolák a Šveda (2019, kapitola 5), v obciach v tesnom zázemí Bratislavy výrazne prevládajú migranti prichádzajúci z hlavného mesta, ktorých podiel na celkovom počte prisťahovaných klesá so vzrastajúcou vzdialenosťou od Bratislavy. Podiel migrantov z Bratislavy z celkového počtu prisťahovaných do zázemia (109 619 migrantov) v období rokov 2000 – 2015 dosiahol viac ako 40 %. Vo vzdialenejších častiach zázemia narastá podiel prisťahovaných z ostatných regiónov Slovenska, ktorých podiel na celkovom počte prisťahovaných dosiahol približne 30 %. Je pritom zaujímavé, že v štruktúre prisťahovalcov sú približne rovnomerne zastúpené všetky kraje Slovenska, najviac Trnavský kraj so 7 % podielom a najmenej Košický kraj s 3 % podielom.

Pri pohľade na pôvod migrantov a podiel neprihlásených rezidentov však nemôžeme identifikovať jednoznačné súvislosti. Je zrejme, že problém neúplnej evidencie sa netýka výhradne obcí s dominantným zastúpením prisťahovalcov z Bratislavy, ale že ovplyvňuje aj obce, kde bratislavskí migranti tvoria len menší podiel. Príkladom je mesto Senec, v ktorom odhadovaný počet neprihlásených rezidentov presahuje 3 000 osôb. Podiel registrovaných prisťahovalcov z Bratislavy tvorí pritom „len“ 30 %, zatiaľ čo migranti z ostatných regiónov Slovenska výrazne prevládajú (47 %).

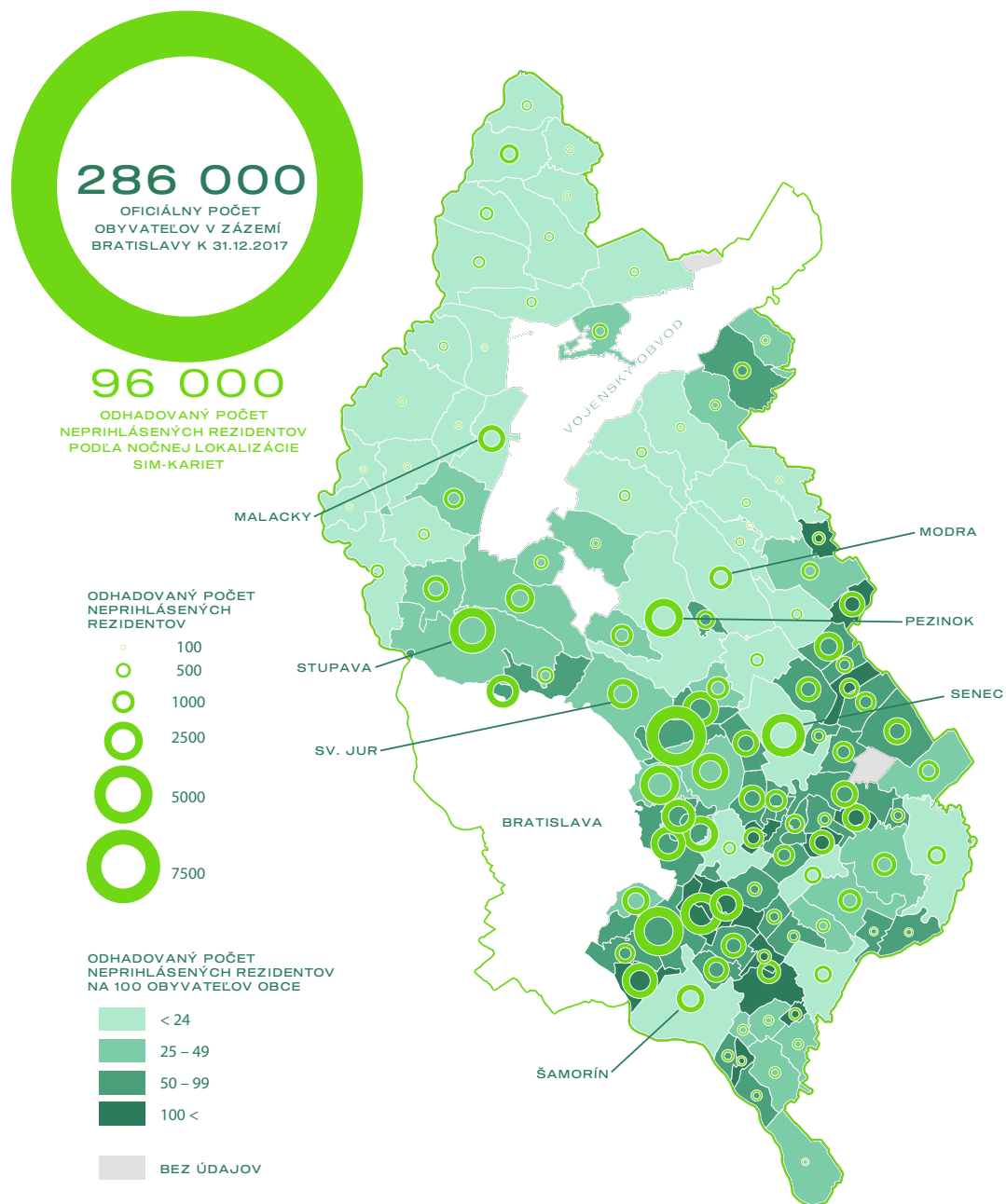
Z mnohých predchádzajúcich výskumov je zrejme, že motivácie presťahovať sa do suburbannej zóny sú rôznorodé (Bernard 2006, Potočný 2006, Galčanová 2013 a Šveda 2016), čo má vplyv aj na ochotu k zmene

Tab. 1. Počet SIM-kariet s nočnou a dennou lokalizáciou v obci a odhad počtu neprihlásených rezidentov. Zdroj: Market Locator SK, ŠÚ SR 2017.

obec	Počet SIM-kariet s nočnou lokalizáciou v obci	Počet SIM-kariet s dennou lokalizáciou v obci	Počet SIM-kariet s oficiálnou adresou v obci	Počet SIM-kariet, ktorých adresa registrácie sa nachádza v inom okrese, ako je obec ich nočnej lokalizácie	Počet obyvateľov (k 31.12.2017, ŠÚ SR)
Bernolákovo	5 969	5 228	3 956	2 233	7 255
Hamuliakovo	3 459	2 928	1 023	2 056	2 057
Chorvátsky Grob	6 414	4 731	2 862	5 230	5 692
Ivanka pri Dunaji	5 746	5 000	4 030	2 516	6 706
Marianka	3 062	2 653	1 239	1 849	2 054
Miloslavov	4 801	3 391	793	2 736	2 665
Most pri Bratislave	3 759	1 342	1 291	2 002	3 195
Slovenský Grob	4 090	3 044	1 887	2 121	3 619
Stupava	7 100	6 085	6 094	3 200	11 471
Dunajská Lužná	7 128	5 537	4 140	3 688	6 414
Zálesie	4 450	3 694	1 127	1 931	2 033

trvalého pobytu. Bernard (2006) uvažuje o dvoch základných oblastiach motivačných faktorov, ktoré stimulujú migráciu do vidieckeho prostredia. Prvú skupinu tvoria dôvody, ktoré by sme mohli zjednodušene opísať ako potrebu vymeniť mestskú kulisu za prírodnú. Druhú skupinu predstavujú migranti, ktorých motiváciou sú pracovné dôvody, rodinné dôvody či snaha nájsť finančne prijateľnejšie bývanie v blízkosti mesta. Túžba po „vidieckom“ spôsobe života je skôr ojedinelým motivačným faktorom a je spojená prevažne s hľadaním alternatívnych životných štýlov a subkultúr. Podobným spôsobom uvažuje aj Potočný (2006), ktorý vo svojej prípadovej štúdii satelitného mestečka taktiež rozlišuje dve základné skupiny prisťahovalcov. Prvú skupinu tvoria „konzumenti dobrého bývania“, ktorí do suburbia prichádzajú kvôli naplneniu svojich nárokov na kvalitné a priestranné bývanie v rodinnom dome. V novej lokalite sa nesnažia „ukotviť“, lebo by to pre nich znamenalo do budúcnosti neočakávané obmedzenia. Druhú skupinu tvoria podľa Potočného „hľadači pevného bodu“, ktorí, naopak, istú formu ukotvenia hľadajú a v novom prostredí sa snažia vybudovať silnejšie sociálne väzby.

Za rozhodnutím ponechať si trvalý pobyt v mieste predchádzajúceho bydliska sa však nepochybne skrývajú oveľa rozmanitejšie dôvody a životné stratégie. Kým pre niekoho to môže byť praktický problém, pre iného to má zásadný kultúrny a psychologický rozmer. Práve ten môže zohrávať dôležitú úlohu v obciach s maďarsky hovoriacim obyvateľstvom. Neochota prihlásiť si trvalý pobyt v obci môže byť určitým spôsobom aj prejavom odstupu od inej („maďarskej“, „dolniackej“) kultúry a identity. Symbolickým prejavom je deklarovaný odpor k zmene evidenčného čísla motorových vozidiel. Predstava, že Kysučan alebo Stredoslovák príde za rodinou s poznávacou značkou „GA“ alebo „DS“ môže byť pre niekoho jednoducho neprijateľná.

Obr. 3. Odhad počtu neprihlásených rezidentov v obciach funkčného mestského regiónu Bratislava. Počet neprihlásených rezidentov je vyjadrený ako počet SIM-kariet, ktorých adresa registrácie sa nachádza v inom okrese, ako je obec ich nočnej lokalizácie. Zdroj: Market Locator SK, vlastné spracovanie.

Popri časových a finančných nárokoch na zmenu trvalého bydliska môžeme medzi praktické dôvody zaradiť aj príslušnosť rezidentov k spádovým regiónom úradov, školských či zdravotníckych zariadení. Pri zmene trvalého pobytu by mali rezidenti tieto služby v protismere bežnej dochádzky.

DÔSLEDKY NEÚPLNEJ EVIDENCIE OBYVATEĽSTVA

V príspevku sme sa snažili prostredníctvom údajov z mobilnej lokalizácie poukázať na značné disproporcie medzi oficiálnymi štatistikami a reálnou distribúciou obyvateľstva na príklade zázemia Bratislavy. Vzhľadom na odhadovaný objem neprihlásených rezidentov môžeme vnímať uvedené zistenia ako značne znepokojujúce. Pri 286 000 obyvateľoch v zázemí Bratislavy je takmer 100 000 neregistrovaných rezidentov pomerne veľký objem. Navyše skutočnosť, že do zázemia Bratislavy prichádzajú migranti zo všetkých regiónov, rozširuje dôsledky naznačených disproporcií na územie celého Slovenska. Keby sa zaviedla prihlasovacia povinnosť v mieste obvyklého pobytu, ktorá je bežná v mnohých krajinách a dopĺňa evidenciu obyvateľstva, pravdepodobne by sa zmenil aj náš celkový pohľad na distribúciu obyvateľstva na Slovensku.

Bezprostrednou aplikáciou výsledkov aproximácie populačnej veľkosti obcí v zázemí Bratislavy je odhad výpadku príjmov jednotlivých samospráv. Hlavným zdrojom príjmov obcí sú dane, predovšetkým daň z príjmu fyzických osôb, daň z nehnuteľnosti, ale aj ďalšie miestne dane a poplatky. Neúplnosť evidencie obyvateľov sa logicky prejavuje nižším objemom získaných financií. Rozrastajúce sa obce však majú zvýšené požiadavky na údržbu infraštruktúry, prevádzkovanie sociálnych služieb či rozširovanie kapacít materských a základných škôl. Napríklad v Stupave žije oficiálne o niečo viac ako 11 000 obyvateľov, ale len SIM-kariet s nočnou lokalizáciou je v meste vyše 7 000, z toho užívateľov s inou oficiálnou adresou je viac ako 3 000. Keby sme zohľadnili aj užívateľov s firemnými telefónmi a obyvateľov nevyužívajúcich mobil, najmä malé deti, tak v Stupave môže byť o 4 000 – 5 000 rezidentov viac. Pri priemernej výške dane z príjmu fyzických osôb v Stupave vo výške 395 € (2018) tak výpadok v príjmoch mesta môže presahovať 1 mil. eur ročne. Tieto prostriedky by sa mohli využiť na skvalitnenie práve tých služieb, ktoré prichádzajú obyvatelia často kritizujú, a ktoré sú jedným z dôvodov ponechania si trvalého pobytu v Bratislave. Ak sa ľudia rozhodnú zmeniť trvalý pobyt, ide často o riešenie konkrétnej životnej situácie, napríklad pri potrebe prihlásiť deti do škôlky alebo školy.

Limity mobilnej lokalizácie nás však nútia uvažovať nad výsledkami analýzy s interpretačnou rezervou. V dôsledku uvedených limitov je preto potrebné brať výsledný počet užívateľov s nočnou lokalizáciou skôr vo forme aproximácie počtu obyvateľov, než jeho presnou kvantifikáciou. Treba však poznamenať, že vzhľadom na princípy vzniku lokalizačných dát môžeme odhadovaný počet neprihlásených obyvateľov brať ako podhodnotený a v realite môžeme uvažovať nad ešte vyšším počtom neregistrovaných rezidentov. Dôvodom je najmä absencia užívateľov s firemnými telefónmi, ktorých počet nie je zďaleka zanedbateľný.

Pri práci s pasívnymi lokalizačnými údajmi mobilných telefónov sa prirodzene vynára otázka reprezentatívnosti v kontexte celej populácie. Analýza vychádza z predpokladu, že užívatelia mobilných telefónov sú rovnomerne priestorovo distribuovaní a použité pasívne lokalizačné dáta predstavujú reprezentatívnu vzorku populácie. Do akej miery je uvedený predpoklad naplnený však nemôžeme spoľahlivo posúdiť bez použitia doplnkových informácií o pohlavnej, vekovej a sociálno-ekonomickej štruktúre používateľov

mobilných telefónov. Ako si všimajú Weselowski et al. (2013) na príklade Kene, aj v krajine tretieho sveta s len obmedzenou penetráciou mobilných telefónov naprieč populáciou sú výsledky analýz pasívnych lokalizačných údajov prekvapivo spoľahlivé. Aj napriek chýbajúcim presným údajom o rozšírení mobilných telefónov v populácii Slovenska môžeme predpokladať, že údaje mobilných sietí sú dostatočne veľkou a reprezentatívnou vzorkou ekonomicky aktívnej populácie.

Pasívne lokalizačné údaje mobilnej siete sú generované prakticky v každom okamihu a poskytujú jedinečnú možnosť mapovať ľudskú populáciu v priestore a čase. Ich využitie dláždí cestu pre nové aplikácie a štúdium populácie v reálnom čase, ktoré vedú k hlbšiemu porozumeniu súčasných procesov v spoločnosti (Deville et al. 2014). Využitie lokalizačných údajov mobilných zariadení v spoločenských vedách je jednoznačný a nezadržateľný trend. Zároveň je to aj výzva najsť také spôsoby spracovania, ktoré by pri zachovaní anonymity a bezpečnosti umožnili získať práve tie údaje, ktoré nám tradičné štatistické zdroje neponúkajú. Ak chceme teda porozumieť súčasným princípom priestorovej organizácie spoločnosti, budeme sa musieť naučiť pracovať s veľkými dátovými súbormi (*big data*), akými sú aj údaje mobilnej lokalizácie.

LITERATÚRA:

- AHAS, R., MARK, Ü. (2005). Location based services – new challenges for planning and public administration? *Futures*, 37, 6, 547-561.
- AHAS, R., AASA, A., SILM, S., AUNAP, R., KALLE, H., MARK, Ü. (2007a). Mobile positioning in spacetime behavior studies: social positioning method experiments in Estonia. *Cartography and Geographic Information Science*, 34, 4, 259-273.
- AHAS, R., AASA, A., MARK, Ü., PAE, T., KULL, A. (2007b). Seasonal tourism spaces in Estonia: case study with mobile positioning data. *Tourism Management*, 28, 898-910.
- AHAS, R., AASA, A., ROOSEA, A., MARK, Ü., AND SILMA, S. (2008). Evaluating passive mobile positioning data for tourism surveys: An Estonian case study. *Tourism Management*, 29, 3, 469-486.
- AHAS, R., SILM, S., SALUVEER, E., JÄRV, O. (2009). Modelling home and work locations of populations using passive mobile positioning data. In Gartner, G., Rehr, K. eds. *Location based services and TeleCartography II*. Berlin (Heidelberg Springer), pp. 301-315.
- BALK, D.L., DEICHMANN, U., YETMAN, G., POZZI, F., HAY, S.I., NELSON, A. (2006). Determining global population distribution: methods, applications and data. *Advances in Parasitology*, 62, 119-156.
- BATTY, M. (1990). Invisible cities. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 17, 127-130.
- BENGTSSON L., XIN LU, THORSON. A., GARFIELD, R., VON SCHREEB, J. (2011). Improved response to disasters and outbreaks by tracking population movements with mobile phone network data: a post-earthquake geospatial study in Haiti. *PLoS Medicine*, 8, 8.
- BERNARD, J. (2006). Sociální integrace přistěhovalců z velkoměsta na vesnici v České republice a v Rakousku. *Sociologický časopis*, 42, 4, 741-760.
- BEZÁK, A. (2006). Vnútorné migrácie na Slovensku: súčasné trendy a priestorové vzorce. *Geografický časopis*, 58, 1, 15-44.
- BEZÁK, A. (2014). Funkčné mestské regióny na Slovensku v roku 2001. In Lauko, V. ed. *Regionálne dimenzie Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave), pp. 169-198.
- BHADURI, B., BRIGHT, E., COLEMAN, P., URBAN, M. (2007). LandScan USA: A high-resolution geospatial and temporal modeling approach for population distribution and dynamics. *GeoJournal*, 69, 1, 103-117.

- BLEHA, B., POPJAKOVÁ, D. (2007). Migrácia ako dôležitý determinant budúceho vývoja na lokálnej úrovni - príklad Petržalky. *Geografický časopis*, 59, 265-290.
- CALABRESE, F., DI LORENZO, G., LIU, L., RATTI, C. (2011). Estimating origin-destination flows using mobile phone location data. *IEEE Pervasive Computing*, 10, 36-44.
- CSÁJI, B., BROWET, A., TRAAG, V.A., DELVENNE, J.C., HUENS, E., VAN DOOREN, P., SMOREDAE, Z., BLONDEL, V.D. (2013). Exploring the mobility of mobile phone users. *Physica A*, 392, 1459-1473.
- DEICHMANN, U., BALK, D., YETMAN, G. (2001). *Transforming Population Data for Interdisciplinary Usages: From Census to Grid*. Washington (Center for International Earth Science Information Network).
- DEVILLE, P., LINARD, C., MARTIN, S., GILBERT, M., STEVENS, F.R., GAUGHAN, A.E., BLONDEL, V.D., TATEM, A.J. (2014). Dynamic population mapping using mobile phone data. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111, 45, 15888-15893.
- DU, Y., SHI, W., LIU, C. (2012). Research on an Efficient Method of License Plate Location. *Physics Procedia*, 24, 1990-1995.
- DUFKOVÁ, K., FICEK, M., KENCL, L., NOVÁK, J., KOUBA, J., GREGOR, I., DANIHELKA, J. (2008). Active GSM cell-id tracking: where did you disappear? In *MELT 2008: Proceedings of the First ACM International Workshop on Mobile Entity Localization and Tracking in GPS-less Environments*, San Francisco, pp. 7-12.
- EUROSTAT (2017). Africa – EU: Key statistical indicators.
- FICEK, M., POP, T., KENCL, L. (2013). Active tracking in mobile networks: An in-depth view. *Computer Networks*, 57, 9, 1936-1954.
- GAJDOŠ, P., MORAVANSKÁ, K. (2011). *Suburbanizácia a jej podoby na Slovensku*. Bratislava (Veda), 205 s.
- GALČANOVÁ, L. (2013). Svoboda, súkromí a bezpečí: nové hraničné priestory v naracích obyvateľ vybraných brněnských predměstí. In Ouředníček, M., Špačková, P., Novák, J., eds. *Sub Urbs: krajina, sídla a lidé*. Praha (Academia), pp. 200-233.
- GONZÁLEZ, M. C., HIDALGO, C. A., BARABÁSI A. L. (2008). Understanding individual human mobility patterns. *Nature*, 453, 7196, 779-782.
- JÄRV, O., AHAS, R., SALUVEER, E., DERUDDER, B., WITLOX, F. (2012). Mobile phones in a traffic flow: A geographical perspective to evening rush hour traffic analysis using call detail records. *PLoS One*, 7, 11, s.e49171.
- LEUNG, S., MARTIN, D., COCKINGS, S. (2010). Linking UK public geospatial data to build 24/7 space-time specific population surface models. *GIScience 2010: Sixth International Conference on Geographic Information Science*. Zurich (Springer LNCS).
- NOVÁK, J. (2010). Lokalizační data mobilních telefonů: možnosti využití v geografickém výzkumu. *Dizertačná práca*. Praha (Univerzita Karlova v Praze).
- NOVOTNÝ, L. (2016). Urban Development and Migration Processes in the Urban Region of Bratislava from the Post-Socialist Transformation until the Global Economic Crisis. *Urban Geography*, 37, 7, 1009-1029
- NURMI, P., KOOLWAAIJ, J. (2006). *Identifying meaningful locations*. In Paper presented at 3rd annual international conference on mobile and ubiquitous systems: Networks and Services. SanJose, CA (MobiQuitous).
- PODOLÁK, P. (2002). Centre and Hinterland - Migration Relations. *Folia geographica 5. Prírodné vedy*, 37, 5, 143-145.
- PODOLÁK, P. (2007). Geografické aspekty suburbanizácie a priestorový pohyb obyvateľstva. *Životné prostredie*, 41, 298-302.
- PODOLÁK, P. (2010). Migrácia a jej vplyv na rozvoj suburbanizačných procesov vo vybraných regiónoch Slovenska. *Geographia Slovaca*, 27, 41-55.

- PODOLÁK, P., ŠVEDA, M. (2019). Suburbanizácia len pre Bratislavčanov? Komponenty populačného vývoja zázemia Bratislavy v kontexte suburbanizačných procesov. In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 104-133.
- POTOČNÝ, T. (2006). Lidé na okraji. Případová studie satelitního městečka. *IVRIS Working Papers*. Brno (Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity), p. 47.
- PRATES, R. C., CÁMARA-CHÁVEZ, G., SCHWARTZ, W. R., MENOTTI, D. (2014). An Adaptive Vehicle License Plate Detection at Higher Matching Degree. In Bayro-Corrochano, E., Hancock, E. eds. *Progress in Pattern Recognition, Image Analysis, Computer Vision, and Applications. CIARP 2014*. Cham (Springer), pp. 454-461.
- RATTI, C., FRENCHMAN, D., PULSELLI, R., WILLIAMS, S. (2006). Mobile landscapes: Using location data from cell phones for urban analysis. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 33, 727-748.
- ROMÁN, M. O., STOKES, E. C. (2015). Holidays in lights: Tracking cultural patterns in demand for energy services. *Earth's Future*, 3, 182-205.
- READES, J., CALABRESE, F., RATTI, C. (2009). Eigenplaces: Analysing cities using the space and time structure of the mobile phone network. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 36, 824-836.
- SHELLER, M. (2004). Mobile publics: beyond the network perspective. *Environment and Planning D: Society and Space*, 22, 135-156.
- SHOVAL N. (2007). Sensing human society. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 34, 191-195.
- SONG, C., QU, Z., BLUMM, N., BARABÁSI, A. L. (2010). Limits of predictability in human mobility. *Science*, 327, 5968, 1018-1021.
- ŠVEDA, M. (2016). Život v Bratislavskom suburbiu: prípadová štúdia mesta Stupava. *Sociológia*, 48, 139-171.
- ŠVEDA, M. (2019). Paneláky nalezato? Bytová výstavba a jej priestorové formy v zázemí Bratislavy. In Šveda, M., Šuška, P. eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 20-55.
- ŠVEDA, M., PODOLÁK, P. (2014). Fenomén neúplnej evidencie migrácie v suburbánnej zóne (na príklade zázemia Bratislavy). *Geografický časopis*, 66, 2, 115-132.
- ŠVEDA, M., SLÁDEKOVÁ MADAJOVÁ, M., PODOLÁK, P. (2016). Behind the Differentiation of Suburban Development in the Hinterland of Bratislava, Slovakia. *Czech Sociological Review*, 52, 6, 893-925.
- TATEM, A., LINARD, C. (2011). Population mapping of poor countries. *Nature*, 474, 36, 400-401.
- TOBLER, W., DEICHMANN, U., GOTTSEGEN, J., MALOY, K. (1997). World population in a grid of spherical quadrilaterals. *International Journal of Population Geography*, 3, 3, 203-225.
- WATTS, D.J. (2007). A twenty-first century science. *Nature*, 445, 489.
- WESOLOWSKI, A., EAGLE, N., TATEM, A.J., SMITH, D.L., NOOR, A.M., SNOW, R.W., BUCKEE, C.O. (2012). Quantifying the impact of human mobility on malaria. *Science* 338(6104), 267-270.
- WESOLOWSKI, A., EAGLE, N., NOOR, A.M., SNOW, R.W., BUCKEE, C.O. (2013). The impact of biases in mobile phone ownership on estimates of human mobility. *Journal of the Royal Society Interface*, 10, 81.
- ZUBRICZKÝ, G. (2010). Suburbanizácia Bratislavy. In Hardi, T., Lados, M., Tóth, K., eds. *Slovensko-maďarská aglomerácia v okolí Bratislavy*. Győr-Šamorín. (Stredisko regionálnych výskumov Maďarskej akadémie vied, Fórum inštitút pre výskum menšín), pp. 50-75.

ZDROJ ÚDAJOV

MARKET LOCATOR SK (2018). Počet užívateľov mobilnej siete s dennou a nočnou lokalizáciou v obci. Webová aplikácia <https://www.marketlocator.sk/>

ŠÚ SR (2015). Vnútoraná migrácia medzi obcami SR v rokoch 2000 – 2015. Bratislava (Štatistický úrad SR).

ŠÚ SR (2017). Pohyb obyvateľstva v rokoch 2000 – 2017. Bratislava (Štatistický úrad SR).

ŠÚ SR (2015). Bytová výstavba v obciach SR v rokoch 2003 – 2015. Bratislava (Štatistický úrad SR).

POĎAKOVANIE

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0462 a grantovou agentúrou v rámci projektu č. 2/0113/19. Autori chcú poďakovať aj spoločnosti Market Locator SK za spoluprácu pri spracovaní lokalizačných údajov mobilnej siete.

Kapitola 9

ĎALEKO ZA NÁKUPOM?

ĎALEKO ZA NÁKUPOM?

Transformácia maloobchodu v zázemí Bratislavy

Predchádzajúce kapitoly tejto publikácie sa zaoberajú najmä rezidenčnou suburbanizáciou – teda procesom populačného rastu v zázemí mesta pod vplyvom priestorovej expanzie intenzívnych dochádzkových vzťahov. Príchod nových rezidentov do zázemia mesta je sprevádzaný aj rastom ekonomických aktivít, ktoré naberajú rozmanité formy od maloobchodných, výrobných a skladových prevádzok po univerzitné a vývojové parky či administratívne komplexy. Tieto nerezidenčné aktivity podliehajú obdobným tlakom proti sebe pôsobiacich síl príťažlivosti a odstredivosti mesta ako pozorujeme v prípade bývania (pozri kapitolu 1). Príchod nových rezidentov do zázemia stimuluje etablovanie rozmanitých služieb, ktoré reagujú nielen na väčší trh, ale aj na špecifickú (mestskú) klientelu. Rozvoj nerezidenčných aktivít je však súčasne aj dôsledkom racionálnej lokalizácie, ktorá si vyžaduje blízkosť mestského trhu, dostatok priestoru, jednoduché dopravné napojenie na diaľničnú sieť či benevolentnejšie územné regulatívy mimo administratívnych hraníc mesta (Šveda a Križan 2012).

Pohľad na suburbanizáciu v globálnej mierke (Keil 2018) nás privádza k pohľadu prostredníctvom neteritoriálnych metafor, ktoré opisujú suburbánny priestor ako produkt „asambláže“ dostupných zdrojov a síl mobilizovaných rozličnými aktérmi. Tento pohľad mimovoľne podčiarkuje dôležitosť určitého abstrahovania od priestoru, kedy komplexnosť suburbánneho priestoru skúmame viac v zmysle väzieb a prepojení, než v kontexte priestorových parametrov blízkosti či susedstva (Kolb 2008). Jednu z týchto väzieb vytvára práve maloobchod a nákupné správanie spotrebiteľov. Popri dochádzke do zamestnania ako najreprezentatívnejšom vyjadrení vzťahu mesto – zázemie je maloobchodná sieť, a s ňou spojené väzby v priestore, kľúčovou súčasťou komplexnej mozaiky každodenného života obyvateľov suburbií.

Vývoj maloobchodu v metropolitnom prostredí je spätý so spotrebiteľmi a ich správaním. Ak dochádza k presunu obyvateľstva z mesta do zázemia (rezidenčná suburbanizácia), dochádza v tomto smere aj k redistribúcii maloobchodu a služieb (komerčná suburbanizácia). V súvislosti so všeobecným chápaním procesu suburbanizácie možno diskutovať aj o jej špecifickej súčasťi – suburbanizácii maloobchodu (Kellerman 1985) a jeho vzrastajúcom význame v zázemí miest (Alexander a Dawson 1979). Suburbanizácia maloobchodu je komplexný proces, ktorý nie je iba výsledkom samotnej migrácie obyvateľstva do zázemia miest, ale aj prejavom komplexnej transformácie maloobchodu a spotreby. Ide o prejavy globalizačných procesov, akými sú internacionalizácia, koncentrácia alebo kooperácia, ktoré prinášajú nové vzorce nákupného správania spotrebiteľov a ich konzumného spôsobu života (Križan a Bilková 2019). Kým v minulosti bola identita jednotlivcov a ich status určený prevažne pracovným zaradením, v súčasnosti sú tieto do veľkej miery vyjadrené životným štýlom určeným špecifickou spotrebou a spotrebným správaním (Chorvát 2015). V tomto kontexte môžeme vnímať bývanie v suburbiu ako špecifický druh spotreby, ktorej

priestorové vyjadrenie nadobúda formu trojuholníka – jeho pomerne vzdialené vrcholy symbolizujú lokalita bývania, lokalita práce a lokalita pre nakupovanie (Putnam 2000, Clapson 2003). Suburbánny priestor takto na jednej strane predstavuje prostredie pre šírenie mestských vzorov spotreby z mesta na vidiek, zároveň však s komerčnou suburbanizáciou dochádza k transformácii monofunkčných suburbií na rozmanitejšie, a pre napĺňanie každodenných potrieb obyvateľov pestrejšie vybavené, sídla.

K posilňovaniu diverzity funkcií v zázemí mesta však nemusí dochádzať rovnakým tempom, akým prebieha rezidenčná výstavba. Najmä v iniciálnych fázach suburbanizácie či v prípadoch zvlášť intenzívneho budovania obytných areálov sa môže v tomto priestore prejavovať nedostatok občianskej vybavenosti (vrátane maloobchodu), čo má vplyv na kvalitu života jeho obyvateľov. Každodenné nákupy, ako aj ostatné druhy spotreby sú preto nútení realizovať mimo miesta bydliska. S rozvojom rezidenčnej suburbanizácie dochádza k rozvoju nových funkčných vzťahov medzi mestom a zázemím aj prostredníctvom rozvoja dopravnej infraštruktúry. Na zmeny spojené s výstavbou komunikácií, ale aj všeobecným rastom motorizácie, reaguje komerčná suburbanizácia a rozvoj maloobchodu predovšetkým prostredníctvom výstavby veľkoprošných maloobchodných prevádzok, akými sú hypermarkety alebo nákupné či obchodné centrá.

Pre lepšie pochopenie komplexného procesu rezidenčnej suburbanizácie je potrebné venovať pozornosť aj súvisiacim procesom komerčnej suburbanizácie, a teda aj maloobchodu a jeho transformácii v zázemí miest. Cieľom kapitoly je hľadanie odpovedí na nasledujúce výskumné otázky: Ako sa vyvíjal rurálny maloobchod v zázemí Bratislavy a aká je súčasná situácia? Kde sa nachádzajú centrá spotreby a kam siahajú ich nákupné zóny? Existujú v zázemí Bratislavy priestory obmedzeného prístupu k veľkometrážnym maloobchodným predajniam? Ak áno, kde sa nachádzajú?

Na uvedené otázky sa pokúšame odpovedať v troch relatívne samostatných častiach, pričom pre každú z nich sme použili odlišné vstupné údaje, ako aj spôsob ich spracovania. Prvá časť je zameraná na vývoj rôznych typov maloobchodných predajní vo vidieckych obciach vo funkčnom mestskom regióne Bratislava (vymedzenie v kapitole 1). V druhej časti venujeme pozornosť centrálnym spotreby, tzv. „katedrálam spotreby“, ktoré reprezentujú nákupné centrá a pre vybrané z nich sme analyzovali ich nákupné zóny. Nie všetci spotrebiteľia však majú možnosť nákupu vo veľkometrážnych predajniach. Preto sú v ďalšej časti kapitoly diskutované tzv. „potravinové púšte“ – územia, ktorých obyvatelia sú pri nákupe potravín znevýhodnení dostupnosťou takéhoto typu predajní.

VÝVOJ MALOOBCHODNEJ SIETE V ZÁZEMÍ BRATISLAVY

Obslužnosť vidieka zohráva dôležitú úlohu v kvalite života vidieckeho obyvateľstva, jeho stabilite a sociálnej súdržnosti (Szczyrba et al. 2013). V priestore možno pozorovať úzky vzťah medzi maloobchodnou sieťou a sídlami. Kým v minulosti bol výskyt, kapacita a stupeň vybavenosti maloobchodných prevádzok determinovaný veľkosťou obce a jej funkciou v sídelnom systéme (Očovský 1973), v súčasnosti nie je tento vzťah tak jednoznačný. Charakteristiky vidieckej maloobchodnej siete možno zhrnúť do troch bodov (Szczyrba 2005): (i) uspokojuje miestny, málo koncentrovaný dopyt; (ii) realizuje sa v nej iba časť dopytu vidieckeho obyvateľstva, čo nevytvára podmienky pre efektívnu škálu sortimentovej ponuky; (iii) realizácia tržieb vo

vidieckej maloobchodnej sieti je s ohľadom na uvedené faktory spojená s vysokými nákladmi v porovnaní s mestskou maloobchodnou sieťou.

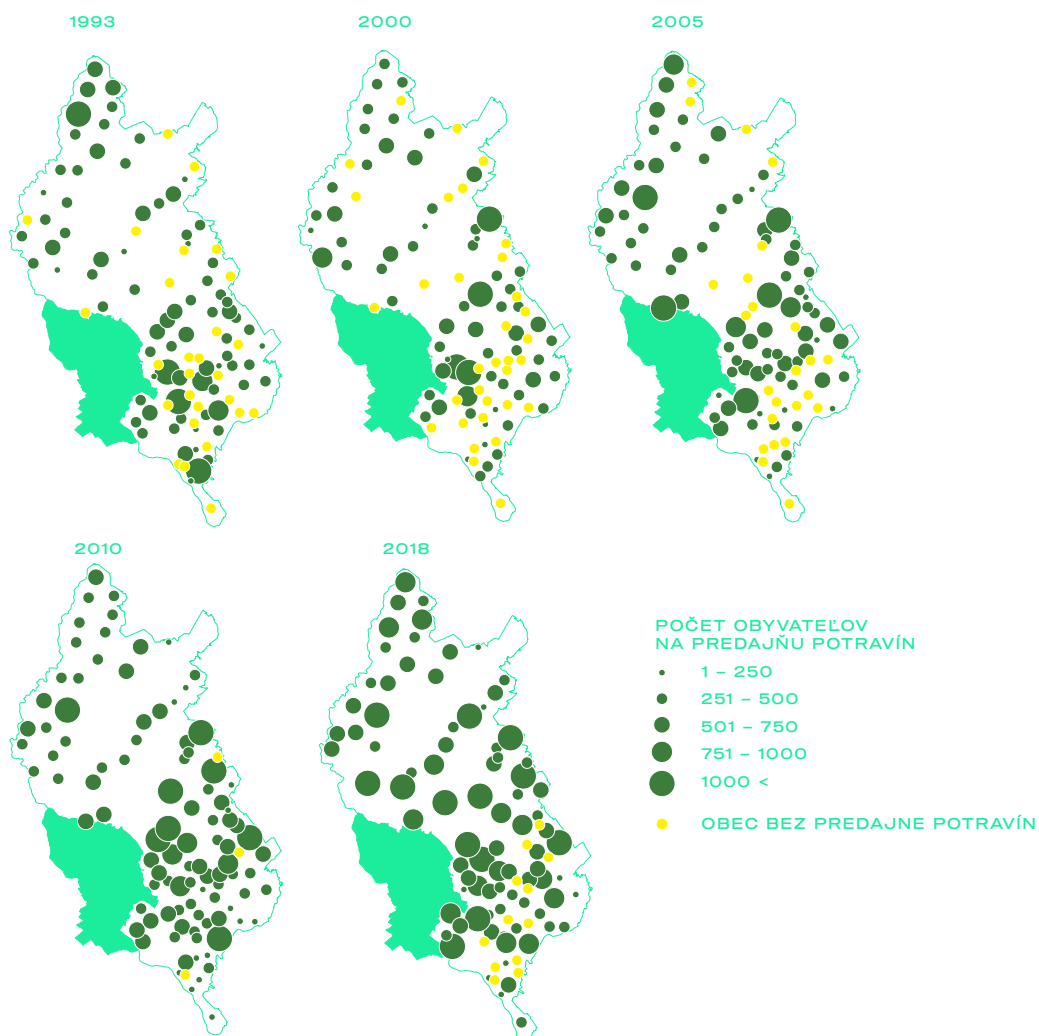
Vplyv suburbanizačných procesov na maloobchodnú sieť v zázemí mesta môžeme vnímať z dvoch perspektív. Na jednej strane môžu tieto procesy pôsobiť ako jednoznačný stimul, keďže príchod nových rezidentov do zázemia mesta prináša tlak na jeho kvantitatívny aj kvalitatívny rozvoj. Noví rezidenti, najmä však tí prichádzajúci z mestského prostredia, si prinášajú iné spotrebiteľské návyky a vzorce nákupného správania, ktoré podporujú etablovanie rozmanitejšieho typu predajní. Na druhej strane väčšina nových suburbaných obyvateľov trávi väčšinu pracovného dňa v jadrovom meste, kde aj využívajú služby a realizujú nákupy. Vzhľadom na uvedený nejednoznačný vplyv rezidenčnej suburbanizácie na rozvoj maloobchodu je vhodné skúmať jeho vývoj v zázemí Bratislavy.

Transformácia maloobchodu bola analyzovaná využitím dvoch ukazovateľov. Prvým je zhodnotenie indexu rastu, resp. poklesu počtu rôznych typov maloobchodných predajní (Bilková a Križan 2015). Keďže počas procesu suburbanizácie narastá počet obyvateľov v zázemí mesta, využitý bol aj druhý ukazovateľ, a to počet predajní vzhľadom na počet obyvateľov. Analyzované boli tri druhy maloobchodných predajní: predajne potravinárskeho tovaru (ukazovateľ U08010 evidovaný Štatistickým úradom Slovenskej republiky, v kapitole ďalej označovaný ako predajne potravín); predajne nepotravinárskeho tovaru (ukazovateľ U08050) a lekárne a výdajne liekov (ukazovateľ U07080). Analyzované boli roky 1993, 2000, 2005, 2010 a 2018, ktoré poskytujú ucelený pohľad na transformačné obdobie, ktorým Slovensko prechádza po roku 1989. Je potrebné poznamenať, že údaje za rok 2018 nie sú súčasťou databázy ŠÚ SR a sú výsledkom terénneho prieskumu.

Vývoj počtu potravinárskych maloobchodných predajní počas analyzovaných rokov nebol rovnomerný nielen v priestore, ale ani v čase (obr. 1). V prvej analyzovanej etape medzi rokmi 1993 a 2000 došlo k poklesu počtu potravinárskych predajní o 13 % (41 predajní), ktorý bol zaznamenaný vo všetkých častiach funkčného mestského regiónu Bratislava (FMR Bratislava). V obciach v blízkom zázemí Bratislavy došlo k zvýšeniu počtu obyvateľov, na ktoré však nenadväzovalo adekvátne zvýšenie počtu predajní potravín. Môžeme teda pozorovať mierne zvýšenie hodnôt tohto ukazovateľa v tejto časti zázemia. Využitím daných ukazovateľov transformácie maloobchodu možno v tomto priestore diskutovať o iniciálnej fáze suburbanizácie maloobchodu, ktorej prejavy sú v porovnaní s rezidenčnou suburbanizáciou (migrácia, bytová výstavba) oneskorené (cf. Tóth a Šveda 2014).

V období rokov 2000 – 2005 síce narástol počet predajní potravín o 10 %, stále však nedosahoval hodnoty z roku 1993. Príčiny možno hľadať v nastupujúcom procese koncentrácie v maloobchode, ktorý sa prejavil najskôr v mestskom prostredí výstavbou veľkometrážnych predajní. V roku 2000 bolo otvorené prvé nákupné centrum na Slovensku (Polus City Center) a v tomto období súčasne dochádzalo k zvýšenej výstavbe predajní potravín typu supermarket alebo hypermarket. Koncentrácia maloobchodu je považovaná za globalizačný proces príznačný pre mesto, avšak ovplyvňuje aj maloobchod v zázemí (Križan 2009). Proces koncentrácie maloobchodu sa prejavil nárastom počtu obcí bez predajne potravín (z 27 na 33). Príkladom týchto procesov je vybudovanie prevádzky reťazca Metro (Ivanka pri Dunaji), ktorá ovplyvnila rozvoj maloobchodu v tejto časti FMR Bratislava.

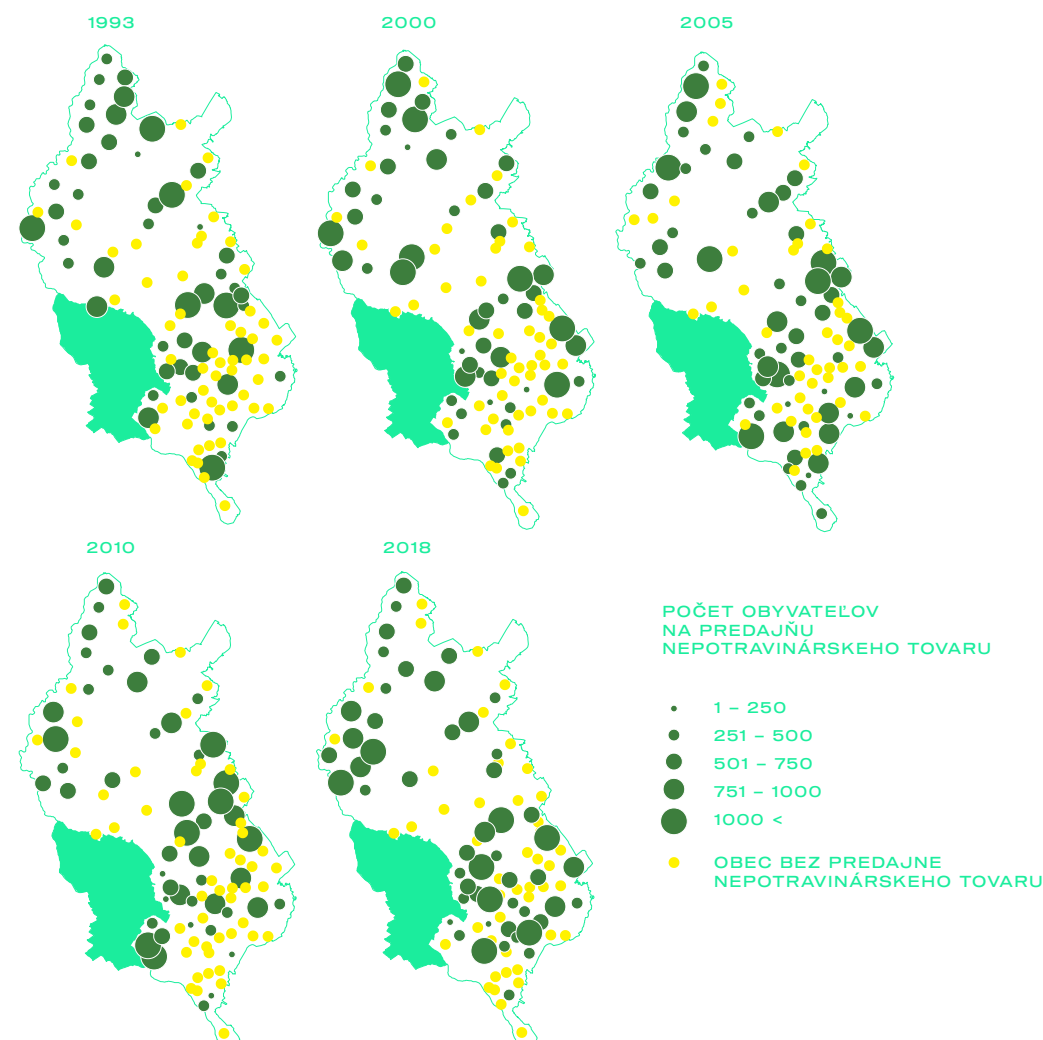
Nárast počtu vidieckych maloobchodných predajní potravín pokračoval aj v roku 2010, a to i napriek silnejúcim prejavom koncentrácie maloobchodu na Slovensku (Križan et al. 2016). Počet obcí bez predajne potravín sa znížil na 24 a počet predajní potravín narástol o 12 %. Súvisí to pravdepodobne s rastom populácie vidieckych obcí v regióne, čo sa prejavilo zvýšením priemernej hodnoty ukazovateľa počtu obyvateľov na predajňu potravín až o 46 %. V priestore sa najväčšie zmeny prejavili v južných a východných častiach regiónu (obr. 1). V niektorých obciach došlo k poklesu ukazovateľa počtu obyvateľov na predajňu potravín (Malinovo, Miloslavov, Šenkvice a i.), čo sa prejavilo zlepšením občianskej vybavenosti a jej prispôbením na reálny počet obyvateľov. Počet vidieckych obcí bez predajne potravín klesol na 3 (Kyselica, Nový Svet a Štefanová).

Obr. 1. Vývoj počtu obyvateľov na predajňu potravín vo vidieckych obciach FMR Bratislava. Zdroj: Mestská a obecná štatistika (1993 – 2012), terénny výskum

V roku 2018 sa počet obcí bez predajne potravín zvýšil na 12. Ide o obce rôznych veľkostných kategórií (napr. Čenkovce – 1 081 obyvateľov, Nový Svet – 93 obyvateľov) najmä z východnej a juhovýchodnej časti zázemia Bratislavy. Počet obyvateľov vidieckych obcí FMR Bratislava na predajňu potravín sa v roku 2018 ďalej zvyšoval a dosiahol priemernú hodnotu 654, čo je najvyššia hodnota z celého analyzovaného obdobia. V porovnaní s rokom 2010 ide o 27 % nárast. Suburbanizačné procesy prejavujúce sa zvyšovaním počtu obyvateľov v zázemí miest tak nekorešponujú s nárastom počtu predajní potravín na vidieku.

Okrem predajní potravín možno priebeh procesu suburbanizácie pozorovať aj hodnotením transformácie predajní nepotravinárskeho tovaru, keďže práve tie môžu dokumentovať rozvoj všeobecnej maloobchodnej vybavenosti v suburbánnom priestore. V prípade týchto predajní, na rozdiel od predajní potravín, nebol zaznamenaný pokles ich počtu (obr. 2).

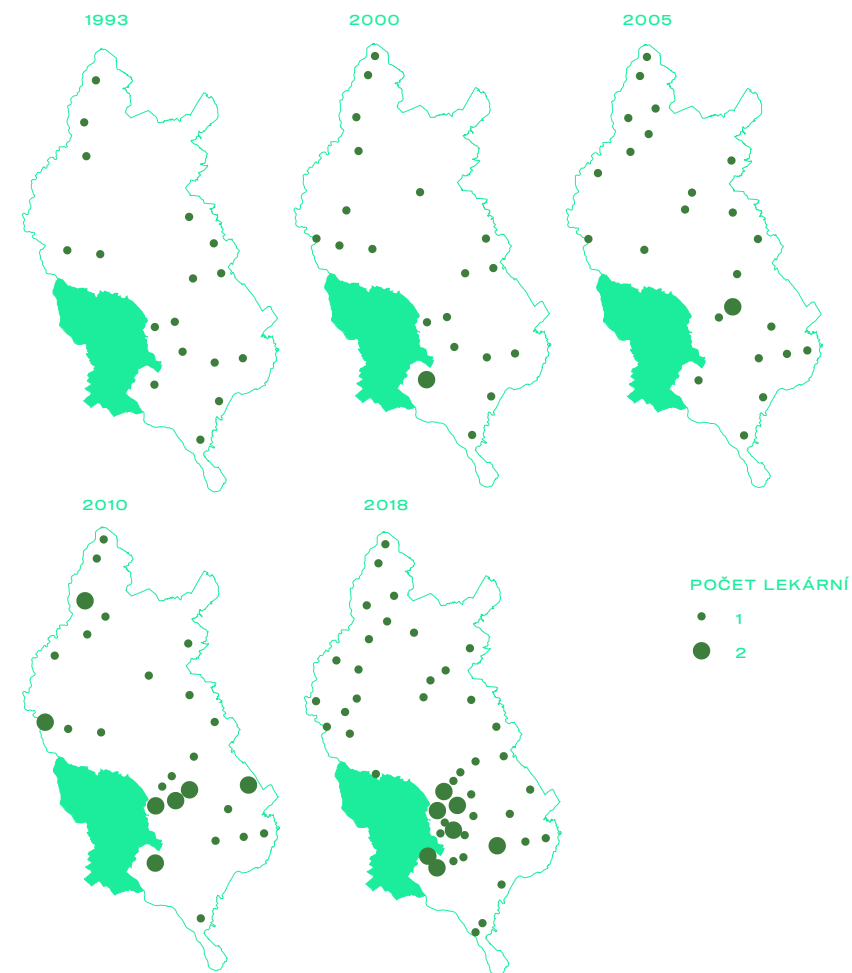
Obr. 2. Vývoj počtu obyvateľov na predajňu nepotravinárskeho tovaru vo vidieckych obciach FMR Bratislava. Zdroj: Mestská a obecná štatistika (1993 – 2012), terénny výskum

Priestorové rozloženie predajní nepotravinárskeho tovaru bolo v prvom analyzovanom roku (rok 1993) výrazne závislé na dopyte autochtónneho lokálneho obyvateľstva, ktoré predstavovalo väčšinu potenciálnych spotrebiteľov predajne. Najväčšia koncentrácia predajní nepotravinárskeho tovaru bola preto v minulosti sústredená do populačne väčších obcí, ktoré sa maloobchodnou vybavenosťou označovali ako strediskové obce (Očovský 1986). Obce s predajňou nepotravinárskeho tovaru sa nachádzali aj v tesnom zázemí Bratislavy. Až 54 vidieckych obcí bolo v roku 1993 bez predajne nepotravinárskeho tovaru. Po nástupe koncentračných procesov v maloobchode v ďalšej etape vývoja (rok 2000) bol zaznamenaný pokles počtu predajní v zázemí Bratislavy (napr. Kráľová pri Senci, Marianka, Veľký Biel). Takéto predajne sa v roku 2000 nenachádzali v 51 vidieckych obciach regiónu.

Trend znižovania počtu vidieckych obcí bez predajne nepotravinárskeho tovaru pokračoval aj v období 2000 – 2005, kedy dosiahol ich počet 43. Celkovo však došlo v zázemí Bratislavy k zvýšeniu počtu obyvateľov na predajňu nepotravinárskeho tovaru o 11 %, a to aj napriek tomu, že počet predajní sa zvýšil až o 16 %. V ďalšom období 2005 – 2010 došlo k zvýšeniu počtu predajní nepotravinárskeho tovaru v zázemí Bratislavy o 9 %. Boli identifikované zvýšené hodnoty ukazovateľa počtu obyvateľov na predajňu v zázemí všetkých miest v regióne, čo možno dať do súvisu s intenzívnymi prejavmi rezidenčnej suburbanizácie. V roku 2018 bol pre vidiecke obce FMR Bratislava zaznamenaný doposiaľ najvyšší počet predajní nepotravinárskeho tovaru (278). V porovnaní s rokom 2010 je to nárast o 10 %. Zároveň však došlo k zvýšeniu počtu obyvateľov na predajňu o 13 %. Z toho možno usudzovať, že trend zvyšovania počtu obyvateľov vo vidieckych obciach FMR je rýchlejší, ako trend zvyšovania počtu predajní nepotravinárskeho tovaru, čo sa najvýraznejšie prejavilo v bezprostrednom zázemí Bratislavy (obr. 2).

Suburbanizačné procesy možno analyzovať aj dopytom spotrebiteľov po istých špecifických službách alebo špecifickom maloobchode. Príkladom sú lekárne, ktorých lokalizácia bola v minulosti spájaná najmä s mestským prostredím. Špecifickosť tejto kategórie maloobchodu možno dokumentovať výrazným prejavom koncentračných tendencií. Hoci celkový počet lekární na Slovensku rastie, podľa Asociácie veľkodistribútorov liekov (AVEL) dochádza k výraznej monopolizácii trhu. V súčasnosti (rok 2018) 10 % lekární s najväčším obratom reprezentuje až 40 % podiel z obratu lekárenskeho trhu. V desiatich najväčších mestách (v ktorých žije približne 22 % obyvateľov Slovenska) je koncentrovaných viac ako 50 % celoslovenského obratu lekární.

Za ostatnú dekádu sa na Slovensku prejavil dynamický rozvoj lekární. Kým počet obyvateľov v zázemí Bratislavy sa zvýšil o 36 %, počet lekární o 212 %. Najvyšší prírastok počtu lekární bol evidovaný v období rokov 2010 – 2018 (obr. 3) najmä vo východnom zázemí Bratislavy, kde suburbanizačné procesy prebiehali v najväčšej intenzite (viď kapitola 2 a 5). Podľa Asociácie veľkodistribútorov liekov (AVEL) možno hodnotiť obdobie rokov 1991 – 1997 pre farmaceutickú distribúciu (s trochou zveličenia) ako „voľné“ podnikanie, čo ovplyvnilo aj predaj liekov. Od roku 2011 platí novela zákona č. 362/2011 Z. z. o liekoch a zdravotníckych pomôckach, na základe ktorej sa zlepšila dostupnosť liekov. Prakticky zanikla „lieková turistika“, kedy pacient zháňal liek na recept vo viacerých lekárňach či dokonca aj vo viacerých mestách. V súčasnosti stačí recept podať v jednej lekárni a tá spotrebiteľovi liek zabezpečí (tzv. emergentný systém). Aj táto skutočnosť mala nepochybne vplyv na rozvoj lekární v zázemí Bratislavy.

Obr. 3. Vývoj počtu lekární a výdajní liekov vo vidieckych obciach FMR Bratislava. Zdroj: Mestská a obecná štatistika (1993 – 2012), terénny výskum

„KATEDRÁLY SPOTREBY“

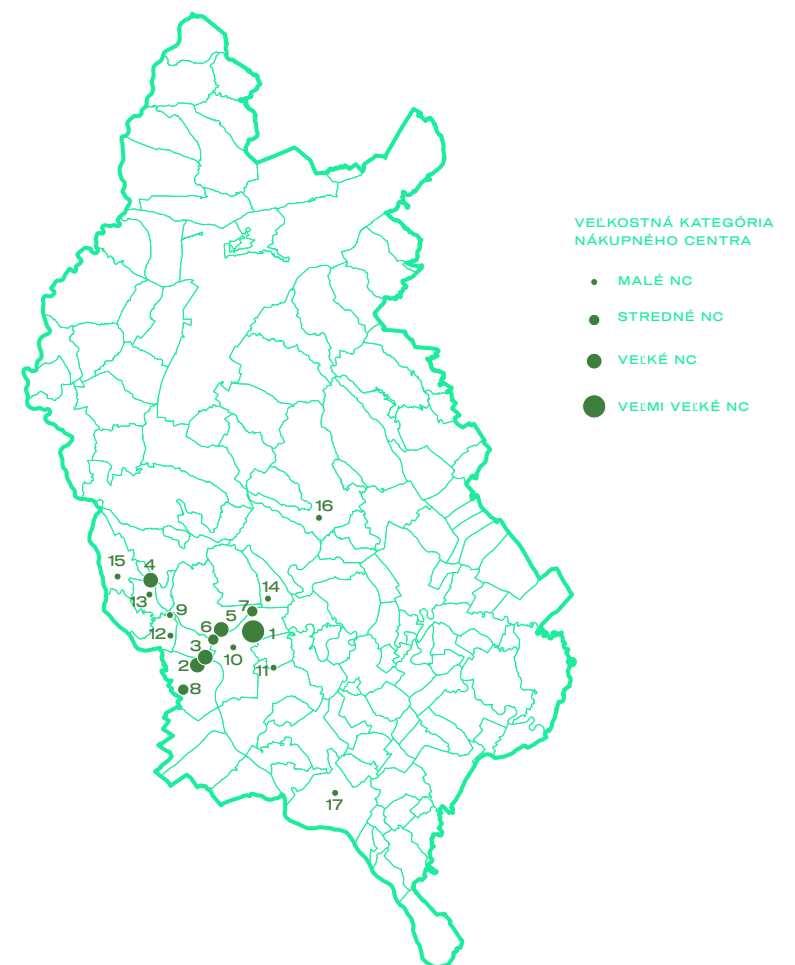
Maloobchod na Slovensku prešiel po roku 1990 výraznou transformáciou (Križan a Bilková 2014, Mitříková 2017, Trembošová et al. 2016). Po fáze nazývanej atomizácia, kedy došlo k dekoncentracii maloobchodu, sa začala prejavovať internacionalizácia a koncentrácia maloobchodu. Internacionalizáciu maloobchodu možno chápať ako vstup zahraničných maloobchodných sietí na slovenský trh. Ide najmä o vstup potravinárskych maloobchodných sietí, akými sú Billa, Kaufland, Lidl, Tesco a i. S tým súvisí aj koncentrácia maloobchodu, ktorá sa prejavuje poklesom počtu maloobchodných prevádzok v regióne, hoci celková predajná plocha prevádzok narastá práve vplyvom otvárania veľkometrážnych prevádzok, teda supermarketov, hypermarketov alebo nákupných centier. Tieto prevádzky sa stali charakteristické najmä pre urbánny maloobchod a spotrebiteľia v nich začali realizovať veľkú časť (osobnej) spotreby (Križan a Bilková 2019).

Nákupné centrá sú podľa Ritzera (1999) jedným z príkladov „katedrál spotreby“, ktoré okrem možností nakupovania poskytujú priestor pre trávenie voľného času a zábavy. V tejto súvislosti bol zavedený termín retailtainment, niekedy označovaný aj ako inšpiratívny maloobchod. Ide o spojenie nakupovania (retail) a trávenia voľného času a zábavy (entertainment) v nákupných centrách. Tento fenomén je charakteristický aj pre nákupné centrá na Slovensku (Zeman 2017) a najvýraznejšie sa prejavuje v Bratislave. Súčasťou nákupných centier sú rôzne atrakcie a služby, ktorými sa dopĺňa ich primárna funkcia. Ide o rôzne športové podujatia, súťaže, výstavy, divadelné predstavenia či módné prehliadky, ktoré majú za cieľ zvýšiť počet návštevníkov, a tým aj zisky maloobchodných predajní. Keďže nákupné centrá predstavujú najväčšiu koncentráciu spotreby v regióne a majú vplyv na štruktúru a priestorové rozmiestnenie maloobchodnej siete, našou snahou bolo odpovedať na otázku, kam (až) siahajú ich nákupné zóny.

Na Slovensku bola doposiaľ delimitácia nákupných zón založená na preferenciách a percepciách spotrebiteľov (Bilková a Križan 2014, Bilková et al. 2016) alebo určená pomocou interakčných modelov (Mitríková et al. 2015, Trembošová et al. 2016). S rozvojom nových technológií a informačných zdrojov (napríklad tzv. big data) možno v súčasnosti za efektívny zdroj dát pre analýzu pohybu jednotlivcov v čase a priestore považovať pasívne lokalizačné dáta mobilných telefónov. Sú to údaje, ktoré vznikajú ako vedľajší produkt prevádzky mobilnej siete. Pri ich agregovanom a anonymizovanom použití môžeme analyzovať časovo-priestorový pohyb SIM kariet pri zachovaní maximálnej anonymity ich užívateľov (Šveda et al. 2017 a Šveda a Barlík 2018).

Pre výskum nákupných zón štyroch „katedrál spotreby“ (Aupark, Avion Shopping Park, Bory Mall, Eurovea) boli využité dáta mobilného operátora Slovak Telekom za prvých 14 dní v júni 2018. Analýzu týchto dát možno rozdeliť do štyroch metodologických krokov. Prvým z nich bola selekcia polygónov nákupných centier, ktoré pokrývali antény mobilných operátorov. Druhým krokom bola identifikácia SIM kariet s telekomunikačnou aktivitou v daných polygónoch. Celkovo ide o databázu 233 075 individuálnych anonymizovaných záznamov. Tretím krokom bola analýza nákupných zón na základe dlhodobej nočnej lokalizácie SIM kariet (spotrebiteľov); (podrobnejšie vysvetlenie nočnej lokalizácie ponúka kapitola 8). Posledným krokom bola vizualizácia výsledkov analýzy v prostredí geografických informačných systémov s cieľom identifikácie a delimitácie nákupných zón.

Za nákupné centrum je považovaná maloobchodná nehnuteľnosť, ktorá je plánovaná, postavená a spravovaná ako jeden celok obsahujúci maloobchodné jednotky a spoločné prevádzky s minimálnou hrubou prenajímateľnou plochou (HPP) 5 000 m² (International Council of Shopping Centers). Uvedomujeme si, že na území FMR Bratislava existujú aj iné veľkometrážne maloobchodné prevádzky, ktoré však nespĺňajú kritériá nákupných centier. Ide o prevádzky s HPP menšou ako 5 000 m². Príkladom je obchodné centrum Kocka nachádzajúce sa v Modre a Senci (HPP do 1 900 m²). Ďalším veľkoformátovým typom maloobchodnej prevádzky je tzv. Retail Box. HPP týchto prevádzok často preyšuje hodnotu 5 000 m², avšak nejde o kompaktný celok „pod jednou strechou“ v zmysle definície nákupných centier. Príkladom je OC Malavia v Malackách alebo Retail Box Šamorín. Priestorovú distribúciu nákupných centier a ich rozdelenie do veľkostných kategórií znázorňuje obr. 4. Na území FMR Bratislava sa nachádza 17 nákupných centier a okrem dvoch menších centier (OC Mólo a NC Aréna) sú všetky lokalizované na území hlavného mesta. Hoci Bratislava koncentruje okolo 60 % obyvateľstva FMR, z hľadiska hrubej prenajímateľnej plochy dosahuje až 98 % podiel.

Č.	NÁZOV	LOKALITA	ROK OTVORENIA	VEĽKOSŤ PREDAJNEJ PLOCHY [M ²]
1	AVION SHOPPING PARK	BRATISLAVA – RUŽINOV	2002	103 000
2	AUPARK	BRATISLAVA – PETRŽALKA	2001	58 000
3	GALÉRIA EUROVEA	BRATISLAVA – STARÉ MESTO	2010	56 000
4	BORY MALL	BRATISLAVA – LAMAČ	2014	54 000
5	POLUS CITY CENTER	BRATISLAVA – NOVÉ MESTO	2000	40 100
6	CENTRAL	BRATISLAVA – RUŽINOV	2012	36 000
7	SHOPPING PALACE	BRATISLAVA – VAJNORY	2004	35 000
8	OC DANUBIA	BRATISLAVA – PETRŽALKA	2000	26 000
9	OC GELÉRIA	BRATISLAVA – LAMAČ	2008	18 500
10	RETRO SHOPPING GALLERY	BRATISLAVA – RUŽINOV	2011	14 000
11	NC HRON	BRATISLAVA – POD. BISKUPICE	2007	9 400
12	GELÉRIA CUBICON	BRATISLAVA – KARLOVA VES	2009	7 600
13	OD SARATOV	BRATISLAVA – DÚBRAVKA	2004	5 200
14	VAJNORIA	BRATISLAVA – VAJNORY	2015	5 400
15	OC GLAVICA	BRATISLAVA – DEV. NOVÁ VES	2011	8 000
16	OC MÓLO	PEZINOK	2005	6 300
17	NC ARÉNA	ŠAMORÍN	2009	5 000

Obr. 4. Nákupné centrá vo FMR Bratislava v roku 2018. Zdroj: terénny výskum

Obyvatelia zázemia Bratislavy najviac navštevujú nákupné centrum Aupark, celkovo ide o 37 % všetkých návštev analyzovaných nákupných centier. Aupark je zároveň najobľúbenejším nákupným centrom aj pre obyvateľov Bratislavy (Križan et al. 2014). Viac ako štvrtina jedinečných návštevníkov zo zázemia Bratislavy navštevuje Avion Shopping Park. Ďalšie dve nákupné centrá, Bory Mall a Eurovea dosahujú menší podiel návštevníkov (18 %). Všetky analyzované nákupné centrá majú nadregionálny význam, návštevníci prichádzajú aj z obcí mimo hraníc FMR Bratislava a ich nákupné zóny sú priestorovo ostro vymedzené (obr. 5).

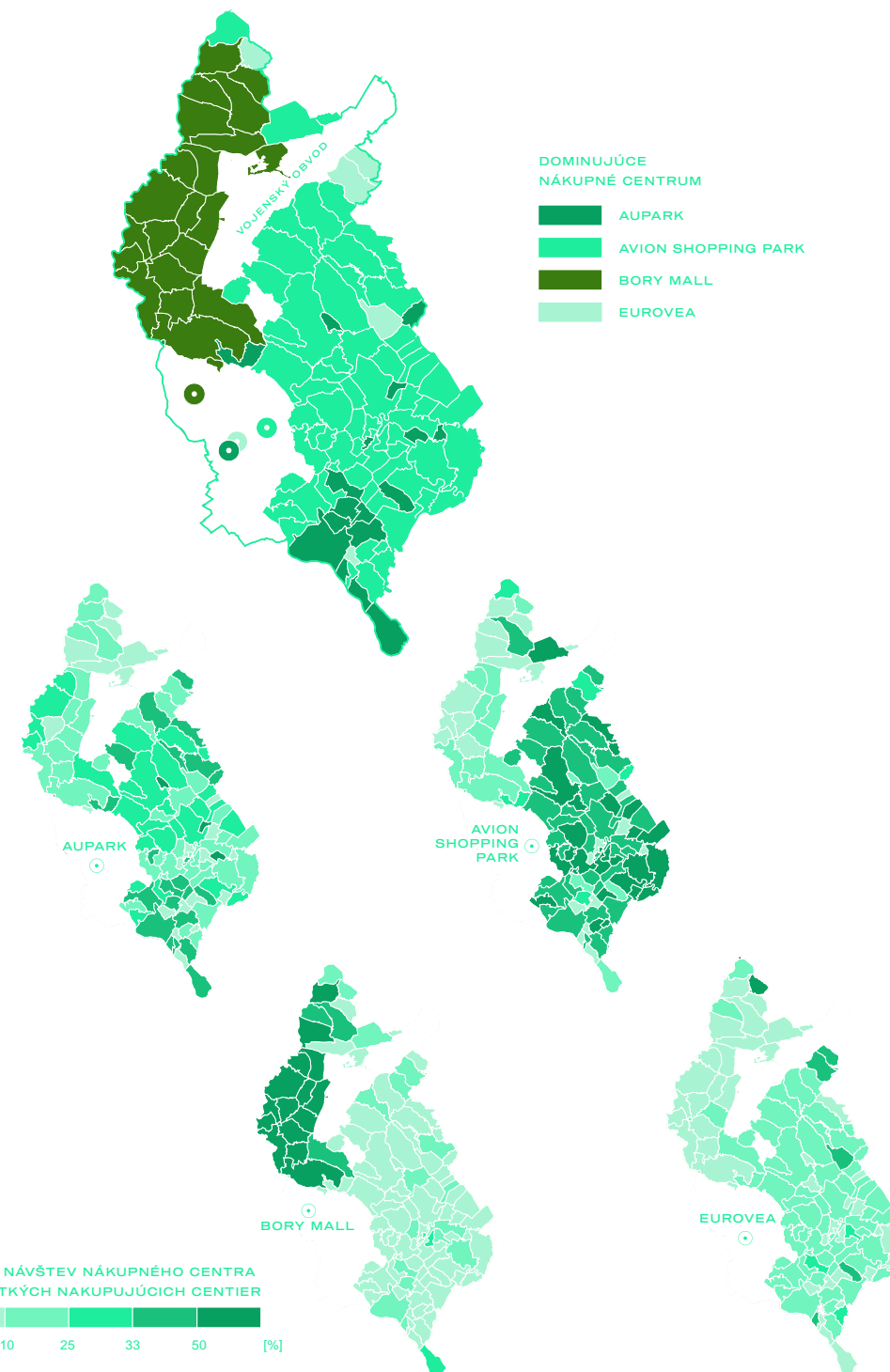
Pre názornejšie zobrazenie nákupnej zóny boli obce kategorizované podľa prevládajúceho podielu návštev. Vznikli tak zóny dominujúcich nákupných centier v regióne. Plošne najväčšiu nákupnú zónu má nákupné centrum Avion Shopping Park, ktorý prevláda aj ako najnavštevovanejšie nákupné centrum takmer na celom území východnej časti FMR. Ide o 62 % vidieckych obcí, v ktorých žije 67 % obyvateľov zázemia Bratislavy. V mnohých obciach dosahuje nadpolovičný podiel návštev. Celistvosť nákupnej zóny Avion Shopping Parku je však fragmentovaná a prerušovaná nákupnými zónami Auparku a Eurovey. Pomerne kompaktnú nákupnú zónu vytvára Aupark v južnej časti zázemia Bratislavy. Nákupné centrum Eurovea dosahuje stabilne vyrovnané podiely návštev obyvateľov východnej časti regiónu (do 25 % návštev), ako aj návštev zo Záhoria (do 10 % návštev). Nákupná zóna Bory Mall zasahuje takmer celé Záhorie, pričom podiel návštev dosahuje viac ako 50 %, v prípade niektorých obcí dokonca viac ako 70 % všetkých návštev.

Jedným z vysvetlení priestorového usporiadania nákupných zón je trasovanie nadradenej dopravnej infraštruktúry (kapitola 11). Avion Shopping Park sa nachádza pri diaľnici D1 a pre obyvateľov obcí východnej časti FMR má najpriaznivejšiu dostupnosť. Obdobne možno hodnotiť aj nákupné centrum Bory Mall v kontexte diaľnice D2 a spotrebiteľov zo Záhoria. Najmenej priestorovo kompaktnú nákupnú zónu má Eurovea, ktorú navštevujú prevažne spotrebiteľia žijúci v Bratislave (Križan et al. 2015b).

POTRAVINOVÉ PŮŠTE V ZÁZEMÍ BRATISLAVY

Prístup spotrebiteľov k potravinám je limitovaný dostupnosťou predajní, cenou, kvalitou či variabilitou potravín, ako aj sociálno-ekonomickými charakteristikami (najmä príjmom) spotrebiteľov. V odbornej literatúre sa tento problém vo všeobecnosti označuje termínom potravinová púšť. Sú to územia s nepriaznivou dostupnosťou k poskytovaniu zdravých, cenovo prístupných potravín, ktorá zvyčajne súvisí s nedostatkom veľkometrážnych maloobchodných predajní (Gregory et al. 2009, s. 259). V tejto štúdii je potravinová púšť definovaná ako územie, v ktorom podľa zvolených kritérií nemajú spotrebiteľia prístup k veľkometrážnym maloobchodným predajniam spájaných s lacnejšími a zdravšími potravinami v porovnaní s lokálnymi predajňami potravín (cf. Bilková a Križan 2015, Križan et al. 2015a) a zároveň dosahujú podpriemernú úroveň príjmov vzhľadom na priemer v regióne.

Pre identifikáciu potravinových púští nebol doposiaľ prijatý jednotný metodologický aparát alebo súbor indikátorov (cf. Shaw 2006). V odbornej literatúre sa možno stretnúť s viacerými metódami zameranými na ich analýzu a hodnotenie (Cummins a Macintyre 1999, Furey et al. 2001, Smoyer-Tomic et al. 2006). Vo všeobecnosti je za vhodný nástroj analýzy považované zhodnotenie dostupnosti veľkometrážnych predajní potravín v regióne (Bilková et al. 2017), ktorá bola v tejto štúdii analyzovaná prostredníctvom binárnej miery dostupnosti (Cummins a Macintyre 1999). Tú reprezentuje vzdialenosť medzi východiskovým uzlom

Obr. 5. Nákupné zóny vybraných nákupných centier vo FMR Bratislava v roku 2018. Zdroj údajov: Slovak Telekom/Market Locator SK

(obec) a cieľovým uzlom (supermarket alebo hypermarket) v cestnej sieti (cf. Tolmáči 2002). Za supermarket je podľa kritérií ŠÚ SR považovaná maloobchodná predajňa s predajnou plochou 400 – 1 500 m² a hypermarket je definovaný predajnou plochou väčšou ako 1 500 m².

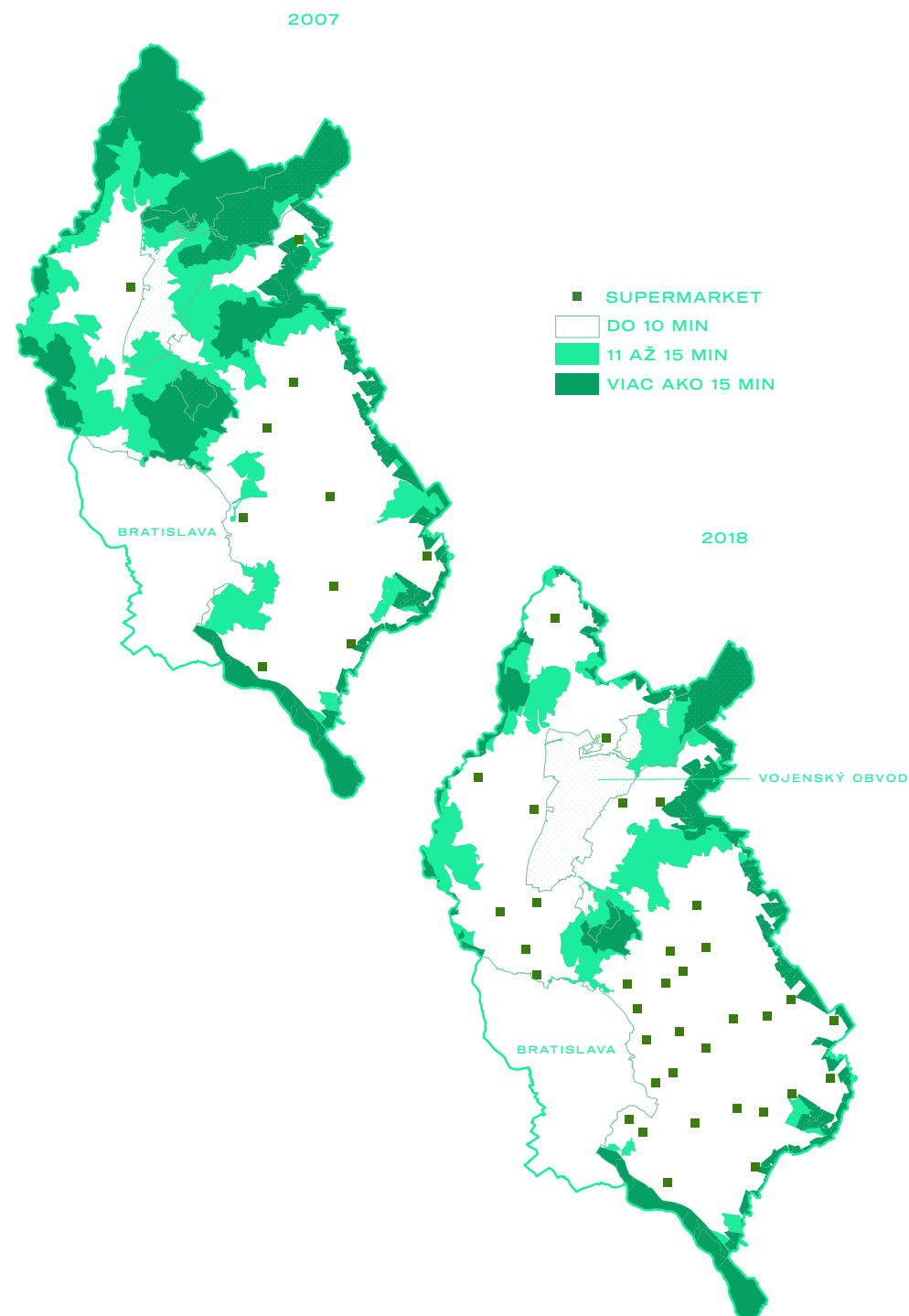
Vzhľadom na skúsenosti s predchádzajúcim výskumom na Slovensku pre identifikáciu potravinových púští bola použitá časová dostupnosť do 10, resp. 15 minút v cestnej sieti (Križan et al. 2014). Vyčlenili sme tri typy potenciálnych potravinových púští. Obce, z ktorých je pre obyvateľov najbližší supermarket nedostupný do 10 minút označujeme ako potenciálne potravinové púšte typu A. Tie obce, z ktorých je pre obyvateľov supermarket nedostupný do 15 minút označujeme ako potenciálne potravinové púšte typu B. Obce, v ktorých sa nenachádza žiadna predajňa potravín sme označili ako potenciálne potravinové púšte typu C (v tomto prípade ide zároveň o reálne potravinové púšte). Termín potenciálne potravinové púšte bol použitý účelovo vzhľadom na ďalšie kritériá vstupujúce do analýzy.

Pri identifikácii potravinových púští sú dôležité aj ekonomické ukazovatele. V tomto prípade boli využité priemerné ročné príjmy obyvateľov (Sociálna poisťovňa 2016), pričom sme sa zamerali na obce, v ktorých obyvatelia disponujú podpriemernými príjmami v rámci zázemia Bratislavy. Pomocou tohto ukazovateľa môžeme identifikovať obce, ktorých obyvatelia sú ekonomicky znevýhodnení a pri doprave za nákupmi do veľkomertrážnych predajní sú limitovaní finančnými možnosťami. Obce, ktorých obyvatelia majú dostupnosť supermarketov nad 10 minút a zároveň dosahujú podpriemernú úroveň ročných príjmov vzhľadom na priemer vidieckych obcí FMR Bratislava (pod 11 920 €) boli považované za reálne potravinové púšte.

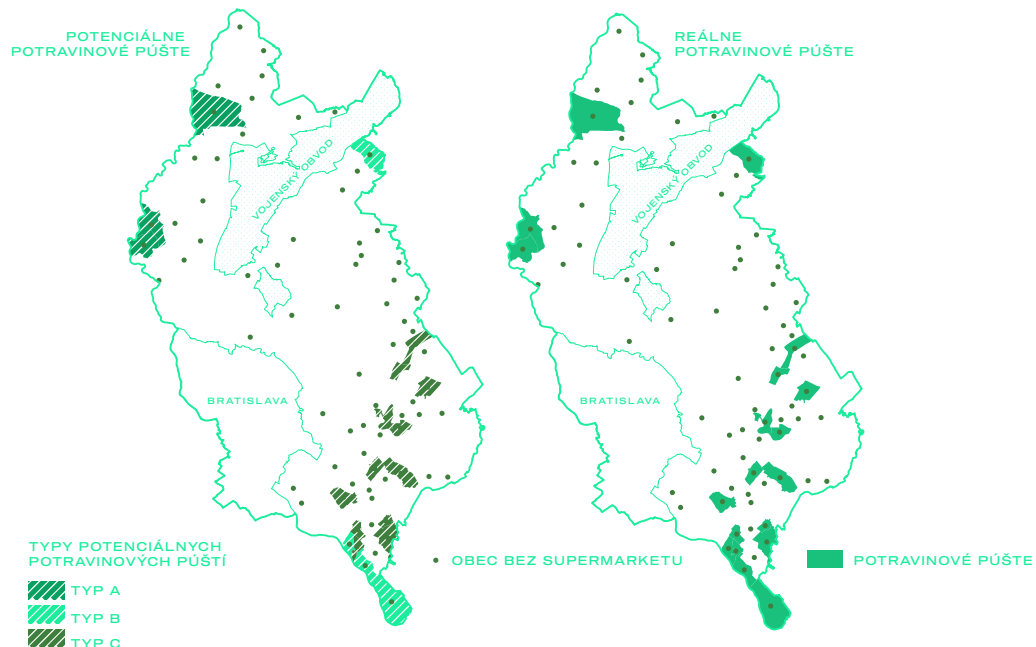
Priestorové rozloženie supermarketov a ich dostupnosť v analyzovanom regióne nadobúda výrazne nerovnomerný charakter (obr. 6) vplyvom dvoch skupín faktorov. Prvou z nich sú prírodné podmienky. K významným bariéram patria rieky Dunaj a Morava, ktoré sú premostené iba na území mesta Bratislava (v niektorých lokalitách môžu obyvatelia využívať kompu). Druhú skupinu faktorov predstavuje trasovanie dopravnej infraštruktúry a možnosť cezhraničných nákupov. Vo všeobecnosti prebieha rozvoj služieb a maloobchodu výraznejšie pozdĺž významných dopravných línií a lokalít s priaznivejšou dostupnosťou do hlavného mesta. Značnou mierou na rozvoj maloobchodu pôsobí štátna hranica. Po páde železnej opony a najmä po vstupe do schengenského priestoru sa obce v pohraničí stali atraktívne pre spotrebiteľov zo Slovenska (Križan et al. 2017b).

Z analýzy vyplýva, že pre takmer štvrtinu vidieckych obcí a ich obyvateľov boli v roku 2007 veľkomertrážne predajne nedostupné do 10, resp. 15 minút v cestnej sieti (obr. 6). Pozitívnym trendom je priaznivejšia dostupnosť tohto typu predajní v roku 2018. Výstavba viacerých veľkomertrážnych predajní potravín na Záhorí a v Podunajskej viedla k zlepšeniu ich dostupnosti pod hranicu 10 minút.

Pri zohľadnení kritéria dostupnosti veľkomertrážnej predajne potravín sme pre rok 2018 vyčlenili tri typy potenciálnych potravinových púští (obr. 7). Najmenej početný typ predstavuje typ A, ktorý bol identifikovaný pre tri obce na Záhorí. Nepriaznivé hodnoty dostupnosti supermarketov boli zaznamenané pre obce lokalizované na pravom brehu Dunaja (typ B). Aj keď medzi obcami Kyselica a Vojka prechádza kompa, frekvencia prepravy je limitovaná (približne každú hodinu od 5.00 hod do 21.30 hod). V poslednej kategórii potenciálnych potravinových púští (typ C) sa nachádzajú tie vidiecke obce, v ktorých sa v roku 2018

Obr. 6. Dostupnosť supermarketov vo FMR Bratislava v roku 2007 a 2018. Zdroj: Mestská a obecná štatistika (2007), terénny výskum

Obr. 7. Potenciálne a reálne potravinové púšte na vidieku vo FMR Bratislava. Zdroj: terénny výskum

nenachádzala žiadna predajňa potravín. Napriek tomu, že do stanovenej vzdialenosti je dostupná veľkometrážna predajňa potravín, možno tieto obce považovať za de facto reálne potravinové púšte (Bilková et al. 2017), keďže obyvatelia nemajú prístup ani k základným potravinám bez využitia dopravného prostriedku. Za potenciálne potravinové púšte (typ A, B a C) možno považovať takmer pätinu (18,3 %) vidieckych obcí FMR Bratislava, v ktorých žije menej ako desatina populácie regiónu (7,7 %).

Pri zohľadnení ukazovateľa priemerného ročného príjmu sme identifikovali 19 obcí zaradených do kategórie reálnych potravinových púští, v ktorých v roku 2018 žilo takmer 14 000 obyvateľov. Iba v dvoch obciach zaradených medzi potenciálne potravinové púšte (Hurbanova Ves a Kvetoslavov) dosahujú obyvatelia nadpriemerné príjmy v porovnaní s ostatnými vidieckymi obcami. Avšak vzhľadom na to, že ide o potenciálne potravinové púšte typu C, teda že sa v nich nenachádza obchod s potravinami, považujeme aj tie za reálne potravinové púšte.

ZÁVER

Maloobchod v zázemí Bratislavy zaznamenal za ostatných 25 rokov výraznú transformáciu. Tá sa v období rokov 1993 – 2018 prejavila poklesom počtu predajní potravín o takmer desatinu. Dôsledky možno spájať s koncentraciou maloobchodu a vznikom veľkometrážnych maloobchodných predajní, ktoré spotrebiteľia na Slovensku pri výbere lokality nákupu najviac preferujú. Naopak, zhodnotením transformácie predajní nepotravinárskeho tovaru bol zaznamenaný nárast počtu predajní o 46 %. Ide najmä o maloobchodné

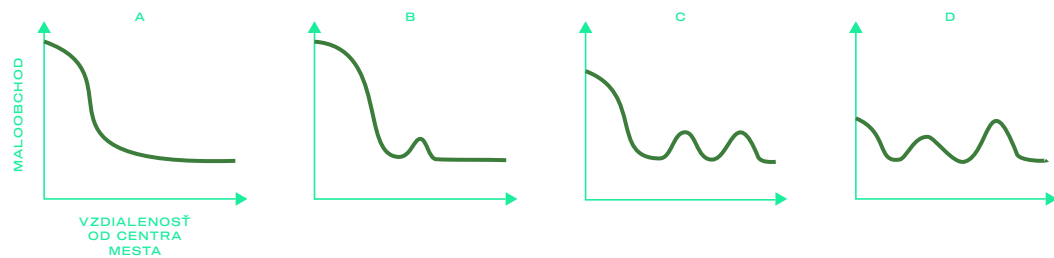
predajne typu stavebniny, záhradkárstvo a pod., ktoré našli pri zvýšenej rezidenčnej výstavbe uplatnenie aj na vidieku. Jedným z reprezentantov dynamickej transformácie maloobchodu v analyzovanom období je rast počtu lekární o viac ako 200 %. Ten nemožno vysvetliť iba nárastom počtu obyvateľov, ale pravdepodobne aj difúziou mestských vzorcov správania do zázemia mesta.

Za počiatok rozvoja nákupných centier na Slovensku je považovaný rok 2000, kedy bolo v Bratislave otvorené prvé nákupné centrum (Križan et al. 2017a). Väčšina nákupných centier v hodnotenom regióne je koncentrovaná do Bratislavy. Veľkometrážne predajné jednotky v podobe obchodných centier sa síce nachádzajú aj v iných mestách, avšak typické „katedrály spotreby“ (ako sú definované v tejto štúdii) sú mimo Bratislavy iba v Pezinku a Šamoríne. Preferencie návštev „katedrál spotreby“ sa medzi spotrebiteľmi v priestore odlišujú. Z hľadiska počtu návštevníkov je najnavštevovanejšie nákupné centrum Aupark. Podľa podielu návštevníkov z jednotlivých obcí zázemia Bratislavy má najrozsiahlejšiu nákupnú zónu Avion Shopping Park (viac ako polovica obcí FMR). Priestorovo najviac kompaktnú nákupnú zónu má Bory Mall.

V zázemí Bratislavy bolo identifikovaných 19 obcí považovaných za potravinové púšte, v ktorých žije takmer 14 000 obyvateľov. Títo obyvatelia sú znevýhodnení nielen z hľadiska dostupnosti veľkometrážnych predajní potravín, ale aj nižšou ekonomickou úrovňou, ktorú v našej štúdii zastupuje priemerný ročný príjem. Priestorové rozloženie potravinových púští je však vhodné brať s interpretačnou rezervou a v kontexte použitých ukazovateľov. Keďže práve maloobchod možno považovať za neoddeliteľnú súčasť každodenného života obyvateľov (nielen) na vidieku, pohľad na dostupnosť maloobchodných predajní je dôležitým aspektom komplexnej transformácie zázemia miest (Bilková et al. 2017). V kontexte suburbanizácie možno diskutovať o znížení atraktivity obcí zaradených medzi potravinové púšte pre obyvateľov z mesta, a tým aj zníženie potenciálu pre suburbaný rozvoj.

Na záver možno zodpovedať otázku z názvu kapitoly: Ako ďaleko za nákupom v zázemí Bratislavy? Za ostatných 25 rokov došlo k zlepšeniu dostupnosti predajní potravín. V roku 1993 bola predajňa potravín pre obyvateľov zázemia Bratislavy priemerne dostupná do 1,4 km a predajne potravín sa nenachádzali v 27 obciach. Zníženie počtu obcí bez predajne potravín na 12 obcí v roku 2018 sa prejavilo priaznivejšou dostupnosťou predajní potravín pre obyvateľov vidieckych obcí na priemernú úroveň 0,3 km. Obdobne sa pre týchto obyvateľov zlepšila priemerná dostupnosť predajní nepotravinárskeho tovaru z 2,4 km (v roku 1993) na 1,9 km (v roku 2018). Vhodným príkladom pozitívneho vývoja ukazovateľa dostupnosti maloobchodu sú lekárne. Kým v roku 1993 bola pre obyvateľov vidieckych obcí FMR dostupná lekáreň priemerne do 10 km, v roku 2018 došlo k výraznému zlepšeniu a priemerná dostupnosť najbližšej lekárně klesla na 4,5 km. Nákupné centrá v dnešnej podobe na Slovensku neexistovali v roku 1993. V roku 2018 boli nákupné centrá vo FMR Bratislava pre obyvateľov vidieckych obcí priemerne dostupné do 26 km. Vo všeobecnosti sa dá povedať, že možnosti nákupu v zázemí Bratislavy sa zlepšujú, čo však neplatí pre obyvateľov obcí charakterizovaných ako potravinové púšte, pre ktorých je za nákupom ešte stále ďaleko.

V kontexte vývoja maloobchodu v zázemí Bratislavy možno diskutovať o etapách suburbanizácie maloobchodu (obr. 8), ktoré sa dajú zhrnúť do štyroch etáp (Kellerman 1985). Na začiatku vývoja boli maloobchodné aktivity koncentrované do centra mesta (obr. 8A), ktoré predstavovalo centrálnu obchodnú štvrt, pričom na území mesta boli koncentrované aj ďalšie menšie obchodné (sídliskové) štvrte. Táto etapa

Obr. 8. Etapy suburbanizácie maloobchodu. Zdroj: Kellerman (1985), upravené

suburbanizácie maloobchodu prebiehala vo FMR Bratislava až do začiatku nového milénia. Počas druhej etapy (obr. 8B) boli otvorené nákupné centrá na okraji miest a maloobchod v centre mesta začal postupne upadať. Slovenskí spotrebiteľia začali meniť vzorce nákupného správania a preferovanými nákupnými formátmi sa stali veľkometrážne maloobchodné predajne (hypermarkety a nákupné či obchodné centrá) lokalizované na periférii miest. Tento trend sa výraznejšie prejavil v tretej etape (obr. 8C), kedy bola výstavba prímestských nákupných (obchodných) centier na vrchole. Výsledkom je klesajúca, avšak stále dominujúca, úloha centra mesta v maloobchodnej vybavenosti s mnohými prímestskými maloobchodnými centrami menších rozmerov. Posledná etapa (obr. 8D) je charakterizovaná vytvorením veľkého nadregiónálneho nákupného centra a vznikom viacerých prímestských nákupných centier, pričom úloha centra mesta v maloobchodnej vybavenosti klesá. Centrum mesta sa tak stáva jedným z viacerých regionálnych maloobchodných centier v metropolitnom regióne. Možno konštatovať, že maloobchod vo FMR Bratislava sa dostáva práve do tejto poslednej etapy vývoja. Je však potrebné podotknúť, že kým v USA trval časový horizont medzi etapami vývoja jednu až dve dekády (Kellerman 1985), vo FMR Bratislava je vývoj oveľa rýchlejší.

Maloobchod a jeho transformáciu v čase a priestore možno využiť aj na zhodnotenie procesov suburbanizácie, je však potrebné upozorniť na niektoré limitujúce faktory takéhoto výskumu. S priebehom rezidenčnej suburbanizácie služby a maloobchod reagujú na dopyt zo strany rezidentov (spotrebiteľov) s oneskorením a ich rozvoj je podmienený množstvom ďalších faktorov od globálnych trendov až po lokálne špecifiká. Napriek tomu zhodnotenie vývoja a transformácie maloobchodu prináša novú perspektívu pre lepšie porozumenie procesom suburbanizácie.

LITERATÚRA

- ALEXANDER, I., DAWSON, J. A. (1979). Suburbanisation of retailing sales and employment in Australian cities. *Australian Geographical Studies*, 17, 1, 76-83.
- BILKOVÁ, K., KRIŽAN, F. (2014). Delimitácia nákupných zón vybraných nákupných centier v Bratislave. *Geografické informácie*, 18, 2, 5-15.
- BILKOVÁ, K., KRIŽAN, F. (2015). Mapping of grocery stores in Slovak countryside in context of food deserts. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 63, 5, 1633-1638.

- BILKOVÁ, K., KRIŽAN, F., BARLÍK, P. (2016). Consumers preferences of shopping centers in Bratislava (Slovakia). *Human Geographies*, 10, 1, 23-37.
- BILKOVÁ, K., KRIŽAN, F., BARLÍK, P., HORŇÁK, M., ZEMAN, M., ZUBRICZKÝ, G. (2017). Za nákupom ďaleko: rurálne potravinové púšte na Gemeri. *Geografický časopis*, 69, 1, 3-20.
- CLAPSON, M. (2003). *Suburban century: Social change and urban growth in England and the USA*. Oxford (Berg).
- CUMMINS S., MACINTYRE S. (1999). The location of food stores in urban areas: A case study in Glasgow. *British Food Journal*, 101, 7, 545-553.
- FUREY, S., STRUGNELL, CH., MCILVEEN, H. (2001). An investigation of the potential existence of "food deserts" in rural and urban areas of Northern Ireland. *Agriculture and Human Values*, 18, 4, 447-457.
- GREGORY, D. a kol. (2009). *The Dictionary of Human Geography*. Wiley-Blackwell (West Sussex).
- CHORVÁT, I. (2015). Premeny životného štýlu – sociologické východiská a predpoklady. *Sociológia*, 47, 1, 5-30.
- KEIL, R. (2018). *Suburban planet*. Cambridge (Polity Press).
- KELLERMAN, A. (1985). The suburbanization of retail trade: a U.S. nationwide view. *Geoforum*, 16, 1, 15-23.
- KRIŽAN, F. (2009). Globalizácia maloobchodu: definícia základných procesov a ich analýza v slovenskej geografii maloobchodu. *Geografický časopis*, 61, 1, 49-68.
- KRIŽAN, F., BILKOVÁ, K. (2014). Transformácia maloobchodu na území Slovenska. In Lauko, V. ed. *Regionálne dimenzie Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave), pp. 449-479.
- KRIŽAN, F., BILKOVÁ, K. (2019). *Geografia spotreby: úvod do problematiky*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave).
- KRIŽAN, F., BILKOVA, K., KITA, P., HORŇÁK, M. (2015a). Potential food deserts and food oases in a post-communist city: Access, quality, variability and price of food in Bratislava-Petržalka. *Applied Geography*, 62, 8-18.
- KRIŽAN, F., BILKOVÁ, K., KITA, P., KUNC, J., BARLÍK, P. (2015b). Nákupné centrá v Bratislave a atribúty ovplyvňujúce preferencie spotrebiteľov. *Geografický časopis*, 67, 4, 341-357.
- KRIŽAN, F., BILKOVÁ, K., KITA, P., SIVIČEK, T. (2016). Transformation of retailing in post-communist Slovakia in the context of globalization. *Ekonomie a Management*, 19, 1, 148-164.
- KRIŽAN, F., BILKOVÁ, K., ZUBRICZKÝ, G., RIŠKA, M., BARLÍK, P. (2014). Identification and mapping of food deserts in rural areas: a case study from Slovakia. *Geographia Technica*, 9, 2, 54-59.
- KRIŽAN, F., KUNC, J., BILKOVÁ, K., BARLÍK, P., ŠILHAN, Z. (2017a). Development and classification of shopping centers in Czech and Slovak republics: A comparative analysis. *AUC Geographica*, 52, 1, 18-26.
- KRIŽAN, F., ZEMAN, M., BILKOVÁ, K., KITA, P., BARLÍK, P. (2017b). Cezhraničné nákupné správanie spotrebiteľov zo Slovenska: prípadová štúdia z Hainburg an der Donau (Rakúsko). *Geographia Cassoviensis*, 11, 2, 124-136.
- KOLB, D. (2008). *Sprawling places*. University of Georgia Press.
- MITRÍKOVÁ, J. (2017). *Geografia maloobchodu (vybrané kapitoly)*. Bookman (Prešov).
- MITRÍKOVÁ, J., ŠENKOVÁ, A., ANTOLIKOVÁ, S. (2015). Application of the huff model of shopping probability in the selected stores in Prešov (Prešov, the Slovak Republic). *Geographica Pannonica*, 19, 3, 110-121.
- OČOVSKÝ, Š. (1973). Príspevok k štúdiu spádových území obchodných stredísk na Slovensku. *Geografický časopis*, 25, 4, 289-298.
- OČOVSKÝ, Š. (1986). Vzťah maloobchodu a sídelného systému na Východoslovenskej nížine. *Geografický časopis*, 38, 1, 43-59.

- PUTNAM, R. D. (2000). *Bowling alone: America's declining social capital*. New York (Simon & Schuster).
- RITZER, G. (1999). *Enchanting a Disenchanted World: Revolutionizing the Means of Consumption*. Pine Forge Press (Londýn).
- SHAW, H. (2006). Food Deserts: Towards the Development of a Classification. *Geografiska Annaler, Series B: Human Geography*, 88, 2, 231-247.
- SMOYER-TOMIC, E., SPENCE, C., AMRHEIN, C. (2006). Food Deserts in the Prairies? Supermarket Accessibility and Neighborhood Need in Edmonton, Canada. *Professional Geographer*, 58, 3, 307-326.
- SZCZYRBA, Z. (2005). Venkovský maloobchod v Česku a jeho nová pozice: diskusní příspěvek k problematice periferních oblastí. In Novotná, M. ed. *Problémy periferních oblastí*. Praha, (Univerzita Karlova v Praze), pp. 53-60.
- SZCZYRBA, Z., FIEDOR, D. KUNC, J. (2013). Služby ve venkovských regionech Česka – kvantitativní hodnocení změn v uplynulém transformačním období (příspěvek ke studiu venkova). In Klímová, V. a Žitek, V. eds. *XVI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Brno, (Masarykova univerzita), pp. 212-222.
- ŠVEDA, M., KRIŽAN, F. (2012). Prejavy komerčnej suburbanizácie vo vybraných odvetviach hospodárstva v zázemí Bratislavy. *Ekonomický časopis*, 60, 5, 460-481.
- ŠVEDA, M., BARLÍK, P. (2018). Daily commuting in the Bratislava metropolitan area: case study with mobile positioning data. *Papers in Applied Geography*, 4, 4, 1-15.
- ŠVEDA, M., KRIŽAN, F., BARLÍK, P. (2017). Využitie údajov mobilných sietí a služieb založených na lokalizácii v geografii maloobchodu a spotreby. In Križan, F., Bilková, K., Barlík, P. eds. *Maloobchod a špecifiká časovo-priestorového správania spotrebiteľov*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave), pp. 241-258.
- TOLMÁČI, L. (2002). *Dostupnosť miest Slovenska*. MAPA Slovakia (Bratislava).
- TÓTH, V., ŠVEDA, M. (2014). Suburbanizácia v zázemí mesta Bratislava z pohľadu migrácie a bytovej výstavby. In Lauko V. ed. *Regionálne dimenzie Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave), pp. 427-447.
- TREMOŠOVÁ, M., DUBCOVÁ, A., KRAMÁREKOVÁ, H., NAGYOVÁ, I. (2016). *Nákupné správanie obyvateľstva mesta Nitra – vývoj a zmeny*. Nitra (Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre).
- ZEMAN, M. (2017). Sociokultúrny profil návštevníkov nákupných centier na Slovensku: zistenia z empirického prieskumu. In Križan, F., Bilková, K., Barlík, P. eds. *Maloobchod a špecifiká časovo-priestorového správania spotrebiteľov*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave), pp. 53-70.

ZDROJ ÚDAJOV

- Mestská a obecná štatistika (1993-2012). *Ukazovatele U08010, U08050, U07080*. Bratislava (Štatistický úrad Slovenskej republiky).
- Slovak Telekom/Market Locator SK
- Sociálna poisťovňa (2016). *Anonymizované údaje o vymeriavacích základoch na platenie poisťného na sociálne poistenie v SR (2004 - 2016)*. Bratislava (Sociálna poisťovňa).

POĎAKOVANIE

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0232 a projektami VEGA 2/0009/18 a VEGA 2/0113/19

TESCO

41 3286

Vitajte v našej TESCO

miniclínica

-40%
0,99

miniclinic.sk

Kapitola 10

VZÁZEMÍ MESTA BEZPEČNE?

V ZÁZEMÍ MESTA BEZPEČNE?

Kriminalita v zázemí Bratislavy v kontexte suburbanizácie

Suburbanizačný proces, ktorý sa v zázemí Bratislavy začal prejavovať v polovici 90. rokov minulého storočia, v posledných rokoch nabral na intenzite. Pôvodne okrajový proces, ktorého aktérmi boli najmä príslušníci úzkej vrstvy najmajetnejších, sa stal v ostatnom období celospoločenským fenoménom, ktorý nezvratným spôsobom pretvára priestorovú organizáciu spoločnosti (Šveda 2016). V priebehu necelých troch dekád sa predmestia Bratislavy priestorovo, ale i počtom obyvateľstva výrazne rozrástli. Tento dynamický vývoj priniesol suburbiám aj viacero problémov súvisiacich s vývojom sociálno-patologických javov. Jedným z nich je zločinnosť, ktorá je už viac ako polstoročie predmetom a významnou súčasťou komplexného výskumu o suburbiách vo vyspelých krajinách. Iná situácia je v krajinách strednej a východnej Európy, kde pri analýzach a sledovaní suburbanizácie takmer absentujú výskumy zamerané na otázky týkajúce sa kriminality v zázemí veľkých miest. V krajinách tohto regiónu sa preto čoraz naliehavejšia javí potreba výskumu zločinnosti v týchto dynamicky sa rozvíjajúcich územiach. Značne odlišný vývoj v post-socialistických krajinách a oneskorený proces suburbanizácie neodráža všetky aspekty, charakter, znaky a dôsledky suburbanizačného procesu vo vyspelých spoločnostiach. Existujúce poznatky o zločinnosti v suburbánnom prostredí, odvodené zo skúseností vyspelých západných krajín, nie je teda možné jednoducho preniesť na krajiny strednej a východnej Európy.

Z uvedeného dôvodu vznikol tento príspevok, ktorého cieľom je zachytiť úroveň, vývoj a zmeny zločinnosti v „novom“, resp. výrazne zmenenom prostredí – v suburbiách Bratislavy. V nasledujúcich riadkoch naznačíme základné aspekty pomerne zložitej problematiky, ktorá má špecifické sociálne a priestorové súvislosti. Dnes existuje množstvo teórií, konceptov a poznatkov o výskume kriminality v zázemí miest, ktoré nám dokážu identifikovať proces vývoja a zmien kriminality v suburbiách. Na ich základe je možné zachytiť rôzne aspekty kriminality v tomto špecifickom území, ktoré by inak zostali ukryté. Predpokladáme, že všeobecne platné a empiricky overené teórie a prijaté koncepty nám pomôžu objasniť relevantné otázky súvisiace so zmenami kriminality v zázemí Bratislavy.

Kapitola zachytáva vývoj, zmeny a súčasnú úroveň kriminality v suburbiách. Súčasne v kontexte najvýznamnejších sociologických a kriminologických teórií (racionálnej voľby, sociálnej dezorganizácie, množstva príležitostí a ďalších) poukazuje na všeobecné, ale aj špecifické črty bratislavskej suburbánnej kriminality. Analyzuje a vysvetľuje zmeny, ktoré sa odohrali v jednotlivých suburbanizačných zónach a identifikuje príčiny ich podobného, resp. diferencovaného vývoja.

VÝSKUM KRIMINALITY V SUBURBIÁCH

Rýchla suburbanizácia v USA od 70. rokov minulého storočia výrazne zmenila situáciu na predmestiach veľkých metropol. V mnohých prípadoch to znamenalo nárast (ich) kriminality. Výrazný a dynamický proces suburbanizácie podmienil záujem nielen o poznanie samotného procesu, ale aj o skúmanie jeho negatívnych dopadov, medzi ktoré patria aj zmeny bezpečnosti suburbií. Výskumy a publikácie zamerané na kriminalitu predmestí v kontexte dôsledkov dynamickej suburbanizácie vznikajú v USA už začiatkom 80. rokov. Medzi prvé takéto práce možno zaradiť prácu Stahura et al. (1980), ktorí sa venovali štruktúrnym modelom prímestskej kriminality s využitím prvkov ekologickej i kriminologickej teórie. Analýzou modelov, založenou na údajoch 645 predmestí, zistili, že podiel obyvateľov s nízkym príjmom bol kľúčovým ukazovateľom pri vysvetľovaní miery násilnej i majetkovej kriminality v suburbiách. Významný vplyv na úroveň kriminality v skúmaných predmestiach mali aj ich fyzické charakteristiky (poloha a veľkosť) a sociálno-demografické charakteristiky, najmä hustota zaľudnenia a úroveň zamestnanosti.

Brown (1982) a Fyfe (2000) vo svojich štúdiách potvrdzujú, že kriminalita v suburbiách je v porovnaní s mestami vo všeobecnosti nižšia. Súčasne však konštatujú, že suburbiá sa vyznačujú zvýšenou úrovňou majetkovej kriminality. Táto skutočnosť má viacero príčin. Hakim (1980) a Hope (1999) za zvýšenou úrovňou majetkovej kriminality vidia najmä skutočnosť, že bohatšie obytné predmestia s rodinnými domami priťahujú viac majetkovej trestnej činnosti. Zvýšenú úroveň majetkovej kriminality pripisujú bohatstvu a príležitostiam, ktoré tieto územia ponúkajú. Pri interpretáciách svojich výsledkov sa zväčša opierajú o teóriu množstva príležitostí. Becker (1968), Ehrlich (1973), Clark a Cornish (1985) pozorovanú zvýšenú úroveň kriminality v suburbiách zase pripisujú ekonomickým benefitom, pričom vychádzajú z teórie racionálnej voľby, resp. bilancie rizika a zisku. Poukazujú na skutočnosť, že bohatšie obytné predmestia s očakávaným vysokým „ziskom“ v kombinácii s ľahkým prístupom k obydliam, slabou formálnou (absencia policajných hliadok) a neformálnou kontrolou, nižším zabezpečením obydli či veľkým počtom „mŕtvych“ domov sa javia ako ľahká „korisť“.

Niektorí autori (Sykes a Cullen 1992, Sampson et al. 1997 a Cullen a Agnew 2003) zvýšenú úroveň kriminality v menej rozvinutých alebo zanedbaných suburbiách pripisujú zmenám súvisiacim s ich divergenčným vývojom. Opierajú sa najmä o koncept sociálnej dezorganizácie. Uvádzajú, že pomerne rýchla suburbanizácia viedla k diverzifikácii sociálno-ekonomickkej situácie v suburbiách a k nestabilite a premenlivosti sociálneho prostredia. Tieto spôsobili nárast sociálnych problémov v suburbiách a súčasne viedli k zvýšeniu ich kriminality. Za prípadovú štúdiu testovania vplyvu sociálnej dezorganizácie na kriminalitu v suburbiách možno považovať prácu Roh a Choo (2008), ktorí tento vzťah skúmali v suburbiách štyroch miest. Pomocou teórie sociálnej dezorganizácie okrem iného zistili, že chudoba a rasová a etnická heterogenita súvisia pozitívne s kriminalitou, zatiaľ čo mobilita obyvateľstva má negatívne spojenie s kriminalitou. Iní autori (Crutchfield et al. 1982, Logan a Messner 1987, Alba et al. 1994, Gest 1995 a Logan et al. 1996) vidia príčiny kriminality v suburbiách v existencii rôznych delikventných subkultúr orientovaných najmä na majetkovú kriminalitu. Zväčša vychádzajú z teórie diferencovaného združovania, ktorú založil E. H. Sutherland (1947).

1 Dom, kde počas (pracovného) dňa pravidelne nie je nikto doma, ktorý sa javí ako obzvlášť bohatý.

Už spomínaní autori ako Hakim (1980), Brown (1982) či Stahura a Sloan (1988) zasa poukázali na „prelievanie“ kriminality z mestského centra do bohatších a prístupnejších predmestí v dôsledku zvyšujúcej sa mobility mestských delikventov a zlepšenia dostupnosti predmestí. Hakim (1980), ktorý sa venoval „atraktivite“ suburbií z aspektu majetkovej kriminality konštatuje, že „importéri“ kriminality do predmestí si vyberajú najmä tie, ktoré ležia v bezprostrednej blízkosti mesta s dobrou dopravnou dostupnosťou. Eck (2002) je zástancom myšlienky, že mnohé druhy kriminality sú pomerne silno naviazané na určité prostredie, kriminalita má teda len obmedzenú mieru presunu. Súčasne konštatuje, že možnosti presunu kriminality na iné miesta sa hodnotia diferencovane v závislosti od rôznych faktorov a špecifik skúmaných priestorových jednotiek. Brown (1982), ktorá skúmala priestorové rozloženie zločinu na predmestiach Chicaga pomocou priestorovej autokorelácie a regresnej analýzy miery výskytu zločinu uvádza, že priestorový model zločinu ukazuje na pokles zločinu s narastajúcou vzdialenosťou od mesta. Výnimkou je majetková kriminalita, ktorá nevykazuje ani priestorovú autokoreláciu, ani vzťah k vzdialenosti od Chicaga. Namiesto toho je úzko spojená s umiestnením maloobchodných a výrobných činností.

V inej práci (Brown a Oldakowski 1986) zameranej na skúmanie priestorovej dynamiky prímestskej kriminality sa konštatuje, že sociálno-ekonomický stav v suburbiách dominuje procesu zmeny relatívnej bezpečnosti predmestí. Predmestia s nízkou sociálno-ekonomickou úrovňou majú vysokú kriminalitu a ich relatívna bezpečnosť sa v priebehu času zhoršuje. Naopak, pri predmestiach s vyššou socio-ekonomickou úrovňou sa spomína proces „konsolidovanej výhody“ v priestorovom zmysle. To znamená, že v priebehu času prímestské oblasti s pôvodne bezpečným prostredím sú schopné ešte viac posilniť svoju pôvodnú výhodu. Morgan (2001), ktorý sa venuje krátkodobým i dlhodobým rizikám kriminality konštatuje, že najvýznamnejšími faktormi majetkovej kriminality sú skúsenosti z predchádzajúcich vlámaní. Za dôležité predpoklady úspešného vlámania považuje najmä atraktivitu domácich objektov a nízky stupeň kontroly a zabezpečenia. Za významný a typický znak krádeží vlámaním v suburbiách považuje vysokú pravdepodobnosť ich opakovania (tzv. *repeat victimization*). Cozens (2008) do „množstva príležitostí“, ktoré zvyšujú „atraktivitu“ suburbií pre majetkovú kriminalitu ešte pridáva nižšiu hustotu zaľudnenia. Táto, okrem iného, znamená menej dohliadajúcich očí (*eyes on the street*) a ľahko prejazdne ulice bez chodcov.

Zaujímavou, a veľmi podnetnou pre výskum kriminality suburbií, je aj práca Kneebone a Raphael (2011), ktorá analyzuje a porovnáva trendy vývoja kriminality v 100 najväčších metropolitných územiach USA v rokoch 1990 a 2008. Na základe získaných výsledkov autori konštatujú ich pozitívny vývoj z aspektu bezpečnosti. Dokumentujú podstatný pokles miery kriminality vo všetkých troch typoch komunít², hoci v dvoch typoch suburbií pozorujú mierne zvýšenie násilných a majetkových trestných činov. Súčasne však poukazujú na zúženie priepasti medzi mestskou a predmestskou kriminalitou a zdôrazňujú, že zločin už nie je výhradne mestskou záležitosťou, ale má dopady na širšie metropolitné územie.

Jíchová (2017) v súvislosti s kriminalitou suburbií upozorňuje na denný rytmus obyvateľov predmestí, ktorý zohráva významnú rolu pri výskute kriminality. Konštatuje, že vysoká fluktuácia obyvateľov predmestí

2 High-Density suburb (husto zaľudnené predmestia), Mature suburb (rozvinuté/dospelé predmestia) a Emerging suburb (nové/rozvíjajúce sa predmestia).

zvyšuje výskyt kriminality. V prevažne rezidenčných typoch území, ktoré sa vyznačujú pomerne vysokou dennou pracovnou fluktuáciou obyvateľstva, bol zaznamenaný zvýšený výskyt kriminality v pracovnom čase. Prepojenie dát o fluktuácii obyvateľstva s mierou kriminality ukazuje na zrejmu súvislosť kriminality s denným rytmom života.

Hirschfield et al. (2014) sa zasa pokúsili testovať, ako demografické štruktúry oblastí susediacich so suburbiami môžu zlepšiť predikciu miery vlámaní. Konštatujú, že aj keď prevalencia vlámaní je dobre známa, vplyv okolitého prostredia je nedostatočne preskúmaný. Ich snahou je poznať vplyv okolitých, z rôznych aspektov značne diverzifikovaných, susedných areálov na kriminalitu suburbií. Hirschfield s kolektívom rozširujú tradičné ekologické analýzy kriminality o novú úroveň, v ktorej je riziko kriminality ovplyvnené nielen jeho vnútornými charakteristikami, ale aj mnohými vlastnosťami a charakterom okolia. Práve tento nový prístup v rámci ekologických analýz je dobre aplikovateľný pri štúdiu kriminality v suburbiách, nakoľko úroveň ich bezpečnosti je v značnej miere podmienená okolím. Je totiž zrejme, že suburbiá mnohých miest sú zvlášť „zásobované“ najmä páchatelmi z metropolitných centier, ako aj zo zaostávajúcich okolitých území.

Singer (2014) v knihe „Americké najbezpečnejšie mestá“ predstavuje inovatívny príspevok k pochopeniu zločinu v predmestiach. Okrem iného sa snaží vysvetliť, prečo vo všeobecne bohatých suburbiách je menej kriminálnych činov ako v iných oblastiach. Zameriava sa na „príčinné“ odchýlky, ktoré sú zdanlivo jedinečné pre mnohé suburbánne oblasti (napr. *affluenza*³). Uvádza tiež, že perspektíva predmestí spočíva najmä v bohatstve týchto oblastí a v ich silných prosociálnych vplyvoch. Vychádza z predpokladu, že existujú predpolia nízkej „prímestskej kriminality“, ktoré majú značný potenciál pre tvorbu či existenciu sociálnych procesov na kontrolovanie zločinu. Štúdovanie týchto procesov nám môže pomôcť pochopiť, prečo je zločin v týchto oblastiach nižší a naopak, prečo je v iných oblastiach (napríklad v husto osídlených mestách) vyšší. Singer ponúka novú teoretickú perspektívu, ktorú nazýva „relačná modernosť“. Relačná časť (tiež vzťahová, prepojená) odkazuje na vzťahy medzi ľuďmi a inštitúciami, členmi rodiny, v školách a pod. „Modernosť“ je v súčasnej spoločnosti poznačená požiadavkami viacerých nastavení, potrebou autonómie a inými racionalitami (viac viď. Singer 2014). Tento prístup vychádza z teórie kontroly a zameriava sa na to, ako život v modernom kontexte ovplyvňuje vzťahy a ako tieto vzťahy vedú ku konformite alebo k deviácii. Autor tiež poznamenáva, že v bohatých predmestských oblastiach sú silné kontrolné, prosociálne vplyvy dospelých, ktoré „držia“ kriminalitu na nízkej úrovni. Na prácu Singera reagujú Posick a Rocque (2017), ktorí konštatujú, že práca neposkytuje len nový pohľad na porozumenie zločinu v amerických mestách, ale aj na doteraz málo skúmané suburbiá. Prezentovanú „relačnú modernosť“ chápú ako novú teoretickú perspektívu, ktorú je potrebné kriticky preskúmať a zhodnotiť jej prínos.

Uvedené práce ukazujú na posun a pomerne silný záujem o výskum prímestskeho zločinu vo vyspelých štátoch, na ktorý krajiny nášho regiónu v dôsledku rôznych okolností reagujú len veľmi pomaly. Hoci existuje niekoľko málo prác zameraných na výskum predmestskej kriminality, tieto (väčšinou) nemajú geografický rozmer. Za jednu z mála výnimiek možno považovať prácu Temelovej a kol. (2016) zameranú na výskum zločinu v suburbiách v zázemí Prahy. Z vyššie uvedenej predmetnej literatúry a získaných

3 Výraz pochádzajúci z taliančiny znamenajúci hojnosť.

výsledkov a poznatkov je zrejme, že kriminalita v suburbiách miest je pomerne komplikovaný problém. Na druhej strane existujúce kriminologické teórie a koncepty (či už klasické alebo pomerne nové ako napr. „relačná modernosť“) dokážu pomerne presne zachytiť relevantné aspekty kriminality v suburbiách.

DÁTA, ŠTUDOVANÉ ÚZEMIE A METODOLOGICKÝ POSTUP

Skúmaná oblasť zahŕňa štyri zoskupenia obcí, ktoré vznikli agregáciou údajov o zločinnosti v rámci systému policajných okresov. Kým administratívnych okresov je na Slovensku 79, celkový počet policajných okresov (ďalej PO) je 53. Osemnásť PO tvoria zlúčené administratívne okresy SR. Zásadným problémom spracovania údajov o zločinnosti je ich nekonzistencia v dôsledku organizačných zmien útvarov Policajného zboru. Z tohto dôvodu nie je možné vytvoriť dlhší časový rad, na základe ktorého by mohol byť dokumentovaný vývoj kriminality v celom transformačnom období. Vzhľadom na porovnateľnosť dát za rovnaké územné jednotky sme sledovali kriminalitu v suburbiách, resp. jej vývoj len od roku 2010.

Napriek tomu i toto pomerne krátke obdobie nám veľa napovedá nielen o úrovni a vývoji kriminality, ale aj o jej ďalších aspektoch. Uvedené obdobie považujeme za dôležité z viacerých aspektov, pričom aspekt pokračujúcej intenzívnej suburbanizácie patrí k najvýznamnejším, keďže výrazne ovplyvňuje mnohé zmeny odohrávajúce sa v zázemí Bratislavy. Ďalším problémom spojeným so získaním potrebných dát je nekonzistencia dát medzi štatistickým ukazovateľom počtu (prihlásených) obyvateľov a skutočným, reálnym stavom obyvateľstva v suburbiách. Práve v suburbiách sa často stretávame s fenoménom neúplnej evidencie migrácie, ktorá v niektorých suburbánnych lokalitách dosahuje značné rozmery. Ako uvádzajú Šveda a Podolák (2014), intenzívne migračné pohyby a nedokonalé štatistické a legislatívne nástroje na ich evidenciu vytvárajú zo zázemia Bratislavy „šedú zónu“ s neprehľadnou priestorovou štruktúrou obyvateľstva. Z tohto dôvodu preto kategóriu „trvalý pobyt“ v podmienkach rôznorodej mobility obyvateľstva v suburbiách považujú za nedostačujúcu. Vo všeobecnosti platí, že v suburbiách Bratislavy je počet obyvateľov s trvalým pobytom nižší, ako je reálny (pozri kapitolu 8). Jedným z dôsledkov tejto situácie je, že reálna miera kriminality (prepočítaná na počet obyvateľov)⁴ je v suburbiách nižšia (v niektorých výrazne nižšia), ako sme vypočítali. Inak povedané, reálne vyšší počet obyvateľstva znižuje uvedenú mieru kriminality v sledovaných suburbiách, pričom v niektorých lokalitách môžu byť hodnoty reálnej miery kriminality značne odlišné.

Pri skúmaní súčasného stavu a vývoja kriminality v predmestiach Bratislavy sme sa zamerali len na vybrané druhy kriminality, ktoré sú „typické“ pre suburbiá (všeobecne i vzhľadom na špecifiká zázemia Bratislavy). Na základe vyššie uvedených prác, dostupných informácií a poznatkov o suburbánnej kriminalite sme vybrali 5 druhov kriminality, u ktorých predpokladáme, že dostatočne zmapujú situáciu v zázemí Bratislavy z aspektu kriminality. V kontexte vyššie uvedeného sme vybrali a zamerali svoju pozornosť na analýzu a sledovanie týchto druhov kriminality: násilná kriminalita (ďalej NK), krádeže vlámaním (ďalej KV), krádeže vlámaním do bytov (ďalej KB), krádeže vlámaním do chat (ďalej KC) a krádeže áut (ďalej KA). Mieru

4 Preto bola analyzovaná miera kriminality aj z aspektu absolútnych hodnôt, ktorá práve v takýchto prípadoch má svoje opodstatnenie.

a vývoj uvedených druhov kriminality budeme analyzovať v širšom zázemí Bratislavy, a to v jej štyroch sub-urbánnych regiónoch⁵. Prvý región tvorí severné suburbium (ďalej bude označené ako S-suburbium), ktoré z podstatnej časti územne, administratívne i štatisticky pokrýva PO Malacky. Druhý región tvorí severovýchodné suburbium (ďalej SV-suburbium), ktoré je územne i štatisticky presne zhodné s PO Pezinok. Tretím je východné suburbium (ďalej V-suburbium) pokryté PO Senec a posledné, štvrté predstavuje juhovýchodné suburbium (ďalej JV-suburbium), do ktorej patria obce ležiace v severnej časti PO Dunajská Streda.

SITUAČNÝ KONTEXT V SUBURBIÁCH BRATISLAVY

Uvedené suburbia Bratislavy sú odlišné nielen veľkosťou a počtom obyvateľstva, ale diferencujú sa aj z aspektu sociálno-ekonomických podmienok a demografických štruktúr obyvateľstva. Tieto sú dôsledkom nielen historického vývoja jednotlivých území, ale do značnej miery súvisia aj s intenzívnym procesom suburbanizácie v ostatných 20 rokoch. Ako prvé sa suburbanizačné procesy vo väčšej miere začali prejavovať v S a SV-suburbii, a to najmä v území ležiacom v bezprostrednej blízkosti Bratislavy. Táto prvá vlna suburbanizácie mala mnohé špecifiká. Jedným z jej typických znakov bolo zaberanie lukratívnych pozemkov na oboch stranách svahov Karpát, v tesnej blízkosti mesta. Ďalším typickým znakom bola skutočnosť, že jej nositeľmi boli najmajetnejšie vrstvy obyvateľstva. Táto ovplyvnila mnohé aspekty nových štvrtí od architektonickej formy až po vytvorenie uzavretých rezidenčných areálov (tzv. *gated communities*⁶), teda uzatvorených komunít izolovaných od okolia. Inú situáciu, resp. charakter suburbanizácie môžeme vidieť vo V, ale najmä v JV-suburbii. Ide o neskoršiu suburbanizáciu, ktorú vyvolal rast ekonomiky a jej vplyv na širšie (z veľkej časti stredné) vrstvy populácie. Zlepšenie finančných a ekonomických podmienok, úverových možností, lepšej dostupnosti hypoték a hlavne nižšia cena pozemkov v týchto suburbii spustila vlnu pomerne „masívnej“ suburbanizácie. Jej nositeľom sa stala najmä stredná vrstva a jej typickými znakmi boli menšie nehnuteľnosti na menej lukratívnych pozemkoch a vo väčšej vzdialenosti od Bratislavy. Demografická i sociálno-ekonomická štruktúra nositeľov suburbanizácie je výrazne pestrejšia, čo sa značne odráža i na architektonickej tvorbe domov, ako aj na rozmanitej skladbe (vekovej, ekonomickej či sociálnej) vytvárajúcich sa komunít. Predpokladáme, že uvedené skutočnosti, spolu s ďalšími špecifickými charakteristikami jednotlivých suburbii, podmienili a naďalej podmieňujú nielen diferencovaný vývoj, úroveň a štruktúru kriminality medzi jednotlivými suburbiami, ale aj ich charakteristik v porovnaní s kriminalitou v Bratislave.

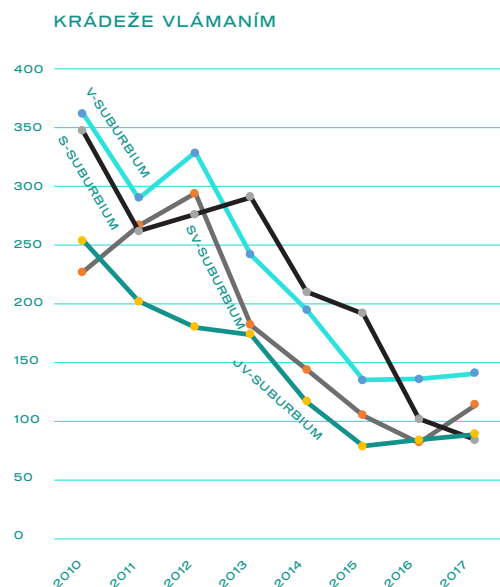
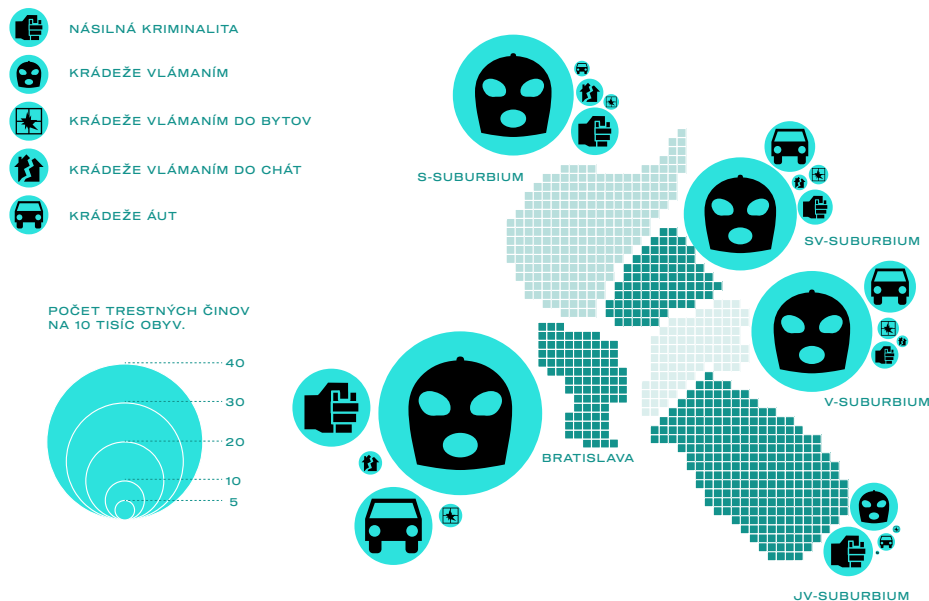
⁵ Za piaty – juhozápadný suburbanizačný región sa nám nepodarilo získať potrebné údaje, nakoľko tento tvoria viaceré obce ležiace v Rakúsku a Maďarsku, ktoré zaznamenali významné migračné toky zo Slovenska.

⁶ *Gated communities* predstavujú typ rezidenčnej oblasti, ktorá je od okolitej zástavby oddelená bariérou a všetky vchody a východy sú strážené kamerovým systémom či bezpečnostnou službou. Ich súčasťou spravidla sú i verejné priestory a služby, napr. parčíky, bazén, tenisové kurty alebo detské ihriská. Pôvodným a hlavným dôvodom vzniku *gated communities* bol hlavne strach z kriminality. V ostatných rokoch ich rozvoj v značnej miere súvisí s ponukou developerov, ktorí sa v silnom konkurenčnom prostredí snažia ponúknuť overené bezpečné produkty.

DIFERENCIÁCIA ÚROVNE KRIMINALITY A KOMPARÁCIA MESTSKEJ A PREDMESTSKEJ KRIMINALITY

Priestorová diferenciácia kriminality v suburbiiach je okrem vyššie uvedených príčin ovplyvnená aj množstvom ďalších faktorov, ktoré podporujú alebo brzdia jej ďalší vývoj. Široké spektrum podmienok a príčin prostredníctvom mnohých faktorov výrazne ovplyvňuje kriminalitu, najmä jej úroveň, štruktúru a vývoj. Súčasnú situáciu zločinnosti v skúmanom území zachytáva obr. 1, z ktorého je jednoznačne vidno súčasnú úroveň sledovaných druhov kriminality. Zo získaných výsledkov hodnotenia priestorovej diferenciácie vybraných druhov kriminality zobrazených na obrázku sú zrejmé disproporcie medzi jednotlivými časťami zázemia Bratislavy. Nerovnosti v úrovni kriminality nie sú nijako výrazné v absolútnych hodnotách. Priemerné hodnoty za sledované obdobie a všetky sledované druhy kriminality za roky 2010 – 2017 sa pohybujú od 359 v SV-suburbii po 445 evidovaných trestných činov vo V-suburbii (pre porovnanie, v Bratislave to bolo 1 657 trestných činov). Avšak pri sledovaní kriminality na počet obyvateľov môžeme vidieť diferenciáciu v jednotlivých suburbiiach, ako aj v porovnaní s úrovňou kriminality v Bratislave. Z pohľadu suburbii je najhoršia situácia vo V a SV-suburbii, kde počet trestných činov vybranej kriminality dosiahol 60 (vo V-suburbii), resp. 59 (v SV-suburbii) na 10 000 obyvateľov. To predstavuje takmer dvakrát viac, ako je ich počet v juhovýchodnom suburbii (31) a len o málo menej, ako je ich počet v Bratislave (64).

Aj táto skutočnosť dokazuje, že niektoré časti zázemia Bratislavy sú úrovňou sledovaných druhov kriminality (vzhľadom na „evidovaný“ počet obyvateľstva) takmer na úrovni ich centra. Obrázok okrem absolútnej a relatívnej úrovne kriminality suburbii a Bratislavy (ďalej BA) zachytáva aj štruktúru kriminality, resp. rozloženie vybraných druhov. Z aspektu sledovania relatívnych hodnôt násilnej kriminality je najkritickejšia situácia v JV-suburbii (13) a naopak, najpriaznivejšia (7) vo V-suburbii (pre porovnanie, v BA 16). Výrazný rozdiel medzi suburbiami môžeme vidieť na celkovej úrovni krádeží vlámaním (KV), kde tri suburbia dosahujú veľmi vysoké hodnoty od 29 po 31 a len JV-suburbium vykázalo veľmi nízku úroveň, a to len 12 trestných činov krádeží vlámaním na 10 000 obyvateľov (BA 29). Tento rozdiel medzi uvedenými suburbiami sa odráža, hoci na nižšej úrovni, aj pri krádežiach vlámaním do bytov (KB) a pri krádežiach vlámaním do chát (KC). Kým v JV-suburbii sú ich hodnoty pomerne nízke (KB 1,4; KC 0,6), v ostatných troch suburbiiach dosahujú vysoké hodnoty od 3,0 do 6,4 (BA 3,3; 1,8). Výrazný rozdiel medzi suburbiami sledujeme aj z aspektu krádeží áut. Kým v JV a S-suburbii je ich úroveň nízka (4,5), resp. (4,2), vo V a SV-suburbii je, naopak, oveľa vyššia, a to 13,3 a 12,3 (BA 14,2). Uvedené menšie či väčšie rozdiely pri analyzovaných druhoch kriminality sú dôsledkom pomerne výraznej diferenciácie medzi jednotlivými suburbiami, a v značnej časti sú odrazom ich špecifik. Viac „vidiecky“ charakter S-, ale najmä JV-suburbia môže znamenať zvýšenú prítomnosť obyvateľstva v dôchodkovom veku, resp. vyšší podiel viacdenných alebo dvojgeneračných domácností, ktoré znižujú úroveň krádeží vlámaním. Parkovanie priamo pred rodinným domom alebo v garáži zase vplyva na nízku úroveň krádeží áut. Naopak, (pred)mestský charakter najmä V-suburbia (výrazné a rýchle zmeny v zástavbe, zahusťovanie a koncentrácia obyvateľstva, zvýšená anonymita, vysoká fluktuácia obyvateľov a jeho neprítomnosť v pracovnom čase) spôsobuje pomerne vysokú úroveň krádeží vlámaním. „Mestské“ parkovanie mimo dosahu očí, teda aj o dve – tri ulice ďalej, má za následok vyššiu úroveň krádeží áut alebo krádeží vecí z áut.

Obr. 1. Vybrané druhy kriminality v zázemí Bratislavy v r. 2010 – 2017. Zdroj: Prezídium policajného zboru (2018).

Pri porovnaní kriminality v Bratislave s kriminalitou v jednotlivých suburbiách najväčší rozdiel z pohľadu všetkých sledovaných druhov kriminality vykazuje hlavné mesto voči JV-suburbii. Pri porovnaní kriminality jednotlivých suburbií navzájom, najhoršiu situáciu vykazuje V-suburbium a najlepšiu JV-suburbium. Bratislava si napriek celkovému poklesu sledovaných druhov kriminality zachovala ich značne vyššiu úroveň a zároveň vykázala nižší pokles sledovaných druhov kriminality, ako majú jej suburbia.

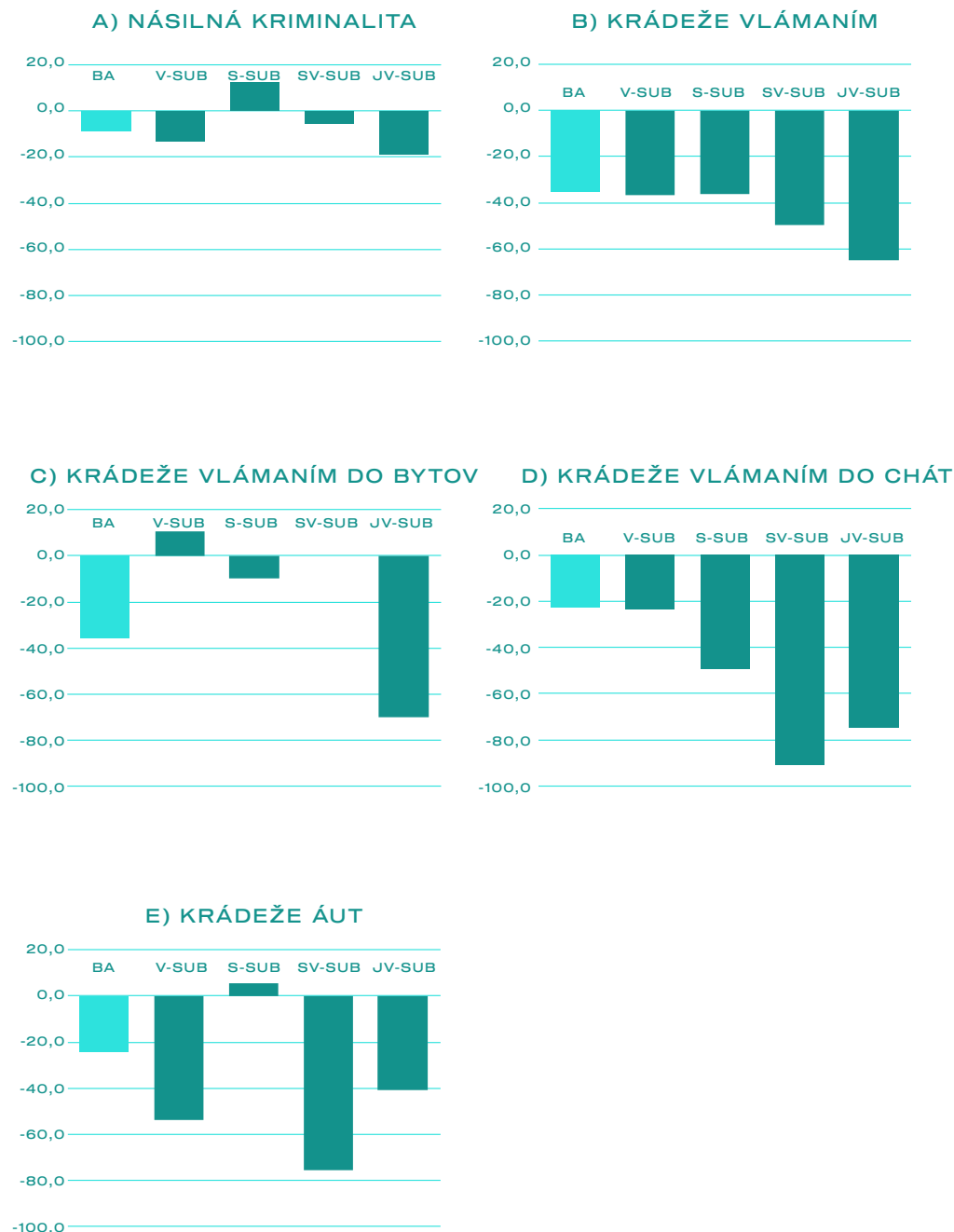
DYNAMIKA A TREND VÝVOJA VYBRANÝCH DRUHOV KRIMINALITY

Na zachytenie a vyjadrenie vývoja a dynamiky kriminality sme zostavili časový rad. Na vyjadrenie vývoja a trendov sme využili absolútny a relatívny ukazovateľ počtu registrovaných trestných činov. Vo všeobecnosti možno vo všetkých suburbiách konštatovať pokles sledovanej kriminality v skúmanom období (v rokoch 2010 – 2017). Avšak pri analýze vývojových trendov jednotlivých sledovaných druhov kriminality môžeme pozorovať odlišné tendencie, ktoré v niektorých prípadoch súvisia s tzv. *journey to crime* vzhľadom na ich polohu k Bratislave. Tento fenomén sa najviac prejavil vo V-suburbii, ktoré v určitom období zaznamenalo výrazný nárast zločinnosti (Michálek 2009). Vývoj a jeho dynamiku sme sledovali pomocou priemerného koeficientu rastu (ďalej PKR)⁷, ktorý porovnáme s východiskovým rokom 2010. Získaný index dobre a pomerne presne zachytáva vývoj a zmeny za sledované obdobie ôsmich rokov. To, či sa priepať medzi metropolou a suburbiami z aspektu kriminality prehľbuje alebo, naopak, znižuje, môžeme vidieť na skupinových stĺpcových grafoch (obr. 2 a–e).

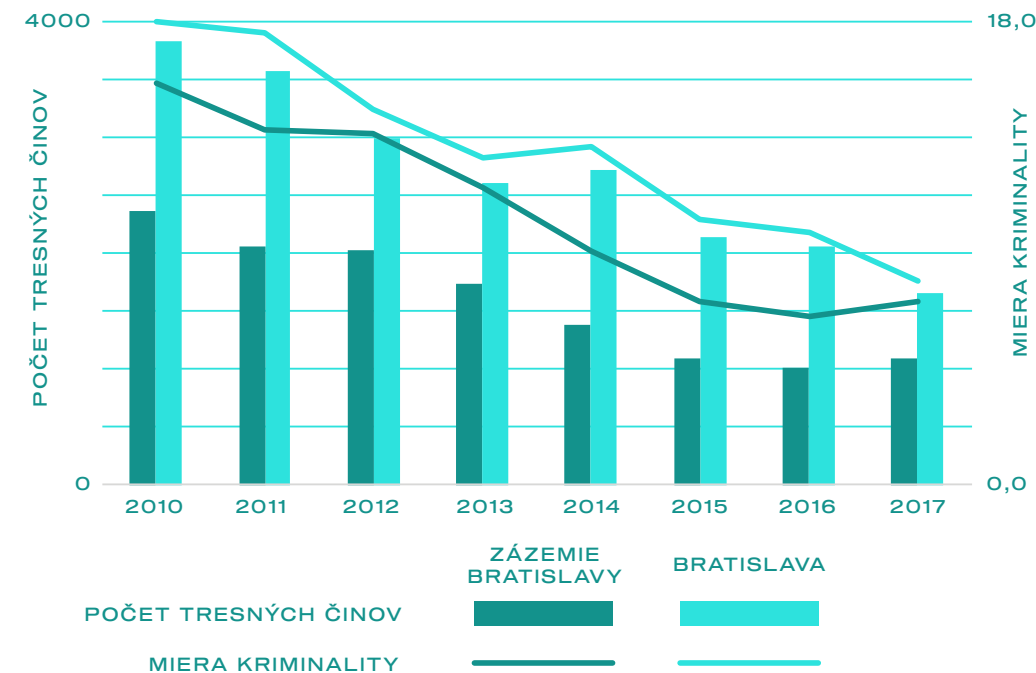
Obr.2a zachytáva vývoj násilnej kriminality, ktorá klesá ako v Bratislave, tak aj v jej troch suburbiách. V dvoch suburbiách (V- a JV-suburbii) klesá viac ako v Bratislave, v jednom (SV-suburbii) menej ako Bratislave. Prekvapením je jej pomerne vysoký nárast v S-suburbii, a to o viac ako 12 %. Obr. 2b zachytáva krádeže vlámaním, ktoré v Bratislave, ako aj vo všetkých suburbiách, vykazujú pomerne výrazný pokles. Iný trend (obr. 2c) môžeme sledovať z pohľadu krádeží vlámaním do bytov, kde v Bratislave a dvoch suburbiách (JV a S) ich podiel klesá, v jednom (SV) si zachováva rovnaký podiel a v jednom (V), naopak, stúpa. Obr. 2d ukazuje krádeže vlámaním do chát, ktoré ako v Bratislave, tak aj vo všetkých suburbiách vykazujú pomerne výrazný pokles. A napokon na obr. 2e je zachytený trend vývoja krádeží áut, ktorý okrem S-suburbia zaznamenal pokles.

Vo všeobecnosti môžeme teda konštatovať pokles sledovaných druhov kriminality, ktorý kopíruje v menšej či väčšej miere ich pokles na národnej úrovni. Na druhej strane tento pokles je značne diferencovaný ako v suburbiách, tak aj v ich porovnaní s Bratislavou. Zaujímavé je aj zistenie, že napriek poklesu násilnej kriminality, či už na národnej alebo regionálnej úrovni, táto v sledovanom období pomerne výrazne vzrástla v S-suburbii. Táto časť zázemia Bratislavy sa súčasne vyznačuje i rastom krádeží áut, čo je v protiklade s ich celkovým poklesom. Pozoruhodná je i skutočnosť, ktorú môžeme sledovať vo V-suburbii, ktoré napriek všeobecnému poklesu KB v sledovanom období vykázalo ich nárast o viac ako 10 %. Možno teda konštatovať, že v sledovanom období sa pokles vybraných druhov kriminality na národnej úrovni prejavil ich

⁷ Keďže v sledovanom období sme u vybraných druhov kriminality zaznamenali ich pokles, možno skôr hovoriť o priemernom koeficiente poklesu.

Obr. 2a–e. Vývojové trendy sledovaných druhov kriminality v Bratislave a v jej zázemí v rokoch 2010 – 2017. Zdroj: Prezídium policajného zboru (2018).

Obr. 3. Vývoj kriminality v Bratislave a v jej zázemí v rokoch 2010 – 2017. Zdroj: prezídium PZ, ŠÚSR

poklesom nielen v metropole Slovenska, ale i v jej suburbiách. Napriek tomu si možno všimnúť zhoršujúcu sa situáciu z aspektu NK a KA v S-suburbii a z aspektu KB vo V-suburbii, ktoré, naopak, zaznamenali nárast uvedených druhov kriminality. Môžeme teda konštatovať, že pri sledovaných druhoch kriminality sa priepasť medzi Bratislavou a jej zázemím vo všeobecnosti prehľbuje v dôsledku nižšieho poklesu kriminality v jadre mestského regiónu než v jeho zázemí. Sú len tri výnimky „priblíženia“ S-suburbia z aspektu NK a KA a V-suburbia z aspektu KB. Pri týchto druhoch kriminality metropola zaznamenala menší (pri NK) alebo väčší (pri KB a KA) pokles a uvedené suburbiá, naopak, rast.

Vývoj vybraných druhov kriminality spoločne za všetky suburbiá, ako i v Bratislave, môžeme vidieť na obrázku 3. Toto grafické vyjadrenie nám slúži nielen na vzájomné porovnanie kriminality z aspektu vývoja, ale aj jej diferencovanej úrovne. Absolútne a relatívne indikátory jednoznačne ukazujú na vyššiu úroveň kriminality v Bratislave, ako je jej úroveň za všetky suburbiá spolu.

ETIOLÓGIA ZLOČINNOSTI V SUBURBIÁCH

Základným rámcom explanácie kriminality v suburbiách Bratislavy sú interpretácie vychádzajúce z tzv. integrovaných teórií kriminality. Tieto sú založené na prepájaní teoretických prístupov, teda na komplexnejšom vysvetlení a interpretácii kriminality. Integrované teórie kriminality sú schopné najlepšie vysvetliť variácie kriminality. Okrem prepojenia „tradičných“ parciálnych teórií spočíva ich význam v hľadaní vzťahov medzi teóriami prostredníctvom ich konceptualizácie do jednej integrovanej paradigmy. Táto je

konzistentná s predchádzajúcimi zisteniami a ponúka vysvetlenie protirečivých zistení (Lubelcová 2009). Zdá sa, že kriminalitu suburbii je možné najlepšie vysvetliť pomocou jednej z vedúcich sociologických teórií kriminality, tzv. „teórie racionálnej voľby“ a jej dvoch komplementárnych súčastí. Logiku prístupu racionálnej voľby vhodne dopĺňajú „teória rutinných aktivít“ (teória každodenných alebo bežných aktivít) a „teória množstva príležitostí“. Teóriu rutinných aktivít koncom 70. rokov 20. storočia zadefinovali Cohen a Felson (1979). Vychádzajú z tézy, že pre výskyt kriminality je rozhodujúce spojenie troch prvkov, a to (1) prítomnosť motivovaných páchatelov; (2) vhodných cieľov; a (3) neprítomnosť kontroly. Spojenie týchto troch prvkov je priam zreteľné v analyzovaných suburbiách Bratislavy, ktoré sú ľahko dostupné i páchatelom z mesta, pričom títo majú navyše výhodu anonymity. Prázdne domy v pracovnom čase (prevažná časť obyvateľstva odchádza za prácou) súvisia s tretím prvkom (neprítomnosťou kontroly) a sú tak vhodným cieľom najmä pre páchanie majetkovej kriminality, ktorá prevažuje v suburbiách Bratislavy. Dá sa teda povedať, že organizácia rutinných každodenných aktivít v suburbiách je včlenenou premennou, ktorá značne ovplyvňuje časopriestorovú distribúciu páchania kriminality (vhodné ciele, absencia dohľadu, neprítomnosť v určitom opakujúcom sa čase). Kriminalitu v suburbiách možno z časti vysvetliť aj teóriou množstva príležitostí, pretože práve v týchto dynamicky sa rozvíjajúcich územiach výrazne vzrástol počet vhodných cieľov, teda množstva príležitostí (*crime opportunities*). Teória dominantne akcentuje a prioritizuje príležitosti k trestnému činu (Michálek 2015). Poukazuje najmä na faktory ovplyvňujúce voľbu, pomáha lepšie pochopiť podmienky, súvislosti a kontext, v ktorom sa potenciálny páchatel rozhoduje k trestnému činu. Hlavným zámerom a cieľom tejto teórie je získať poznatky o časových a priestorových špecifikách kriminálneho správania. Výskum vychádzajúci z tejto teórie je zameraný najmä na diferencované špecifické kriminálne správanie v rôznych regiónoch, lokalitách a miestach, pričom analyzuje nielen miestne podmienky, ale i situáciu v okolitej komunite. Kriminalitu bratislavských suburbii z veľkej časti ovplyvňujú nielen páchatelia z hlavného mesta, ale aj páchatelia z okolitých menej ekonomicky rozvinutých lokalít. Na druhej strane, pomerne výrazný pokles väčšiny druhov kriminality v sledovaných suburbiách sa dá dobre vysvetliť pomerne novým prístupom vyjadreným pojmom „relačná modernosť“. Tento koncept, doplnený vývojovým cyklom suburbii (v demografickej oblasti napr. s fázou *baby boom* – budúce mamičky a ženy na materskej ostávajú doma, a tak sa stávajú bariérou najmä pre vlámania) alebo súvisiaci so „zmenou situačných prvkov“ suburbii (napr. lepším technickým zabezpečením), si taktiež zasluhuje našu pozornosť.

DISKUSIA A ZÁVERY

Intenzívny proces suburbanizácie, ktorý prebieha na Slovensku v zázemí veľkých miest, sa stáva objektom záujmu odborníkov z mnohých oblastí výskumu. Napriek uvedenej skutočnosti na Slovensku, ale aj v krajinách strednej a východnej Európy, takmer absentujú štúdie zamerané na jeden z jej významných aspektov, a to na skúmanie bezpečnosti, resp. kriminality suburbii. V tomto ohľade sa snaží štúdia vyplniť medzeru a poskytnúť základné poznatky o kriminalite v novovzniknutom, resp. značne zmenenom prostredí v suburbiách Bratislavy. Práve priestor v okolí metropoly Slovenska sa vyznačuje významnou dynamikou aj v dôsledku suburbanizačného procesu, ktorý ho značne formuje ako v pozitívnom, tak aj v negatívnom smere. Pokúsili sme sa odpovedať na viaceré otázky súvisiace so situáciou v suburbiách Bratislavy z aspektu zločinnosti. Konkrétne, či aj bratislavská predmestská zóna (suburbia) je charakterizovaná nižšou mierou kriminality ako mesto a či rovnako ako v iných krajinách bohatšie rezidenčné prostredie

s rodinnými domami priťahuje najmä kriminalitu súvisiacu s majetkom. Načrtli sme i príčinné faktory a determinujúce podmienky výskytu kriminality. Výsledky ukázali, že bratislavské predmestia (napriek problémom spojených s neúplnou evidenciou dát o obyvateľstve) sú vo všeobecnosti bezpečnejšie ako prostredie hlavného mesta. Dôležitým poznatkom je, že kriminalita v jednotlivých suburbiách nie je rovnomerne rozložená, ale v každom suburbiu existujú lokality so zvýšenou koncentráciou kriminality. Vo všeobecnosti možno povedať, že miera kriminality klesá so vzdialenosťou od Bratislavy. Pozorovaná vyššia denná fluktuácia obyvateľstva v lokalitách v tesnej blízkosti Bratislavy implicitne zvyšuje ich anonymitu a zabraňuje vytvoreniu pevnejších sociálnych väzieb. Do značnej miery tak vplyva na úroveň ich kriminality, ktorá je viac či menej diferencovaná podľa jednotlivých druhov. Výsledky tiež potvrdili, že aj suburbia Bratislavy, rovnako ako suburbia iných krajín, sa vyznačujú zvýšenou úrovňou majetkovej kriminality, najmä krádeží vlámaním. Ukázalo sa tiež, že kriminalitu v zázemí Bratislavy možno najlepšie vysvetliť na základe prezentovanej tzv. „integrovanej teórie kriminality“. V našom prípade táto (integrovaná teória) vychádza z teórie racionálnej voľby doplnenej teóriou bežných činností, resp. teóriou množstva príležitostí. Použitý postup a analýzy môžu byť aplikovateľné aj pre suburbia ostatných slovenských metropol. Získané výsledky sú základným a nevyhnutným predpokladom pre komparatívne štúdie v rámci slovenských miest, v ktorých už proces suburbanizácie prebieha.

LITERATÚRA

- ALBA, R. D., LOGAN, J. R., BELLAIR, P. E. (1994). Living with Crime: The Implications of Racial/Ethnic Differences in Suburban Location. *Social Forces*, 73, 2, 395–434.
- BECKER, G. S. (1968). Crime and Punishment: An Economic Approach. *The Journal of Political Economy*, 76, 2, 169–217.
- BROWN, A. M. (1982). Modelling the Spatial Distribution of Suburban Crime. *Economic Geography*, 58, 3, 247–261.
- BROWN, A. M., OLDAKOWSKI, K. R. (1986). The Changing Morphology of Suburban Crime. *Urban Geography*, 7, 1, 46–62.
- CLARK, R., CORNISH, D. (1985). Modeling Offenders' Decision. A Framework for Research and Policy. *Crime and Justice*, 6, 147–185.
- COHEN, L., FELSON, M. (1979). Social Change and Crime rate Trends: A Routine Activity Approach. *American Sociological Review*, 44, 4, 588–608.
- COZENS, M. P. (2008). New Urbanism, Crime and the Suburbs: A Review of the Evidence. *Urban Policy and Research*, 26, 4, 429–444.
- CRUTCHFIELD, R. D., GEERKEN, M. R., GOVE, W. R. (1982). Crime Rates and Social Integration. *Criminology*, 20, 3–4, 467–478.
- CULLEN, F. T., AGNEW, R. (2003). *Criminological Theory. Past to Present*. Essential Readings. Los Angeles (RPC).
- ECK, J. E. (2002). Preventing Crime at Places. In Sherman, L. W., Farrington, D. P., Welsh B., MacKenzie, D. L. eds. *Evidence-Based Crime Prevention*. New York (Routledge), pp. 241–294.
- EHRlich, I. (1973). Participation in Illegitimate Activities: A Theoretical and Empirical Investigation. *Journal of Political Economy*, 81, 3, 521–565.

- FYFE, N. (2000). Geography of Crime. In Johnston, R. J., Gregory, D., Smith, H. eds. *The Dictionary of Human Geography*. London (Blackwell Publishers).
- GEST, T. (1995). A Shocking Look at Blacks and Crime. *US News & World Report*, 16, 53–54.
- HAKIM, S. (1980). The Attraction of Property Crimes to Suburban Localities: A Revised Economic Model. *Urban Studies*, 17, 3, 265–276.
- HIRSCHFIELD, A., BIRKIN, M., BRUNSDON, C., MALLESON, N., NEWTON, A. (2014). How Places Influence Crime: The Impact of Surrounding Areas on Neighbourhood Burglary Rates in a British City. *Urban Studies*, 51, 5, 1057–1072.
- HOPE, T. (1999). Privatopia on Trial? Property Guardianship in the Suburbs. In Painter, K., Tilley, N. eds. *Surveillance: Lighting, CCTV and Crime Prevention*. New York (Criminal Justice Press).
- JÍCHOVÁ, J. (2017). Kriminalita v Praze: měřítková diferenciacie a možnosti měření. In Ouředníček, M., Jíchová, J. eds. *Sociální prostředí Prahy: město na prahu 21. století*. Praha (Academia), pp. 63–91.
- KNEEBONE, E., RAPHAEL, S. (2011). City and Suburban Crime Trends in Metropolitan America. *Metropolitan opportunity series, Metropolitan Policy Program at Brookings*. Washington D.C. (Brookings Institution).
- LOGAN, J. R., MESSNER, S. (1987). Racial Residential Segregation and Suburban Violent Crime. *Social Science Quarterly*, 68, 3, 510–527.
- LOGAN, J. R., ALBA, R., SHU-YIN LEUNG. (1996). Minority Access to White Suburbs: A Multi-Region Comparison. *Social Forces*, 74, 3, 851–882.
- LUBELCOVÁ, G. (2009). *Kriminalita ako spoločenský fenomén. Úvod do sociologicky orientovanej kriminológie*. Bratislava (VEDA, vydavateľstvo SAV).
- MICHÁLEK, A. (2009). Priestorová diferenciacia kriminality. *Geografický časopis*, 61, 2, 111–120.
- MICHÁLEK, A. (2015). Teoretické východiská a empirické poznatky o vzťahu nezamestnanosti a kriminality a jeho špecifiká na Slovensku. *Sociológia*, 47, 2, 171–190.
- MORGAN, F. (2001). Repeat Burglary in a Perth Suburbs: Indicator of Short-term or Long-term Risk? *Crime Prevention Studies*, 12, 83–118.
- POSICK, C., ROCQUE, M. (2017). From Urban to Suburban Criminology: Understanding Crime in America's „Safe“ Cities. *Crime, Law and Social Change*, 67, 5, 481–488.
- ROH, S., CHOO, M, T. (2008). Looking Inside Zone V: Testing Social Disorganization Theory in Suburban Areas. *Western Criminology Review*, 9, 1, 1–16.
- SAMPSON, R. J., RAUDENBUSH, W., EARLS, F. (1997). Neighborhoods and Violent Crime: a Multilevel Study of Collective Efficacy. *Science*, 277, 5328, 918–924.
- SINGER, S. I. (2014). *America's Safest City: Delinquency and Modernity in Suburbia*. New York (New York University Press).
- STAHURA, J. M., SLOAN, J. J. (1988). Urban Stratification of Places, Routine Activities, and Suburban Crime Rates. *Social Forces*, 66, 4, 1102–1118.
- STAHURA, J.M., HUFF, C.R., SMITH, B.L. (1980). Crime in the Suburbs: a Structural Model. *Urban Affairs Quarterly*, 15, 3, 291–316.
- SUTHERLAND, H. E. (1947). *Principles of Criminology* (4th ed.). Oxford (J. B. Lippincott).
- SYKES, G. M., A CULLEN, F.T. (1992). *Criminology*. New York (HBJ College Publishers).
- ŠVEDA, M. (2016). Život v Bratislavskom suburbiu: prípadová štúdia mesta Stupava. *Sociológia*, 48, 2, 139–171.

ŠVEDA, M., PODOLÁK, P. (2014). Fenomén neúplnej evidencie migrácie v suburbánnej zóne (na príklade zázemia Bratislavy). *Geografický časopis*, 66, 2, 115–132.

TEMELOVÁ, J., NOVÁK, J., JÍCHOVÁ, J. (2016). Safe Life in the Suburbs? Crime and Perceptions of Safety in New Residential Developments in Prague's Hinterland, Czech Republic. *European Urban and Regional Studies*, 23, 4, 677–696.

ZDROJ ÚDAJOV

PREZÍDIUM POLICAJNÉHO ZBORU (2018). Údaje o nápade trestnej činnosti na teritóriu Okresných úradov SR za roky 2010 – 2017. Štatistika kriminality podľa TŠK. Bratislava (PPZ SR).

POĎAKOVANIE

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0462 a grantovou agentúrou VEGA v rámci projektu č. 2/0009/18.

Kapitola 11

AKO SUBURBANIZÁCIA MENÍ DOPRAVU V ZÁZEMÍ BRATISLAVY?

AKO SUBURBANIZÁCIA MENÍ DOPRAVU V ZÁZEMÍ BRATISLAVY?

Jednotlivé aktivity obyvateľov sú realizované na rôznych miestach, kvôli ich vykonávaniu je teda potrebné premiestňovať sa v priestore. K pravidelnej mobilite obyvateľov patria najmä dochádzka za prácou, do škôl či do zariadení služieb. Intenzívna dochádzka sa uskutočňuje v rámci mesta, ale taktiež medzi mestom a jeho zázemím, pretože obyvatelia bývajúcí v zázemí pracujú zvyčajne v meste a do mesta dochádzajú za službami a inými aktivitami.

Rozvoj dopravy v minulosti (nová dopravná infraštruktúra, dopravné prostriedky, zväčšujúca sa rýchlosť a kapacita osobnej dopravy) prispel k rozvoju urbanizácie a ku koncentrácii obyvateľov do miest, a následne aj do ich zázemí. Úlohou dopravy bolo prepraviť čo najviac obyvateľov dochádzajúcich do mesta (Doi 2015). Túto funkciu zo začiatku spĺňala najmä železničná doprava, pričom neskôr primárnu úlohu prevzala cestná doprava. V súčasnosti je práve doprava vnímaná ako jeden z najväčších problémov spojených so suburbanizáciou.

Zástavba v zázemí miest sa v porovnaní s mestom vyznačuje nízkou hustotou a je často nerovnomerne rozptýlená v priestore, zabezpečenie verejnej dopravy pre obyvateľov takýchto zón nie je teda jednoduché a ekonomicky efektívne. Rýchly rozvoj suburbanizácie vo veľkých mestách vedie k nárastu počtu osôb, ktoré sa každodenne prepravujú medzi zázemím a mestom. Intenzívne prepravné toky a preferencia využívania osobných automobilov spôsobujú pravidelné preťaženie dopravných komunikácií medzi mestom a zázemím, ako aj vo vnútri mesta. Extrémny nárast intenzity osobnej automobilovej dopravy je jedným z najviditeľnejších negatívnych dôsledkov rezidenčnej i komerčnej suburbanizácie a s ňou súvisiacich negatívnych dôsledkov (pozri Greene a Wegener 1997, Kahn 2000 a Garcia-López 2012). Výstavba nových miestnych komunikácií, obchvatov, cestných privádzačov, diaľnic a parkovísk si vyžaduje zabratie pôdy a vznikajú tak významné a často nezvratné zmeny vo využívaní krajiny (Urbánková a Ouředníček 2006).

Kvôli zlepšeniu dopravnej situácie v mestách a ich zázemiach sa využívajú dva typy vzájomne sa dopĺňajúcich opatrení. Tými sú na jednej strane reštriktívne opatrenia voči individuálnej automobilovej doprave a opatrenia na rozvoj verejnej hromadnej dopravy na strane druhej. K reštriktívnym opatreniam patria napr. obmedzenie alebo spoplatnenie vjazdu do určitých častí mesta, obmedzenie parkovania pre dochádzajúcich do mesta, zvýšené ceny za parkovanie, vytváranie vyhradených pruhov pre autobusy či

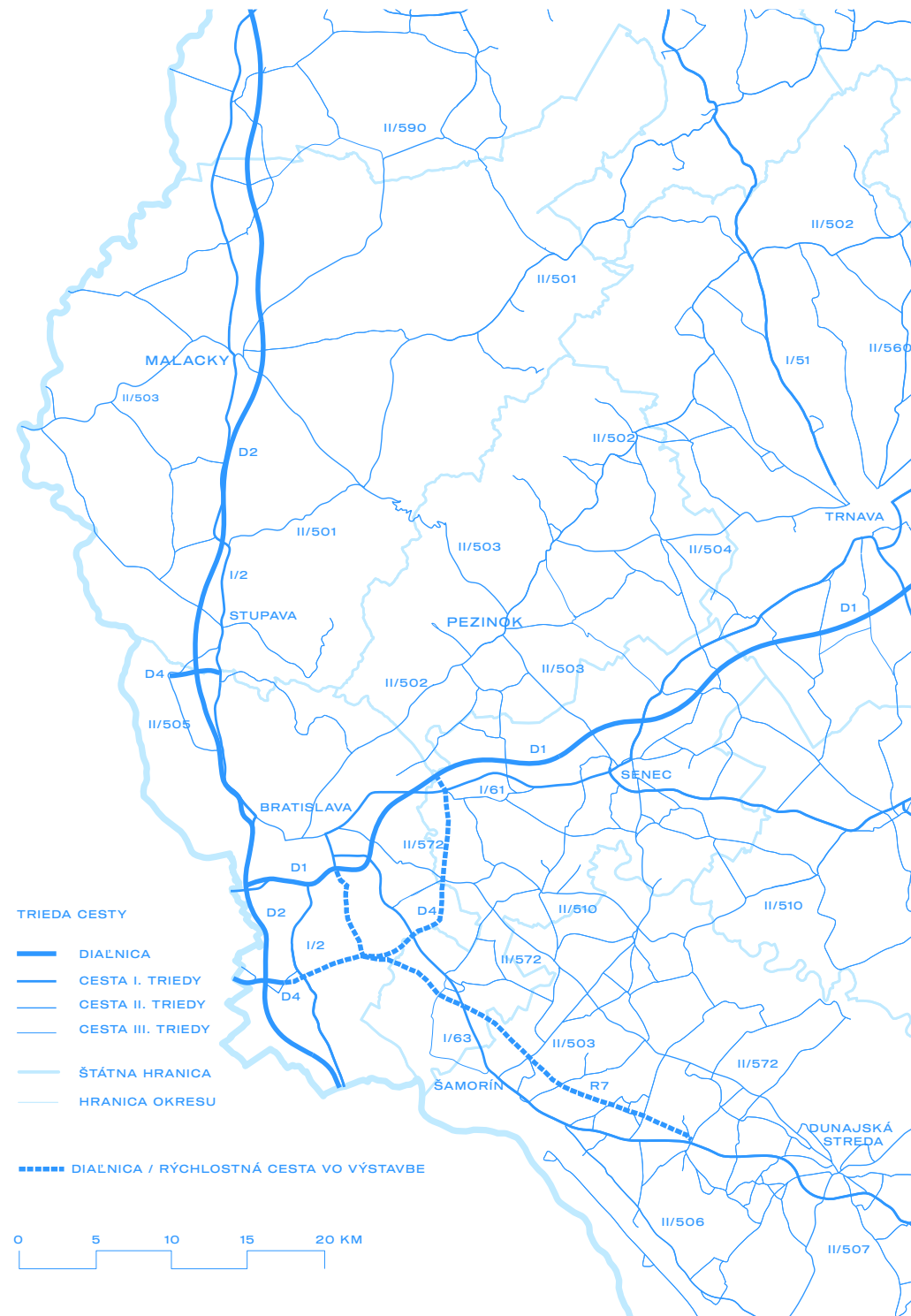
preferencia verejnej dopravy na svetelných križovatkách. K opatreniam vedúcim k rozvoju verejnej dopravy patria okrem vytvorenia systému integrovanej dopravy, ktorý zahŕňa mestskú a prímestskú dopravu, tiež zmeny vedúce k zlepšeniu komfortu a spoľahlivosti dopravných spojov medzi mestom a zázemím, vytvorenie záchytných parkovísk pri dopravných termináloch na okrajoch miest, ako aj parkovísk pri železničných staniách v zázemí umožňujúcich kombináciu individuálnej (osobný automobil, motocykel alebo bicykel) a verejnej dopravy.

Cieľom tejto kapitoly je priblíženie vzťahu medzi suburbanizáciou a dopravou v zázemí Bratislavy. Pozornosť budeme venovať významu dopravnej infraštruktúry, rastúcej automobilizácii a intenzite dopravy, organizácii verejnej dopravy, rozvoju integrovanej dopravy v rámci integrovaného dopravného systému Bratislavy (IDS BK) a niektorým ďalším možnostiam zlepšenia dopravy pre obyvateľov Bratislavy a jej zázemia. Hranicu zázemia vymedzujeme presnejšie iba v prípade analýzy priamych dopravných prepojení, kde bola stotožnená s hranicou funkčného mestského regiónu Bratislava (ďalej FMR Bratislava, pozri kapitolu 1). Kvôli snahe o zachytenie širších priestorových vzťahov v doprave uvažujeme aj o zázemí presahujúcom región dennej dochádzky za prácou, a v tomto zmysle zázemie siaha na územie Trnavského a Nitrianskeho kraja, ako aj do prihraničných oblastí v Rakúsku a Maďarsku.

DOPRAVNÁ INFRAŠTRUKTÚRA A SUBURBANIZÁCIA

Dôležitým predpokladom pre rozvoj väzieb medzi centrom a zázemím je existencia dopravnej infraštruktúry. Pred rozvojom automobilovej dopravy sa rozvoj v zázemiach miest sústreďoval najmä do sídel v blízkosti železničných tratí. Lokalizácia železničnej stanice často rozhodovala o rozvoji či stagnácii jednotlivých sídel. V krajinách, kde sa suburbanizácia začala rozvíjať v druhej polovici 20. storočia (napr. USA, Kanada, Austrália) sa výstavba v mnohých prípadoch koncentrovala do nových samostatných sídel bez nadväznosti na existujúcu sídelnú sieť (kapitola 2). Rozsiahle priestorové možnosti pre rozvoj suburbí umožnili aj dostatočný rozvoj dopravnej infraštruktúry, a to najmä cestnej siete, keďže doprava medzi suburbánnou zónou a mestom bola založená na individuálnej doprave osobným automobilom (Kopecky a Suen 2010). Viacerí autori, ako napr. Baum-Snow (2007) a García-López (2012) poukazujú na skutočnosť, že zlepšenie dopravy (výstavba diaľnic a železničnej siete) vedie k rozvoju suburbanizácie a rastu počtu obyvateľov v zázemí miest. V prípade Slovenska je možné suburbanizáciu charakterizovať skôr ako priestorové obrastanie prímestských sídel s menšími priestorovými možnosťami pre riešenie dopravnej infraštruktúry. Individuálni vlastníci pozemkov a investori sa usilujú o minimalizovanie nákladov prostredníctvom napojenia na existujúcu cestnú sieť bez toho, aby zohľadňovali potreby obce či širšieho regiónu.

Pre rozvoj suburbanizácie v zázemí Bratislavy má dôležitý význam najmä rozvoj siete diaľnic (Obr. 1). Vybudovanie diaľničnej križovatky (výjazdu na diaľnicu alebo zjazdu z diaľnice) v zázemí mesta sa v mnohých prípadoch stáva impulzom pre rozvoj suburbanizácie v jej blízkosti. Výstavba siete diaľnic na Slovensku sa začala z Bratislavy v smere do ČR. Prvým úsekom siete diaľnic na Slovensku bol úsek diaľnice D2 Malacky – Bratislava postavený v období 1969 – 1973. Na tento nadviazali úseky Malacky – Kúty a Kúty – hranica s ČR dokončené v roku 1978. V roku 1972 sa začala výstavba najvýznamnejšej diaľnice D1 na Slovensku na úseku Bratislava – Senec, ktorý bol dokončený v roku 1975. Nadväzujúci úsek Senec – Trnava bol

Obr. 1. Cestná sieť v Bratislave a jej zázemí. Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Cestnej databanky (2018).

dokončený v roku 1978. Pred rokom 1989 bol vybudovaný aj úsek D1 Bratislava, Prístavný most – Bratislava, Mierová ulica, ktorý bol dokončený v roku 1983.

Po politických zmenách v roku 1989 bol najskôr v roku 1992 dokončený úsek D2 Bratislava, Staré Grunty – Bratislava, Viedenská cesta s mostom Lafranconi, v roku 1996 úsek Bratislava, Viedenská cesta – štátna hranica SK/HU (Čunovo).

Kompletné diaľničné prepojenie prechádzajúce Bratislavou ešte nebolo dokončené. Chýbajúci úsek D1 na území Bratislavy, t. j. úsek Bratislava, Mierová ulica – Bratislava, Senecká cesta, bol odovzdaný do užívania v roku 2002 a posledný úsek D1 Bratislava, Viedenská cesta – Bratislava, Prístavný most, ktorým sa zabezpečilo prepojenie diaľnic D1 a D2, až v roku 2005.

Posledný chýbajúci úsek diaľnice D2 Bratislava, Lamačská cesta – Bratislava, Staré Grunty s tunelom Sitina bol dokončený v roku 2007. Vybudovanie tunela Sitina znamenalo dokončenie súvislej diaľnice prechádzajúcej Bratislavou. Toto pomohlo pri riešení nepriaznivej dopravnej situácie v západnej časti Bratislavy, keďže premávka cez tunel odbremenila križovatku Patrónka, cez ktorú dovtedy prechádzala aj tranzitná doprava. Doteraz poslednou investíciou na D2 bolo vybudovanie križovatky Stupava juh (s D4) v roku 2011. Diaľnica D1 medzi Bratislavou a Trnavou bola v rokoch 2008 – 2009 rozšírená na tri pruhy v každom smere, nie sú tu však vybudované odstavné pruhy.

Diaľnica D4 by mala tvoriť vonkajší diaľničný obchvat Bratislavy. Jej prvý úsek od štátnej hranice s Rakúskom po Jarovce bol dokončený v roku 1999. Ďalší úsek D4 v severnej časti Bratislavy medzi Záhorskou Bystricou a Devínskou Novou Vsou bol dokončený v roku 2011. Napojenie diaľnice D4 na diaľničnú sieť v Rakúsku bolo zrealizované až v roku 2007 diaľnicou A6, ktorá spája diaľnicu A4 a hranicu so Slovenskom na trase Bruckneudorf – Kittsee – Bratislava, Jarovce. Napojenie D2 na diaľničnú sieť v Maďarsku zabezpečuje od roku 1998 rýchlостná cesta M15, ktorá spája diaľnicu M1 so štátnou hranicou so Slovenskom pri obci Rajka.

Odstránenie hraničných kontrol na hraniciach s Rakúskom a Maďarskom po vstupe SR do EÚ (2004 – odstránenie colnej kontroly) a do schengenského priestoru (2008 – odstránenie pasovej kontroly) prispelo k zrýchleniu dopravy do Bratislavy z prihraničných obcí a rozvoj suburbanizácie v prihraničných obciach v Rakúsku a Maďarsku.

V súčasnosti najvýznamnejšou realizovanou investíciou do cestnej infraštruktúry, ktorá by mohla do určitej miery zlepšiť dopravu v Bratislave a vo východnej a juhovýchodnej časti jej zázemia, je realizácia PPP projektu. Tento zahŕňa výstavbu južnej a východnej časti bratislavského diaľničného obchvatu diaľnicou D4 a úseky rýchlостnej cesty R7 v smere na východ od Bratislavy. V rámci diaľnice D4 budú vybudované dva úseky Bratislava, Jarovce – Ivanka sever a Ivanka sever – Bratislava, Rača a v rámci rýchlостnej cesty R7 tri úseky Bratislava, Prievoz – Ketelec, Ketelec – Dunajská Lužná a Dunajská Lužná – Holice (D4R7 2018). Podľa pôvodných plánov by mal byť spomínaný PPP projekt dokončený v roku 2020, možno však očakávať, že výstavba bude ukončená neskôr, podobne ako pri mnohých ďalších projektoch výstavby diaľnic a rýchlостných ciest.

Tab. 1. Základné údaje o cestnej sieti v Bratislave a jej zázemí v roku 2017 (dĺžka v metroch). Zdroj údajov: SSC (2018).

okres	diaľnice	rýchlостné cesty	cesty	cesty	cesty	spolu
			I. triedy	II. triedy	III. triedy	
Bratislava (I-V)	52 327	-	51 938	29 680	21 737	155 682
Malacky	35 680	-	35 322	90 513	116 353	277 868
Pezinok	-	-	-	58 363	76 730	135 093
Senec	22 414	-	42 879	28 352	139 500	233 145
Bratislavský kraj	110 421	0	130 139	206 908	354 320	801 788

Ďalšou investíciou do cestnej infraštruktúry je postupné rozšírenie diaľnice D1 medzi Bratislavou a Trnavou, pričom v úseku Bratislava – Blatné by mala mať diaľnica 8 pruhov a v úseku Blatné – Trnava 6 pruhov. Prvou ukončenou stavbou bola výstavba križovatky Blatné v roku 2017, v roku 2018 sa začalo s výstavbou križovatky Triblavina. Toto oživilo záujem o pozemky v obciach v jej blízkosti, pretože sa v nich očakáva skrátenie času potrebného na cestu do Bratislavy.

V budúcnosti by mal byť tiež vybudovaný úsek diaľnice D4 s tunelom Karpaty. Plánované je aj napojenie severnej časti diaľnice D4 z križovatky D2/D4 Stupava juh na sieť diaľnic a rýchlостných ciest v Rakúsku ponad riekou Morava. Na rakúskej strane by mal byť vybudovaný úsek rýchlостnej cesty S8 od štátnej hranice SK/AT po rýchlостnú cestu S1 pri obci Obersiebenbrunn. Problémom pri výstavbe tohto úseku je, že prechádza cez chránené územie okolo rieky Morava. Tieto investície sa budú pravdepodobne realizovať až po roku 2030.

Na cestnú dopravnú infraštruktúru medzi mestom a zázemím je často naviazaná komerčná suburbanizácia – výstavba nákupných a zábavných centier či skladovacích, logistických a výrobných areálov. Každodenné dochádzanie obyvateľov zázemia za prácou a službami do mesta, rovnako ako dochádzanie zákazníkov do novovybudovaných obchodných areálov na okraji mesta, vytvára veľmi intenzívne prepravné prúdy, na ktoré dopravná infraštruktúra nie je pripravená.

Pri plánovaní a budovaní nových rezidenčných projektov v zázemí sa často nezohľadňujú potreby dostatočnej kapacity dopravnej infraštruktúry. Dopravné problémy sa na určité obdobie podarí vyriešiť vybudovaním novej dopravnej infraštruktúry, toto však vedie k ďalšiemu rozvoju suburbanizácie a opätovnému nárastu intenzity dopravy. V takomto prípade hovoríme o probléme indukovanej (vyvolanej) dopravy (Hills 1996), kedy lepšie možnosti pre individuálnu automobilovú dopravu vedú k jej intenzívnejšiemu využívaniu. Môžeme teda konštatovať, že na riešenie dopravných problémov v zázemí miest nestačí iba budovanie cestnej infraštruktúry, ale potrebné sú tiež zmeny v organizácii dopravy a preferovanie verejnej (najmä železničnej) dopravy.

Železničná infraštruktúra bola na Slovensku vybudovaná väčšinou v priebehu 19. a v prvej polovici 20. storočia. V porovnaní s cestnou sieťou, ktorá je flexibilnejšia a ľahšie sa prispôsobujúca novému rozvoju,

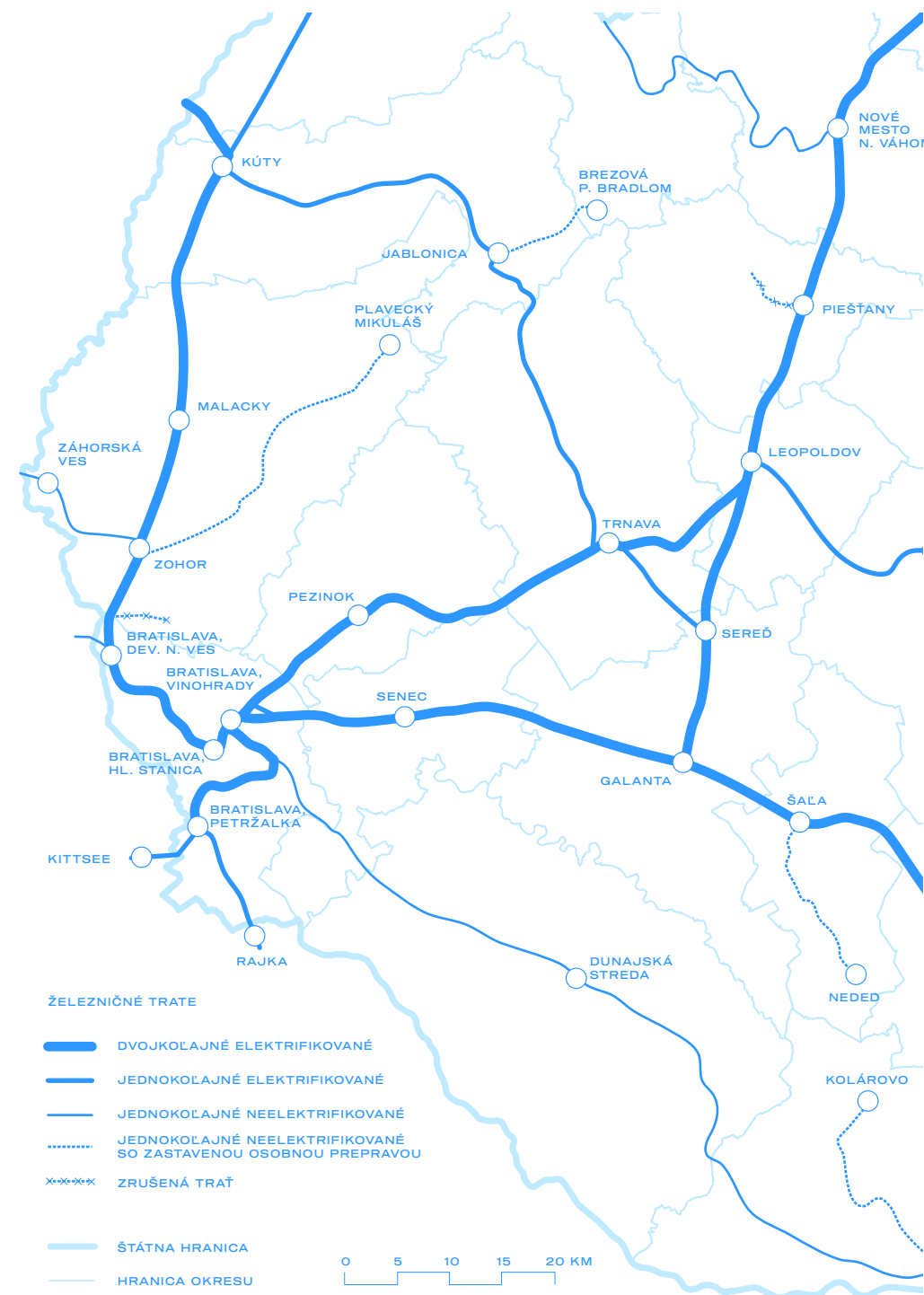
je železničná sieť stabilnejšia a v porovnaní s diaľnicami potrebuje výrazne menej priestoru. Výhodou železničnej dopravy je aj vysoká prepravná kapacita. V súčasnosti však skôr dochádza iba k modernizácii železničných tratí, pričom výstavba nových úsekov nie je v centre záujmu Železníc SR (spravujúcich železničnú infraštruktúru), hoci železnica predstavuje najefektívnejší spôsob dopravy zo zázemí miest, čo môžeme vidieť na príklade Prahy (Urbánková a Ouředníček 2006), Gdanska (Połom et al. 2018) alebo Viedne (Giffinger et al. 2001).

Obce v zázemí Bratislavy, ktoré ležia v blízkosti železničnej trate so železničnou stanicou, resp. zastávkou majú výhodnú polohu z hľadiska každodennej mobility. Ich obyvatelia môžu využiť cestu vlakom ako alternatívu k dochádzke autobusom, resp. autom, ktoré vedú po často preťaženej cestnej sieti. Bratislava je dôležitou železničnou križovatkou a stretávajú sa tu viaceré medzinárodné aj regionálne železničné trate (obr. 2). Najvýznamnejšou z nich je hlavná železničná trať na Slovensku Bratislava – Žilina – Košice. Významnou medzinárodnou traťou je trať vedúca z ČR Kúty – Bratislava, na ktorú v Bratislave nadväzuje medzinárodná železničná trať Bratislava – Nové Zámky – Štúrovo. Na oboch týchto tratiach premávajú rýchliky a vlaky kategórií IC a EC, ktoré umožňujú každodenné dochádzanie za prácou do Bratislavy aj z oblastí, ktoré sa nachádzajú ďaleko za hranicou bežne vymedzeného spádového územia.

Ďalšou železničnou traťou vo vnútri mesta je trať Bratislava, Nové Mesto – Bratislava, Petržalka vedúca cez Prístavný most, ktorá je pomerne málo využívaná. Z Petržalky pokračuje železničná trať do Maďarska na úseku Bratislava, Petržalka – Bratislava, Rusovce – Rajka. Z Petržalky taktiež vedie železničná trať do Rakúska na úseku Bratislava, Petržalka – Kittsee – Viedeň. Druhou železničnou traťou spájajúcou Viedeň a Bratislavu je železničná trať Bratislava – Devínska Nová Ves – Marghegg – Viedeň, ktorá bola vybudovaná už v roku 1848. Z Bratislavy vychádza aj regionálna železničná trať Bratislava, Nové Mesto – Dunajská Streda – Komárno. V zázemí Bratislavy sú aj ďalšie regionálne železničné trate Zohor – Záhorská Ves a Zohor – Plavecký Mikuláš. Správcom a prevádzkovateľom železničnej infraštruktúry na Slovensku sú Železnice Slovenskej republiky (ŽSR).

Do systému železničnej infraštruktúry môžeme zahrnúť aj sieť električkových tratí, ktorá dosahuje celkovú dĺžku 42 km a má 155 zastávok. Električky predstavujú nosný systém dopravy v Bratislave. V porovnaní s pôvodne plánovaným metrom je sieť električkových tratí flexibilnejšia a hustejšia, s menšími vzdialenosťami medzi zastávkami. V súvislosti s cieľom obmedziť individuálnu dopravu je potrebné na konci jednotlivých električkových radiál vybudovať záchytné parkoviská, kde by cestujúci do Bratislavy mohli zaparkovať osobné auto a do mesta pokračovať električkou.

V súvislosti s existujúcou infraštruktúrou ďalších módov dopravy a jej potenciálnym rozvojom a vplyvom na suburbanizáciu možno spomenúť úvahy o tom, že rieku Dunaj by bolo možné využiť na pravidelnú prímestskú osobnú dopravu medzi Šamorínom a Bratislavou. Letecká infraštruktúra nemá z hľadiska rozvoja suburbanizácie v zázemí Bratislavy až taký priamy dosah. Vo všeobecnosti platí, že zvýšená hlučnosť spôsobená prevádzkou letiska má negatívny vplyv na rozvoj lokalít z hľadiska ich vhodnosti pre rezidenčnú suburbanizáciu, pričom blízkosť letiska podporuje skôr rozvoj komerčnej suburbanizácie.

Obr. 2. Železničná sieť v Bratislave a jej zázemí. Zdroj: vlastné spracovanie

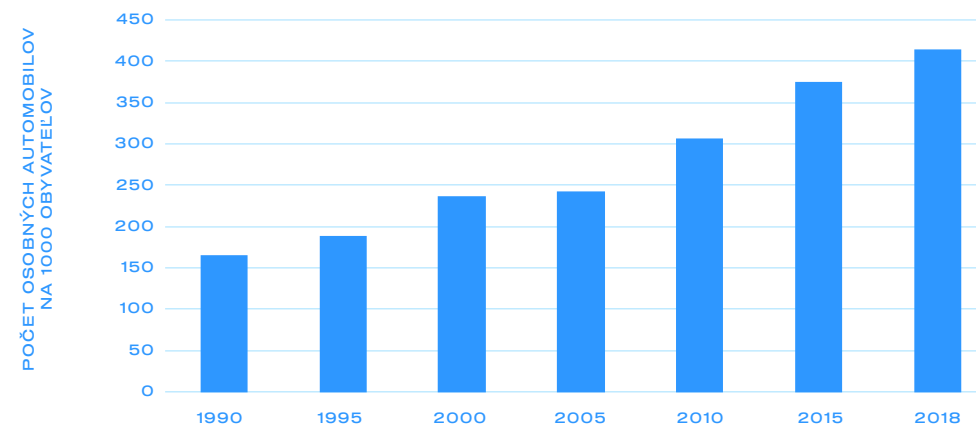
RASTÚCA AUTOMOBILIZÁCIA A SUBURBANIZÁCIA

Významná zmena vo využívaní rôznych dopravných prostriedkov pri preprave osôb nastala po roku 1989. Osobný automobil priniesol slobodu v mobilite a stal sa ešte významnejším symbolom úspechu, spoločenskej pozície či lepšej kvality života. Po zmene režimu prebiehala transformácia prepravcov vo verejnej doprave len pomaly a investície do dopravnej infraštruktúry (výstavba siete diaľnic a rýchlостných ciest, výstavba obchvatov miest, modernizácia železničných tratí) boli nedostatočné. K rozvoju individuálnej automobilizácie prispeli investície zo súkromného sektora do výstavby siete čerpacích staníc, predajní, servisov a požičovní automobilov či rozvoj finančných služieb ako napr. poisťovní a leasingových spoločností. Osobný automobil sa tiež stal finančne dostupnejším. Osobná doprava na Slovensku (podobne ako v iných postsocialistických krajinách v strednej a východnej Európe) bola ovplyvnená rýchlym nárastom automobilizácie. Kým v roku 1990 bolo na Slovensku 165 osobných automobilov na 1 000 obyvateľov, v roku 2000 vzrástol ich počet na 236, v roku 2010 na 307, v roku 2015 dosiahol počet osobných automobilov na 1 000 obyvateľov hodnotu 375 (MDV SR 2018) a v roku 2018 až 414 evidovaných vozidiel (MV SR 2018) prepočítaných na 1 000 obyvateľov (Obr. 3). Netreba zvlášť zdôrazňovať, že význam osobných automobilov sa zvýšil na úkor verejnej cestnej a železničnej dopravy.

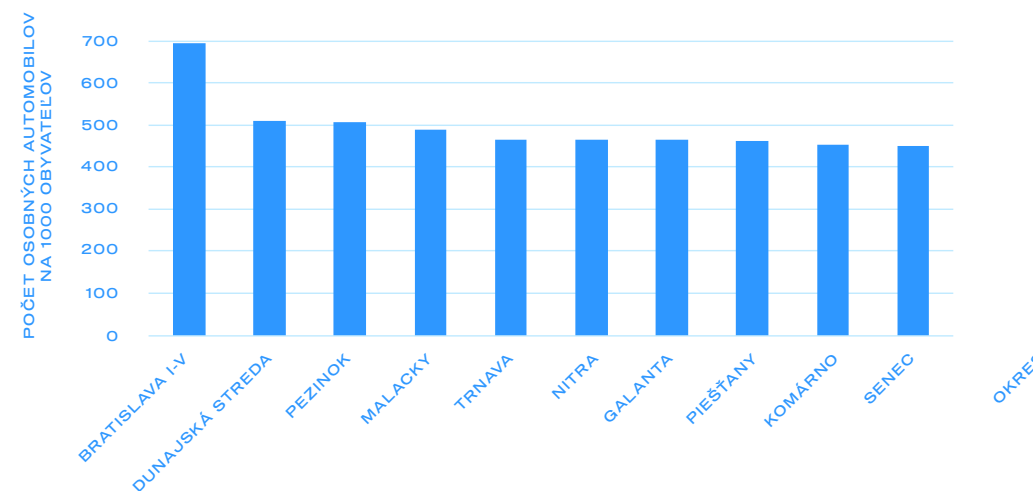
Vo veľkých mestách je počet automobilov ešte vyšší, čo môžeme dokumentovať aj na údajoch o počte evidovaných vozidiel v roku 2018 na 1 000 obyvateľov, pričom v Bratislave dosiahla hodnota tohto ukazovateľa až 695. Tu obyvatelia okrem vlastných automobilov najčastejšie využívajú služobné automobily. V prípade nových obyvateľov prichádzajúcich do zázemí miest je rovnako možné predpokladať vyšší stupeň automobilizácie (obr. 4). V okrese Dunajská Streda dosiahla automobilizácia v roku 2018 509 evidovaných osobných automobilov na 1 000 obyvateľov, v okrese Pezinok 506, v okrese Malacky 490 a v okrese Senec 449. Život v suburbiách nedostatočne obslužených verejnou dopravou si vyžaduje pravidelné dochádzanie do mesta. Vlastníctvo minimálne jedného, no častejšie aj viacerých osobných automobilov je nevyhnutné, aby členovia domácnosti boli flexibilnejší pri realizácii pracovných a iných aktivít

Zvýšené využívanie osobného automobilu súvisí aj so zmenou životného štýlu. Kým v minulosti boli častejšie ranné cesty do práce v meste a poobedňajší návrat do miesta bydliska, v súčasnosti trávajú obyvatelia viac času v meste a z práce sa nevracajú nevyhnutne priamo domov. Súvisí to s variabilitou pracovnej doby a dochádzkou za službami, na ktoré nedokáže verejná doprava často reagovať. Mnohí obyvatelia žijúci v suburbánnej zóne preferujú komfort a nezávislosť, ktorý im poskytuje osobný automobil. V niektorých prípadoch, najmä pri absencii verejnej dopravy, môže byť osobný automobil nevyhnutným prostriedkom mobility (pozri Horňák et al. 2016). Uprednostňovanie osobného automobilu pred verejnou dopravou vedie k nárastu intenzity premávky na cestách, ktorý však existujúca cestná infraštruktúra nedokáže zvládnuť.

K nárastu intenzity automobilovej dopravy dochádza najmä na hraniciach veľkých miest. Najväčšia intenzita dopravy na vjazdoch do Bratislavy bola v roku 2015 na diaľnici D1 Senec – Vajnory, nasledovala diaľnica D2 Stupava – Lamač a cesty I/61 Ivanka pri Dunaji – Zlaté Piesky II/502 Svätý Jur – Rača a I/63 Rovinka – Podunajské Biskupice (Obr. 5). Významný nárast bol zaznamenaný na D2 aj kvôli vybudovaniu križovatky Stupava juh, ako aj na vjazdoch do Bratislavy z Rakúska a Maďarska, ktorý pravdepodobne súvisí nielen s nárastom tranzitnej dopravy a rastúcou dochádzkou za prácou najmä do Rakúska, ale aj s rozvojom

Obr. 3. Vývoj počtu osobných automobilov na 1 000 obyvateľov na Slovensku. Zdroj údajov: MDV SR 2018, MV SR 2018

Obr. 4. Počet osobných automobilov na 1 000 obyvateľov vo vybraných okresoch na Slovensku. Zdroj údajov: MDV SR 2018, MV SR 2018

suburbanizácie Bratislavy za hranice Slovenska do prihraničných obcí v Rakúsku a Maďarsku. Nárast intenzity dopravy v období 2005 – 2015 je viditeľný aj na hlavných cestných komunikáciách vedúcich zázemím mesta (obr. 6).

Preťaženie cesty negatívne vplyvajú na kvalitu života obyvateľov bývajúcich v blízkosti hlavných ciest, keďže nie sú prispôsobené takejto intenzite premávky. Medzi negatívne dôsledky môžeme zaradiť opakujúce sa dopravné zápchy a s nimi spojené časové a finančné straty, zvýšené znečistenie ovzdušia výfukovými plynmi, zvýšená hlučnosť, zvýšená nehodovosť, poškodenie zdravia a majetku a obmedzenia a ohrozenia pohybu chodcov a cyklistov. K ďalším negatívam automobilovej dopravy patria priestorové nároky na výstavbu novej dopravnej infraštruktúry, ku ktorej patrí okrem nových ciest aj priestor na parkovanie.

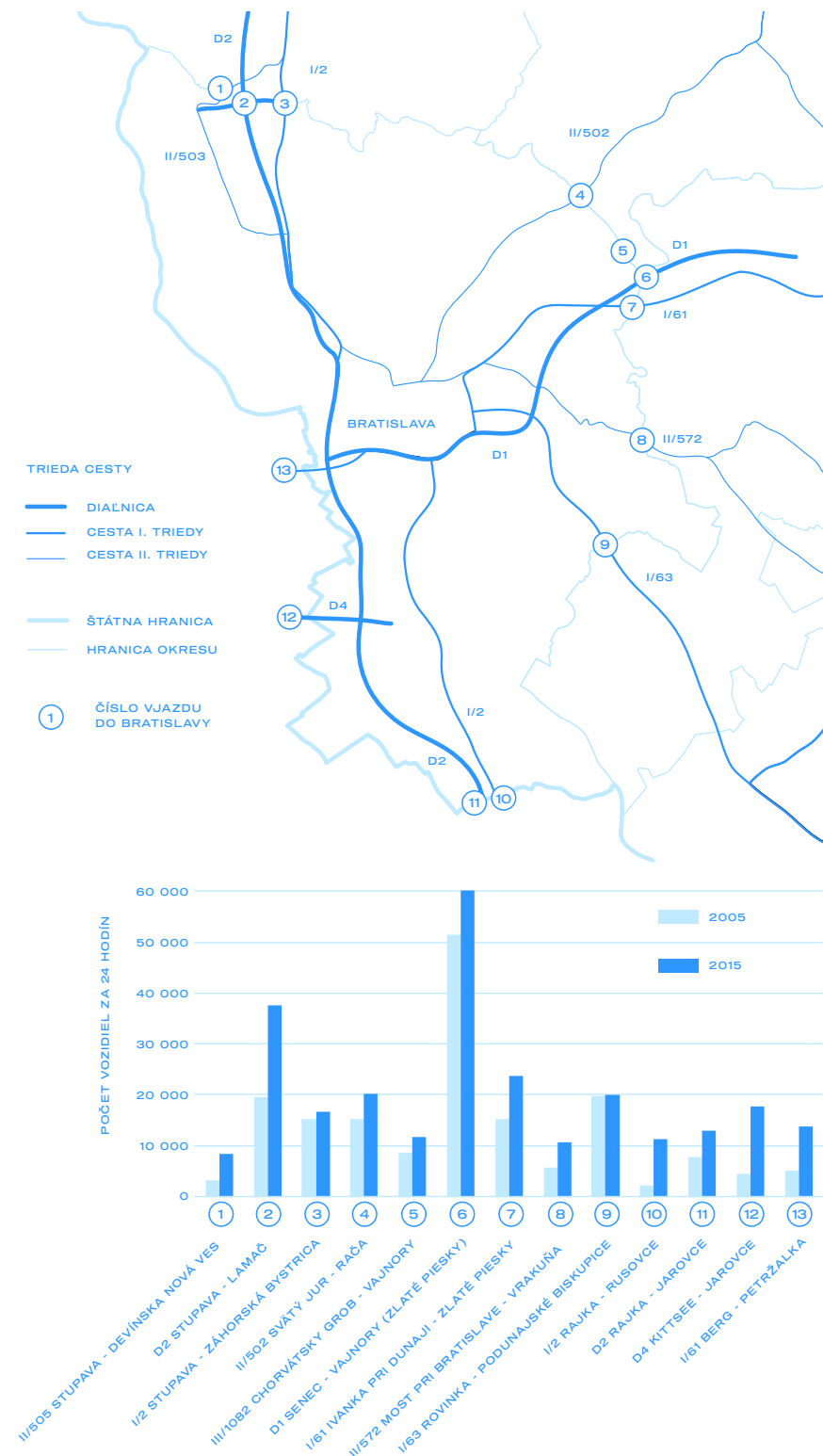
VEREJNÁ DOPRAVA V BRATISLAVE A JEJ ZÁZEMÍ

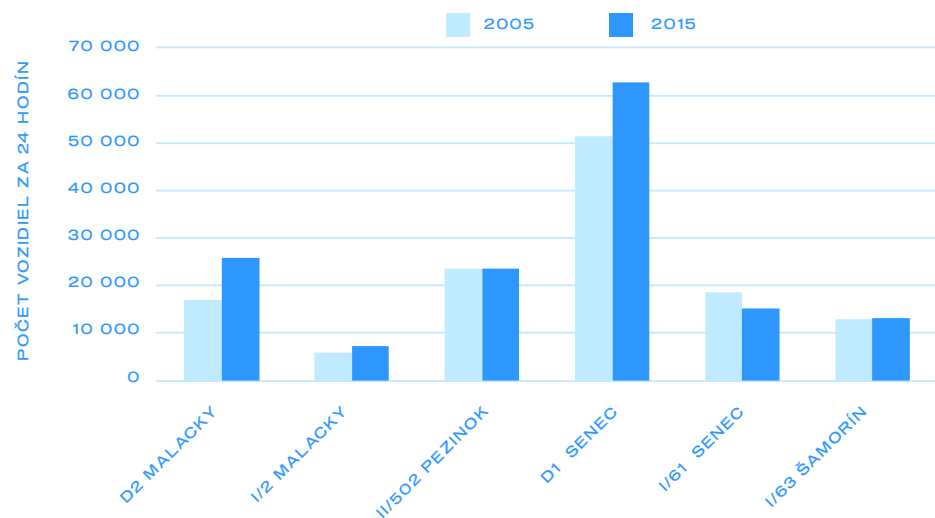
Verejná doprava patrí k základným službám pre obyvateľov. Vo väčšine prípadov ju nie je možné prevádzkovať ekonomicky efektívne a preto musí byť dotovaná štátom, resp. regionálnymi a miestnymi samosprávami (pozri napr. Kirby 1992, White 2016). V husto zaľudnených oblastiach a oblastiach s koncentrovaným osídlením dokáže fungovať ekonomicky efektívnejšie, ako v oblastiach s rozptýleným osídlením. V prípade intenzívneho rozvoja suburbanizácie v zázemí Bratislavy verejná doprava nedokáže efektívne obslužiť niektoré časti zázemia, čo vedie k zvýšenému využívaniu osobných automobilov. Napriek tomu verejná doprava dokáže zabezpečiť veľkú časť mobility medzi mestom a zázemím.

Zaujímavé informácie o mobilite v Bratislave nájdeme v analýze dopravného správania obyvateľov Bratislavy, ktoré bolo spracované pre Územný generel dopravy hl. mesta SR Bratislavy (CDV 2015). Najčastejšie uskutočňovanými cestami boli cesty do práce (41,1 %), nasledovali cesty za službami (24,2 %), za voľným časom (16,5 %), do školy (11,4 %) a ostatné cesty (6,8 %). Z hľadiska spôsobu dopravy bola najviac využívaná individuálna automobilová doprava (37,7 %), nasledovala verejná hromadná doprava (32,6 %), pešia doprava (26,7 %), doprava bicyklom (1,6 %) a iný spôsob dopravy (1,4 %). Pri cestách za prácou bol najčastejším dopravným prostriedkom osobný automobil (až 52,7 %) a iba približne jedna tretina (34,1 %) bola realizovaná verejnou dopravou. Pri cestách do škôl prirodzene dominuje verejná doprava (48,9 %) v porovnaní s cestou autom (16,4 %), ktorú predstihla aj pešia doprava (32,9 %). Pri cestách za službami a za voľným časom dominovala pešia doprava (41,4, resp. 39,0 %), nasledovala verejná doprava (30,2, resp. 28,8 %) a doprava osobným autom (26,1, resp. 27,3 %). Niektoré z vyššie uvedených údajov o mobilite v Bratislave je možné aplikovať aj na podmienky v zázemí, pričom dopravu medzi mestom a zázemím zabezpečuje najmä verejná doprava a individuálna automobilová doprava.

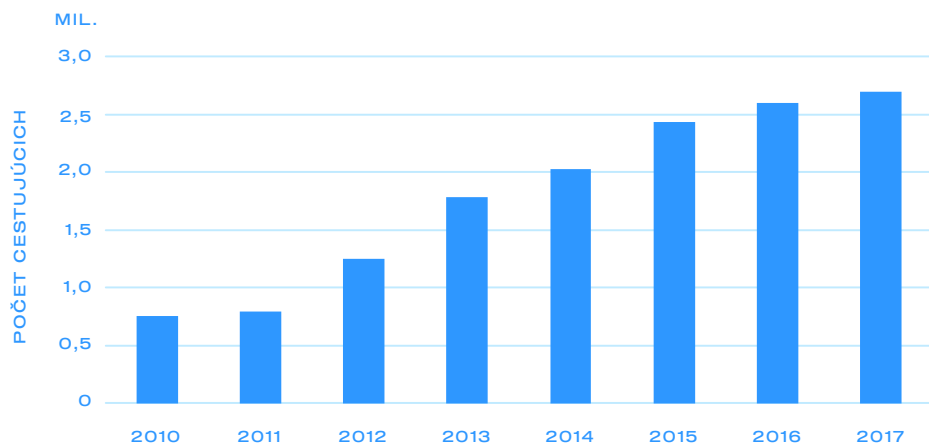
S cieľom zabezpečiť dobrú dostupnosť a efektívne fungovanie dopravy medzi Bratislavou a jej zázemím je popri zabezpečení dopravnej infraštruktúry dôležitá aj dobrá organizácia dopravy. Na organizácii verejnej dopravy sa podieľajú viacerí prepravcovia, na ktorých fungovanie majú vplyv rôzne subjekty štátnej správy a samosprávy, pričom od ich vzájomnej spolupráce a koordinácie závisí výsledný systém

Obr. 5. Porovnanie intenzity dopravy na vybraných cestných komunikáciách pri vstupe do Bratislavy v rokoch 2005 a 2015. Zdroj údajov: SSC 2005, SSC 2015

Obr. 6. Porovnanie intenzity dopravy na vybraných cestných komunikáciách v zázemí Bratislavy v rokoch 2005 a 2015. Zdroj údajov: SSC 2005, SSC 2015

Obr. 7. Počet cestujúcich na železničnej trati Bratislava – Komárno. Zdroj údajov: RegioJet (2018)

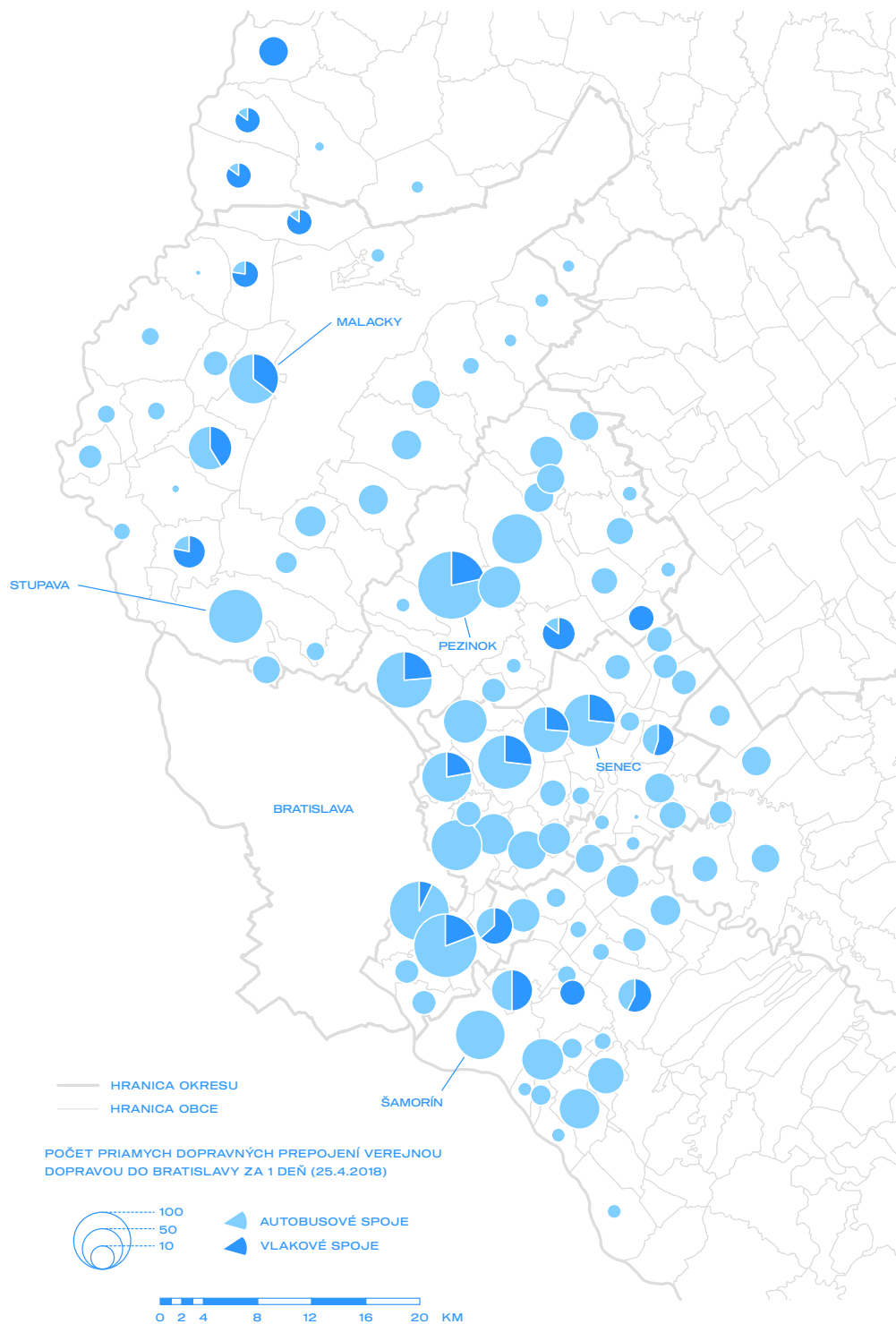
verejnej dopravy. Zabezpečenie dopravnej obslužnosti územia autobusovou dopravou je v kompetencii samosprávnych krajov. Prímestskú autobusovú dopravu ako službu vo verejnom záujme realizuje na území Bratislavského kraja Slovak Lines, a.s. a v Trnavskom kraji, do ktorého siaha zázemie Bratislavy, sú to traja autobusoví dopravcovia (SAD Trnava, SAD Dunajská Streda a SKAND Skalica). Železničnú dopravu si objednáva štát prostredníctvom Ministerstva dopravy a výstavby SR a na väčšine železničných tratí ju zabezpečuje Železničná spoločnosť, a. s. (ZSSK) okrem trate Bratislava – Dunajská Streda – Komárno so súkromným prepravcom RegioJet a. s.

Mestská doprava v Bratislave zabezpečuje (prostredníctvom Dopravného podniku Bratislava, a. s.) okrem prepravy obyvateľov mesta aj prepravu dochádzajúcich do mesta a prepravu niektorých návštevníkov mesta. Aby bola mestská doprava pre obyvateľov pri presune v meste výhodnou alternatívou k individuálnej doprave je potrebné jej spoľahlivé fungovanie (dostatočná frekvencia a presnosť odchodov spojov, dostatočné pokrytie územia linkami mestskej dopravy). K dôležitým aspektom kvality mestskej dopravy patria tiež cenová politika prepravcu, komfort a bezpečnosť cestujúcich. Podľa CDV (2015) verejnú dopravu (autobus, trolejbus, električka, regionálny autobus, vlak) využíva 36,1 % obyvateľov Bratislavy, z nich 65,3 % ju využíva pravidelne. Iba 27,1 % obyvateľov Bratislavy vlastní predplatný cestovný lístok. V rámci MHD v Bratislave bolo v roku 2018 v prevádzke 9 električkových liniek, 13 trolejbusových liniek a 65 pravidelných autobusových liniek a 20 nočných liniek.

Frekvencia spojov MHD býva cca 8 minút (napr. nosné električkové linky), najkratší interval v špičke (4 minúty) majú autobusové linky 93 a 94 do Petržalky a najdlhší interval býva 60 minút. Niektoré premávajú len v špičke. Linky MHD viedli do augusta 2018 aj do Marianky (predĺžená linka 37 zo Záhorskej Bystrice) a do augusta 2017 aj do Chorvátskeho Grobu (časť Čierna Voda). Dopravnú obslužnosť týchto obcí zabezpečuje v súčasnosti IDS BK. Okrem toho existujú dve medzinárodné autobusové linky, a to 801 na trase Rusovce – Rajka a 901 Most SNP – Hainburg an der Donau a umožňujú tak obyvateľom v suburbánnej zóne Bratislavy zasahujúcej na územie Maďarska a Rakúska každodenné dochádzanie do Bratislavy verejnou dopravou.

Pre spojenie medzi Bratislavou a zázemím má kvôli narastajúcim problémom cestnej dopravy čoraz väčší význam železničná doprava. Priame vlakové spojenia do Bratislavy boli analyzované na základe počtu spojov za 24 hodín dňa 25.4.2018 (obr. 8). Priame spojenie vlakom do Bratislavy malo v apríli 2018 iba 24 obcí funkčného mestského regiónu Bratislava (FMR). Na väčšine tratí smerujúcich do Bratislavy premávajú vlaky minimálne raz za hodinu počas celého dňa. Z jednotlivých obcí viedlo do Bratislavy najviac spojov z Pezinka (31), Šenkvice (28), Malaciek a Kútov (po 27), suburbánnych vidieckych obcí Kvetoslavov, Miloslavov (po 26), Zohor (25), Plavecký Štvrtok, Dunajská Lužná, Bernolákovo (po 24) a miest Svätý Jur a Senec (po 23).

Významný nárast počtu dochádzajúcich (od roku 2012 viac ako trojnásobne) bol zaznamenaný na železničnej trati Bratislava – Dunajská Streda – Komárno (obr. 7), čo súvisí aj so zmenou prepravcu. Súkromný dopravca RegioJet prevzal prevádzku na tejto trase od roku 2012, čo prinieslo isté zlepšenie služieb pre cestujúcich (občerstvenie, Wi-Fi internet). Nárast kvality služieb pre cestujúcich železničnou dopravou môže byť jedným z opatrení, ktoré dokáže prispieť k tomu, aby časť dochádzajúcich do Bratislavy uprednostnila cestu vlakom namiesto cesty osobným automobíkom.

Obr. 8. Počet priamych dopravných prepojení verejnou dopravou do Bratislavy. Zdroj: vlastné spracovanie

Rastúci počet cestujúcich však priniesol aj problémy s prepĺnením vlakov a s ich častým meškaním. Riešením by bolo zaradenie vlakov s väčšou kapacitou, uvažuje sa aj o modernizácii trate na dvojkolažnú.

Intenzívna doprava je aj na trati Viedeň – Marchegg – Bratislava (17 spojov denne) a Viedeň – Marchegg – Bratislava, Petržalka (20 spojov denne), ktoré sú však viac využívané na dochádzku z Bratislavy do Rakúska, ako na dochádzku do Bratislavy. V decembri 2017 bola obnovená osobná železničná doprava medzi Petržalkou a Rajkou (4 spoje denne), čo môže pomôcť pri dochádzke do Bratislavy. V období 2010 – 2017 tu bola osobná doprava zastavená, hoci v minulosti tu premávali aj medzinárodné diaľkové vlaky. Vlaky na tejto trati ponúkajú alternatívne spojenie do Bratislavy pre obyvateľov z prihraničných obcí v Maďarsku. V súčasnosti má cestná doprava na vstupe do Bratislavy v tejto časti zázemia dostatočné možnosti na ďalší rast.

Na regionálnej železničnej trati Zohor – Plavecký Mikuláš bola v roku 2003 pravidelná osobná železničná doprava zastavená. V úseku Zohor – Rohožník bola následne osobná doprava čiastočne obnovená dopravcom Bratislavská regionálna koľajová spoločnosť, no v marci 2005 bola opäť pozastavená. V roku 2017 ZSSK sezónne obnovila dopravu na tejto trati v úseku Zohor – Plavecké Podhradie, pričom spoje objednáva a financuje Bratislavský samosprávny kraj a sú súčasťou IDS BK. V roku 2018 premávali počas víkendov a sviatkov 3 páry vlakov denne a ich účelom je najmä podpora cestovného ruchu.

Pre autobusové linky medzi Bratislavou a jej zázemím je východiskovým priestorom autobusová stanica Mlynské Nivy. Jej poloha je výhodná z pohľadu cestujúcich, keďže je lokalizovaná v blízkosti centra mesta v zóne s prebiehajúcou intenzívnou výstavbou rezidenčných a administratívnych budov, do ktorej sa centrum Bratislavy rozširuje. Na druhej strane sú prímestské, diaľkové, ako aj medzinárodné autobusy súčasťou cestnej dopravy v meste a ich premávka je ovplyvnená častými dopravnými zápchami. V mnohých metropolách bývajú stanice prímestských liniek lokalizované na okraji mesta a cestujúci na území mesta ďalej pokračujú nosným systémom mestskej dopravy.

Priame autobusové spojenia z obcí FMR Bratislava do Bratislavy boli analyzované na základe počtu spojov za 24 hodín dňa 25. 4. 2018 (obr. 8). Najlepšie priame dopravné prepojenia autobusom do Bratislavy majú mestá a vidiecke obce v blízkosti Bratislavy, pričom s narastajúcou vzdialenosťou počet priamych spojov klesá. Z jednotlivých obcí viedlo do Bratislavy najviac autobusových spojov z Pezinka (112), Rovinky (101), Dunajskej Lužnej (100), Stupavy (90), Mostu pri Bratislave (79), Modry (78), Šamorína (76), Svätého Jura (74), Bernolákova (66), Senca (63), Ivanka pri Dunaji (60) a Chorvátskeho Grobu (59). Obyvatelia 12 obcí v okrajových častiach FMR Bratislava nemajú priame autobusové spojenie do Bratislavy, no štyri z nich majú dopravné spojenie s Bratislavou zabezpečené priamym vlakom (Veľká Paka, Báhoň, Kúty a Brodské).

Priame autobusové spojenia do Bratislavy majú aj obyvatelia rakúskej časti suburbánnej zóny Bratislavy, a to obce Wolfsthal a mesta Hainburg an der Donau. Okrem spojov MHD tam vedie linka dopravcu Slovak Lines (6 denne) a zastávku tam majú tiež linky dopravcu smerujúce do Viedne (20 denne).

Integrovaný dopravný systém (IDS) je systém dopravnej obsluhy určitého územia verejnou dopravou zahrňujúci viac druhov dopravy, ako aj linky viacerých dopravcov, v ktorom sú cestujúci prepravovaní podľa spoločných prepravných a tarifných podmienok. Cestujúci tak môžu využiť jednotný cestovný lístok,

ktorý platí bez ohľadu na dopravcu a použitý dopravný prostriedok. Zabezpečovanie dopravnej obsluhy územia hromadnou osobnou dopravou formou IDS je najefektívnejší spôsob, ktorý je v súčasnosti známy (IDS BK 2018).

Prvé úvahy o možnosti zaviesť integrovanú dopravu v Bratislave sa objavili v roku 1992 v súvislosti s pripravovanou transformáciou Dopravného podniku Bratislava na akciovú spoločnosť. Od 1.11.1999 bol do reálnej prevádzky zavedený Experiment integrovanej dopravy na území Bratislavy, v rámci ktorého mali cestujúci možnosť využívať okrem liniek MHD aj osobné a zrýchlené vlaky ŽSR na prepravu po celom území Bratislavy v prípade, ak si k predplatenému cestovnému lístku DPB zakúpili aj mesačný kupón (v hodnote 50 Sk). Od 1.2.2001 sa začala prvá etapa integrovanej dopravy pod názvom Bratislavská integrovaná doprava (BID), pričom cestujúci s „kupónom BID“ mohli cestovať linkami MHD, osobnými a zrýchlenými vlakmi, ako aj regionálnymi autobusovými linkami v smere do Záhorskej Bystrice dopravcu SAD Bratislava (dnes Slovak Lines). Táto etapa BID fungovala až do 31.5.2013. V roku 2005 vznikla Bratislavská integrovaná doprava, s.r.o. s cieľom prepojiť a skvalitniť dopravné služby v bratislavskom regióne, ktorá bola v roku 2009 transformovaná na akciovú spoločnosť. Významným krokom bolo vypracovanie plánu dopravnej obsluhy BSK (BID 2007). Reálne spustenie Integrovaného dopravného systému v Bratislavskom kraji (IDS BK) bolo až od 1.11.2015 v rámci III. etapy rozširovania IDS BK, ktorá zahŕňala územie Bratislavského kraja a prilahlých obcí v Trnavskom kraji a troch prepravcov – Dopravný podnik Bratislava, Slovak Lines a Železničná spoločnosť Slovensko. Na základe jednotných prepravných a tarifných podmienok je možné cestovať spojmi všetkých troch dopravcov. Od 1.4.2018 sa systém IDS BK rozšíril o ďalšieho dopravcu – spoločnosť RegioJet a.s., ktorá prevádzkuje osobnú dopravu na železničnej trati Bratislava – Komárno, pričom do IDS bola zaradená železničná linka S70 Bratislava – Kvetoslavov.

Cieľom IDS BK je priniesť jednoduchšie a pohodlnejšie cestovanie za primeranú cenu a zatriktívniť hromadnú osobnú dopravu tak, aby obyvatelia menej cestovali osobnými autami a šetrili životné prostredie (IDS BK 2018). Výška cestovného sa určuje podľa počtu precestovaných tarifných zón (predtým podľa precestovanej vzdialenosti). Územie je rozdelené do 50 tarifných zón označených trojčíslím. Bratislava je rozdelená do dvoch zón (100 a 101), pričom zóna 100 sa počíta ako dve tarifné zóny. V prímestskej doprave bolo v rámci integrovanej dopravy v roku 2018 v prevádzke 9 vlakových liniek a 53 autobusových liniek.

NIEKTORÉ MOŽNOSTI LEPŠIEHO VYUŽITIA VEREJNEJ DOPRAVY

V súvislosti s výstavbou D4/R7 a s cieľom zlepšiť ponuku verejnej dopravy došlo v auguste 2018 k zmene cestovných poriadkov IDS BK. Pribudlo tak 56 nových vlakových spojení a 10 % nových autobusových liniek. Na vybraných trasách došlo k nárastu počtu spojov do Bratislavy, napr. z Ivanky pri Dunaji (o 29 spojov, 58 %), Mostu pri Bratislave (o 6 spojov, 13 %) či Dunajskej Lužnej (o 8 spojov, 12 %) a k zhutneniu intervalu spojov v rannej špičke na 7,5 min. a v poobednej špičke na každých 10 min. (Bratislavský kraj 2018). Zlepšila sa tiež nadväznosť autobusových spojení na vlakové a autobusové linky z niektorých obcí nepremávajú priamo do Bratislavy, ale smerujú častejšie k železničným staniciam.

Železničná doprava je súčasťou integrovanej dopravy, existuje však potenciál lepšieho využitia železníc v mestskej doprave. Boli preto vypracované plány vybudovania nových železničných zastávok označovaných ako Terminály integrovanej osobnej prepravy (TIOP). Spolu bolo navrhnutých 7 terminálov: Devínska Nová Ves, Lamačská brána, Patrónka, Mladá garda, Trnávka, Ružinov a Vrakuňa. Tieto terminály sa nachádzajú prevažne v blízkosti existujúcich zastávok MHD (okrem TIOP Mladá garda sa nachádzajú vo vzdialenosti do 50 m od najbližšej zastávky MHD). V roku 2018 boli vydané územné rozhodnutia pre terminály Devínska Nová Ves, Mladá garda, Trnávka, Ružinov a Vrakuňa. Pre terminál Lamačská brána je potrebné prepracovať dokumentáciu pre územné rozhodnutie. Na základe štúdie realizovateľnosti železničného uzla Bratislava v roku 2018 sa ukázalo ako ekonomicky efektívne vybudovanie zastávok Ružinov a Vrakuňa a začne sa stavebné konanie (IMHD 2018).

Đurček a Horňák (2016) sa pokúsili odhadnúť populačný potenciál v okolí existujúcich a plánovaných železničných staníc v Bratislave, ktorý je základným predpokladom efektívnosti fungovania vnútromestskej železnice. Podľa ich štúdie žije asi štvrtina obyvateľov Bratislavy v 15-minútovej dostupnosti (buď verejnou dopravou alebo pešo) k najbližšej železničnej stanici. Ak by boli vybudované všetky v súčasnosti plánované železničné stanice, tento podiel by mohol presiahnuť 50 %, pričom by sa výrazne zlepšila pešia dostupnosť železničných staníc.

Železnice na území mesta Bratislava nekopírujú hlavné prepravné prúdy vnútri mesta, a tak nemôžu byť nosným dopravným systémom. Tým by mal byť systém električkových tratí, ktorý je potrebné rozvinúť a dobudovať. Železničná doprava je však vhodným nosným systémom v prípade zázemia Bratislavy a mala by zabezpečovať čo najväčšiu časť každodennej mobility medzi Bratislavou a jej zázemím.

Alternatívou k súčasným možnostiam dopravy medzi Bratislavou a juhovýchodnou časťou jej zázemia môže byť lodná doprava medzi Šamorínom a Bratislavou. V roku 2017 Združenie obcí Prodanubia (mesto Šamorín, mestská časť Bratislava Čunovo, vidiecke obce Hamuliakovo, Vojka nad Dunajom a Kyselica) nechalo vypracovať prieskum verejnej mienky, pričom výsledky štúdie ukázali, že verejnú lodnú prepravu by denne využívalo približne 6 000 ľudí a cesty by sa odľahčili o 1 500 automobilov (Prodanubiana 2018).

ZÁVER

Suburbanizácia v zázemí Bratislavy do značnej miery mení dopravu v celom regióne Bratislavy. Rozvoj individuálnej automobilovej dopravy viedol k vzniku problémov, ku ktorým patria dopravné zápchy na mnohých hlavných, ako aj vedľajších cestných komunikáciách počas neustále sa predlžujúcich dopravných špičiek, nedostatok parkovacích miest, hluk, znečistenie ovzdušia a mnohé ďalšie. Riešenie dopravy často zaostáva za výstavbou v nových suburbánných zónach, kde sa pri plánovaní výstavby nových projektov v dostatočnej miere nezohľadňujú potreby dopravy. Niektoré investície do cestnej infraštruktúry pomohli vyriešiť dopravnú situáciu na určitý čas, ako napr. vybudovanie tunela Sítina v roku 2007. V súčasnosti je však problematická dopravná situácia na vjazde do Bratislavy z východnej a juhovýchodnej časti, ktorú by malo čiastočne vyriešiť dokončenie projektu D4/R7. Avšak skúsenosti z iných miest poukazujú na to, že výstavba nových ciest často stimuluje ďalší rozvoj individuálnej automobilovej dopravy (Hills 1996).

Investície do rozvoja verejnej hromadnej dopravy v Bratislave boli dlhodobo nedostatočné a zaostávali za rozvojom individuálnej automobilovej dopravy. Z prostriedkov fondov EÚ bol vybudovaný iba krátky úsek električkovej trate do Petržalky, zakúpené nové električky, autobusy a trolejbusy a niektoré regionálne vlakové súpravy. Autobusoví prepravcovia v regionálnej doprave zabezpečili nákup nových autobusov, ktoré zlepšili kvalitu cestovania.

Železnice v Bratislave nekopírujú hlavné prepravné prúdy vnútri mesta, a tak nevytvárajú predpoklady na to, aby mohli byť nosným dopravným systémom. Bolo by však potrebné vybudovať nové železničné zastávky v Bratislave. Nosným dopravným systémom by mal byť systém električkových tratí, ktorý je potrebné rozvinúť a dobudovať, pričom niektoré z týchto tratí by mali viesť k železničným staniciam. Železničná doprava je však vhodným nosným systémom pre dopravu medzi Bratislavou, kde by mala zabezpečovať čo najväčšiu časť každodennej mobility.

Autobusová doprava by mala obsluhovať územia, ktoré nemajú vybudované železničné trate. Autobusovú dopravu je potrebné rozvíjať aj na linkách k železničným staniciam. Existencia priameho spojenia z každej obce zázemia do Bratislavy nie je nevyhnutná, no v tomto prípade je potrebné zosúladiť cestovné poriadky vlakov a autobusov, ktoré sú však v kompetencii rôznych organizácií. V rámci Bratislavy by bolo vhodným opatrením vytvorenie ďalších samostatných pruhov pre autobusy a uprednostnenie autobusov na svetelných križovatkách (pozri napr. Currie a Wallis 2008), čo však naráža na priestorové limity dopravnej infraštruktúry.

K trendom v doprave vo svetových metropolách patria tiež pokles miery individuálnej automobilizácie, budovanie záchytných parkovísk, využívanie zdieľaného vlastníctva automobilov (car sharing), spoločného odvozu viacerých osôb automobilom (car pooling) či využívanie ekologických hybridných a elektrických automobilov. Slovensko však v týchto trendoch zaostáva za vyspelými krajinami.

Budúcnosť dopravy v Bratislave a jej zázemí si vyžaduje vytvoriť multimodálny dopravný systém (pozri napr. Vuchic 1999), ktorý dokáže efektívne slúžiť rôznym nárokom na dopravu tak, aby bolo možné jednoduché premiestňovanie sa obyvateľov na miesta realizácie aktivít rozptýlených v priestore. V takomto integrovanom dopravnom systéme je potrebné zabezpečiť koexistenciu verejnej a individuálnej dopravy, do ktorej zahrňujeme napr. aj cyklo dopravu a pešiu dopravu. Za dobrý krok možno považovať integráciu verejnej dopravy a vytvorenie IDS BK, ktoré je však potrebné zefektívniť a prepojiť s dopravou v Trnavskom kraji.

LITERATÚRA

- BAUM-SNOW, N. (2007). Did highways cause suburbanization? *The Quarterly Journal of Economics*, 122, 775-805.
- BEZÁK (2014). Funkčné mestské regióny na Slovensku v roku 2001. In Lauko et al. eds. *Regionálne dimenzie Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave), pp. 169-198.
- BID (2007). *Plán dopravnej obsluhy BSK*. Bratislava (Bratislavská integrovaná doprava, s.r.o.)
- Bratislavský kraj (2018). Cestujeme po novom. Bratislavský kraj, 8, 6-7.

Buspress (2018). Unikátni autobusové linky Volkswagen Slovakia. <http://www.buspress.eu/unikatni-autobusove-linky-volkswagen-slovakia/> (Accessed 17.11.2018).

CDV (2015). *Územný general dopravy hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy*. Brno (Centrum dopravného výzkumu, v. v. i.)

Cestná databanka (2018). <http://www.cdb.sk/> (Accessed 4.10.2018).

CURRIE, G., WALLIS, I. (2008). Effective ways to grow urban bus markets – a synthesis of evidence. *Journal of Transport Geography*, 16, 6, 419-429.

D4R7 (2018). <http://www.d4r7.com/sk> (Accessed 25.9.2018).

DOI, K. (2015). *Cities and Transportation*. In *Traffic and safety sciences: Interdisciplinary wisdom of IATSS*. Tokyo (International Association of Traffic and Safety Sciences), pp. 12-21.

ĐURČEK, P., HORŇÁK, M. (2016). Population potential within the urban environment and intra-urban railway network opportunities in Bratislava (Slovakia). *Moravian Geographical Reports*, 24, 4, 52-64.

GARCIA-LÓPEZ, M.-À. (2012). Urban spatial structure, suburbanization and transportation in Barcelona. *Journal of Urban Economics*, 72, 176-190.

GIFFINGER, R., KRAMAR, H., LOIBL, W. (2001). Suburbanisierung in Österreich: ein steuerbarer Trend der Siedlungsentwicklung? In Arl ed. *Stadt-Umland-Probleme und Entwicklung des großflächigen Einzelhandels in den Ländern Mittel- und Südosteuropas*. Hannover (Schroedel), pp. 25-49.

GREENE, D.L., WEGENER, M. (1997). Sustainable transport. *Journal of Transport Geography*, 5, 177-190.

HILLS, P. J. (1996). What is induced traffic? *Transportation*, 23, 5-16.

HORŇÁK, M., KRESÁŇ, L., ROCHOVSKÁ, A. (2016). Osobný automobil v domácnosti: symbol sociálneho statusu alebo nevyhnutnosť? *Geografia*, 24, 1, 15-19.

IDS BK (2018). Integrovaný dopravný systém v Bratislavskom kraji. <https://www.idsbk.sk/> (Accessed 4.10.2018).

IMHD (2018). Nové železničné zastávky. <https://imhd.sk/ba/doc/sk/15155/Nove-zeleznicne-zastavky> (Accessed 3.10.2018).

KAHN, M. E. (2000). The environmental impact of suburbanization. *Journal of Policy Analysis and Management*, 19, 569-586.

KIRBY, R. F. (1992). Financing public transportation. In Gray, G. E., Hoel, L. A. eds. *Public transportation*. Englewood Cliffs. NJ (Prentice Hall), pp. 445-460.

KOPECKY, K. A., SUEN, R. M. H. (2010). A quantitative analysis of suburbanization and the diffusion of the automobile. *International Economic Review*, 51, 4, 1003-1037.

MDV SR (2018). Vývoj v doprave. SR. <https://www.mindop.sk/statistiky-15/doprava/statisticke-udaje/vyvoj-v-doprave-sr> (Accessed 25.9.2018).

MV SR (2018). Celkový počet evidovaných vozidiel v SR. <https://www.minv.sk/?celkovy-pocet-evidovanych-vozidiel-v-sr> (Accessed 25.9.2018).

POŁOM, M., TARKOWSKI, M., PUZDRAKIEWICZ, K. (2018). Urban Transformation in the Context of Rail Transport Development: The Case of a Newly Built Railway Line in Gdańsk (Poland). *Journal of Advanced Transportation*. Article ID 1218041, 15 pages, <https://doi.org/10.1155/2018/1218041>

Prodanubiana (2018). Verejná lodná preprava po Dunaji. <http://www.prodanubia.sk/dunajbus.html> (Accessed 25.9.2018).

RegioJet (2018). Informácie o počte cestujúcich poskytnuté 2. 2. 2018. Bratislava (RegioJet).

SSC (2005). Celoštátne sčítanie dopravy v roku 2005. <http://www.ssc.sk/sk/cinnosti/rozvoj-cestnej-siete/dopravne-inzinierstvo/celostatne-scitanie-dopravy-v-roku-2005.ssc> (Accessed 25.9.2018).

SSC (2015). Celoštátne sčítanie dopravy v roku 2015. <http://www.ssc.sk/sk/cinnosti/rozvoj-cestnej-siete/dopravne-inzinierstvo/celostatne-scitanie-dopravy-v-roku-2015.ssc> (Accessed 25.9.2018).

SSC (2018) <http://www.cdb.sk/sk/Vystupy-CDB/Statisticke-prehlady.alej> (Accessed 4.10.2018).

URBÁNKOVÁ, J., OUŘEDNÍČEK, M. (2006). Vliv suburbanizace na dopravu v Pražském městském regionu. In Ouředníček, M. ed. *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha (Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje), pp. 79-95.

VUCHIC, V. R. (1999). *Transportation for Livable Cities*. New Brunswick, NJ (CUPR, Rutgers University).

WHITE, P. (2016). *Public transport: its planning, management and operation*. London, New York (Routledge).

POĎAKOVANIE

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0462 a grantovou agentúrou VEGA v rámci projektu č. 2/0095/18.

Kapitola 12

SENEC NIE JE STUPAVA?

SENEC NIE JE STUPAVA?

Regionálna typizácia suburbánneho rozvoja v zázemí Bratislavy

Polohové a prírodné predpoklady obcí, ceny nehnuteľností, rozdielna intenzita migračných tokov a bytovej výstavby indikujú, že procesy suburbanizácie sa v zázemí Bratislavy prejavujú značne nerovnomerne. Túto skutočnosť názorne dokumentujú predchádzajúce kapitoly tejto publikácie (najmä Šveda 2019, Podolák a Šveda 2019, Novotný a Prego 2019 a Šuška et al. 2019). Prírodnou otázkou a výskumnou úlohou je zachytiť túto diferenciáciu v komplexnej (syntetickej) podobe a porozumieť príčinám nerovnomerného suburbánneho rozvoja. V realite bratislavského zázemia ide napríklad o rozdiel medzi prejavom suburbanizačných procesov v Stupave a v Senci. Obe mestá charakterizuje rozsiahla rezidenčná výstavba a prírastok počtu obyvateľov pod vplyvom intenzívnych migračných tokov. Viaceré indície však naznačujú, že podobnosť suburbanizačných prejavov je len zdanlivá a pod povrchom na prvý pohľad porovnateľných výsledkov pôsobia „sily“ často rozdielnej kvality a smeru. Cieľom záverečnej kapitoly publikácie je uchopiť a do vzájomného vzťahu dať viacero relevantných atribútov popisujúcich rôzne prejavy suburbanizácie v zázemí Bratislavy. Na základe série indikátorov sme sa pokúsili odhaliť vnútornú štruktúru tohto dynamického územia a prispieť tak k poznaniu mnohohrstvej reality suburbánnych procesov.

Z predchádzajúcich výskumov môžeme konštatovať, že diferencovanosť procesov odohrávajúcich sa v suburbánnom priestore súvisí najmä s veľkosťou, smerom a štruktúrou migračných tokov (Ouředníček 2007, Šveda et al. 2016, Novotný 2016). Ide predovšetkým o prisťahovalcov, ktorí do nového bydliska prinášajú konkrétne premeny (výstavba domov a infraštruktúry), no zároveň sú aj katalyzátorom širších procesov transformujúcich ekonomické a sociálne prostredie. Iný prejav a dopady prináša príchod mladej rodiny do nového domu a iné sú dôsledky príchodu staršieho páru, ktorý si upravil chatu na trvalé bývanie. Nejde pritom len o vizuálny prejav transformácie, ale najmä o povahu väzieb, ktoré sa formujú medzi jadrovým mestom a jeho zázemím. Kým napr. mladá rodina spravidla využíva spojenie s mestom na každodennej báze (dochádzka do práce a škôl), starší pár v prerobenom rekreačnom objekte má s jadrovým mestom menej pravidelný kontakt. Hoci sú motivácie pre migráciu do zázemia rôznorodé a príchod migrantov prináša odlišnú kvalitu a intenzitu zmien, výsledkom je proces suburbanizácie, ktorý zahŕňa rozmanité procesy transformácie vyvolané rastom populácie a ekonomických aktivít v zázemí mesta pod vplyvom jeho priestorovej expanzie (Ekers et al. 2012).

Pre lepšie porozumenie diferencovanému prejavu procesov suburbanizácie v zázemí Bratislavy sme sa pokúsili vyčleniť typy suburbánnych obcí. Predpokladáme, že odlišné parametre suburbánneho prostredia priťahujú špecifické skupiny prisťahovalcov, pre ktorých sa zázemie mesta stáva priestorom pre naplnenie odlišných očakávaní. V kontexte uvedeného cieľa je však dôležité poznamenať, že zázemie Bratislavy neskúmame ako komplexný priestorový systém. Ambíciou je poodhaliť územnú štruktúru

zázemia hlavného mesta z pohľadu prebiehajúceho procesu suburbanizácie, ktorého kľúčovým prejavom je populačný rast podmienený predovšetkým migráciou. Tomu zodpovedá aj použitý postup, ktorý popri štandardných sumárnych údajoch na úrovni obcí pracuje s unikátnymi individuálnymi dátami o jednotlivých migráciách, pri ktorých je možné sledovať vek, vzdelanie, rodinný stav, národnosť, ekonomickú aktivitu a pôvod (v zmysle východiskovej destinácie migrácie) migrantov. V kapitole budeme hľadať odpovede na nasledujúce otázky:

Aké sú základné dimenzie priestorovej diferenciácie zázemia Bratislavy? Aké faktory sú rozhodujúce pri formovaní rôznych typov suburbánnych obcí?

Ako sa kompozičné charakteristiky migrácie podieľajú na charaktere suburbánneho rozvoja?

Je pozorovaná diferenciácia v súlade s predpokladanou závislosťou od vzdialenosti k jadrovému mestu?

SOCIÁLNO-EKONOMICKÁ DIFERENCIÁCIA V KONTEXTE SUBURBANIZÁCIE

Nerovnomerná priestorová distribúcia sociálno-ekonomických skupín obyvateľstva je komplexný fenomén, ktorý je spojený predovšetkým s ekonomickou nerovnosťou. Hoci je ekonomická nerovnosť dôležitou podmienkou sociálno-ekonomickej segregácie, tento zložitý vzťah je spoluvytváraný množstvom ďalších faktorov, akými sú individuálne preferencie, úroveň komodifikácie bývania, charakter sociálneho systému štátu či ďalšie charakteristiky, ktoré odrážajú historicky podmienený funkčný a sociálno-ekonomický profil prostredia (Marcinčzak et al. 2015).

V porovnaní s prostredím kapitalistického sveta, princípy socialistického plánovania miest a direktívna alokácia bývania vytvorili sociálne a priestorovo homogénnejšie prostredie miest (Szelényi 1996, Sýkora 1999, Gentile et al. 2012, Marcińczak et al. 2015). Po páde socialistického režimu sa však naplno prejavili dlhodobo zadržované procesy, ktoré uvoľnili sily udržiavajúce zdanlivú sociálno-priestorovú homogenitu. Popri procese revitalizácie mestských jadier, a s ním súvisiacej gentrifikácie, sa rezidenčná suburbanizácia stala jedným z najviditeľnejších dôsledkov komodifikácie (sub)urbánneho prostredia. Suburbanizácia sa stala dominantným procesom transformujúcim priestorovú organizáciu postsocialistických miest a ich metropolitných území (Kok a Kovács 1999, Tammaru 2001, Sýkora a Ouředníček 2007, Stanilov a Sýkora 2014). Redistribúcia populácie v rámci metropolitných regiónov a disperzia mestských funkcií za hranice kompaktnejestskej zástavby priniesli významnú premenu vidieckeho prostredia v okolí miest. Rezidenčná dekoncentrácia je charakteristická fragmentovaným priestorovým prejavom s rozmanitou štruktúrou prisťahovalcov nielen z hľadiska ich východiskového regiónu, ale aj z hľadiska sociálneho a kultúrneho prostredia, z ktorého prichádzajú, a rozličných motívácií, ktoré ich privádzajú do zázemia mesta (Ouředníček 2007, Hirt 2007, Krišjāne a Bērziņš 2012, Šveda et al. 2016).

Tento zložitý „metabolizmus“ prímestských oblastí je však často prekrytý zjednodušeným obrazom separovaných rezidenčných enkláv so zástavbou rodinných domov, do ktorých prichádzajú bohatší migranti z centrálného mesta hľadajúci kvalitnejšie podmienky pre bývanie (pozri kapitola 1). Hoci sa aj v zázemí postsocialistických miest prejavila disperzia obyvateľstva podobná „západným“ formám suburbanizácie (Sýkora 1999, Timár a Váradi 2001, Kontuly a Tammaru 2006), ich „čistota“ (z hľadiska kompozície jej

aktérov) a „obmedzenosť“ (z hľadiska jej priestorových prejavov) bola viac mediálnym obrazom, než reprezentáciou reality. Problematiku suburbanizácie v krajinách strednej a východnej Európy je však potrebné vnímať v širšom globálnom kontexte urbanizácie, ktorej kľúčovým aspektom v 21. storočí bude nepochybne práve suburbanizácia (Keil 2017). Suburbanizácia a spôsob života v zázemí miest sa stávajú témou, ktorá priťahuje čoraz väčšiu pozornosť a podnecuje celosvetovú diskusiu. Jej výsledky naznačujú, že súčasný suburbánny priestor je sociálne a kultúrne oveľa rozmanitejší, než je zjednodušený obraz severoamerických predmestí (Vaughan et al. 2009, Clapson a Hutchison 2010, Walks 2013, Keil 2017). V tejto súvislosti je vhodné chápať aj našu snahu o sociálno-priestorovú perspektívu a syntetický prístup, ktorý umožňuje nahliadnuť hlbšie do procesov suburbánneho rozvoja v regiónoch postsocialistických miest.

PRIESTOROVÝ A DÁTOVÝ RÁMEC, POUŽITÉ METÓDY

Rovnako ako v ostatných kapitolách tejto publikácie, základným priestorovým rámcem, ktorý používame pri pokuse o identifikáciu typov suburbánnych obcí, sú hranice funkčného mestského regiónu Bratislava (ďalej FMR Bratislava) tak, ako ho vyčlenil A. Bezák (2014) na základe dochádzky do práce. Takto vymedzený región je odrazom zložitých priestorových a funkčných vzťahov medzi mestom a jeho zázemím, a preto je vhodnou priestorovou jednotkou na sledovanie suburbanizačných procesov prebiehajúcich v zázemí mesta (podrobnejšie kapitola 1).

Z metodologického hľadiska sme zvolili menej tradičný postup, a to tak v oblasti použitých dát, ako aj v spôsobe ich analýzy (viď nižšie). V odbornej literatúre existuje viacero významných prístupov skúmajúcich priestorovú organizáciu a vnútornú štruktúru regiónov, ktoré sa opierajú prevažne o výsledky populačných cenzov poskytujúcich základ pre analýzu sociálno-demografickej diferenciácie. Základnou bázou v predkladanom prístupe sú štruktúrne údaje o individuálnych migráciách. Použitie výlučne tohto súboru dát je však z hľadiska cieľov výskumu nepostačujúce. Snaha o zachytenie diferencovaného prejavu suburbanizačných procesov si vyžaduje zaradenie ďalších premenných zachytávajúcich základné parametre suburbánneho prostredia. Do analýzy sme preto doplnili charakteristiky, o ktorých predpokladáme, že dokážu odhaliť územnú štruktúru sledovaného regiónu z hľadiska suburbanizačných procesov. Celkovo možno vstupné údaje rozdeliť do štyroch dátových súborov, ktoré zahŕňajú údaje o migrácii, bytovej výstavbe, využití zeme a sociálno-ekonomickej diferenciácii.

Migrácia: Ako sme uviedli vyššie, diferencovanosť procesov odohrávajúcich sa v suburbánnom priestore súvisí predovšetkým s veľkosťou, smerom a štruktúrou migračných tokov. Kľúčovým zdrojom pri analýze typov suburbánnych obcí sa tak stali anonymizované mikroúdaje o vnútornom sťahovaní, ktoré vychádzajú zo zmeny trvalého pobytu (ŠÚ SR 2016a). Z celkového počtu 1 379 367 registrovaných migrácií v období rokov 2000 – 2015 sme vyselekovali tie, ktoré mali začiatok alebo koniec vo FMR Bratislava, spolu 282 731 migrácií. Tieto údaje poskytujú popri informácii o východiskovej a cieľovej obci migrácie aj údaje o veku, najvyššom dosiahnutom vzdelaní, národnosti, ekonomickej aktivite a rodinnom stave individuálnych migrantov. V dôsledku citlivosti individuálnych záznamov boli použité údaje anonymizované a agregované do 10-ročných vekových skupín.

Bytová výstavba: Druhý dátový súbor tvoria údaje o dokončených bytoch, ktoré sú výsledkom stavebného konania a poskytujú pomerne presný obraz o objeme rezidenčnej výstavby. Nová výstavba však nie

je v rámci sídelnej štruktúry distribuovaná rovnomerne a vytvára výraznejšie koncentrácie. Priestorovú konfiguráciu novej bytovej výstavby sme hodnotili na základe podkladov z dátovej vrstvy ZBGIS (Základná báza údajov pre geografický informačný systém, GKÚ 2017) a prostredníctvom priestorovej autokorelácie. Aplikovaním Moranovho indexu priestorovej autokorelácie na rezidenčné jednotky v rámci jednotlivých obcí sme jedným číslom vyjadrili mieru koncentrácie novopostavených domov v období rokov 2003 – 2016 (podrobnejšie Šveda 2019, kapitola 2). Cieľom použitia tohto prístupu bolo odlíšiť koncentrované veľkomierkové rezidenčné projekty (ucelené projekty developerov s desiatkami až stovkami domov) od rozptýlenej rezidenčnej výstavby (realizácie individuálnych projektov rodinných domov či menších developerských projektov).

Sociálno-ekonomická diferenciácia: Hoci anonymizované mikroúdaje o migráciách poskytujú jedinečné individuálne záznamy, absentujú v nich charakteristiky sociálneho a ekonomického statusu, ktoré považujeme za nenahraditeľné pri snahe o komplexné zachytenie diferenciácie sledovaného územia. Jednými z alternatívnych premenných, schopných zmysluplne nahradiť chýbajúce dáta, sú záznamy o príjme obyvateľov, ktoré vychádzajú z vymeriavacieho základu na platenie poisťného na sociálne poistenie v zmysle aktuálne platného zákona č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení (Sociálna poisťovňa 2016). Agregovanie individuálnych záznamov na základe trvalého bydliska platiteľov poisťného nám umožňuje stanoviť priemerný ročný príjem v obci. Nadpriemerný nárast hodnôt tohto ukazovateľa môže byť indikáciou príchodu prisťahovalcov s vyšším sociálnym statusom.

Ďalšou premennou je ukazovateľ ceny nehnuteľností. Vychádza z hodnôt, ktoré poskytuje Inštitút finančnej politiky vo forme „kalkulačky hodnoty bytov“ (IFP 2015). Tieto údaje sú založené na regresnom modeli zohľadňujúcom atribúty bytov (obytná plocha, poschodie, stav bytu, konštrukcia bytu a iné) a ich cenu na realitnom trhu. Treba poznamenať, že tieto údaje nereflektujú skutočnú predajnú cenu a majú skôr informatívny charakter. Napriek týmto limitom nám však môžu poslúžiť na identifikovanie atraktívnejších lokalít a dokresliť tak obraz sledovaného územia.

Využitie zeme: Jedným z dôležitých faktorov, ktoré stoja za suburbanizáciou, je nepochybne aj atraktivita prímestského prostredia. Značná heterogenita krajiny zázemia Bratislavy poskytuje rôznorodé podmienky pre suburbanizáciu, a to nielen ako samotný indikátor (atraktivita prírodného prostredia), ale aj ako zástupná premenná reflektujúca ekonomický faktor (je v úzkom spojení s cenou pozemkov), resp. sociálno-ekonomický status obyvateľov (odráža kúpnu silu obyvateľstva). Je zrejmé, že obce v pohorských polohách Malých Karpát alebo obce situované pri vodných plochách poskytujú atraktívnejšie prostredie, než obce s prevahou poľnohospodárskej krajiny. Rozdiely v atraktivite územia pre výstavbu najlepšie vystihuje práve cena stavebných pozemkov. V prípade niektorých lokalít na úpätí Malých Karpát s vinohradníckym charakterom je táto až desaťnásobne vyššia, než v nížinných obciach v okolí Šamorína či na Záhorí. Prírodné podmienky tak zásadným spôsobom vplyvajú na sociálno-ekonomickú diferenciáciu, a preto sme medzi vstupné údaje zaradili aj charakteristiky využitia zeme, ktoré reprezentuje databáza Úhrných hodnôt druhov pozemkov (ÚGKK 2013).

Zoznam použitých premenných a ich stručnú charakteristiku poskytuje tab. 1. Treba poznamenať, že komplexnejší obraz o diferenciácii suburbanizačných prejavov by priniesla analýza na ešte širšej palete

zdrojových dát, ktorá by zachytávala aj ďalšie aspekty suburbanizačných procesov. Okrem limitovaných dátových zdrojov však došlo k redukcii použitých premenných aj vzhľadom na existujúce kauzálne vzťahy medzi premennými, ktoré vyplývajú zo zvolenej metódy. Použité ukazovatele tak úplne nereflektujú všetky významné atribúty priestorovej diferenciácie zázemia Bratislavy, môžeme ich však považovať za dostatočne relevantné diferenciálne prvky, ktoré odzrkadľujú heterogénne prostredie sledovaného regiónu a na neho nadväzujúce rozmanité formy novej suburbanizácie.

Pestrý charakter použitých premenných naznačuje, že zvolený metodologický postup sa odkláňa od tradičného spôsobu založeného výlučne na sociálno-demografickej diferenciácii. Ako konštatuje Matlovič (1998), sociálno-demografická štruktúra je v úzkom vzťahu k morfológickej a funkčnej štruktúre skúmaného územia. Priestorová diferenciácia obcí v zázemí Bratislavy je teda obrazom nielen vlastností obyvateľstva, ale aj morfológie a funkčného využitia regiónu.

Metodologicky vychádzame z prístupov faktorovej ekológie (Rees 1971, Bezák 1987, Sýkora 2001) a následne zhlukovej analýzy, prostredníctvom ktorej sa pokúšame identifikovať podobné zoskupenia a jednotlivé obce zaradiť do relatívne homogénnych celkov – suburbanizovaných typov. Vzhľadom na charakter dát sme sa rozhodli pre aplikáciu Wardovej metódy, ktorej snahou je vytvoriť stabilné a približne rovnaké skupiny (Meloun a Militký 2002, Stankovičová a Vojtková, 2007). Ekologický prístup má uplatnenie skôr vo výskume formovania priestorovej štruktúry mesta, než jeho zázemia (Andersson, 1983). Jeho implementácia v počiatočnom štádiu analýzy nám však umožnila získať navzájom nezávislé (nové, hypotetické) premenné, ktoré mohli vstúpiť do zhlukovej analýzy. Zároveň sme prostredníctvom tejto metódy štatisticky identifikovali dimenzie, ktoré sú podstatné z hľadiska procesu formovania priestorovej štruktúry zázemia FMR Bratislava. Faktorové dimenzie sme extrahovali metódou hlavných komponentov. Z pôvodnej vstupnej databázy boli po overení vhodnosti vylúčené tie premenné, ktoré znemožňovali korektné uplatnenie komponentnej analýzy. Dve z nich však spĺňali predpoklady, aby mohli byť po štandardizácii využité ako samostatné premenné v rámci zhlukovej analýzy. Rotáciou Varimax sme získali čisté faktorové riešenie v podobe troch komponentov, v ktorom má každý ukazovateľ významnú saturáciu práve pri jednom faktore. Zastúpenie a poradie významnosti jednotlivých premenných, ktoré tvoria príslušný komponent, je znázornené na obr. 1. Prvý komponent je tvorený premennými opisujúcimi intenzitu suburbanizačných procesov. Tvoria ho premenné zachytávajúce štruktúru migračných tokov podľa vzdelania a východiskového regiónu migrácie (Bratislava, resp. zázemie) a zmenu priemerného ročného príjmu v obci. Objem rezidenčnej výstavby charakterizuje počet dokončených bytov na 1 000 obyvateľov, formu výstavby opisuje ukazovateľ priestorovej koncentrácie bytovej výstavby vyjadrený prostredníctvom Moranovho indexu. Druhý komponent pozostáva z priemernej ceny bytov a podielu prisťahovaných vo veku 20 – 49 rokov. Tretí komponent tvorí podiel migrantov s maďarskou národnosťou a podiel ornej pôdy vo využití zeme.

Na základe faktorového skóre vyčísleného pre každú obec v rámci uvedeného faktorového riešenia sme sa ďalej pokúsili o typizáciu obcí prostredníctvom postupov hierarchickej zhlukovej analýzy. Do analýzy nám celkovo vstúpilo 5 premenných: 3 komponenty a premenné *Využitie zeme – vinice* a *Prisťahovaní z regiónov SR*. Aplikovaním zhlukovej analýzy (Wardova metóda) na súbor obcí zázemia Bratislavy sme nakoniec identifikovali 6 klastrov – suburbanizovaných typov.

Tab. 1. Zoznam premenných.

Premenná	Definícia premennej a zdroj údajov
Migrácia	Zdroj údajov: ŠÚ SR 2016a
Intenzita migrácia	Priemerná ročná miera čistej migrácie v období rokov 2000 – 2015.
Migranti s VŠ vzdelaním	Podiel migrantov s vysokoškolským vzdelaním na celkovom počte prisťahovaných do obce v období rokov 2000 – 2015.
Migranti vo veku 0 – 19	Podiel migrantov vo veku 0 – 19 rokov na celkovom počte prisťahovaných do obce v období rokov 2000 – 2015.
Migranti vo veku 20 – 49	Podiel migrantov vo veku 20 – 49 rokov na celkovom počte prisťahovaných do obce v období rokov 2000 – 2015.
Migranti vo veku 50 – 69	Podiel migrantov vo veku 50 – 69 rokov na celkovom počte prisťahovaných do obce v období rokov 2000 – 2015.
Migranti maďarskej národnosti	Podiel migrantov s maďarskou národnosťou na celkovom počte prisťahovaných do obce v období rokov 2000 – 2015.
Prisťahovaní z Bratislavy	Podiel migrantov s východiskovým regiónom v Bratislave na celkovom počte prisťahovaných do obce v období rokov 2000 – 2015.
Prisťahovaní zo zázemia	Podiel migrantov s východiskovým regiónom v obciach obvodu funkčného mestského regiónu Bratislava na celkovom počte prisťahovaných do obce v období rokov 2000 – 2015.
Prisťahovaní z regiónov SR	Podiel migrantov s východiskovým regiónom v obciach mimo funkčného mestského regiónu Bratislava na celkovom počte prisťahovaných do obce v období rokov 2000 – 2015.
Bytová výstavba	
Intenzita bytovej výstavby	Počet dokončených bytov v období rokov 2000 – 2015 na 1 000 obyvateľov obce. Zdroj údajov: ŠÚ SR 2016b
Koncentrácia bytovej výstavby	Miera priestorovej autokorelácie nových domov (identifikovaných z ortofotosnímkov medzi rokmi 2003 – 2017) vyjadrená prostredníctvom Moranovho indexu. Tento index predstavuje štandardizované priestorové vyjadrenie nepriestorového koeficientu korelácie medzi skúmanými hodnotami v určitých úrovniach susedstva. Vyjadruje tak zhlukovanie, rozptýlenosť alebo náhodnosť skúmaného javu.
Ceny nehnuteľností a príjem	
Cena nehnuteľností	Priemerná cena nehnuteľností (€/ m ² obytnej plochy) bytov a rodinných domov na realitnom trhu. Zdroj údajov: IFP 2015
Zmena priemerného príjmu	Zmena priemerného ročného príjmu obyvateľov obce v období rokov 2004 – 2016. Údaje o príjme obyvateľov vychádzajú z vymeriavacieho základu na sociálne poistenie v zmysle aktuálne platného znenia zákona č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení. Zdroj údajov: Sociálna poisťovňa 2016
Využitie zeme	
Zdroj údajov: ÚGKK 2013	
Využitie zeme – orná pôda	Podiel plochy areálov ornej pôdy v roku 2013 na celkovej rozlohe katastrálneho územia obce.
Využitie zeme – lesy a vodné plochy	Podiel areálov lesných a vodných plôch v roku 2013 na celkovej rozlohe katastrálneho územia obce.
Využitie zeme – vinice	Podiel plochy areálov viníc v roku 2013 na celkovej rozlohe katastrálneho územia obce.

REGIONÁLNA TYPIZÁCIA ZÁZEMIA BRATISLAVY

Východiskom pre interpretáciu jednotlivých skupín obcí sú zhlukové centroidy (priemerné hodnoty príslušného ukazovateľa v danom zhluku), v prípade troch zástupných premenných sme sa opreli aj o pôvodné ukazovatele, z ktorých boli dané komponenty vytvorené. Priestorové rozloženie jednotlivých typov obcí znázorňuje obr. 1. Základné charakteristiky pre jednotlivé suburbánne typy poskytuje tab. 2.

Suburbánny typ 1. Intenzívna suburbanizácia do veľkomierkových rezidenčných projektov v tesnej blízkosti Bratislavy. Poloha v bezprostrednom susedstve s hlavným mestom preurčila obce tohto typu, aby sa stali priestorom pre intenzívnu imigráciu a rozsiahlu rezidenčnú výstavbu. V sledovanom období 2000 – 2015 sa do 9 500 novopostavených bytových jednotiek prisťahovalo viac ako 23 000 obyvateľov.

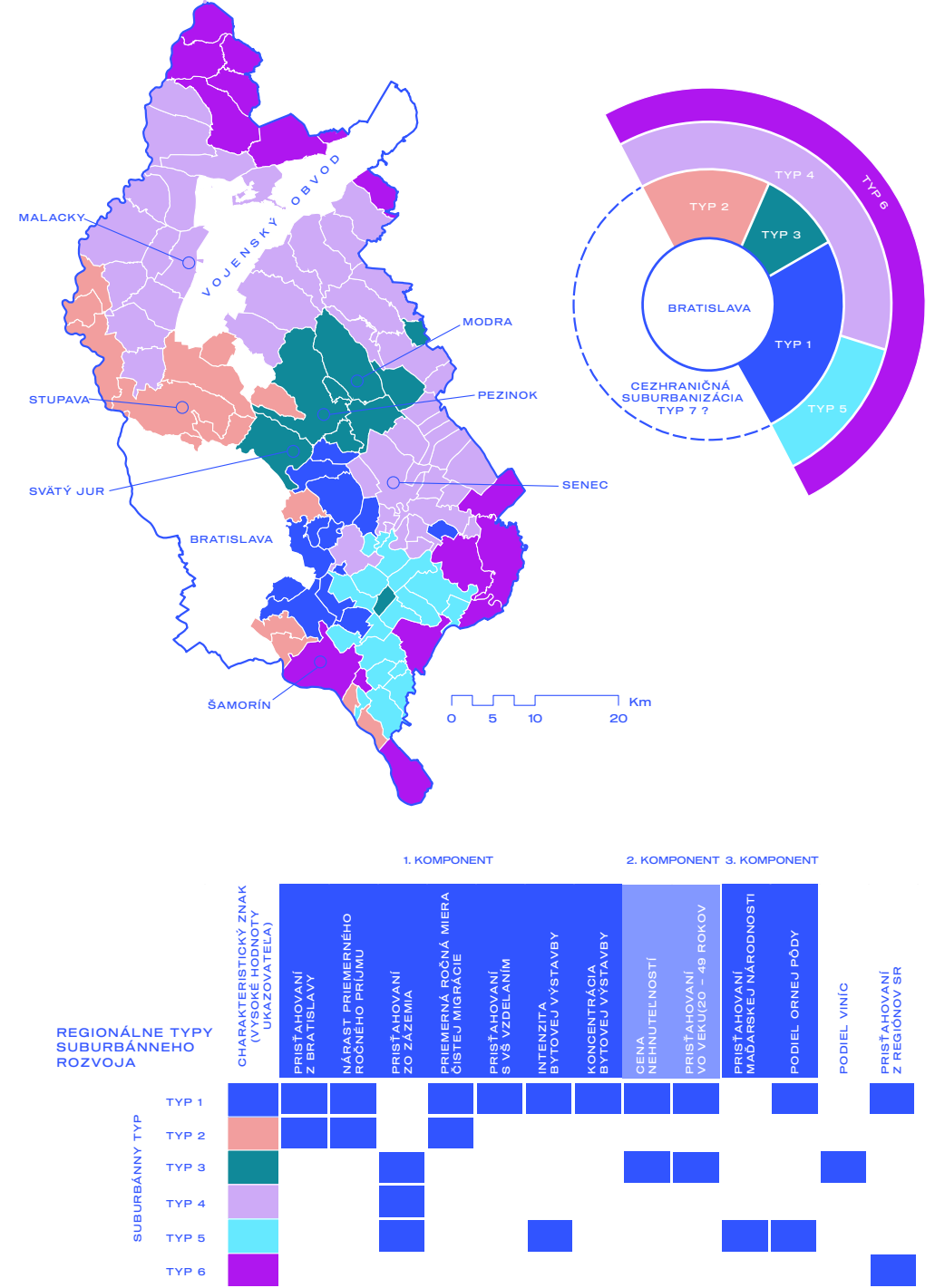
Z pohľadu identifikovania procesov prebiehajúcich v zázemí mesta je dôležitým znakom východiskový región migrantov. V tejto zóne tvoria migranti z Bratislavy väčšinu (58 %). Ak pod (rezidenčnou) suburbanizáciou rozumieme predovšetkým presun populácie z jadrového mesta do novej zástavby v jeho zázemí („úzke“ chápanie suburbanizácie), tak jej priestorovým prejavom je práve táto zóna. Charakteristickým znakom tejto zóny je vysoká koncentrácia výstavby, ktorá často nadobúda formu rozsiahlych sídelných areálov so špecifickým urbanizmom (slepé a nepravidelné ulice). Malé parcely s vysokou zastavanosťou pripomínajú skôr mestské, než vidiecke prostredie. Tieto nové sídelné celky (suburbia) sú vo väčšine prípadov výsledkom väčších developerských projektov, ktoré pripravujú infraštruktúru pre individuálnu výstavbu, prípadne realizujú aj samotnú výstavbu (typizovaných) domov. Hoci tieto lokality zväčša nadväzujú na existujúcu sídelnú sieť, s obcou ich často spája len úzke hrdlo jednej prístupovej komunikácie (táto uzavretosť sa však pri predaji nehnuteľností prezentuje ako benefit, ktorý zabezpečí tiché a bezpečné bývanie). V tejto zóne nachádzame aj suburbia umiestnené vo voľnej krajine bez nadväznosti na pôvodnú zástavbu (napr. lokalita Studené, Malý Raj a iné).

Popri migrantoch z Bratislavy smeruje do tohto suburbánneho typu najvyšší podiel vysokoškolsky vzdelaných prisťahovalcov (32 %). Zároveň bol v rámci tejto zóny zaznamenaný najvyšší nárast priemerného príjmu v sledovanom období (2004 – 2016). Z uvedených zistení môžeme usudzovať, že typickým prisťahovalcom do tejto časti zázemia je vysokoškolsky vzdelaný obyvateľ Bratislavy s vyšším spoločenským statusom, ktorý si chce pravdepodobne zlepšiť kvalitu bývania (bývať vo vlastnom, vymeniť byt za dom a pod.) a zároveň nestratiť kontakt s mestom. Uvedenú selektívnosť migrácie môžeme dať do súvisu aj s vyššou cenou nehnuteľností v obciach tohto typu.

Suburbánny typ 2. Intenzívna suburbanizácia s nekoncentrovanou výstavbou v prevažne prírodnom prostredí. Tento suburbánny typ tvoria obce, pre ktoré je spoločným znakom prítomnosť areálov s prírodným charakterom. Kým v prípade podmalokarpatských obcí (Stupava, Limbach, Marianka, Lozorno a Borinka) tvoria tieto areály najmä lesy Malých Karpát, v prípade podunajských obcí (Kalinkovo, Hamuliakovo, Dobrohoš a Vojka) a obcí v povodí rieky Morava (Suchohrad, Záhorská Ves a Vysoká pri Morave) sú to najmä areály lužných lesov a vodných plôch. Toto estetické prostredie sa stalo cieľom predovšetkým migrantov z Bratislavy, ktorí tvoria 58 % z celkového objemu prisťahovalcov (9 600 prisťahovaných). Na rozdiel od prvého suburbánneho typu s veľkomierkovými rezidenčnými projektmi sa nová výstavba v tomto type obcí realizuje prevažne nekoncentrovanou formou. Hoci je intenzita bytovej výstavby pomerne vysoká

Tab. 2. Vybbrané súhrnné údaje o subúrbánnych typoch v zázemí Bratislavy.

Subúrbánny typ	Počet obcí v zóne	Počet obyvateľov (2015)	Počet prisťahovaných (2000-2015)		Z toho prisťahovaní z Bratislavy		Z toho prisťahovaní zo zázemia		Z toho prisťahovaní z ostatných regiónov SR		Z toho vysokoškolsky vzdelaní migranti		Počet dokončených bytov	Priemerná cena nehnuteľnosti (2012)	
			abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%			abs.
1	12	36 247	23 586	21,53	13 699	58,08	3 521	14,93	6 366	26,99	7 574	32,11	9 494	26,88	1 055
2	14	34 026	16 389	14,96	9 616	58,67	3 269	19,95	3 504	21,38	4 300	26,24	5 852	16,57	929
3	9	47 172	17 294	15,78	5 893	34,08	5 851	33,83	5 550	32,09	4 094	23,67	5 283	14,96	1 079
4	43	98 120	34 563	31,55	9 513	27,52	14 654	42,4	10 396	30,08	6 217	17,99	10 114	28,64	965
5	17	16 880	6 145	5,61	2 201	35,82	2 489	40,5	1 455	23,68	848	13,8	1 600	4,53	812
6	16	38 962	11 590	10,58	3 377	29,14	3 473	29,97	4 740	40,9	1 368	11,8	2 973	8,40	626
Zázemie Bratislavy	111	271 406	109 567	100	44 299	40,43	33 257	30,35	32 011	29,22	24 401	22,27	35 316	100	907

Obr. 1. Regionálne typy subúrbánneho rozvoja vo funkčnom mestskom regióne Bratislava a ich charakteristické znaky.

(5 800 dokončených bytov), prevažujú skôr menšie rezidenčné projekty a individuálne realizácie, ktoré zahusťujú pôvodnú zástavbu. Dôvody, prečo sa v tejto časti zázemia Bratislavy nerealizovali veľkoplošné projekty, nie sú jednoznačne identifikovateľné, môžeme však uvažovať nad viacerými faktormi, akými sú priestorové bariéry (Malé Karpaty, lužné lesy a pod.), rozdrobená vlastnícka štruktúra pozemkov či prístup samosprávy. Nižšia miera koncentrácie novej zástavby však môže byť len dočasným stavom. V súvislosti s akumuláciou negatívnych dôsledkov živelného rozvoja v prvom type obcí (najmä narastajúcej intenzity dopravy), sa môže aj táto časť zázemia stať priestorom realizácie väčších urbanistických projektov. Svedčí o tom aj aktuálna dynamizácia rozvoja na severozápadnom okraji Bratislavy (lokalita Bory), ako aj plánované rezidenčné projekty v Stupave či Záhorskej Bystrici. Ďalšími parametrami nadobúda táto časť zázemia podobné charakteristiky ako suburbánný typ 1 a spoločne tak vytvárajú prstenec obcí v bezprostrednom zázemí Bratislavy, pre ktorý je charakteristický vysoký podiel migrantov z mestského jadra s vyšším sociálnym statusom.

Suburbánný typ 3. Suburbanizácia vo vinohradníckej krajine. Túto zónu tvoria obce na juhovýchodnom úpätí Malých Karpát, ktoré poskytujú ideálne podmienky nielen pre pestovanie viniča, ale aj pre rezidenčnú výstavbu. Svahovité územie sa stalo nesmierne atraktívnym priestorom s vysokou estetickou hodnotou. Rozdrobená vlastnícka štruktúra vinohradov prispela k výstavbe s priestorovo selektívnym charakterom, ktorý nadobúda charakter mozaiky, kde sa pôvodné plochy vinohradov striedajú s menšími rezidenčnými projektmi, solitérnymi vilami či areálmi spustnutých vinohradov. Najvyššia priemerná cena nehnuteľností (1 080 €/m²) indikuje, že toto územie sa stáva destináciou najmä pre sociálne vyššie vrstvy obyvateľstva. Cenu nehnuteľností v tejto zóne pravdepodobne ovplyvňuje nielen znižujúca sa ponuka voľných parciel, ale aj špekulatívne nákupy vinohradov, ktoré sa nechávajú spustiť v očakávaní ich preklasifikovania na stavebné pozemky (pozri kapitola 2). K charakteristike tejto zóny patrí aj skutočnosť, že sa v nej nachádzajú tri mestá (Svätý Jur, Pezinok a Modra), ktoré zvyšujú atraktivitu územia prostredníctvom vyššej občianskej vybavenosti a špecifického vinohradníckeho charakteru. S tým súvisí aj fakt, že pre tento typ je charakteristický pomerne vyrovnaný podiel všetkých troch analyzovaných zdrojových regiónov migrácie, teda Bratislavy, jej zázemia a ostatných regiónov Slovenska. Uvedená atraktivita prispela k výstavbe vyše 5 000 bytov a v sledovanom období sa do obcí v tomto type pristahovalo vyše 17 000 nových rezidentov. Treba však upozorniť na to, že časť výstavby sa realizuje v kultúrnej a krajinársky nesmierne cennom území podmalokarpatských vinohradov, ktorých výmera sa ostatné dve desaťročia neustále znižuje (Krnáčová a Štefunková 2014, Cebecauerová a Madajová 2015, Pazúr et al. 2019).

Suburbánný typ 4. Suburbanizácia vo vzdialenejšom zázemí Bratislavy s prevahou tangenciálnej a dostredivej migrácie. Obce združené v tomto suburbánnom type sa stali cieľom tretiny všetkých registrovaných migrácií smerujúcich do zázemia Bratislavy (34 000 migrácií) a v sledovanom období pribudlo v tejto časti zázemia vyše 10 000 bytov. V oboch uvedených absolútnych ukazovateľoch dosahuje tento typ najvyššie hodnoty, je však aj plošne najrozsiahlejší (tvorí ho 43 obcí). Špecifikom tejto rozľahlej zóny je najnižší podiel pristahovalcov z Bratislavy (28 %). Hoci podiel migrantov z Bratislavy môže byť podhodnotený v dôsledku neúplnej evidencie migrácie, objem tangenciálnej migrácie (migrácie začínajúcej a končiacей v zázemí Bratislavy) je značný a tvorí 42 %. Procesy a motivácie, ktoré stoja za tangenciálnymi migračnými tokmi však nie sú jednoznačne identifikovateľné a vyžadovali by si osobitý výskum. Môžeme však predpokladať, že k významným faktorom, ktoré spôsobujú tento pohyb, patria popri rodinných dôvodoch aj priblíženie sa k miestu pracoviska či zlepšenie kvality bývania.

Z ostatných regiónov Slovenska prišlo do obcí tohto typu vyše 10 000 migrantov, čo tvorí viac ako 30 % pristahovaných do tejto časti zázemia. Hoci nepoznáme presné dôvody v pozadí týchto migračných pohybov, zdá sa, že migranti prichádzajúci z regiónov vyhľadávajú vo väčšej miere vzdialenejšie, a teda aj cenovo dostupnejšie lokality. Dôležitú úlohu však môžu zohrávať aj odlišné preferencie v bývaní, kde môžeme predpokladať väčší záujem mimobratislavských pristahovalcov o bývanie v menších rezidenčných projektoch a rekonštrukciách starších domov, než v prvej zóne, ktorá je charakterom zástavby bližšia predmestiu, než vidieku. V neposlednom rade sa na uvedenej diferenciácii pravdepodobne podieľajú aj sociálne a kultúrne preferencie. Vzdialenejšie zázemie Bratislavy, ktoré reprezentuje táto zóna, môže byť svojím charakterom prijateľnejšie pre migrantov prichádzajúcich z regiónov Slovenska.

Hoci je miera priestorovej koncentrácie novej zástavby nižšia, ako v type 1, aj v tejto časti zázemia nachádzame väčšie rezidenčné projekty, ktoré v ojedinelých prípadoch vytvárajú priestorovo separované lokality (napr. lokalita Mlynský klin v Senci). V tejto súvislosti je vhodné poznamenať, že priestorové formy a architektonické znaky suburbánného bývania sa neviažu len na pristahovalcov z veľkomestského prostredia, ale sú odrazom aktuálnych kultúrnych fenoménov a materializovaním všeobecného vkusu obyvateľov. Rezidenčnú suburbanizáciu môžeme vnímať ako určitý vzor spotreby, ktorý sa reprodukuje bez ohľadu na východisko či motivácie suburbánnych migrantov.

Suburbánný typ 5. Suburbanizácia v „maďarskom“ zázemí Bratislavy. Obce spadajúce do tohto typu vytvárajú relatívne kompaktné územie na juhovýchode FMR Bratislava. Ide o menšie obce s výlučne poľnohospodárskym charakterom, ktorý vyplýva z ich polohy na Žitnom ostrove. Tento regionálny typ je formovaný prevažne tretím komponentom (podiel migrantov s maďarskou národnosťou a podiel ornej pôdy vo využití zeme). Obce v tejto časti zázemia zaznamenali najvyšší podiel migrantov maďarskej národnosti (40 %). Táto skutočnosť nie je prekvapujúca, keďže obce v tomto type majú historicky vyšší podiel obyvateľov maďarskej národnosti a jazykovo a kultúrne sú tak ich prirodzeným cieľom. Celkový počet pristahovaných (6 100), ako aj objem bytovej výstavby (1 600 dokončených bytov) signalizujú, že táto časť zázemia nie je z hľadiska suburbánného rozvoja tak atraktívna, ako predchádzajúce zóny. Môžeme predpokladať, že nižšiu atraktivitu spôsobuje chýbajúca nadradená dopravná infraštruktúra (a z toho vyplývajúca zhoršená dostupnosť jadrového mesta), ako aj jazyková bariéra maďarsko-jazyčných obcí.

Suburbánný typ 6. „Druhé bývanie“ s pristahovalcami vo vyššom veku. Tento typ tvoria obce na okraji funkčného mestského regiónu, a teda na hranici zmysluplnej dennej dochádzky. Z jadrového mesta sa do tejto časti zázemia presťahovalo vyše 3 000 Bratislavčanov, čo predstavuje 1/3 z celkového počtu pristahovaných. Počtom však prevažujú pristahovaní z regiónov Slovenska (4 700 migrácií). Na formovaní tejto zóny sa výrazne podieľa najmä druhý komponent. Cena nehnuteľností tu dosahuje najnižšiu úroveň a odzrkadľuje tak periférny charakter tejto časti bratislavského zázemia. S touto skutočnosťou korešponduje aj vyšší priemerný vek migrantov, najnižší zaznamenaný podiel vysokoškolsky vzdelaných pristahovalcov, ako aj najnižší nárast priemerných príjmov v sledovanom období.

Z približne 3 000 dokončených bytov sa vyše 1 400 postavilo v meste Šamorín. Najnižšia priemerná intenzita bytovej výstavby v tejto okrajovej časti zázemia však nezahŕňa rekreačné objekty, ktorých výstavba je charakteristickým znakom rozvoja niektorých obcí tohto typu. Napríklad len v obci Bodíky bolo identifikovaných vyše 100 nových rekreačných objektov (chát).

Vyšší priemerný vek migrantov a nižšia cena nehnuteľností (2. komponent) podporujú domnienku, že obce sústredené v tomto type sa stávajú cieľom pre prisťahovalcov v pokročilejšom štádiu životného cyklu, ktorí preferujú vysokú kvalitu životného prostredia a zároveň nepotrebnú kontakt s jadrovým mestom na dennej báze. Ich príchodu do tejto časti zázemia často predchádza najprv využívanie staršieho domu či chaty na víkendovú rekreáciu, ktoré sa neskôr môžu stať ich trvalým bydliskom (aj keď to nemusí nevyhnutne znamenať aj formálnu zmenu bydliska). Fenomén druhého bývania má v slovenskom a českom prostredí pomerne dlhú tradíciu (Bičík et al. 2004, Fialová a Vágner 2009). Zatiaľ čo v období socializmu bolo druhé bývanie vyústením individuálnych potrieb rekreácie, v súčasnosti predstavuje čoraz častejšie formu dlhodobej investície.

PESTRÉ ZÁZEMIE BRATISLAVY

Prezentovaná regionálna typizácia poukazuje na skutočnosť, že zázemie Bratislavy nemôžeme považovať z hľadiska prejavov suburbanizácie za homogénne. S použitím analytického rámca komponentnej a zhlukovej analýzy sme identifikovali kľúčové faktory podieľajúce sa na formovaní individuálnych typov suburbánneho rozvoja. Sú nimi predovšetkým východiskový región migrantov, podiel prisťahovalcov s vysokoškolským vzdelaním, nárast priemerného ročného príjmu, intenzita bytovej výstavby a priestorová koncentrácia novej zástavby. Selektivita migrantov podľa veku nezohrala významnejšiu úlohu v priestorovej diferenciacii. Iba v prípade migrácie do okrajových častí zázemia Bratislavy (suburbánny typ 6) môžeme pozorovať mierne zvýšený podiel prisťahovalcov vo vyššom veku (50+).

Popri úsilí o členenie zázemia Bratislavy do zmysluplných zón (typov suburbánneho rozvoja) bolo našou snahou aj hľadanie širších súvislostí formujúcich zázemie Bratislavy. Výsledná priestorová konfigurácia je formovaná nielen geografickými predpokladmi (reliéf, sídelná štruktúra a dopravná sieť), ale aj preferenciami prisťahovalcov. Zjednodušená schéma (obr. 1) znázorňuje koncentrický charakter jednotlivých zón, ktorý je prejavom pôsobenia odstredivých (decentralizačných) a dostredivých (koncentračných) „síl“ na zázemie Bratislavy. Tieto „sily“ sú reprezentované predovšetkým migráciou, čiastočne však aj príjmovou diferenciaciou. Kým bezprostredné zázemie Bratislavy (typy 1 a 2) je cieľom prevažne migrantov z Bratislavy s vyšším sociálnym statusom, vzdialenejšie časti zázemia priťahujú prevažne mimobratislavských migrantov, a sú tak prejavom medziregionálnych koncentračných procesov. Koncentrická štruktúra je teda výsledkom napätia dvoch proti sebe pôsobiacich síl, v ktorých centre stojí centrálné mesto. Toto na jednej strane nezadržateľne láka svojimi možnosťami, na druhej strane odpuďzuje a vytláča z najexponovanejšieho jadrového priestoru do pokojnejších končín zázemia (cf. Fishman 1987). Ako však naznačuje schéma, koncentrické zóny sú delené na jednotlivé sektory. Toto koncentricko-sektorové usporiadanie je výsledkom skutočnosti, že migrácia do zázemia mesta nie je „citlivá“ len na vzdialenosť a cenu nehnuteľností, ale do určitej miery zohľadňuje aj špecifické (prírodné) podmienky, charakter novej výstavby či národnostnú štruktúru. Prírodné predpoklady (reliéf) a s nimi spojené využitie zeme (agrárna, vinohradnícka či prírodná krajina) podmieňujú cenu, ako aj vlastnícku štruktúru pozemkov a nepriamo ovplyvňujú charakter rezidenčnej výstavby, ktorá nadobúda rozličné priestorové formy od rozptýlenej individuálnej výstavby rodinných domov až po veľkoplošné projekty developerov. Tieto odlišné formy suburbánneho bývania sú atraktívne pre rôzne skupiny prisťahovalcov, ktorých do zázemia mesta privádza pestrá paleta motívácií a životných trajektórií. Z predkladanej typizácie zázemia Bratislavy môžeme pozorovať, že kým migranti

z Bratislavy prichádzajú vo zvýšenej miere do blízkeho zázemia s novými veľkoplošnými rezidenčnými areálmi, mimobratislavskí migranti nachádzajú nový domov častejšie v menších projektoch a prostredníctvom individuálnej výstavby. Zaznamenané korelácie však neznamenajú príčinnú súvislosť a pozorované tendencie sú dôsledkom oveľa zložitejších mechanizmov (napr. aj stratégie investorov zhodnocovať lokality v blízkosti mesta prostredníctvom ucelených rezidenčných projektov). Na tejto úrovni analýzy však nedokážeme odlišiť, do akej miery je príchod špecifickej skupiny prisťahovalcov výsledkom konkrétnych predpokladov prostredia a do akej miery sú lokality v zázemí formované príchodom nových rezidentov.

Uvedené zistenie je teda vhodné brať ako značne zjednodušené a v kontexte použitej metodiky. Treba tiež zdôrazniť, že nezanedbateľnú úlohu vo formovaní zázemia Bratislavy zohrávajú aj „mäkké“ faktory, ktoré nedokážeme zachytiť prostredníctvom kvantitatívne založenej analýzy. Niektoré časti zázemia sú totiž napriek vhodným lokalizačným predpokladom pre rezidenčnú suburbanizáciu rozvojovo poddimenzované. Príkladom môžu byť indície smerujúce k rezervovanému postoju časti populácie k bývaniu na Záhorí či v obciach s vyšším zastúpením maďarskej menšiny. Objasnenie tohto fenoménu by si však vyžadovalo hlbšie analýzy rozšírené aj o kvalitatívne výskumy.

Napriek uvedeným limitom nám regionálna typizácia umožňuje lepšie porozumieť mnohovrstvej realite suburbánnych procesov a využitie komponentnej analýzy pri hľadaní skrytých súvislostí transformujúceho sa zázemia miest má svoje opodstatnenie aj pri obmedzených dátových zdrojoch. Vzhľadom na neúplnosť evidencie migrácie (pozri kapitola 8) je však zrejme, že použité dáta nezachytávajú procesy v zázemí Bratislavy v štatisticky presnej podobe. Napriek tomu sa domnievame, že predkladaná analýza zachytáva kľúčové trendy z priestorového hľadiska a dokumentuje, že v zázemí mesta prebiehajú procesy rôznej povahy, smerov a intenzity, ktorých výsledkom je pestrá mozaika priestorových a sociálnych štruktúr.

V súvislosti s uvedenými závermi je však potrebné poznamenať, že predkladaná typizácia suburbánneho rozvoja nezahŕňa územia, ktoré sa nachádzajú na opačnej strane štátnej hranice, avšak prirodzene patria k zázemiu Bratislavy. Prihraničné obce v Rakúsku (napr. Berg, Kittsee a Wolfsthal) a v Maďarsku (Rajka, Bezenye a Dunakiliti) sa v ostatných rokoch stali cieľom migrantov z Bratislavy (resp. Slovenska), ktorých do tohto priestoru pravdepodobne priťahuje nielen lepšia dopravná dostupnosť do Bratislavy, ale aj nižšia cena nehnuteľností (maďarské pohraničie), ako aj ďalšie predpokladané motivácie spojené s očakávaním kvalitnejšieho životného prostredia, transparentnejšieho procesu stavebného konania či s vyššou spoločenskou prestížou (rakúske pohraničie). V tejto súvislosti môžeme predpokladať, že vzhľadom na charakter rezidenčnej výstavby (individuálne a menšie projekty), ako aj prirodzené špecifiká tohto územia (jazyková bariéra, územné regulatívy, náročnejší administratívny proces a pod.) budú tieto obce formovať individuálny typ „cezhraničnej suburbanizácie“, prípadne aj dva (sub)typy zohľadňujúce odlišné podmienky rakúskeho a maďarského pohraničia pre suburbánny rozvoj. Táto špecifická, a z mnohých aspektov aj unikátna, zóna však nebola doposiaľ objektom komplexného výskumu.

Pri vyvodzovaní záverov z tejto štúdie je potrebné zdôrazniť dve dôležité poznámky. V prvom rade pri snahe o syntetizujúci prístup musíme pracovať s určitým stupňom generalizácie, ktorý na jednej strane zohľadňuje lokálne špecifiká, no na strane druhej nám umožňuje extrahovať kľúčové procesy a vzory diferenciacie suburbánneho rozvoja. V druhom rade vytvorenie regionálnych typov bolo dosiahnuté použitím

pomerne obmedzeného súboru údajov, ktorý neobsahuje podrobnejšie sociálno-ekonomické charakteristiky a pracuje so všeobecnými kategóriami využívania zeme. Hoci vybrané premenné nezachytávajú komplexnú rozmanitosť zázemia Bratislavy, tento pokus o syntézu, ako aj predchádzajúce parciálne analýzy v tejto publikácii, poskytujú základné východiská pre komplexnejšiu sociálno-ekonomickú analýzu, a prispievajú tak k lepšiemu pochopeniu procesov, ktoré rozhodujúcim spôsobom tvoria sociálno-priestorovú organizáciu zázemia Bratislavy.

Súčasný dynamický rozvoj zázemia Bratislavy, ako aj samotnej metropoly, charakterizovaný veľkým objemom (nielen) rezidenčnej výstavby, nemusí nevyhnutne predstavovať fázu kulminácie decentralizačných a koncentračných tendencií – teda suburbanizácie a metropolizácie Bratislavy. Rozsah štátnych (napr. diaľničný obchvat Bratislavy), ako aj súkromných investícií vytvára predpoklady pre ďalší extenzívny rozvoj v zázemí mesta. Po období dvoch desaťročí neregulovaného, a miestami až živelného, rozvoja je preto nanajvýš vhodné upriamiť pozornosť na mechanizmy vytvárajúce suburbánne prostredie.

LITERATÚRA

- ANDERSSON, H. (1983). Urban structural dynamics in the city of Turku, Finland. *Fennia*, 161: 145-262.
- BEZÁK, A. (1987). Sociálno-priestorová štruktúra Bratislavy v kontexte faktorovej ekológie. *Geografický časopis*, 39, 3, 272-292.
- BEZÁK, A. (2014). Funkčné mestské regióny na Slovensku v roku 2001. In Lauko, V. ed. *Regionálne dimenzie Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského), pp. 169-198.
- BÍČÍK, I. a kol. (2001). *Druhé bydlení v Česku*. Praha (Univerzita Karlova).
- CEBECAUEROVÁ, M., MADAJOVÁ, M. (2015). Od analýzy priestorovej štruktúry k identifikovaniu trendov vo vývoji poľnohospodárskej krajiny v zázemí Bratislavy. *Geografický časopis*, 67, 2, 127-148.
- CLAPSON, M., HUTCHINSON, R. (2010). *Suburbanization in Global Society*. Emerald Group Publishing.
- EKERS, M., HAMEL, P., KEIL, R. (2012). Governing Suburbia: Modalities and Mechanisms of Suburban Governance. *Regional Studies*, 46, 405-422.
- FIALOVÁ, D., VÁGNER, J. (2009). Sociogeografické aspekty druhého bydlení a jejich regionální diferenciace (na příklade Česka). *Geografický časopis*, 61, 2, 89-110.
- FISHMAN, R. (1987). *Bourgeois utopias: the rise and fall of suburbia*. New York (Basic Books).
- GENTILE, M., TAMMARU, T., VAN KEMPEN, R. (2012). Heteropolitization: Social and spatial change in Central and East European cities. *Cities*, 29, 291-299.
- HARRIS, R., LEHRER, U. (2018) The Suburban Land Question: Introduction. In Harris, R., Lehrer, U. eds. *The Suburban Land Question: A Global Survey*. Toronto (University of Toronto Press).
- HIRT, S. (2007). Suburbanizing Sofia: Characteristics of post-socialist peri-urban change. *Urban Geography*, 28, 755-780.
- KEIL, R. (2017). *Suburban Planet: Making the World Urban from the Outside in*. Cambridge (Polity).
- KOK, H., KOVÁCS, Z. (1999). The process of suburbanization in the agglomeration of Budapest. *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, 14, 119-141.
- KONTULY, T., TAMMARU, T. (2006). Population subgroups responsible for new urbanization and suburbanization in Estonia. *European Urban and Regional Studies*, 13, 4, 319-336.
- KRIŠJĀNE, Z., BĒRZIŅŠ, M. (2012). Post-socialist Urban Trends: New Patterns and Motivations for Migration in the Suburban Areas of Riga, Latvia. *Urban Studies*, 49, 289-306.

- KRNÁČOVÁ, Z., ŠTEFUNKOVÁ, D. (2011). Atraktivita malokarpatskej vinohradníckej krajiny a jej ohrozenie suburbanizáciou. *Životné prostredie*, 45, 128-135.
- MARCINČZAK, S., TAMMARU, T., NOVÁK, J., GENTILE, M., KOVÁCS, Z., TEMELOVÁ, J., VALATKA, V., KÄHRIK, A. AND SZABÓ, B. (2015). Patterns of socio-economic segregation in the capital cities of fast-track reforming postsocialist countries. *Annals of the American Association of Geographers*, 105, 1, 183-202.
- MATLOVIČ, R. (1998). Geografia priestorovej štruktúry mesta Prešov. *Geografické práce*, VIII., 1. Prešov (FHPV PU)
- MELOUN, M., MILITKÝ, J. (2002). *Kompendium statistického zpracování dat*. Praha (Academia).
- NOVOTNÝ, L. (2016). Urban development and migration processes in the urban region of Bratislava from the post-socialist transformation until the global economic crisis. *Urban Geography*, 37, 1009-1029.
- NOVOTNÝ, L., PREGI, L. (2019). Región len pre mladých a vzdelaných? Selektívna migrácia vo funkčnom mestskom regióne Bratislava podľa veku a vzdelania. In Šveda, M., Šuška, P. (eds.) *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava: Geografický ústav SAV, pp. 134-159.
- OUŘEDNÍČEK, M. (2007). Differential Suburban Development in the Prague Urban Region. *Geografiska Annaler: Human Geography*, 89B,2, 111-125.
- PAZÚR, R., PAZÚROVÁ, Z., OŤAHEL, J. (2019). Ako sa zmenila vidiecka krajina? Transformácia prímestskej krajiny z hľadiska zmien krajinnnej pokrývky. In Šveda, M., Šuška, P. (eds.) *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava: Geografický ústav SAV.
- PODOLÁK, P., ŠVEDA, M. (2019). Suburbanizácia len pre Bratislavčanov? Komponenty populačného vývoja zázemia Bratislavy v kontexte suburbanizačných procesov. In Šveda, M., Šuška, P. (eds.) *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava: Geografický ústav SAV, pp. 104-133
- REES, P. H. (1971). Factorial Ecology: An Extended Definition, Survey, and Critique of the Field. *Economic Geography*, 47, 220-233.
- STANILOV, K., SÝKORA, L. eds. (2014). *Confronting suburbanization – Urban decentralization in postsocialist Central and Eastern Europe*. Chichester (Wiley Blackwell).
- STANKOVIČOVÁ, I., VOJTKOVÁ, M. (2007). *Viacrozmerné štatistické metódy s aplikáciami*. Bratislava (Iura Edition).
- SZELÉNYI, I. (1996). Cities under socialism – and after. In Andrusz, G., Harloe, M., Szelényi, I. eds. *Cities after Socialism*. Oxford (Blackwell), pp. 286-317.
- SÝKORA, L. (1999). Changes in the internal spatial structure of post-communist Prague. *GeoJournal*, 49, 79-89.
- SÝKORA, L. (2001). Klasifikace změn v prostorové struktuře postkomunistických měst. *Acta Facultatis Studiorum umanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis* 35, *Folia Geographica*, 4, 194-205.
- SÝKORA, L., OUŘEDNÍČEK, M. (2007). Sprawling post-communist metropolis: commercial and residential suburbanisation in Prague and Brno, the Czech Republic. In Razin, E., Dijkstra, M., Vázquez, C. eds. *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations*. Dordrecht (Springer), pp. 209-233.
- ŠVEDA, M. (2019). Paneláky nalezato? Bytová výstavba a jej priestorové formy v zázemí Bratislavy. In Šveda, M., Šuška, P. (eds.) *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava: Geografický ústav SAV, pp. 20-55.
- ŠVEDA, M., SLÁDEKOVÁ MADAJOVÁ, M., PODOLÁK, P. (2016). Behind the Differentiation of Suburban Development in the Hinterland of Bratislava, Slovakia. *Czech Sociological Review*, 52, 6, 893-926.
- ŠUŠKA, P., ŠVEDA, M. (2019). Suburbanizácia? In Šveda, M., Šuška, P. (eds.) *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava: Geografický ústav SAV, pp. 1-19.

TAMMARU, T. (2001). Suburban Growth and Suburbanisation under Central Planning: The Case of Soviet Estonia. *Urban Studies*, 38, 1341-1357.

TIMÁR, J., VÁRADI, M. (2001). The Uneven Development of Suburbanisation during Transition in Hungary. *European Urban and Regional Studies*, 8, 349-360.

VAUGHAN, L., GRIFFITHS, S., HAKLAY, M., JONES, C. E. (2009). Do the suburbs exist? Discovering complexity and specificity in suburban built form. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 34, 475-488.

WALKS, A. (2013). Suburbanism as a Way of Life, Slight Return. *Urban Studies*, 50, 8, 1471-1488.

ZDROJE ÚDAJOV

GKÚ (2017). *Základná báza údajov pre geografický informačný systém (ZBGIS)*. Bratislava (Geodetický a kartografický ústav).

IFP (2015). *Kalkulačka hodnoty bytov*. Bratislava (Inštitút finančnej politiky, Ministerstvo financií Slovenskej republiky).

Sociálna poisťovňa (2016). *Anonymizované údaje o vymeriavacích základoch na platenie poisťného na sociálne poistenie v SR (2004 - 2016)*. Bratislava (Sociálna poisťovňa).

ŠÚ SR (2016a). *Anonymizované mikrodáta o jednotlivých migráciách medzi obcami v rámci SR za obdobie 2000 – 2015*. Bratislava (Štatistický úrad Slovenskej republiky).

ŠÚ SR (2016b). *Bytová výstavba 2003 – 2015*. Bratislava (Štatistický úrad Slovenskej republiky).

ÚGKK SR (2013). *Úhrnné hodnoty druhov pozemkov (ÚHDP)*. Bratislava (Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky).

POĎAKOVANIE

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0462 a grantovou agentúrou VEGA v rámci projektu č. 2/0009/18.

